

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

XXVI—XXVII

SZERKESZTI

KÁLMÁN BÉLA és SEBESTYÉN ÁRPÁD

UN RÉSUMÉ SE TROUVE A LA FIN DE CHAQUE ARTICLE

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

XXVI—XXVII

SZERKESZTI

KÁLMÁN BÉLA és SEBESTYÉN ÁRPÁD

UN RÉSUMÉ SE TROUVE A LA FIN DE CHAQUE ARTICLE

DEBRECEN 1984—85

**A DEBRECENI KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK
ÉVKÖNYVE**

© *Kálmán Béla, 1986*

ISSN 0541-9298

Kossuth Lajos Tudományegyetem
A kiadásért felelős: Csikai Gyula
Felelős szerkesztő: Kálmán Béla

Műszaki és technikai szerkesztő: Kovács István

A kézirat nyomdába érkezett: 1986. május hó. Megjelent: 1986. december hó.
Készült monószedéssel, íves magasnyomással, az MSZ 5601—59 és az MSZ 5602—55
szabvány szerint. Példányszám: 700. Terjedelem: 22 A/5 ív
Szedte és nyomta az Alföldi Nyomda
A nyomdai rendelés törzsszáma: 2640.66-19-2
Készült Debrecenben, az 1986. évben

Nyelv és identitás¹

(A finn irodalmi nyelv fejlődéstörténetéhez)

Két évvel ezelőtt volt J. V. Snellman, finn filozófus és államférfi halálának centenáriuma. Idén lesz százhusz éve annak, hogy a finn nyelv — cári rendeletre — elnyerte hivatalos helyét és jogait a Finn Nagyhercegségben a svéd nyelv mellett. Az 1863-as nyelvi törvény Snellman életművének egyik fő eredménye volt. A törvény oly módon szabályozta a finn nyelv pozícióját, hogy még most is érezhető a hatása, ahogyan a finn nyelvet használjuk, s ahogyan viszonyulunk hozzá. Amikor a finn nyelvről és a finn identitásról beszélünk, mindig Snellmanra és eszmei örökségére kell gondolnunk. Mégis egy kicsit korábbirol kell kezdenünk.

Amikor fiatal magiszterként Snellman nyelvi és nemzetiség-politikai programját tervezte, a finn nyelv éppen akkor kezdett kilábalni addigi történelmének legsúlyosabb válságából, az úgynevezett nyelvjárási harcából. A nyelvjárások harcát általában úgy jellemzik, mint a nyugati és a keleti nyelvjárások küzdelmét az irodalmi nyelvi hegemoniáért. Ezt a küzdelmet sokan személyekhez szokták kötni, s a nyugati finn Kustaa Renvall és a keleti finn K. A. Gottlund közti vitára szokták érteni. Ez a nézet azonban túlságosan leegyszerűsíti a kérdést. A nyelvjárások harcában nem arról volt szó, hogy melyik nyelvjárást helyezték a másik fölé, hanem arról, mennyire kell egységesnek lennie az irodalmi nyelvnek. Gottlundot idézem, aki azt írta, hogy „könyvünkbe (értsd: irodalmi nyelvünkbe) minden olyan vonás bevehető és helyesíthető, amely természetesnek hat a beszédben”, s továbbá „ha a beszéd sokféle, legyen az írás is sokféle!” („Jokainen piirre on otollinen ja sopiva kirjaamme, joka on luonnollinen puheessamme; jos puhuminen on monellainen, niin olkoon myös kirjuttaminen monellainen”). Ezen az alapon a nyelvhasználat számára csupán egyetlen „törvényt” szabott: „Írj, ahogy beszélsz, és beszélj, ahogy szoktál” („kirjuta niin kuin puhutaan ja puhu niin kuin hoastetaan!”).

Némileg érthető, hogy Gottlund radikális programja, amely tehát a beszélt nyelvet az írott nyelv fölé helyezte, vereséget szenvedett. S amikor ráadásul a Kalevala a nyugati nyelvjárásokon alapuló irodalmi nyelvbe egy csomó keleti elemet vitt be, a nyelvjárások harcának leghevesebb szakasza véget ért, s az irodalmi nyelv egységét már semmi sem fenyegette. Az irodalmi nyelv és a beszélt nyelv viszonya is a régi maradt: a beszélt nyelv formáit továbbra is csak a nyelvjárások képviselték (az iro-

¹ Előadásként elhangzott a Magyar Nyelvtudományi Társaság debreceni csoportjának 1983. október 11-ei ülésén. — S. Á.

dalmi nyelvnek megfelelő beszélt köznyelv akkor még nem volt), és a nyelvjárások maguk is alárendelt szerepet játszottak az irodalmi nyelvvel szemben.

A nyelvjárások harca tehát éppenhogy lecsendesedett, amikor Snellman színre lépett. Noha Snellman maga nem volt nyelvész, világosan látta, milyen fontos szerepe van a nyelvnek a közösségi identitás formálásában. Snellman szerint a nyelvben benne van a közös nemzeti tudat: „a nemzet nyelvében és irodalmában él az emberiség javára”. Az anyanyelvi irodalom funkciója egy-egy nép specifikumának kifejezése. Ugyanakkor az anyanyelvű irodalom összekötő kapocs kell hogy legyen az azonos nyelvet beszélők között.

Snellman gondolkodásában világosan látható a vonal: az irodalmi nyelv fejlesztése — az anyanyelvi irodalom megeremtése — az egész népnek a politikai gondolkodásra való ébresztése. A nyelv tehát a legfontosabb eszköz abban a törekvésben, hogy a nép kifejezze saját specifikitását, ugyanakkor a nyelv a társadalmi haladásnak is elsőrendű feltétele.

Snellman gondolatainak alapján érthetővé válik, hogy a finn nyelvnek igen nagy szimbolikus jelentősége lett. A finn nyelv kezdte képviselni a finn nemzeti mozgalmat: az volt a feladata, hogy az egész finn népet egyesítse a snellmani ideológia szellemében. Hasonlóképpen érthető, hogy csakis a mindenki számára közös irodalmi nyelv lehet egységesítő tényező. Ebből a szempontból Snellman ott folytathatta, ahol a nyelvjárások harca befejeződött. Snellman egyben — akarva vagy akaratlanul — jó előre kijelölte azt az utat, amelyen a finn nyelv művelők elindultak, hogy a következő évtizedekben irányítsák a finn népet. Csak néhány dologra szeretnék utalni.

Az egyik ilyen a finn nyelv művelésben uralkodóvá vált purista hagyomány, amelynek születését August Ahlqvistnak, „a szigorú kertésznek” a nevével szokták összekapcsolni. Minthogy a finn nyelvet a finn identitás szimbólumának tartották, meg kellett tisztítani az idegen elemektől. A XIX. század második felét a szigorú nyelvi purizmus korszakának tarthatjuk. A nyelv művelést, a „tiszt” és „helyes” finn nyelvhasználatra való törekvést az egész finn értelmiség ügyének kezdték tartani, s noha például a szókincs finnesítését egyéb más okok is indokolták (többek között az érthetőség), mégis felvetődhet a kérdés, vajon az idegen elemeket ellenző tradíció olyan merev formákat öltött volna-e, mint amilyet, ha a háttérben nem lett volna ott a snellmani ideológia, amely szerint a nyelv funkciója a közös nemzeti tudat összefoglalása.

A nyelv művelés azonban nem korlátozódott csupán az idegen eredetű elemek kiküszöbölésére, hanem ráirányult a nyelvjárási jelenségekre és a beszélt nyelvre is. Minthogy a finn nyelvnek Snellman szerint az volt a feladata, hogy egységesítse a finn népet, az irodalmi nyelvben és az ezen alapuló művelt köznyelvben kerülni kellett a regionális nyelvi vonásokat. Ez az alapelv volt August Ahlqvist óta a nyelv művelők vezérfonala. (Természetesen felvetődhet a kérdés, mennyire befolyásolták Ahlqvistot a snellmani eszmék, s mennyire gyakorolt hatást rá a saját személyes tragédiája: Ahlqvist ugyanis egész életében szégyellte, hogy törvénytelen gyermek;

azáltal hogy nyíltan fellépett a savói nyelvjárás ellen, saját kapcsolatait, rokoni szálait akarta megszakítani anyjával és nemzetségével.)

Az anyanyelv tisztaságával kapcsolatos kérdéshez olyan nézetek is hozzátartoztak, amelyek a nyelvi rendszer következetessé tételét és a finn módszerek előtérbe helyezését célozták. Csak néhány példát hozok fel.

A finn irodalmi nyelvben az egyes szám 1. személyű birtokost a *-ni* raggal fejezik ki, s ehhez a különösen hangsúlyos esetekben a megfelelő személyes névmás genitivusa járulhat, pl.:

löysin jo kirjani 'már megtaláltam a könyvem'

löysitkö jo kirjani? 'már megtaláltad a könyvem?'

löysitkö jo minun kirjani? 'megtaláltad már az *én* könyvem?'

(az utóbbiban a birtokviszony különösen hangsúlyos).

A népnyelvben annyiban más a szabály, hogy a *minun* + *-ni* típus nem különösen hangsúlyos; az, hogy a két típus közül melyiket választják (*-ni* vagy *minun* + *-ni*), attól függ, hogy a birtokviszony a mondat alanyával azonos-e, vagy pedig a mondaton kívülre utal, tehát:

(minä) löysin jo kirjani '(*én*) már megtaláltam a könyvem'

löysitkö (sinä) jo minun kirjani? 'megtaláltad (*te*) már az *én* könyvem?'

Amikor a korábbi nyelvművelők hangsúlyozták a finn nyelv ragozó voltát és a redundancia elkerülését, egyúttal megbontották a népnyelvre jellemző rendszert, amelynek alapja a birtok és a birtokos közti kapcsolat volt.

Ugyanez történt pl. az igeragozás többes 3. személyében. Bizonyára ismeretes, hogy az irodalmi nyelvben e tekintetben teljes kongruencia van, pl.

pojat juoksevat 'a fiúk szaladnak'

miehet tulivat metsästä 'a férfiak megjöttek az erdőből'.

A népnyelvben a hasonló példákban leginkább inkongruencia található:

pojat juoksee 'a fiúk szalad'

miehet tuli mettästä 'a férfiak megjött az erdőből'.

A *vat* ragos egyeztető típus (*juoksevat*, *tulivat*) azonban nem ismeretlen a népnyelvben, ezt azonban csak akkor használják, ha az alany nincs kitéve a mondatban, pl.

miehet tuli illalla mettästä (sitten söivät ja panivat sitten maata 'a férfiak este megjött az erdőből) aztán ettek és azután aludni mentek'.

A népnyelvben tehát a kongruencia és inkongruencia-típus között világos törekvés észlelhető a komplementáris disztribúcióra. Ezenkívül ennek még szövegnyelvészeti funkciója is van. Az irodalmi nyelvben nem lehetséges az ehhez hasonló váltakozás. E tekintetben a korai nyelvművelők a nyelvi rendszer kialakításával sokat vették a sokkal finomabban árnyalt népnyelvi rendszer ellen.

Ehhez hasonló példát, amelyben az eredetileg sokrétűbb rendszert egyszerűsítették az irodalmi nyelvben, sokat lehetne még felhozni, de talán a fentiek elegendőek a mondandó bizonyításához.

Még egy hagyományra kell felhívunk a figyelmet, amely láthatóan Snellman

nyelvelméletében gyökerezik. Ezen itt az irodalmi nyelvhez való idealisztikus vagy talán egyenesen mitikus viszonyulást értem. Idézem Martti Rapolának 50 évvel korábbi írását: „Az irodalmi nyelv a nemzet kultúráját globálisan, osztatlan társadalmi és nemzeti erőként képviseli, a kultúrát mint olyat, tiszta és feltétlen tényként. Éppen azért, mert tudatosan fejlesztették, s mert ápolására a nemzet legkiválóbb személyei fordítottak gondot az idők folyamán, egyre tökéletesebben ért el egy olyan képességet, amelyhez hasonló egyetlen nyelvjárásnak sincs meg, amellyel be tud hatolni az érzékek fölötti valóságba, és ki tud fejezni az anyagtalan/immateriális eszmevilágra irányuló gondolatokat és érzéseket is. A nemzet léte szempontjából nincs ezen a világon értékeesebb, mint a nemzet éltető eszméje, a nemzeti eszme.”

Rapola szavaiból világosan kitűnik a snellmani eszme: az irodalmi nyelv a nemzet kulturális értékeinek a mércéje, a legtisztább formában képviseli a nemzet kultúráját, s csakis általa, s nem valamilyen nyelvjárás vagy egyéb nyelvi változat/forma által tud az egyén részesülni a nemzet szellemi értékeiből.

Hogy a XIX. század második felének normatív hagyományát könnyebben meg lehessen érteni, bele kell helyezni eszmei és történelmi összefüggéseibe. A háttérben Snellman nyelv- és társadalompolitikai gondolkodásmódja áll, amely erőteljesen hangsúlyozta a finn nyelv jelentőségét mint az általános finn identitás megeremtőjét és hordozóját. Ezzel az ideológiával Aleksis Kivi került szembe legélesebben, aki a „tisztá” finn nyelv helyett idegen és nyelvjárási elemeket is használt műveiben. Amikor az 1870-es évek finn érzületű emberei eltávolodtak Aleksis Kivitől, következetes nyelvpolitikai állásfoglalásukat juttatták kifejezésre.

Az erős nyelvi purizmusnak a nyelv nemzeti identitást hangsúlyozó jelentőségével való összekapcsolása nem ritka jelenség. Hasonlóra találunk példát Észtországban, ahol a XX. század elején a német eredetű elemektől kezdték megtisztítani a nyelvet. A nyelvnek és a nemzeti identitásnak az összekapcsolása viszont feltételezi, hogy a nyelv a beszélők körében elég erős szimbolikus értéket/jelentést kap. Amikor Finnországban a „tisztá” irodalmi nyelv jelentőségét hangsúlyozták (még a tehetséges személyek feláldozása árán is), tudatos tendencia nyilvánult meg a finn identitás megeremtésére.

Talán érdemes megemlíteni, hogy ellenkező esetre is van példa. Vannak olyan nyelvi közösségek, amelyekben az egyéni nyelvi identitás megőrzése a közösségi normák elé helyeződik. Jó példa az ilyen közösségre Norvégia, ahol az iskola is törekszik a nyelvjárások megőrzésére; az országban két irodalmi nyelv van, amelyek más-más nyelvjárásokon alapulnak. (A norvégiai nyelvi viszonyoknak is megvan a maguk történelmi háttere, amelyről itt nem akarok részletesebben szólni.)

Az utóbbi száz esztendő folyamán a finn nyelv helyzete lényegesen megváltozott nálunk: szerepét senki sem vonja kétségbe. Ez a változás a nyelvhasználatban és a nyelv iránti magatartásban is tükröződik. Egyben a nyelv identitást teremtő funkciója is átalakul: a finn nyelv ugyanis már nem csupán a finn identitás megjelenítője, hanem inkább a különböző részkultúrák és területi csoportok jellemzője.

A változás tisztán kivethető az irodalom nyelvében. Väinö Linna *Ismeretlen ka-*

tona című műve volt talán az első, amelyben az író tudatosan alkalmazta a nyelvjárási alapú köznyelvet/beszélt nyelvet a szereplők jellemzésében. Később a városi nyelv, a különféle szociolektusok is szót kaptak a finn szépirodalomban. Ma már a finn íróknak nem kell félniük attól — mint még néhány évtizeddel ezelőtt —, hogy a beszélt nyelv felhasználása miatt Aleksis Kivi sorsára jutnak.

A beszélt nyelv/köznyelv is kezd szabadosabbá válni. A XIX. század végi ahlqvisti hagyomány miatt különösen az értelmiség igyekezett az irodalmi nyelvi normák szerint beszélni. Az utóbbi évek kutatásai kiderítették, hogy a középkorú és a fiatalabb beszélők hétköznapi nyelvhasználatukban iskolai végzettségüktől és társadalmi helyzetüktől függetlenül távolodnak az irodalmi beszédmódtól. Lehet, hogy a köznyelv legirodalmibb formája leginkább az ünnepségek „ceremónianyelve”-ként fog funkcionálni.

Mindkét jelenség: a nyelvjárások és más beszélt nyelvi változatok megjelenése a szépirodalomban, valamint a beszélt köznyelv eltávolodása az irodalmi nyelvtől, azonos irányba mutat, nevezetesen, hogy a nyelvi purizmus jelensége meggyengül. Ez pedig egészen nyilvánvalóan a nyelvi identitás jellegének megváltozását vonja maga után. A közös finn identitás különböző csoport-identitássá hullik szét, s ezzel egyidőben a beszélt köznyelv különböző regionális köznyelvekre, szociális nyelvjárásokra stb. bomlik fel. Lassan részben kezd megvalósulni az a gottlundi elképzelés, hogy bár az írott nyelv egységes marad, mindenki beszéljen a saját módján, ahogy tud.

Az egyén számára általában a közösség valamelyik regionális vagy szociális nyelvváltozata vonzóbb mint a többi. Legtöbbször ez az a nyelvváltozat, amelyet a beszélő gyermekkorában elsajátított, s amely az ő szellemi gyökereinek része. Még a szülőhelyről való elköltözés után is könnyű szimpátiát érezni az azonos módon beszélő idegen egyén iránt. Egy Észak-Karjalából Tamperébe költözött bolti eladó szerint a másik ember lehet akár unszimpatikus is, de ha észak-karjalai nyelvjárásban beszél, azonnal „meleg érzés” támad benne a beszélő iránt.

A helyzet manapság teljesen más, mint száz évvel ezelőtt. Annak idején az volt a nyelv funkciója, hogy erősítse a finn identitást. Ennek érdekében a normativitás helyzete is stabil volt. Jelenleg a nyelvi identitásnak inkább az a feladata, hogy támogassa és kifejezze az egyéni, személyes vonásokat. Ezért gyengébb manapság a nyelvi normativizmus a finn nyelvhasználatban.

A nyelvi identitás természetének és a nyelvi normák szükségességének a kérdése az anyanyelvi oktatásban és a nyelvművelésben kerül előtérbe. Mindaddig, amíg a snellmani—ahlqvisti törekvés volt érvényben a „tisztá” nyelv elérésére, a nyelvhelyesség szerepe az iskolai oktatásban is szilárd volt. Gyakorlatilag ez abban nyilvánult meg, hogy az iskolában tudatosan irodalmi nyelvűvé akarták átalakítani a gyerekeket. E törekvésben az volt a legrosszabb, hogy nem csupán bizonyos nyelvi alakok megváltoztatásáról volt szó, hanem a gyermek személyiségében bekövetkező törésről is. Antti Eskola professzor szavaival az iskola „nyelvi és kulturális zavart” okozott a gyermek tudatában. Az a nyelv, amelyben a gyerekek felnőtt, és amely a világképének

az alapja volt, s amely őt a közvetlen környezetének embereihez hozzákapsolta, most egyszerre „hibás” és szégyellnivaló lett.

Nyilvánvaló, hogy amikor a közösségi magatartásformák és értékek megváltoznak, különféle ellentmondások alakulnak ki. Így például nálunk ma is párhuzamosan él még a múlt századi normatív hagyomány és a beszélők személyi identitását hangsúlyozó nézet, mely utóbbi az elmúlt évtizedekben megerősödött.

Ennek az ellentétnek a tudatosítása hatást kell hogy gyakoroljon az anyanyelvi tanárok és a nyelvművelők munkájára egyaránt. A nyelv mint közösségi és egyedi identitást teremtő erő mindig függ az időkeretektől. A XIX. század végén szükség volt „a szigorú kertészre”, aki kész volt feláldozni még Aleksis Kivi individuális nyelvi identitását is a közösségi érdeknek. Jelenleg nincs szükség a közösségi/kollektív identitás hangsúlyozására, ezért a várható eredmény a beszélt köznyelv különböző változatainak sokszínű spektruma lesz.

HEIKKI PAUNONEN

Sprache und Identität

(Zur Entwicklungsgeschichte der finnischen Literatursprache)

Vor kurzem gedachte man des 100. Todestages von J. V. Schnellmann, dem Philosophen und Staatsmann, der einen wichtigen Beitrag zur Ausbreitung der finnischen Literatursprache geleistet hatte, wodurch das nationale Identitätsbewußtsein der Finnen wesentlich gestärkt wurde. Die vorliegende Arbeit würdigt diesen Prozeß. Sie behandelt auch die neuen Erscheinungen der finnischen Sprachgemeinschaft: die einheitliche Sprachnorm ist nicht mehr als Symbol der Nation zu betrachten, die Dialekte und Soziolekte spielen heute eine wichtige Rolle, individuelle Sprachvarianten werden höher eingeschätzt.

H. PAUNONEN

A finn nyelvjárási tájak múltja, jelene, jövője

A finn nyelvészek az utóbbi években félig-meddig játékosan a nyelvjárási tájról kezdenek beszélni. Nyelvjárási táj eszerint az, ahol a népnyelv él: emberek, tájak és még maga a nyelv, a nyelvjárás is.

A finn nyelv fejlesztői tudomásunk szerint már negyedfélszáz év óta járják a nyelvjárási tájat. Az első ilyen tájnyelvjáró természetesen MIKAEL AGRICOLA (1510—1557) volt. Nem tudhatjuk, hogy széllel szemben haladt-e nyelvi barangolásai során, de azt tudjuk, hogy már világos elképzelése volt a finn beszéd egymástól különböző nyelvjárásokra való megoszlásáról. Agricola jól látta, hogy a finnek irodalmi nyelvét nem tanácsos csupán egyetlen nyelvjárásra alapozni. Újtestamentum fordítását Turku környékének délnyugati nyelvjárásai fölhasználásával végezte, de a viipuri délkeleti finn nyelvjárások egyes jelenségeit is beépítette könyveibe. Így irodalmi nyelvünk két különböző nyelvjárason alapszik.

Agricolának nem volt ideje az egész Bibliát lefordítania; csupán a teljes Újtestamentum és az Ótestamentum néhány könyve készült el. Az egész Biblia lefordítására a svéd és egyben finn király 1601-ben tanácsot hívott össze. A fordításnak nyilvánvalóan olyan „tisztának” kellett lennie, hogy Finnország minél nagyobb területén megérthessék. A mű 1642-ben készült el, és így a finnek — a skandináv országok közül a legkésőbb — a teljes Bibliát immár anyanyelvükön olvashatták.

A bizottság munkáját Agricola örökségének fölhasználása segítségével végezte, de a tiszta finn nyelv keresése közben kirívóan délnyugatias nyelvjárási sajátosságokkal vagy a svéd mintájára készült tükörfordításokkal és szerkezetekkel vagy pedig a hámei nyelvjárások anyagával helyettesítette. Így a harmadik fő nyelvjárás bekapcsolódott irodalmi nyelvünk továbbfejlesztésébe. És a hagyomány folytatódott. Amikor a pietisták az 1700-as években meg akarták újítani és föl akarták frissíteni a finn nyelvet, újítási törekvéseikhez az anyagot a pohjalai (északi) nyelvjárásokból vették. Végül is a Kalevala (1835) és a népdal iránti lelkesedés ösztönözte a finn irodalmi nyelv gazdagítását, kifejezőképességének erejét és megtisztította a savo nyelvjárások bő szókészletével és saját; mondat szerkezetével.

Ahogy a finn irodalmi nyelv mai változata kialakult, azt a nyelvjárások közötti küzdelem eredményének szokás nevezni. Ez a fogalmazás kissé félrevezető, mivel az idők folyamán a nyelvjárások nem álltak egymással szemben, hanem csupán arról van szó, hogy a hosszú fejlődési utat megtett irodalmi nyelvből a savo nyelvjárás sokáig kirekesztődött. Mégsem tévedés ezt a folyamatot a nyelvjárások küzdel-

mének nevezni, hiszen az egymás mellett élő nyelvi változatok időnként hevesen összeütköztek. Nyelvi kultúránk szerencséje, hogy ez a szembenállás kompromisszummal végződött: az irodalmi finn megőrizte már korábban kialakult nyelvi formáit, de meg kellett válnia egyes jellemző nyugati finn nyelvi sajátosságoktól a keleti nyelvjárássok javára. A finn irodalmi nyelvbe gazdagon áramlott a keleti nyelvjárássok szókincse, ám ez a nyelvi megújulás nem szorította ki a korábbi évszázadok más vidékekről származó szókincset.

Irodalmi nyelvünk tehát fokról fokra alakult ki a nyelvjárássokból, és így majdnem mindegyik irodalmi finn sajátosság — így vagy úgy — nyelvjárási sajátosság, noha egyetlen nyelvjárásban sincs meg az irodalmi nyelv minden sajátossága. Igen elterjedt az a nézet, hogy a legtisztább, legszebb finnt Keuruuban beszélnek, vagyis hogy Keuruu nyelvjárása igen közel áll az irodalmi finnhez. Ez a föltevés nem is olyan alaptalan. Keuruu nyelvjárásában a keleti és a nyugati sajátosságok majdnem ugyanolyan arányban keverednek, mint az irodalmi finnben, és e nyelvjárásban ezek a nyelvi jellemzők gyakran ugyanazt eredményezik, mint az irodalmi nyelvben. Másképp fogalmazva, Keuruu nyelvjárásában hasonló folyamat zajlott le, mint ami a finn irodalmi nyelvben tudatos törekvés eredménye. Keuruu földrajzilag is Finnország szívében fekszik. A szerencsés kiegyenlítődés következményének tartjuk, hogy a hosszú fejlődés eredményeként megszületett irodalmi nyelv nagyon hasonlít a Finnország belsejében lévő nyelvjáráshoz. A finn nyelv fejlesztői nemhiába barangoltak hát a nyelvjárási tájakon. Az irodalmi finn fejlődését más szemszögből is nézhetjük. Az irodalmi nyelv száz évenként új nyelvjárási anyaggal frissült fel: először Agricola nyomtatott könyveinek megjelenésekor (1543), majd a teljes bibliafordítás befejezésekor (1642), a fennofilek és a pietisták nyelvújítási törekvései során (az 1700-as években) és végül a nyelvjárássok harca idején (az 1800-as években). Néhány kérdés feltétlenül fölmerül az emberben, amikor a fejlődés folytonosságára és e folytonosság ütemére gondol. Az irodalmi finn nyelvjárási összetételének arányossága csupán esetleges lenne?! Talán lényegesebb az, hogy a finn irodalmi nyelv megmerevül és megújul száz évenként.

*

Hol késlekedik évszázadunk nyelvújítása? A hivatali nyelv megmerevedése és a bikkfanyelv lehet-e az oka annak, hogy újabb nyelvi változás nem történt?

Az irodalmi nyelv megújulási és megújítási törekvései mindig a beszélt nyelv révén hatoltak be a köztudatba. Korábban a beszélt nyelv egyetlen változata a nyelvjárás volt. Ezért egyben a megújulás forrása is ez volt. Most a nyelvjárássok mellett új beszélt nyelvi változat fejlődött ki. Az írott nyelvet utánzó köznyelv.

Nyelvünk története folyamán nyelvművelőink talán sohasem voltak olyan rendkívüli helyzetben, mint most. A századforduló idején megindult, a népköltészeti gyűjtés eredményein föllelkesült gyűjtők óriási eredményeket értek el. A Hazai Nyelvek Kutatóközpontjában (Kotimaisten kielten tutkimuskeskus), ahol 1976-tól fogva minden jelentős, a nyelvet érintő nagy nemzeti tervünket központosítottuk, pél-

dául több mint 8 millió feljegyzés van legalább 400 000 különböző szóról. Kutatóközpontunk csupán a finn nyelvjárásokat illetően mintegy 15 000 óranyi hangszalagfelvételt őriz a Finn Nyelv Hangszalagarchívumában, azaz ha egyvégtében lejátszánók e szövegeket, majdnem két teljes évig tartana.

Van tehát miből újítanunk. Van aki még azt is megkérdezheti, hogy van-e egyáltalán az ilyen méretű gyűjtésnek értelme, és mi más jelentősége van e nyelvi anyagnak, mint az, hogy van és az, hogy azt mondják róla, hogy értékes. Bizonyára nem volt értelmetlen a gyűjtés, hiszen nyelvünk történetét és önnön múltunkat gyakran csupán a nyelvjárások segítségével érthetjük meg. Több évezredes nyelvmélekei a finneknek nincsenek, és több évszázados is csak igen kevés. Legalább egyszer ezeréves története folyamán a finn nyelv kifejezési lehetőségeit minél tökéletesebben leltároznunk kell. Ezt a munkát véleményem szerint most már elvégeztük. A nyelvjárások még nem tűntek el, s még sokáig nem tűnnek el, az utóbbi évtizedekben azonban lényegesen megváltoztak. A kultúra újításai egyrészt többszáz szó életben maradását tették lehetetlenné, másrészt e folyamattal egyidejűleg lényegében a nyelvjárásokból született irodalmi nyelv és a nyelvi újítások új szókinccsel gazdagítják nyelvjárási tájainkat. A nyelv és a kultúra így élnek egymás mellett, s mindig is így éltek. A fejlődés üteme néha lassúbb, néha gyorsabb, és a változások egyszer nagyok, máskor csekélyek. A fejlődés mégis mindig célirányos: mindarra, ami szükséges, a nyelv mindig megteremti kifejezőeszközeit.

A nyelvjárások ősi kifejezőkészletét nem lehet erőszakkal visszavarázsolni, úgy mint azt egyesek remélik, de föl lehet használni a köznyelv gazdagítására, mint eddig is történt. A közeljövőben megkezdődik a *Suomen murteiden sanakirja* (A finn nyelvjárások szótára) megjelentetése, amely hagyományörző nyelvjárásaink szókincsét mind kutatóink, mind pedig nyelvművelőink számára hozzáférhetővé teszi. E munka gazdag példaanyaga a nyelvjárásoknak a köznyelvi változatokra gyakorolt mondattani és szókincsformáló hatását is érzékelteti, s így nyelvünk megújítói ösztönzést kaphatnak e kimeríthetetlen anyagból.

A nyelvjárásokat és tájnyelvi gyűjtések anyagát nem tekinthetjük csupán más műveltségi szintek kiegészítőinek. Az utóbbi évek több tájnyelvi jellegű honismereti kiadványa egyre gyakrabban foglalkozik elődeink életmódjával, szokásaival, hagyományaival, mélyebb gyökereinkkel is.

A honismereti jellegű nyelvjárási kiadványok között az utóbbi években két új utat törő könyv jelent meg. ALPO RÄISÄNEN „Kainuun murteiden ja nimistön opasta” (Kainuu nyelvjárásának és névanyagának kalauza) és az Uusikirkko-Társaság, valamint a Kannel-Alapítvány közös gyűjteménye, a „Haastellaa yhes” (Beszéljük meg együtt) című könyvek. Räisänen könyve merőben új típust képvisel a nyelvjárási kiadványok sorában. Úgy mutatja be gondosan Kainuu tájnyelvi sajátosságait, hogy az olvasónak nincsen szüksége külön nyelvtudományos iskolázottságra, mégis megválaszolja azt a gyakran fölmerülő kérdést: miért is használatos ez vagy az a nyelvi alak vagy szó Kainuuban, amikor máshol eltér a nyelvhasználat. Räisänen betekintést nyújt Kainuu hagyományos névanyagába is, azaz elmondja, mit tudha-

tunk meg a nevek tükrében e táj múltjáról. Amikor pedig Räisänen végre megszólaltatja adatközlőit, a szavak nem önkényesen röpködnek, hanem jól hozzáillenek e terület kultúrtörténetét megvilágító bemutatójához. Uudenkirkko és Kanneljärvi honismereti kiadványa nyelvjárásias jellegű történeteket tartalmaz. Ezek az egyes községekről, annak lakóiról, a megélhetési lehetőségekről, jeles helyeiről, ünnepeikről, szokásaikról és a község ismertebb eseményeiről beszélnek. Egyszóval mindarról, ami az egykori életmód emlékét idézi.

A csupán nyelvjárási szöveg, amely a szavak születésére és egymás közötti viszonyára nem derít fényt, nem elegendő kiindulópont egy nyelvjárási kalauz megszerkesztéséhez. A tájnyelvi történeteknek érdekeseeknek kell lenniök. A nyelvjárási kalauz szerkesztőjének gondosan kell válogatnia, rendeznie és továbbbadnia anyagát, különben „követ nyújt a kenyeret kérő kezébe”.

TUOMO TUOMI

Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft der finnischen Dialektgebiete

Vom Verfasser wird die Rolle der finnischen Dialekte bei der Entstehung der finnischen Literatursprache untersucht. Es ist eine glückliche Sache, daß die sich am Anfang nur auf den südwestlichen Dialekt stützende finnische Literatursprache im Verlauf ihrer Geschichte auch wesentliche Elemente von den zwei anderen, größeren Dialektgebieten, von dem von Häme und auf Grund des Wortschatzes der Kalevala auch von den östlichen Dialekten übernahm. So vereinigte die Literatursprache die wichtigsten Dialekte in sich und machte auch den Wortschatz farbiger und reicher.

T. TUOMI

Sajátos ige- és névszóragozási jelenségek a magyarói

(Maros megye) nyelvjárásban*

Az alaktani monográfiák összeállításában, mint általában a nyelvjárasi monográfiákban két megoldási lehetőség kínálkozik. 1. Leírható a nyelvjárás alakrendszere vagy annak valamely részrendszere teljes egészében, számbavéve az irodalmi nyelvi formákkal azonos jelenségeket is; 2. Az irodalmi nyelvi alakokkal megegyező formákat csak megemlítve, a nyelvjárásban sajátos megoldásokat fejtjük ki és írjuk le részletesen. Mindkét esetben szó lehet teljes, illetőleg részmonográfiáról.¹ Az előbbi monográfia típusban nem részletezhető számos „periferikus, illetőleg kis hatókörű, szórványos jelenség”, ugyanis „a teljes monográfia korántsem meríti ki a korpusz kínálta valamennyi vizsgálati lehetőséget” (i. h. és DEME: NyjKérd. 168). Eljárásunkat, azt tehát, hogy a 2. pontban jelzett leírási módszert alkalmazzuk, azzal indokolhatjuk, hogy a magyarói nyelvjárás ige- és névszóragsági rendszere általánosságban megegyezik az irodalmi, köznyelvi rendszerrel, és az azonos jelenségek tüzetes leírását ez a tény — hihetőleg — fölöslegessé teszi.

I. 1. A magyarói tájnyelv ugyanazokat az igemódokat ismeri, mint az irodalmi nyelv. Az igeidők közül azonban már több megtalálható benne, persze más-más gyakoriságban. A kijelentő módban megvan a jelen és a -t jeles múlt mellett az elbeszélő múlt és a *volt* igealakokkal összetett -t jeles régmúlt. Igaz, hogy az elbeszélő múlt ma már csak kötött folklór szövegben hallható: *Oz istännék szént qnygyqlq / Mennyegbæl hogy a l á s z á l l q / És a pásztorkhoz juta, / S nékijek eképpen s z ó - l q.*² A régmúlt viszont már a mai beszélt tájnyelvben sem szokatlan, bár jóval kisebb a megterheltsége, mint a -t jeles múltnak: *Mikā apām ē m e n t v o t ēccē az irdörę, kicsi karamba, ingemet is v i t v o t magávq!* A fog-os jövő idő még eléggé eleven a nyelvjárásban, különösen akkor, ha valamelyes nyomatékosítás, határozott állítás kifejezéséről van szó. Például: *Láttýátak ezegbe [ti. a sírokba] f a g n a k tükteket el t e m e t n i. Vidd el ezt a nyulat haza a lakásomra, . . . A jutalmat m e g f o g o d k a p n i* (KMHM 209). *Az éjszakát itt f o g o d t ö l t e n i, és megtanulod, mi a félelem* (KMHM 98). A jövőben kívánatos, óhajtott állítást is jelölhet. *Jó volna ne-*

* Részlet egy készülő nyelvjárasi monográfiából.

¹ Vö. KISS JENŐ, A rábaközi Mihályi nyelvjárásának hang- és alaktana. Akadémiai Kiadó. Bp., 1982. 19—20; l. ott az idézhető szakirodalmat is.

² A felsorolt példák közül a jelzés nélkültk helyszíni saját gyűjtésemből valók. A KMHM jelzésűeket a FARAGÓ JÓZSEFTŐL kiadott *Kurcsi Mínya havasi mesemondó* (Irodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1969) kötetből idézem. A KMB jelzésűek pedig Kocsis Miklós Barabás kéziratoss anyagából származnak.

künk, ha ezt a gyermeket meg tudnók vásárolni, mert ez talán nagyon segítene nekünk, és jobban célunkat el fognók érni (KMHM 170).

A feltételes mód jelen idejű *volna~vóna~vona* az idősebb nemzedék nyelvében gyakoribb a *lenne* alakkal szemben az irodalmi nyelvhasználatban is ismert szerepben. *Jó volna nekünk, ha ezt a gyermeket meg tudnók vásárolni...* (KMHM 170).

2. A kijelentő mód jelen idő tárgyas ragozásban a *-t, -szt, -it* végű igéket váltakozva, hol az irodalmi nyelvben megszokott, hol suksük ragozás szerint ragozzák. Hallható a *hájcsa, hájcsuk* mellett a *beléhájtyák, a süssük, akasszák* mellett a *vettyük, bekættyük*; az *arattyák, fõrdittyá, igazittya magát meg a láttyuk, elasztya, mektártya* jóval gyakoribb, mint suksükös ejtésű párja.

3. Jellemző a *-d* meg az *-l* végű igék kijelentő mód múlt idejű egyes szám 3. sz.-ű alakjában az előhangzós hosszabb hangalak: *bel é fá r a d a t t a munkábg, bel é full a d a t t a Marazsba, akka é b r e d e t f e l, ē m u l a t t ~ ē m u l l a t t, ē r a g a d a t t a betekség(e), ē s z a k a d a t t a kætļ, ē v á l l a t t a k egymástól, kettõbe h a s a d a t t a medve feje* (KMB 13), *k i f a k a d a t t a kelis, k i j u k a d a t t a kæzæpe, k i p u f f a d a t t az ajaká, ugy m a r a d a t t vetés nélkül a határunk, m æ k f ú l a d a t t* [a szagtól], *m e g i j e d e t t, amika hállatta, m e g i z z a d a t t nagyann; Egy fényes vendéglõben m e g s z á l l o t t a fiú...* (KMHM 99); *mika m e g v i r a d a t t, jæt a szogålo.*

Viszont például az *sz-et d*-vel váltakoztató származékos igetövek közül a *haragutt*: *mekharagutt* előhangzó nélküli alak vált uralkodóvá. Például: *Akkor a nyúl m e k h a r a g u t t.*

Egyes esetekben az előhangzós, illetõleg előhangzó nélküli alakokban jelentésmegoszlás érvényesül: *Ami m a r a d a t t a fátyolszita utánm, az a kõrpq,* és: *Nem m a r a t* más hátrq, mind (=mint)...

Hasonló a helyzet a *támad* ige tárgyatlan jelentésű használatában ebben az igealakban: ...*ajan hideg t á m a d a t t* (=kerekedett, keletkezett hirtelen), *hagy a kemence is kihült...*; de: *Az ellenségre t á m a t t* ('fegyveres összecsapást kezdeményezett' ÉKsz). Ugyanakkor a *R á t á m a d a t t az apjárq* típusú használat sem ritka. Tehát az alaki és jelentésbeli elkülönülés nem teljes, nem egészen következetes. Az *akad* igen ugyanebben a módban, időben és számban meg személyben szintén kettõs alakú: *Még mentek toább, s eccé csak a szemegbe a k a d a t t* (=tűnt), *hagy két szélmalam úty surrag...*; vagy: *M e g a k a d a t t a lábqm valamibę,* de: hallható a *m e g a k a t t a lábqm* előhangzó nélküli szóalak is.

4. Az *-nt* végű egyszótagú igékben kijelentő mód jelen idő egyes szám 2. sz.-ben az *-sz* alanyi személyrag rendszerint előhangzó nélkül kapcsolódik a szótõhöz olyankor is, amikor az irodalmi nyelvi használat nem engedi meg: *inc* 'intesz', *õnc* 'öntesz', *ránc* 'rántasz', *szánc* 'szántasz' stb. Ezek az alakok sem kivétel nélküliek. A kijelentő mód múlt időben ugyanez a jelenség figyelhető meg ritkán, jórészt az idős nemzedék beszédében néhány igében: *Mi van, męg mit h a l t á* (=hallottál)? *De a fiju fér e ü t t e* (=félreütötte) *az éket...* (A legény) *k i n y i t t a* (=kinyitotta) *az ajtót.* Ma azonban már a köznyelvi formák szokványosak. A *kell* igét ugyanebben a módban

és időben kétszer is ellátják az időjellel: *K e l l e t e t t* (de *keletett* is), *hagy vígezzenek*. A feltételes módban viszont kiesik a második nyílt szótag, és megnyúlik a többeli magánhangzó: *kéne*, akárcsak az erdélyi köznyelvi, társalgási nyelvi használatban.

Megvan az iktelen igék *-n* személyragos alakja a *teszen, veszen, leszen, menyen ~ mejen* (de *megy* is) igének. Például: *Eleget t e s z e n a szavánknak*. Az egyes szám 2. sz.-ben pedig a *téssz, léssz, méssz ~ méssz ~ missz* alak az általános. A *hissz* viszont már csak az idős nemzedék beszédében van meg, a fiatalabb korosztálybeliek nyelvében a *hiszē ~ hiszel* hangalak a megszokott. *Hát te nem h i s s z az asszannak?*

5. A *segít* itt *segél ~ <segél>*, tehát *-l* képzős származékként él a nyelvjárásban. Ennek megfelelő a ragozása: *segíjék, segij*; (ő) *sohase mondja meg senkinek, csak s e g é l j e n rajta* (KMHM 184), *segéje meg, segíjenek* stb. néha hosszú vagy félhosszú *i*-vel is ejtve.

6. Sajátos morfonológiai jelenség érvényesül egyes ragozott alakokban. Az irodalmi nyelvben így ragozzuk: *ők nekivágtak, ti nekivágtok* (az erdőnek). Magyarón éppen ellenkezőleg: (A gyermekek) *n e k i v á k t o k annak a fekete erdőnek, és Tük is n e k i v á k t a k az erdőnek; a gyermekek megászták; ügyejetek, me megásztak; (ők) megáltok, (ti) megáltak* stb. A jelen idő többes szám 2. és a múlt idő többes szám 3. személyű igealak hangrendszerbeli okok miatt gyakran egybe is esik: *tük irattak* (most), *ők irattak* (a múltban); *tü hasztak* (most), *ők hasztak* (a múltban); *tük meggazdagattak* (most), *ők meggazdagattak* (a múltban) stb.

7. Feltételes módban a tárgyas ragozásban megvan a *-nók, -nuk, -nök, -nük* többes szám 1. személyű személyrag: ...*egymillióval* (meg)*vennők* (KMB 138), *hínuk* 'hívnók', *vetnük* 'vetnők'. Viszont a *-nánk* alanyi személyrag *-nónk* alakban gyakoribb: ...*mert ha a d n ó n k neki disznót is, akkor kéne minge* (=mindjárt) *ólat is*. . . A felszólító módban egymás mellett él az irodalmi nyelvben is meglévő meg a tájnyelvi forma: *jöjj ide, de jűjünk* 'jöjjünk', *hàjjuk* 'halljuk', de *hájuk* és *mit csájak* 'mit csináljak'.

Egészen sajátos, hogy a *jön* ige felszólító módú egyes szám 1. személyű alakja, a *jæn* egybeesik a kijelentő módbeli formával: *Na, jæn* (=jöjjön) *ide hamar!*

8. Leíró nyelvtanaink nagy része utal arra, hogy a felszólító mód 2. személyében a ragos, tehát a hosszabb alak enyhébb, kérő jelentésárnyalatú. Ugyanezt tapasztalhatjuk Magyarón: *Léty szíves, te piras lilijom, e n g e g g y é b é . . a te lambazatad alá*. Másutt *e r e s s z é b é* fordul elő. Bár a *légy* alak ebben a példában ellentmondani látszik ennek, úgy vélem, ez a *légy szíves* kapcsolatban eléggé kérő színezetű, másrészt olyan — mind az irodalmi, mind a köznyelvi változatban — állandónak tekinthető sztereotip forma, hogy nem minősíthető ellenpéldának.

9. Az iktelen igék ragozása megegyezik az irodalmi nyelvvel, ha eltekintünk a tájszólás sajátos hangtani sajátosságaitól. Viszont számos iktelen ige Magyarón ikes alakban hallható, akárcsak a székely nyelvjárásban: *kæpik ~ <köpik>*, *lèpik ~ lëpik, belépik, ellépik, előlèpik* (de *lèp* is), *meqbúgik* (disznó), *rathadik*. Ezzel szemben más, az irodalmi nyelvben ikes igék iktelenek a tájszólásban. ...*ezt a cselédet fizessd ki és küdd el, me evel m e g g y ű l a bajunk* (KMB).

Az ikes igék ragozásában nem következetesek a tájszólást beszélők. Mégis talán kevésbé tekinthető megbomlottnak az ikes személyragozás, mint az irodalmi és köznyelvben. Hallhatunk például Magyarón *qluszam, qlunnám, qlugyqm; eszem, ennëm, egyem; iszam, innám, igyqm*; (ő) *cso(l)nakáznék*, (KMB 107), *érkeznek, haragunnék, jácodnék, megjelennek; hallaccaggyék* (KMB 8), *hazudjék, húzódjék* (KMB 96), *őtöszköggyék fel* (KMB 14), *száraggyik* 'száradjon', *fászhátik* alakot. A *szárad* nem is ikes az irodalmi nyelvben. De ugyanakkor van *eszek, iszak, imátkazak, jácadak: jáccak* (én), *mekházasodok* (KMHM 109), *panaszkodok* (KMHM 140); (ő) *dogazna, haragunna, innq* alak is. — Az *eszik* ige kijelentő mód jelen idő egyes szám 3. személyben *esz:eszen* alakban is hallható. *Es z tégedet a fene utánna. Vigyázz, me ugy megverlek, hagy m e g e s z e n a fene.* — A kötött folklór szövegekben, népdalokban, rigmusokban, mondókákban következetesebb az ikes ragozás: *Mincsább irtet (=érted) s z a m a r k a d n á m, Inkáp hidég vizét i n n á m. Adassék békesség e ház lakojinak!* A mai társalgási nyelvben olykor ugyanabban a mondatban találunk egymás mellett ikes és iktelen alakot. *Dehaty f á z a m, haty f á z n i k* (=fáznék 'fáznám').

Van példa arra is, hogy iktelenül ragoznak ikes igét. *S ... láttya messziről, hogy a szegény ember h a l á s z az országúton* (KMHM 185).

A magyarói tájszólás tehát ugyanazt a folyamatot mutatja, amelyet az irodalmi, köznyelvi gyakorlatban megfigyelhetünk: az iktelen ragozás fokozatosan előtérbe nyomul az ikessel szemben.

II. A névszóragozási jelenségek között ugyancsak számos egybeesést találunk, különösen a határozóragok állományában és használati körében. A jelek alkalmazásában azonban elég sok, nem egyszer rendszerszerű eltérés figyelhető meg. Egy részük belső fejlemény eredménye, de akad közöttük román nyelvi hatást tükröző sajátosság is.

1. A pusztán hangtani természetű jelenségeket nem tekintve, mint amilyen például az *i* ejtése a toldalékolt birtokos személyragos alakokban az *é* helyén: *csőrivél, fejről, gyèrmekit, szélire* stb., kiemelhetünk egy-két sajátos vonást a birtokos személyjelek köréből. Az egy birtokos egy birtok viszonyt jelölő morfémák közül például azokat, amelyekben *-ja, -je* személyjel van az irodalmi és köznyelvi *-a, -e* helyén. Ilyenek az *ajánlatját* (KMHM 115), *énekje, évjit*; (a katoná) *az egész háram é v j i t a hábaruba tötette el; hadvezérjit* (KMB), *hamlakja, határja; ... tavasszā a falujak h a t á r j á n* (legeltettek), *határjára* (KMHM 159), *jögja, jukja; ... amnyi, mind a rosta j u k j a; magyarázattyát; ... hejeslik az öreg m a g y a r á z a t t y á t; rákja* lett) 'elrákosodott, rákos beteg lett', *sokaságja; ... amikor a két ország s o k a s á g j a odaért...; talmácsja* 'tolmácsa', *talpja, üvëgjë*.

Van emellett számos kettős alakú forma: *képje~képe: ... senkinek a magyarázatot meg se mondd, amíg az ő k é p j i t* (ti. a királ,ét) *meg nem látod; megmutatta... a király k é p i t a pénzen* (KMHM 199); *kirájságját~kirájságáról: ... a lány apja fele k i r á j s á g j á t adta... Szerződést kötöttek az ország fele k i r á j s á g á r ó l* (KMB); *országja~országa: ... megindult a zöld kiráj o r s z á g j a felé; ez az*

ő o r s z á g a ; parancsnokja ~ parancsnoka (KMB 108), *székje ~ széke*: ... *az öreg úr felállt a székjiről*; *az nem az ő széke* (KMB 185); *szerepjit ~ szerepít*: ... *meg is tanulta a szerepjit* mindegyik; *az is jól tutta a szerepít* (KMB 192); *várja ~ vára*: ... *ott van egy erdőbe* (a zöld király) *v ár j a*, *ott lakik*; *el volt varázsolva a v ár a*.

Ugyanide sorolható a *koma* meg a *comb* egy birtokos egy birtok viszonyt jelölő párhuzamos alakja: *komja ~ komája*: ... *azt mondja a molnárember a k o m j á - n a k*... (KMHM 96); *coma ~ comja* 'combja'. A *bornyuja ~ bõrnya*, *tolluja ~ tolla* alakok között rendszerint, de nem következetesen jelentésmegosztás érvényesül: *a gazda b o r n y u j a ~ a tehén b õ r n y a*; *az asszan t o l l u j a ~ a tyúk t o l l a*.

2. Jellegzetes a tájnyelvben a *-ja*, *-je* birtokos személyjel fölös alkalmazása a határozói szerepű személyes névmás egyes szám 3. személyű alakjában, a *beléje*, *nekije*, *hozzájá*, *rējájá* szóalakokban meg egyes névutók ugyanilyen toldalékos formájában: *alájá*, *eléje*, *feléje* (se ment), *feléje* 'föleje, fölebe' (tette), *kæžje* (dugta), *melleje* (ál-lott).

3. A több birtokos egy birtok viszony jelölésében az irodalmi és köznyelvben azonos típusú eljárásokat különféleképpen oldott meg a magyarói tájszólás, de magában a tájnyelvben valójában két megoldás figyelhető meg. A *-juk*, *-jük* személyjeles alakok helyén — a hangtani változatokat nem tekintve — kétalakúsággal találkozunk: *annyak* 'anyjuk', *apjak ~ apjok*, *fijak* 'az ő fiuk', *névnapjak ~ névnapjok*, *föggyek ~ föggyek* 'földjük', *kèrtyek—kèrtyek*), tehát *-jak ~ -jok*, *-jek* változattal; az *-uk*, *-ük* személyjeles alakokban viszont vagy *-ak*, *-ek*, vagy *-jak*, *-jek* formánssal: *belöllek*, (az ő) *kënyerek*, *kezek*; *nevelések* 'nevelésük': ... *egy idiig 'eddig' már eleget kinlódatt az a p j a k az ō k n e v e l é s e k k e l*... (KMB), *tehenek* 'tehenük' illetőleg (az ő) *házak*, *lavak* 'lovuk', *madarak* 'madaruk'; és *csűjek* 'csövük', *énekjek*, *ingjek* 'ingük', *melegjek* (van) 'melegük', *ætezettyek* 'öltöztetük', illetőleg *ablakjak*, *adagjak* 'adaguk' *virágjak* és így tovább.

Ugyanúgy viselkednek az *erdő:erdeje* töváltakozást mutató névszók személyjeles alakjai: (az ő) *erdejek*, *fejek*, *vejek*; *disznyojak* stb. Valamint a főnévi igenevek birtokos személyjeles alakjai: (ad) *ennijek*, *innijak* (KMB 146). Az *iszik* ige főnévi igenevének egy birtokos egy birtok személyjeles alakja *innya ~ innya*.

4. A személyes névmás többes szám 3. személyű határozóragos alakjai ugyanebbe a rendszerbe illeszkednek bele: *velek* 'velük', *tellek* 'tőlük', illetőleg *beléjek*, *nekijek* 'nekik', *hæžžájak* 'hozzájuk', *rējájak* 'r(e)ájuk' stb.

Külön említjük meg az egyes szám 3. személyű *hossa* 'hosszá' és a ritkán hallható *hosszá* alakot. Az utóbbi a nyelvjárási általánosságban jellemző rövidhangúság eredménye, az előbbi pedig a székely nyelvjárási emlékeztető megőrzött régiség képviselője.

Egyedi példaként említhető a *közé* névutó többes szám 3. személyű személyjeles alakjának határozóragos formája miatt. *Büszkén élt* (Dáledin) *a feleségével s az apósával s az anyósával*. *Az anyját is oda vitte* (később) *k ő z é j e k b e* 'maguk köz' (KMB). Egyébként *közéjek* az általánosan használt szóalak.

Kötött szövegekben, népköltési termékekben találkozunk régies, archaikus személyjel használatával. Például: *Boldog új esztendőt kívãnak drãga szülõjinknek, t e s t - v æ r i n k s r a k a n i n k s j ó i s m e r æ s i n k n e k*. Valószínűleg a rím- és ritmus-kényszer õrizhette meg vagy alakíthatta ki ezt az archaikus-választékos formát.

5. Végül mint sajátos viszonyjelölõ eljárást megemlíjtük, hogy a több birtokos több birtok viszony jelölése rendszeresen *-k* általános többesjellel történik. *Kevés menésre asszetalálkazzatt a sogorakkã és a tesvérekkã* (= a sógoraival és a testvéreivel).

6. Külön szólunk a személyes meg a birtokos névmások alaki viselkedésérõl. A személyes névmás többes szám 1. és 2. személyû alakjában, a *mûk ~ mûk ~ mûnk, tûk ~ tûk*-ben többesjeles formát használ a magyarói tájnyelv ugyanúgy, mint a *tûkteteket ~ tûktakat* tárgyragos szóalakokban. (Az elsõ és második személyû személyes névmás egyes számú tárgyragos alakja pedig *ingemet* 'engemet', *tégedet*, tehát jórészt csak jelölt alakban él.)

7. Nyelvhasználati szempontból érdekes, hogy a *nekije ~ nekiję, nekijek ~ nekijek* 'neki, nekik' határozószói értékû, a személyes névmás határozóragos alakjából és a *-je* birtokos személyjeltõl álló szóalak rendszerint részeshatározói szerepben kerül az igei állítmány mögé: *Segitnek n e k i j e* (ti. a menyasszonynak) *leszállni a szekêrõ*. Vagy pedig fölös elemként iktatódik — feltehetőleg román hatásra — a mondatba: *Amiko ugy jõ n e k i j e k, akkã mennek*. Egyébként irányjelöléskor rendszerint a *neki* alak járja: *n e k i f o g g o t t szántani. N e k i m e n y e n fêjel a fãlnak*. Bár ilyenkor is elfordul olykor az elõzõ forma: *Nekiję ment*, azaz 'rárohant'.

A *nekiad*, illetõleg *ad nekiję* szembenállás az irodalmi nyelvhasználathoz hasonló értelmi megoszlást mutat. Az utóbbi 'megver, ellátja a baját' jelentése áll szemben az elsõ 'gibt etwas jemandem' tartalmával.

8. A magyar köznyelv erdélyi változatában sem ismeretlen már, hogy a több birtokos egy birtok viszony jelölésekor a 3. személyben a személyes névmáshoz többesjelt kapcsolnak. Ez a sajátosság Magyarón általános: ... *a nagyobbik fiju azt mondta az apjának, hogy egy (!) idãjig már eleget kinlódatt az apjak az õ k nevelésekkel, ... õ elmegy szolgálni* (KMB); az *õ k ágyak* 'az õ ágyuk', az *õ k házak*, az *õ k kertyek*; az *õ k lavak* 'az õ lovuk' stb.

9. A birtokos névmások egy birtokos egy birtok, több birtokos egy birtok viszony kifejezésekor — a hangrendszerbeli sajátosságokat nem tekintve — megegyeznek a köz- és irodalmi nyelvekkel (*enyim, tijéd, õvé, mijénk, tijétęk, õvék*). Az egy birtokos, illetõleg több birtokos több birtok megjelölésében viszont sajátos, de más hazai nyelvjárásban is ismert szóalakokat találunk. Ezek: *a zenyimek ~ enyimek, tējdek ~ tējdek :tijéd, a zævék ~ a zævik :õvé*, illetõleg *mējnenek ~ mējnenek ~ mijénkęk, tējétęk ~ tējétek* és *a zævęk ~ a zævik :õvé*. A megoldás tehát nem egységes. Egyrészt a birtok többesítõ *-i* jelet a magyarói tájszólásban az *-k* általános többesjel behelyettesíti ezekbe a névmási alakokban; másrészt meg a többes szám 3. személyû alakokat felválthatja az egy birtokos egy birtok, illetõleg több birtokos egy birtok viszonyt jelölõ szóalak.

Bizonyára analogikus jelenségként tarthatjuk számon a 'kiéi' értelemben hallható *kijék* kérdő névmási formát a *Kijék ezek a kicsi ingecskék?* — mondatban. Az irodalmi *kiéi* szóalakot egyetlen esetben találtam meg Kocsis Miklós Barabás egyik meseszövegében: *Ezek* (ti. az aranyak) *kiéi?* A válaszban azonban már a tájsházolásban megszokott formában találkozunk: *Ezek az enyéme k...* (KMB). Egyébként csak az iskolás gyerekek ismerik, de ők sem használják a mindennapi társalgásban az irodalmi nyelvi formát.

10. A melléknév fokozásában alig van eltérés a köz- és irodalmi nyelvihez viszonyítva. A 'kisebb' középfokú alakot a *kicsi* alapfokból alkotott *kicsibb* formában is használják ritkán a *külsőbb* ~ *külsőbb* mellett. A körülíró fokozású *még nagyobb irigy* az 'irigyebb' helyett meg a *még nagyap paraszt* a 'parasztabb, műveletlenebb' helyett minden valószínűség szerint román hatásra keletkezett.³ Emellett ismétléses megoldást is találunk: *sok-sok, nagy-nagy*, de ezekkel inkább felsőfokot fejeznek ki, mint középfokot. (... az a cigány egyszé ... látatt egy udvaran egy n a g y - n a g y kövér disznót; ... annak a cigánynak volt s o k - s o k purdjéja KMB 66). A felsőfokban a szokványos eljárás mellett szófaji átcsapás esetén sajátos megoldás lehetséges. *Mikor az erdőnek a legsűrűbb részébe* (= legsűrűbb részébe) *érték, ott találtak egy hatalmas tölgyfát* (KMHM 203).

11. A kiemelő -ik jeles alakok sem teljesen azonos használatúak. Egyrészt mint ha termékenyebb volna ez a morféma itt, mint a normatív irodalmi nyelvi használatban. Például: *A n a g y a b b i k a t add ide!* *A k ü s s e b b i k ékeszte a sirást.* *A s z e b b i k e t vállasztattad?* Másrészt viszont olykor -ik nélküli forma áll az irodalmi nyelvvél szemben: *Ejiszé ement a j a b b eszed!* A példák számából ítélve mégis nagyobb megterheltségűnek tarthatjuk az -ik jeles alakot a nyelvjárásban.

12. Pusztán alak szempontról tér el a tárgyragos alak több névszóban, így például a *gyár, lámpaláz, mozsár* főnévben, illetőleg az *ez, az, ő* személyes névmásban. *Lekhamarabb ide építettek g y á r t.* *Sok* (gyakorlatlan vőfély) *l á m p a l á s z t kapatt.* *A ... m o z s á r t is kávetelni fagja.* *Eléteszen egy gyűrűt s ety fejkendőt, e s z - t e t manták jetykendőnek.* *Én a s z t a t nem írtem* (= nem éltem meg). *Mutasság bé a s z t a t a jegyet* (ti. a jegyváltáskor kapott kendőt vagy más tárgyat)! *Ő t e t se kérdesztik meg.*

Alak- és jelentéstani vonatkozásban megemlíthetjük az előhangzós meg az előhangzó nélküli tárgyragos formák közötti különbséget. Ebben a párhuzamos példában: *Táncáján ety p á r t : Táncajan ety p á r g t — a párt* 'egyetlen táncot', a *párgt* 'néhány táncot' értelmű.

13. A határozórag-rendszert itt csak vázlatyszerűen foglaljuk össze. A jelenségek részletes tárgyalása a mondat szerkezeti sajátosságok közé kívánczik. Állomány-szerűen gazdagabb a magyarói tájnyelv határozóragokban, mert élő még a -ni, -nitt,

³ Itt jegyezzük meg, hogy a pusztán hangtani alakváltozatként hallható, eltérő, ilyen típusú igeragozási alakokat nem vesszük számba mint *főzek* 'főzők', *adak* 'adók', mert ezek a tájsházolás e-ző, a-ző jellegéből természetsszerűen adódnak.

-*nul* helyhatározórag meg a -*t* is mind hely-, mind idő-, mind módozat- és állapot-határozói szerepben.

Alaki szempontból a legáltalánosabb — és ez már köznyelvi sajátosság is — hogy a -*ban*-, -*ben* rag -*ba*-, -*be* formában realizálódik. Az -*n* nagyobbára hosszan hangzik -*nn*-nek. A -*kor* időhatározórag -*kar* -*kā*, ritkábban -*ko* hangalakú. A -*hoz*-, -*hez*-, -*höz* kétalakú Magyarón: -*haz*-, -*hez*-, és megterheltsége kisebb a -*ni* meglete miatt. Ugyancsak kisebb megterheltségű a -*nál*-, -*nél*-, ritkábban -*ná*-, -*né* változatban, mert a -*nit* is használatos. A -*től*-, -*től* zártabb, -*u*-, -*ü*- magánhangzóval vagy -*l* nélkül is hallható. Megterheltségét csökkenti a -*nul* meglete. A -*t* megterheltebb helyhatározói szerepben, különösen helységnevekben (*Vásárhéjt*, *Kolozsvárt*, *Udvárhéjt*) meg helyhatározószókban: *amerőlnet* 'amerről', *annót* ~ *annòt* ~ *onnat* 'onnan', *belőlnet* 'belülről', *bennöt* 'bentről', *egyebünnet*: *māshunnat* 'máshonnan', *fennet* 'fennről', *hátulnet* 'hátról', *innöt* ~ *innòt* 'innen', *külnet* 'kívülről', *messzülnet* 'messziről', *athannet* 'otthonról', *sokfelőlnet* 'sokfelőlről', különböző helyekről': (... *mert a sok cigány sokfelőlnet valók voltak*), *szerteséjjenünt*: *Jöttek is szerteséj-jen ünt...* *válogatott legények* (KMHM 188), *valahunt*: (<*valahol*>): *Gyere te is velünk, hogy hódítsunk világot valahunt* 'valahol' KMB). Sajátos a használat a *küll* 'kívül' meg a *hanyatánn* 'hanyatt' határozószókban.

A többi határozórag, a -*nak*-, -*nek*-, -*ra*-, -*re*-, -*ről*-, -*ről*-, -*stul*-, -*stül* stb. a tájsházásban érvényesülő hangrendszerbeli sajátosságoknak megfelelő hangalakban hallható és a köz- és irodalmi nyelvvel jórészt azonos termékenységgű.

Raghalmozásos formák a *napanta* (ez egyben irodalmi használatú is), *régente* — *régente*, *sokkalta* szóalakok.

Az ige- és névszóragozási sajátosságok között tehát találunk megőrzött régiségeket, újabb — erre a nyelvjárásra jellemző — fejleményeket és rendszerszerű eltéréseket.⁴ Mindezek jellegzetessé teszik az irodalmi, köznyelvi alaktani rendszerrel szemben a magyarói nyelvjárás alakrendszerét.

GÁLFFY MÓZES

Spezifische Erscheinungen in der Konjugation und in der Nomendeklination in der Mundart von Magyaró (Komitat Maros)

Magyaró ist eine ungarisch sprechende Kleingemeinde in Siebenbürgen an dem Fluß Maros (heute Rumänien). Die hier veröffentlichte Studie ist ein Auszug aus einem größeren Werk des Verfassers, des pensionierten Professors für Dialektologie der Universität Cluj (Klausenburg). Methodisch geht er so vor, daß er nur die mundartlichen Spezifika darstellt, die von der normativen Sprache abweichen, und nicht das vollständige Konjugations- und Deklinationssystem.

⁴ L. GÁLFFY MÓZES: Román nyelvi szerkezeti hatás a magyarói nyelvjárásban. (A megjelenendő Domokos Sámuel emlékkönyvben.)

Die erste Hälfte der Arbeit überblickt die örtlichen Eigentümlichkeiten der Konjugation: örtlich gebrauchte Typen von Modi, Tempora und Personalsuffixe des Verbs. Die Erscheinungen werden von ihm durch Beispielsätze illustriert. In der zweiten Hälfte der Arbeit beschreibt er die morphologischen Charakteristika der Nomendeklination. Er malt ein besonders nuanciertes Bild über die örtlichen Abweichungen der possessiven Personalsuffigierung im Vergleich zu der Alltagssprache.

Die Arbeit untersucht die Sprache einer periferisch liegenden ungarischen Gemeinde, wo viele alte Eigentümlichkeiten oder innere Neuerungen vorkommen. Deshalb ist sie von dialektologischem Gesichtspunkt aus besonders interessant.

M. GÁLFFY

Szláv-magyar lexikai-szemantikai egyezések a Kárpát–Balkán térség nyelvjárásaiban

A modern nyelvészet nagy figyelmet fordít a nemzeti nyelvek közös törvényszerűségeinek, kialakulásuk és fejlődésük alapvető tendenciáinak tisztázására, mindez pedig elképzelhetetlen nyelvjárásaik sokoldalú és mélyreható tanulmányozása nélkül. Közismert tény, hogy a nyelvjárás a nemzeti nyelv egyik változata. Ugyanakkor történelmi kategória, amelynek fejlődése elválaszthatatlan kapcsolatban van a társadalom történetével. Amint A. M. PESKOVSKIJ megjegyzi, a nyelvjárás mind a mai napig „olyan fő kutatási terület, amely leginkább felöleli és feltárja a nyelvi élet titkait”.¹ Ezért tartozik napjaink nyelvtudományának aktuális és fontos feladatai közé a nyelvjárás sokoldalú vizsgálata a nyelvjárási rendszer minden síkján.

Az utóbbi évtizedekben a különböző országok nyelvészei nagy figyelmet szentelnek a kárpát—balkáni nyelvterület (nyelvjárásterület) nyelvföldrajzi tanulmányozására; intenzív, komplex jellegű kutatásokat folytatnak, amelyek egyben a modern történelmi, nyelvi, etnográfiai, archeológiai stb. vizsgálatokban is perspektívát nyújtanak.

A kárpát—balkáni térség nyelvi (nyelvjárási) tekintetben bonyolult, egymással kölcsönös kapcsolatban levő, történeti-összehasonlító, nyelvjárási jellegű problémák egységét képezi, és lehetővé teszi sok fontos általános elméleti kérdés megoldását, mint például: a rokon és nem rokon nyelvek (nyelvjárások) érintkezése és kölcsönhatása az elmúlt koroktól napjainkig.

Tanulmányunk nem tér ki a Kárpát—Balkán térség nyelvjárásainak minden lexikai és szemantikai egyezésének leírására, mindössze a szláv—magyar lexikai és szemantikai párhuzamos megnevezések néhány kronológiai csoportját ismertetjük, meghatározzuk az érintkezések jellegét, hogy a jövőben lexikai-szemantikai síkon retrospektív szempontból rekonstruálhassuk e két terület kapcsolatainak általános képét. Nem kétséges, hogy e kérdésben mennyire fontosak az átvételek, mint a migrációs mozgások következményeinek meghatározása, valamint a közös szláv szavak kimutatása, amelyek még az összsláv nyelvjárások kialakulása előtti szakaszból valók. Mint V. M. TOPOROV és O. N. TRUBACSOV megjegyzi, a kérdés megoldásánál

¹ ПЕШКОВСКИЙ А. М.: Объективная и нормативная точка зрения на язык. — В кн.: ПЕШКОВСКИЙ А. М. Избранные труды. М., 1959, стр. 51—2.

abból kell kiindulni, hogy minél több nyelvben van elterjedve az illető lexéma, annál valószínűbb a megnevezés őseurópai (összláv, közös szláv) természete.²

A Kárpát—Balkán nyelvi (nyelvjárási) térség számos migrációs jelensége folytán, amelyek kapcsolatban vannak a legszélesebb nyelvi érintkezésekkel, jelentős érdeklődésre tarthat számot a lexikai-szemantikai kutatások szempontjából.

E térség intenzív, nyelvi szempontú kutatása a XX. század 70-es éveiben kezdődött el, tapasztalt nemzetközi dialektológus-gárda kapcsolódott be a Szovjetunióból, Bulgáriából, Magyarországról, Lengyelországból, Csehszlovákiából és Jugoszláviából a „Kárpáti nyelvjárási atlasz” (OKDA) anyaggyűjtési és szerkesztési munkálataiba.

Az összegyűjtött és részben már térképezett jelentős lexikai és szemantikai anyag lehetővé teszi, hogy elsődlegesen a szavak két nagy csoportját alakítsuk ki és jellemezzük: 1. ősrégi szavak, amelyek egy része még az összláv lexikai alaphoz tartozik, amikor a szókinszbeli és a jelentésbeli egyezések egy része kialakulhatott külön is és párhuzamosan is, valamint önállóan néhány nyelvben (nyelvjárásban) és 2. későbbi keletű szavak, szubsztrátum lexémák, amelyek mélyebben interpretálják a migrációs mozgásokat a különböző területeken, lehetővé teszik az átvételek kimutatását.

A szóképzlet régebbi rétegéhez, amelyek közősek a szlávoknál és a magyaroknál, a következő szavakat sorolhatjuk³: баран — m.⁴ *bárány*, óor. баранъ, боранъ, or. баран, orosz баран, ukr. баран, ócseh *baran*, *beran*, cseh *beren*, szlk. *baran*, le. *baran*, felsőszorb *boran*, alszorb *baran*, szb.-hv. баран, amely az összl. **baran* formára vezethető vissza.

A szláv nyelvekben nincs a szó eredetére vonatkozó általánosan elfogadott magyarázat. Hasonlítják a görög βαιον, az albán *berr* 'juh, aprómarha' szavakkal, de ez hangtani szempontból ütközik nehézségekbe. Mások a tatár **bärän* 'kisbárány' szóból származtatják, de tudjuk, hogy a tatárok az oroszból vették át. Egyes kutatók felteszik a szó azonos *bor-* tövének *-an* képzős származékát, amely az or.-ban боров, az óor.-ban боровъ 'vadkan és herélt bárány'. Ettől eltérő vélemények is vannak.⁵

A magyarban a bárány 'fiatal juh, bárány' már 1194-től előfordul írásos dokumentumokban, és a nyelvészek egy része az ószlk. *baran*-ból származtatja 'fiatal juh' jelentésben, mások a *bárány* etimológiáját tisztázatlannak tartják.⁶

берёка — m. *berkenye* (Sorbus torminalis), ukr. берека 'galagonyabokor' (Crataegus), blg. брекиня 'vad vörös berkenye', szb.—hv. брекина 'berkenye',

² ТОПОРОВ В. М., ТРУБАЧЕВ О. Н.: Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. М., 1962, стр. 63.

³ A magyar és szláv nyelvben meglévő sok lexikai-szemantikai egyezést egy előadásban lehetetlen felsorolni. Ezért itt csak a *B* betűvel kezdődő néhány lexikai egyezésre térünk ki, és felsorolunk néhány példát a „Kárpáti nyelvjárási atlasz” feltérképezett anyagából.

⁴ Rövidítések: blg.=bolgár, le.=lengyel, m.=magyar, mac.=macedón, óle.=ölengyel, óm.=ómagyar, óor.=óorosz, or.=orosz, ószl.=ószláv, ószlk.=ószlovák, összl.=összláv, szb.-hv.=szerb-horvát, szlk.=szlovák, szln.=szlovén, ukr.=ukrán.

⁵ L. Етимологічний словник української мови. т. I. К., 1982, стр. 138—9.

⁶ L. TESz. I, 245.

szln. *brek*, mac. *bréka*, cseh *brek* (*breknye*), szlk. *brekyňa*, le. *brzek*, felsőszorb *brekovec* 'szederfa', ami végső soron az ősszláv **berk*, **bērka* alakra vezethető vissza. A szó közvetlen forrása a szláv nyelvekben nincs tisztázva.

A magyarban a *berkenye* lexéma 1055-től fordul elő írott emlékekben ugyanazzal a jelentéssel, etimológiai forrásnak a délszláv *брекиня*-t vagy az őszlk. *brekyna* alakot tartják (TESz. I, 285).

буйвол — m. *bivaly*, óor. *быволъ*, ószl. *боуиволь*, or. *буйвол*, ukr. *буйвіл*, orosz *буйвол* (баволь), blg. *бивол*, szb.-hv. *бивō* (genitivusi alak *бивола*), cseh *buvol*, ócseh *hyvol*, le. *bawol*, *bajwól*, felsőszorb *buwol*, amely a latin *būbalus*, vulgáris latin **buvalus* alakra vezethető vissza.

A m. *bivaly*, nyelvjárási *bivaj*, *bihal* 1193-tól fordul elő írásos emlékekben, délszláv vagy őszlk. jövevényszónak tekintik, vö.: *bivol* 'ua'.

берлога — m. *barlang*, ószl. *бѣрлогъ*, óor. *берлога* 'erdő', *бырлогъ* 'barlang', or. *берлога*, ukr. *берлога*, *барлиг* 'szalmából való alom', blg. *бърлок* 'szemét, zavaros moslék', szb.-hv. *брлог* 'disznóól, vacok, szemétdomb', szln. *brlóg* (genitivusi alak *brłoga*) 'barlang, menedékhely', cseh *brloh* 'vacok, kalyiba', le. *bartóg* 'szalmából való alom, szemét, piszok', felsőszorb *borloch*, alszorb *barlog* 'szalmából való alom', az ősszl. **byrloga* alakból, amely a **byrl* töből alakult -og képzővel, mint az szb.-hv.-ban *брлог* 'piszkos, tisztátalan', *brłota* 'tisztátalan ember'. Az ősszl. alak, ahogy a kutatók megjegyzik, kapcsolatos az irodalmi *burlas* 'piszok', *burlungis* 'lápos, mocsaras hely' szóval.

Az írásos emlékek a m. *barlang* szót 1082-ben rögzítik 'földkéregben levő üreg' jelentésben. Feltételezik, hogy az őszlk. *byrloga* alakból való (TESz. I, 252—3). Véleményünk szerint a lexéma ilyen korai előfordulása a magyar írásos emlékekben nem nyújt kellő alapot hasonló következtetésekre. A IX. század végén a magyar nomád törzsek átmentek a Kárpátokon, és délnyugat felé vonultak a Dunához, és csak a XI. század végén, a XII. század elején mennek újból északkelet felé, újabb és újabb területeket foglalva el lakóterületül. Csak ebben az időben lépnek közvetlen kapcsolatba a nyugati szlávokkal, köztük a szlovákok elődeivel. Ezért föltételezhető, hogy a magyar *barlang* szót a magyar törzsek már jóval korábban átvették a keleti szláv törzsektől, akkor, amikor még megvoltak az orrhangú magánhangzók, azaz a IX. századig.

A régebbi szláv—magyar lexikai egyezésekhez sorolhatók még más lexémák is: m. *bab* (1211)⁷, óor. *бобъ* 'ua', ősszl. **bob*; — m. *baj* (1260), óor. *бои*, ősszl. **baj*; — m. *bajnok* (1215), szb.-hv. *бойник*, blg. *бойник*; — m. *bálvány* (1109), óor. *бълванъ*, megvan minden szláv nyelvben 'kőoszlop, tömb' jelentésben és még 'szobor', 'bálványoszlop', 'nagy kő', 'sziklatömb' jelentésben; — m. *barát* (1200) 'testvér, bajtárs' óor. *братъ*, ősszl. *bratъ*. Mindegyik szláv nyelvben elterjedt; — m. *barázda* (1086), óor. *борозда*, ősszl. **borzda*, ebből alakultak a megfelelő szók az összes szláv nyelvben; — m. *barkóca* (1257) 'a vörös berkenye egyik fajtája', szln. *brékovec*, felsőszorb

⁷ Zárójelben adjuk a szó első előfordulásának időpontját a magyar nyelvemlékekben.

brekowc, ami az ódészláv *brekovic*a alakból való; — m. *bodza* (1174) (*Sambucus*), ősszl. *bъzъ + oje, ebből van a blg. бъзе, szln. *bāzje*, *bezjè*; — m. *bolgár* (1138), óblg. *bъlgarъ; — m. *bolha* (1230), óor. бльха, ősszl. blъcha, rokon az irodalm. *blusà*-val; — m. *borostyán* (1282) (*Glachoma hederacea* L.), ősszl. *brъščan, *broštjan, innen van a szb.-hv. *břstan*, a bolgár бръшлян és több más lexéma.

A későbbi keletű lexémákhoz — amelyek mélyebben interpretálják a migrációs mozgásokat a különböző területeken és lehetőséget nyújtanak a konkrét nyelvekből való átvételek kimutatására — sorolhatók: 1. a keleti szláv (később ukrán)—magyar egyezések (párhuzamok); 2. a nyugati szláv (később cseh, szlovák, lengyel)—magyar paralelizmusok és 3. a délszláv (később szerb-horvát—bolgár—szlovén—macedón)—magyar egyezések.

Közismert tény, hogy a magyar nomád törzsek már a VII—IX. század folyamán érintkezésben voltak a keleti szláv törzsekkel, elsősorban a vjaticsokkal, a szeverjánokkal és a poljánokkal. A magyar törzseknek ezek az érintkezései a keleti szlávokkal folytatódtak a IX. század után is már a Kárpát-medencében, tehát ezek a kontaktusok még huzamosabbak voltak. Ezért úgy véljük, hogy a magyar és a keleti szláv törzsek közötti érintkezések nem rövid ideig tartottak, mint Pauler (6—10 év) föltette és nem 100 évig, mint Molnár E. és V. A. Susarin hitték, hanem ennél huzamosabb ideig, kb. 250—300 évig tartottak, egészen a magyarok honfoglalásáig, s folytatódtak tovább is egészen a keleti szláv nyelvi egység felbomlásáig.⁸ Véleményünk szerint azok a nyelvészek, akik a magyar nyelv szláv jövevényszavaival foglalkoztak, nem értékelték kellőképpen ezt a tényt, s ezért gondolták azt, hogy a magyar nyelvben igen kevés a keleti szláv átvételek száma.

A keleti szláv jövevényszókhöz sorolhatók a magyarban a következő lexémák: m. *borona* < óor. борона; m. *cseléd* < óor. челадь 'szolga, család', m. *dinnye* < óor. дыня, m. *halom* < óor. хълмъ 'domb, halom', m. *igric* < óor. игрьць 'zenész', m. *ikra* < óor. икра, m. *iszap* < óor. исыпъ 'mocsár', m. *kerecset* < óor. кречеть 'tücsök', m. *lengyel* < óor. ладжанъ, m. *naszád* < óor. насадъ 'könnyű kis hadihajó', m. *rab* < óor. рабъ, m. *rozs* < óor. рожь, m. *szégyc* < óor. сѣджа 'halászháló', m. *szín* < óor. сѣнь 'eresz', m. *taliga* < óor. телѣга 'kétkeű kocs', m. *tanya* < óor. тоня 'olyan hely, ahol halásznak', m. *vajda* < óor. воєвода 'vezér, hadvezér, m. *veréb* < óor. веребии, воробей stb.⁹

A XI. század végén, a XII. század elején, amikor a magyarok fokozatosan telepedtek északkelet felé, a Kárpát-medence területén közvetlen és huzamos kapcsolatba lépnek a keleti szlávokkal, a mai ukrán lakosság elődeivel. Az ilyen kapcsolatok következtében a két nyelv és nyelvjárás között kölcsönhatás áll be, amelynek következtében sok ukrán szó került be a szomszédos magyar nyelvjárásokba és viszont, a kárpátontúli ukrán nyelvjárások számos magyar szót vettek át.

⁸ Részletesebben I. ЛИЗАНЕЦЬ П. М.: Малярські племена та їх історичні і мовні зв'язки з східними слов'янами (пізніше українцями). 36. Слов'янсько-угорські міжмовні і міжілітературні зв'язки (науково-тематичний збірник). — Ужгород, 1970, стр. 51—82.

⁹ Uo. 29—32. l.

A magyar nyelvben és nyelvjárásokban a következő ukrán jövevényszavak mutathatók ki: m. *babájka* < ukr. nyelvjárási бобал'ка 'karácsonykor készített galuska féle'; m. *berbenica* < ukr. nyj. бербениц'а 'hordócska (leginkább juhsajtra)'; m. *bida* < ukr. nyj. біда 'baj, szerencsétlenség'; m. *bráha* < ukr. nyj. бпара 'malátával erjesztett italféleség kölesből'; m. *branka* < ukr. nyj. бранка 'szövőszék része'; m. *burján* < ukr. nyj. бур'ан 'gyom, dudva'; m. *csereda* < ukr. череда 'szarvasmarha csorda'; m. *cseresz* < ukr. чепес 'széles, díszített bőröv', m. *kocserha* < ukr. кочепра 'szénvonó', m. *kutacs* < ukr. nyj. кутач 'kis vaslapát', m. *putyinka* < ukr. nyj. путин'ка 'gombafajta, mézszínű galóca', m. *zsámiska* < ukr. замишка 'kukoricaliszból készült étel, puliszka' stb.¹⁰

Természetesen a magyarok huzamos érintkezése a szlávokkal nem volt egyoldalú, hanem kölcsönös. A magyar nyelv legnagyobb hatással a kárpátontúli ukrán nyelvjárásokra, a keleti szlovák nyelvjárásokra és az északkeleti szerb-horvát nyelvjárásokra volt. E nyelvek irodalmi nyelvére (ukrán, szlovák, szerb-horvát) nem volt jelentős hatással a magyar nyelv, pedig a szláv nyelvek érezhető hatást gyakoroltak a magyar irodalmi nyelvre. A keleti szláv nyelvek ómagyar átvételei között megemlíthetjük az alábbi szavakat: оор. шишакъ < óm. sisak, оор. хотар < óm. chatár stb.

A kárpátontúli ukrán nyelvjárások magyar jövevényszavait három kötetes monográfiában dolgoztuk fel, amely az elméleti részen kívül nyelvjárási atlaszt is tartalmaz 530 térképpel, amelyből 410 lexikai, 77 szemantikai, 27 izoglossza térkép és 16 összesített térkép.¹¹ A kárpátontúli ukrán nyelvjárások hungarizmusai a mai napra jelentős mértékben archaizálódtak.

A magyar törzsek, amelyek a Duna mentén haladtak a Kárpát—Balkán térségre, a délszlávokkal (X. sz.) kerültek legelőször kapcsolatba. Valamivel később csatlakozott hozzájuk a nomád törzsek második csoportja, amely Erdélyen keresztül jött a Kárpát-medencébe. A délszlávok közül a szerbekkel és a horvátokkal volt a legközvetlenebb a kapcsolat, ezzel magyarázható a magyar nyelvben a sok szerb-horvát jövevényszó.

A szerb-horvát átvételekhez tartozik: m. *betyár* < szb.-hv. бѣц'ар 1. 'lusta', 2. 'bátor'; m. *kondér* < szb.-hv. кондир; m. *kukac* < szb.-hv. кук'ак; m. *kupica* < szb.-hv. куп'ика; m. *paprika* < szb.-hv. паприка; m. *paszuly* < szb.-hv. пасуль; m. *zátony* < szb.-hv. за'тон stb.

A bolgár jövevényszavak száma jóval kevesebb: m. *csata* < blg. чета; m. *esztergyályos* < blg. стр'яг; m. *gereben* < blg. гр'ебен; m. *pitvar* < blg. притвор; m. *rozsa* < blg. р'жда stb.

Még kevesebb jövevényszó került a magyarba a szlovénból és nyelvjárásaiból;

¹⁰ Erről részletesebben l. ЛИЗАНЕЦЬ П. М.: До питання про українізми в угорській мові. — Тези доповідей та повідомлень до XX наукової конференції УЖДУ. Серія мовознавч. Ужгород, 1966, стр. 26—32.

¹¹ L. Lizanec P. M., Magyar—ukrán nyelvi kapcsolatok. A kárpátontúli ukrán nyelvjárások anyaga alapján. Uzshorod, 1970, 430. l.; Его же. Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпатья. Венгерско—украинские межъязыковые связи. Будапешт, 1976, 683 стр.; Его же. Атлас лексичних маляризмів та їх відповідників в українських говорах Закарпатської області УРСР. Ужгород, 1976, 327 стр.

ez is történelmi okokkal magyarázható. A bolgárok és a szlovénok is meglehetősen korán elvesztették a közvetlen kapcsolatot a magyarral és nyelvjárásaival. A szlovén jövevényszókhöz sorolhatók: m. *járom* < szln. *jarem*; m. *mozsár* < szln. *mêžar*; m. *naspolja* < szln. *něšplja*; m. *patkó* < szln. *padkón*; m. *rőzse* < szln. *rôžje*; m. *szerencse* < szln. *sręča* stb.

A huzamos érintkezések során a magyar is hatott a délszláv nyelvjárásokra. Először a szerb-horvát nyelvjárásokra: szb.-hv. *бунда* < m. *bunda*; szb.-hv. *газда* < m. *gazda*; szb.-hv. *кефа* < m. *kefe*; szb.-hv. *лѣвча* < m. *lőcs*; szb.-hv. *пajтам* < m. *pajtás*; szb.-hv. *пѣјка* < m. *pujka*; szb.-hv. *хажгѣк* < m. *hajdú*; szb.-hv. *хѣчап* < m. *huszár*, óm. *chuszár* stb.¹²

A bolgárba jóval kevesebb magyar jövevényszó került be: blg. *вама* < m. *vám*, blg. *вашаръ* < m. *vásár*, blg. *долман* < m. *dolmány*, 'hosszú, zsinóros kabát — magyar ünnepi nemzeti öltözet'; blg. *интов* < m. *hintó*; blg. *сабја* < m. *szablya* stb.

Még kevesebb a magyar jövevényszó a szlovén és a macedón nyelvben.

A magyarok közvetlen kapcsolatai a nyugati szlávokkal — úgy tűnik — valamivel később kezdődtek, mint a délszlávokkal, s jóval huzamosabbak voltak; a szlovák nyelvjárásokkal mind a mai napig közvetlen kapcsolatban vannak. Ezzel magyarázható, hogy a magyar nyelv nyugati szláv átvételei között legnagyobb a szlovák eredetű szavak száma, és viszont, a nyugati szláv nyelvek közül a szlovák nyelvjárásokban van a legtöbb magyar jövevényszó.

A magyar nyelv és nyelvjárások szlovák jövevényszavai közé sorolhatók: m. *akó* < szlk. *okov* 'fából készült edény a liszt mérésére'; m. *boróka* < szlk. *borovka*; m. *derék* < szlk. *driek*; m. *fricska* < szlk. *frčka*; m. *varkocs* < szlk. *vrkoč*; m. *villa* < szlk. *vidla* stb.

A cseh és a lengyel nyelv nyelvjárásai rövid ideig voltak közvetlen kapcsolatban a magyar nyelvjárásokkal, ezért ezekből a nyelvekből kevesebb az átvétel. A cseh jövevényszókhöz sorolhatók: m. *birka* < cseh *birka* 1. rövidszőrű bárány, 2. fiatal juh, m. *csésze* < cseh *čása*; m. *kanca* < cseh *konice*; m. *poloska* < cseh *ploška* stb.

Még kevesebb a lengyel jövevényszók száma: m. *bricska* < le. *bryczka*; m. *galuska* < le. *gałuszka*; m. *mazurka* < le. *mazurka*; m. *szamorodni* < le. *samorodny* 'tokaji borfajta' stb.

A hatás természetesen kölcsönös volt. Legtöbb magyar jövevényszót a szlovákban, legkevesebbet a csehben és a lengyelben találunk.

A szlovák nyelv magyar jövevényszavaihoz sorolhatók: szlk. *cipov* < m. *cipó*; szlk. *dereš* < m. *deres*; szlk. *dengl'avý* < m. *gyenge*; szlk. *hurka* < m. *hurka*; szlk. *kofa* < m. *kofa*; szlk. *keľčik* < m. *költség*; szlk. *korhel'* < m. *korhely*; szlk. *lampaš* < m. *lámpás*; szlk. *somar* < m. *szamár* stb.

A cseh nyelvbe a legtöbb magyar jövevényszó szlovák közvetítéssel került. Közéjük sorolható: cseh *banovati* < m. *bán*; cseh *bago* < m. *bagó*; cseh *kepen* < m. *köpeny*;

¹² Részletesebben l. LÁSZLÓ HADROVICS, Ungarische Elemente im Serbokroatischen. Böhlau, 1985.

cseh *pajta* < m. *pajta*; cseh *salaš* < m. *szállás* 'a juhok és a pásztorok menedékhelye a havasokban' stb.

A lengyelbe is szlovák közvetítéssel került a magyar jövevényszók egy része: le. *boćkory* < m. *bocskor*; le. *balta* < m. *balta*; le. *bantować* < m. *bánt*; le. *hajtować* < m. *hajt*; le. *harc* < m. *harc*; le. *juhas* < m. *juhász*; le. *kurta* < m. *kurta* stb.

Dolgozatunkban a szláv—magyar lexikai-szemantikai egyezéseknek csak egy kis részét érintettük a Kárpát—Balkán térség nyelvjárásaiban, de ezek is tükrözik első-sorban a Kárpát—Balkán életvitel és kultúra jelenségeit, amelyek — az etnográfiai anyagokból ítélve — megőrizték az ősszláv kultúra elemeit.

A „Kárpáti nyelvjárási atlasz” lexikai és szemantikai anyagainak térképezésekor a Kárpát—Balkán térség nyelveinek (nyelvjárásainak) több közös lexémájára és szemémájára figyeltünk fel. A 105. sz. térképen például látható, hogy a *gun'a* lexéma 'téli felső ruha' jelentésben elterjedt a kutatott areál egész területén, kivéve a keleti ukrán és a moldáv nyelvjárásokat. Ugyanezen a területen elterjedt a *bunda* lexéma 'felső ruhadarab hosszú ujjal és szörme béléssel' (107. sz. térkép); a 126. sz. térkép a *gat'i* elterjedését mutatja be 'házi szőttesből készült férfi alsónadrág' jelentésben stb.

A Kárpát—Balkán térség lexikai-szemantikai egyezései különös fontosságú történelmi értéket képviselnek mint adatforrások a szláv és nem szláv nyelvek történetének, az ősszláv történelemnek, és a kulturális-gazdasági kapcsolatot illetően is. Minél mélyebben tanulmányozzák a lexikai-szemantikai egyezéseket nemcsak az irodalmi nyelvben, hanem az érintkező szláv és magyar nyelvjárásokban, s minél jobban fogják tanulmányozni a szláv—magyar emlékeket az érintkező területeken, annál értékesebb anyagot kapnak a nyelvtörténeti, a szláv népek és szomszédaik régi történelmi kérdéseinek megoldásában, hisz nyelvükben tükröződnek a szláv földek őslakóinak történelmi tényei az anyagi kultúra és az ideológia vonatkozásaiban.

A szláv—magyar lexikai-szemantikai egyezések mély és sokoldalú tanulmányozása választ adhat olyan fontos kérdésekre, mint: 1. milyen más népekkel és etnikai csoportokkal volt kapcsolatban származását illetően az a lakosság, amely benépesítette a Kárpát és a Balkán területet; ezek etnogenetikai kérdések; 2. hogyan fejlődött a nép kultúrája, milyen állapotban volt a minősége a történelem különböző szakaszaiban. Ezek történelmi—kulturális kérdések; 3. milyen más népekkel, nyelvekkel (nyelvjárásokkal) volt kapcsolatban a Kárpát—Balkán térség lakossága, nyelve (nyelvjárásai), milyen hatások érték, s milyen hatást sugároztak ki. Ezek a törzsek közötti és nemzetek közötti kapcsolatokat érintő kérdések.

P. M. LIZANEC

Славянско—венгерские лексико-семантические сходства в говорах карпато-балканского ареала

В статье в хронологическом плане исследуются славянско—венгерские лексические и семантические сходства (параллели), определяется характер межъязыкового (междиалектного) контактирования на лексико-семантическом уровне в ретроспективном плане. В этой проблеме очень важным является определение заимствований, как следствие миграционных движений, и древних общеславянских слов, относящихся еще к периоду группировки диалектов праславянского языка.

Собранный для «Общекарпатского диалектологического атласа» большой лексический и семантический материал дал возможность выделить и охарактеризовать две большие группы слов: 1. древние слова, часть которых относится еще к общеславянскому лексическому фонду. Эти лексические и семантические сходства могли возникать параллельно в нескольких языках и отдельно, а также 2. позднейшие слова, лексемы-субстраты, которые глубже интерпретируют миграционные движения на различных территориях и дают возможность выявить заимствования. В виде иллюстрации приводится ряд примеров лексических и семантических сходств в славянских и венгерском языках (диалектах). Эти сходства отображают в первую очередь явления карпато-балканского быта и культуры и, судя по языковым и этнографическим данным, сохранили элементы праславянской культуры.

Чем глубже будут изучаться эти лексико-семантические сходства в смежных славянских и венгерских диалектах, чем пристальнее будут исследоваться славянские и венгерские письменные памятники, тем более ценный материал будет получен для решения проблемы истории языков, древней истории славянских народов и их соседей.

П. М. ЛИЗАНЕЦ

A zárt *ē* használata Tiszaszőlősen

Tiszaszőlős Szolnok megyében a Tisza bal partján fekszik. Lakossága 2163 (Hnt. 1973). Közigazgatásilag 1977-től a tőle 8 km-re lévő járási székhelyhez, Tisza-füredhez tartozik, addig önálló község volt. A rendelkezésünkre álló iratok tanúsága szerint a falu régi idők óta lakott terület. Az ősi Kemej megye részeként *Zeuleus* néven, 1332—37 között pápai adót fizet (ORTVAY, Magyarország egyházi földleírása a XIV. sz. elején a pápai tizedjegyzékek alapján. Bp., 1891. 321; II. 174). A lakosság túlnyomó többsége földművelésből és állattenyésztésből élt s él ma is. A Magyar Nyelvjárások Atlaszának legközelebbi kutatópontjai Abádszalók, Nagyiván, Tiszacsege és Sarud voltak. (A községre vonatkozó adatokat s egyéb tudnivalókat l. Az *i*-zés esetei Tiszaszőlős nyelvjárásában. Nyr. 107: 182—4).

A dolgozatban a zárt *ē* használatát, az *i*-zés mellett a község nyelvjárásának másik legfőbb jellemzőjét kívánom feltárni. Mindkét sajátosság ma is elevenen él a lakosság nyelvhasználatában. Munkámat megkönnyítette, hogy a nyelvjárás anyanyelvjárásom, az adattár minden szavát jól ismerem, magam is használtam s használom. Törekedtem a zárt *ē*-zés teljes morfématárának összeállítására, ezért az ellenpéldák felsorolásától eltekintek; a példáim közt nem található zárt *ē*-zhető morfémák a faluban nyílt *e*-vel hallhatók.

A zárt *ē* használatát két részre választva mutatom be. A zárt *ē*-zés igékben címen az igékben előforduló *ē* használata található, míg „A zárt *ē* névszókban és az egyéb szófajokban” címen a névszókkaal együtt tüntetem fel az igéken kívül minden szófajnak a zárt *ē* hangokat tartalmazó szavait. A felsorolásban mind a két esetben a betűrendet követem. Külön választom az egytagú és a többtagú szavakat, a többtagúaknál külön veszem a magas és a vegyes hangrendűeket, majd ezeken belül az első, a második, valamint a harmadik, illetve a további szótagokban előforduló zárt *ē*-ket tartalmazó szavakat.

Tekintettel arra, hogy a névszók csoportjában a többes szám jele, a tárgyrag, az egyes szám első, második, a többes szám második személyű birtokos személyrag, az *-s* melléknévképző kapcsolódása az esetek túlnyomó többségében megegyezik, az említett besorolási szempontok szerint létrehozott csoportokon belül az ilyen toldalékolás alapján összetartozó szavakat az alábbiak szerint sorakoztatom fel: *a*) a töben *ē*, az említett toldalékok előtt szintén *ē*, *b*) a töben *ē*, az említett toldalékok előtt *e*, a töben *e*, az említett toldalékok előtt *ē* található. Eszerint pl. *a*) a töben *ē*, az említett toldalékok előtt *ē*: *csēcs*, értsd azt is: *csēcsēk*, *csēcsēt*, *csēcsēm*, *csēcsēd*, *csēcsētēk*,

csęcės; b) a tőben *ě*, az említett toldalékok előtt *e*: *csępp*, értsd azt is: *csęppek*, *csęppet*, *csęppem*, *csępped*, *csęppetek*, *csęppes* stb. Néhányszor előfordul kettős alak, kivétel is az említett kapcsolódásban, ezt a szó után zárójelben mindig feltüntettem.

Vannak tövek, melyekben zárt *ě* található, az említett toldalékok előtt azonban nem *ě* és nem *e* fordul elő, illetve nem kaphatják, vagy az említett toldalékok nem mindegyikét kaphatják meg. Ezeket a töveket nem veszem külön csoportba, hanem a betűrend szerint besorolom őket, úgy gondolom, az olvasót a nyelvérzéke mindegyik esetben eligazítja.

A névszókon belül a megfelelő csoportokhoz igazítva felsorolok olyan töveket is, amelyekben nincsen ugyan *ě*, a toldalék azonban *ě*-vel kapcsolódik, ezért szükségét láttam a bemutatásnak.

Az ige-töveknél nincs szükség a névszókhoz hasonló csoportosításra. Az igei személyragok kapcsolódása a tőhöz viszonylag egyszerű és kivétel nélküli.

A szójegyzék után az igéknel és a névszóknál egyaránt külön fejezetekben mutatom be a zárt *ě* használatát ragokban, jelekben, képzőkben, valamint a toldalékok kapcsolódását a tövekhez.

A szavakat fonetikusan jelölöm, értelmezést, példamondatokat csupán néhány olyan helyen közlök, ahol ezt elkerülhetetlennek látom. Ilyenkor is csak rövid szókapcsolatból álló értelmezést adok, vagy pedig — ha ez is elég — köznyelvi helyesírással is közlöm a szót. Egy-két esetben a szófaji minősítést adtam meg.

I. A zárt *ě*-zés igékben

1. Egytagú igékben: *csęng*, *ęsz(ik)*, *fęd*, *kęll*, *lęng*, *lęssz*, *męgy*, *męnt*, *pęddz*, *pęng*, *ręng*, *sęd*, *tęng*, *tęsz*, *vęsz*, *zęng*.

2. Többtagú igék első szótagjában: *bęcsmıręl*, *bęcsřl*, *bęngęsz(ik)*, *bęręg*, *bęręznękędik*, *csęllęng*, *csępęg*, *csępęrędik*, *csępęręg*, *csęppen*, *csępřl*, *csęrdřt 'řt'* (*jřl a nyaka křzzę csęrdřt*), *csęręg* 'ostorral pattogtat', *csęvęg*, *dęręng*, *ęgyenlřt*, *ęggyesřt*, *ęggyezřk*, *fęcsęg*, *fędęz*, *fęlęz 'a tej řlęt leszedi'*, *fřęccsen*, *kęcsęktę*, *kętřyen*, *lębben*, *lębęg*, *lęfętřřl*, *lęndřt*, *lęndřřl*, *męnekřřl*, *męneszt*, *pęckęl*, *pędęr*, *pęndęrędik*, *pęndęřřl*, *pępęcsęl*, *pęrcęg*, *pęrdřt*, *pęrdřřl*, *pęręg*, *pęrgęl*, *pęrsen*, *pęrzsęl*, *pętřęg*, *pęzsdřřl*, *pęzsęg*, *rębben*, *rębęg*, *rębęzsgę*, *ręcsęg*, *ręccsen*, *ręmęg*, *ręstęl*, *ręszket*, *ręttęg*, *rętten*, *ręzdřt*, *ręzdřřl*, *ręzęg*, *ręzzen*, *sępęr*, *sęrcęg*, *sęrcen*, *sęręg*, *sęrked*, *sęrken*, *sęřmbesřt*, *sęřmęręg*, *sęřmęrkęl*, *sęřndęręg*, *sęřndęřřl*, *sęřpęg*, *sęřppen*, *sęřřl*, *sęřřz*, *sęřrkeszt*, *sęřrvez*, *tępęr*, *tęręl*, *vędęl*, *zęndřt*, *zęndřřl*, *zęřndřřl*,

3. Többtagú, vegyes hangrendřű igék első szótagjában: *hęrdřl*, *hęrvad*, *pęsztrřl* 'csecsemřre vřgyřz', *ręfęrřl*, *rępęrřl*, *sękřl*, *sępęrřl*, *tęndřl*.

4. Többtagú igék második szótagjában: *bęlęl*, *bęręg*, *bęręznękędik*, *břbęlřřřdik*, *břzsęg* 'břzsereg', *břzsęręg*, *břccęl*, *břkęg*, *cřcęręl 'a kakas a třřkřt tojřzza'* (kisgyereknek mondják), *cřhęlřřřdik*, *csęllęng*, *csępęrędik*, *csępęręg*, *csęvęg*, *csřcsęręg*, *csřpęl*, *didęlęg*, *didęręg*, *eręggy*, *ęręz*, *fęcsęg*, *fędęz*, *fęnyęgę*, *gęmbęrędik*, *hębęg*, *hęmpęręg*,

hemzség, hencég, hencsérég, hentérég, hergél, kécséktet, kíbzel, lőfetyél, lézeng, lihég, mekég, nyekérég, pöckél, pödér, pëndörödik, pëndörül, pöpöcsél, pörcég, pörég, pörgél, pörzsel, petyég, pözség, pihég, pityérég, rëbég, rëbözsegt, rëcség, rëmég, rëstél, rëttég, rëzég, söpér, sörég, sistérég, szëmörég, szëmörkél, szëndörég, szëndörül, szërél, szëröz, szidölég, szigyél, ténföreg, töpér, töl, terém, töl, tisztél, trécsél, übörél, vödél, zsémöl.

5. Töbtagú, egyes hangrendű igék második szótagjában: afföktál, apöllál, apröhëndál, buzérál, csüöröszöl, fusérál, gubérál, intörnál, komëndál, kukkölöl 'távcson néz', kunyörál, lamöntál, macérál, opörál, rëföral, rëpörál, szöpörál, szupörál.

6. Töbtagú igék harmadik vagy további szótagjaiban: böcsmöröl, bözönködik, bizsörög, ciripöl, csöpörödik, csöpörög, csicsörög, csilingöl, csivöl, didörög, engesztöl, enyelög, felesöl, gémbörödik, hempörög, hencsörög, hentérög, hízölög, idölög, imejög, incselög, incselködik, kecmerög, kelepöl, kítelkedik, követöl, követkëzik, lőfetyöl, lelkindëzik, nehesztöl, nyekörög, öjgyölög, pöpöcsöl, pityörög, püffeszködik, sipircöl, sistörög, szëmörög, szëndörög, ténföreg, teryepöl, tölöködik, üböröl, vezönyöl stb.

7. Töbtagú, egyes hangrendű igék harmadik vagy további szótagjaiban: apröhëndál.

8. A képzők kapcsolódása

a) Zárt ö-vel kapcsolódik:

-g: bicög, billög, csöpög, fityög, këtyög, keserög, lëbög, nyekög, piszög, sörög, szöpög, sziszög, tisztölög, zizög stb.

-get: eddzöget, ejtöget, emlöget, észöget, fenyöget, festöget, feszöget, hitöget, kenöget, kiröget, möntöget, nízöget, nyesöget, pëddzöget, rejtöget, söpöröget, szödöget, teröget, veröget, vészöget stb.

b) Zárt ö-vel és nyílt e-vel kapcsolódik:

-l: bëlöl, bïröl, csiripöl, ebidöl, ecsetöl, eligöl, éneköl, érdeköl, érdemöl, felesöl, feneköl, fërcöl, fûrîszöl, gépöl, gîpszöl, heccöl, hejësöl, igényöl, ingëröl, irtiköl, ismétöl, jeddzetöl, 'jegyzetöl', kelepöl, kërësztöl, kilîncsol, köhécsöl, követöl, lécsol, melliköl, mënöl 'a katonaság zárt csoportban vonul', merîszöl, mîrlegöl, nyergöl, pöcköl, pöcsötöl, pöpöcsöl, pöröl, pîzöl, pöfëköl, présöl, remeköl, rëndöl, rëstöl, retesöl, rîszöl, siöl, sprîccöl, süvegöl, szögöcsöl, szeletöl, szëmöl, szëmetöl, szentöl, szerepöl, szigetöl, szünöl, szüretöl, tekercsol, tenyeröl, teryöl, terhöl, tippöl, tisztöl, tizedöl, ünnepöl, ütlegöl, üzletöl, vermöl, vezönyöl, vezëröl, vîccöl, zseböl, stb.; — de: deöl, ëggyöl, éröl, feöl, fîszöl, fïjöl, füöl, îkel, jegöl, kedöl, kezöl, könyöl, liköl, mesöl, müöl, szögöl, szeöl, teleöl, teröl, termöl, töljgyöl, tüöl stb.

-ll: kevesöl, kicsinyöl stb.; de: kiköl(ik), lövöl, szököl, zöljöl stb.

-lög: szidölög stb., de érölög, kîjölög stb.

-z: bëjegöz, bïröz, bukfenöz, cëmëntöz, cikkez(ik), címöz, cinöz, csëroz, ëbredöz(ik), ëhöz(ik), ëjjenöz, ëlöz, ellenöz, elöljögöz, emlîkez(ik), engedîjöz, fëcskendöz, fëdöz, fëköz, fëlöz 'telfölt szed le', fînyöz, fûszëroz, gerebënöz, görnyedöz, gyüllîsöz(ik), igyeköz(ik), îjedöz, îledöz(ik), keltöz, kënöz, këröz, kërësztöz, keretöz, kërvinyöz, kî-

sírlétez(ik), kivételéz, környíkéz, lécez, létez(ik), lisztéz, meredéz, miretéz, permetéz, pörsejéz, rëndéz, riszletéz, sebéz, segéjéz, selejtéz, szēméz, sziledéz, szilvészteréz, színéz, terjedéz, tetejéz, ülliséz(ik), üvegéz, verejítikéz(ik), versenyéz, vetemínyéz, zsindejéz stb.; — de: belez, cselez, éggyez(ik), enyvez, fegyelmez, fejez, felez 'két egyenlő részre oszt', fényképez, ílelmez, jegyez, jövedelmez, kedvez, kégyelmez, kényerez, kezez, kipez, kirelmez, könnyez, kötelez, kövez, legyez, levelez, mirgez, nevez, szégez, szeke-rez, szennyez, szérvez, tervez, vígez, vizez stb.

9. Zárt *ë* az igeképzőkben

-**décsël**: *nyögdécsël, szögdécsël stb.*

-**dégél**: *ildégél, libdégél, mēndégél, nīzdégél stb.*

-**dēkël, -dekël**: *érdekël, ezsdékël, nyeldékël stb.*

-**dēs**: *csībdēs, nyeldēs, rebdēs, tībdēs, verdēs stb.*

-**dēz**: *csērgedēz, dülledēz, esedēz, hülldēz, lēngedēz, töredēz, zēngedēz stb.*

-**écsël**: *köhécsël, röhécsël stb.*

-**ēdik**: *fejesēdik, gyēpēsēdik, keverēdik, szēmēsēdik, tekerēdik, telepēdik stb.*

-**ēng**: *dērēng, feszēng, fetrēng, terjēng (de terjeng is) stb.*

-**ērál**: *buzērál 'heccel', kunyērál 'kér, könyörög', macērál stb.*

-**kēd**: *csīpkēd, lipkēd, repkēd stb.*

-**kēdik**: *kötekēdik, pērlekēdik, verekēdik, veszekēdik stb.*

-**kēzik**: *gyülekēzik, köjtekēzik, vidékēzik stb.*

-**lēg**: *érzelēg, kijelēg, szīdélēg stb.*

10. Az ígéhez járó jelek kapcsolódása zárt *ë*-vel: A múlt idő *-t ~ tt* jele: *bicēgētt, brekēgētt, derītētt, ejtētt, engedētt, esētt, festētt, lēngētt, mekēgētt, sistergētt, rēszke-tētt stb.*

11. Az igeragok kapcsolódása zárt *ë*-vel: A kijelentő mód jelen idő egyes szám első személyű alanyi és tárgyas személyragok: *fēdek, kīrek, merēk stb.; fēdēm, kīrēm, merēm stb.*

A kijelentő mód jelen idő egyes szám második személyű *-l* alanyi személyrag (*-sz* előtt *e*) és a tárgyas személyrag: *ejtēl, fejtēl, festēl, hiszēl, szērzēl, tēsēl, vēsēl stb.; ejtēd, fejtēd, festēd, hiszēd, szērzed, tēsēd, vēsēd stb.*

A kijelentő mód jelen idő többes szám második személyű alanyi személyrag: *emīszētēk, ejtētēk, fejtētēk, fekszētēk, festētēk, meccētēk, szērkesztētēk stb.*

A felszólító mód egyes szám harmadik személyű *-n* alanyi személyrag: *csēngjēn, higgyēn, lēngjēn, lepjēn, nyeljēn, verjēn stb.*

12. Zárt *ë*-zés igeragokban: A kijelentő mód többes szám második személyű alanyi (*-tēk*) és tárgyas (*-itēk*), személyragokban: *bēngészitēk, beszīltēk, fejtēk, festētēk, leltēk, pērzsēltēk stb.; bēngészitēk, beszīlitēk, fejtēk, festitēk, lelitēk, pēr-zsēlitēk stb.*

II. A zárt *ë* névszókban és az egyéb szófajokban

1. Egytagú szavakban

a) A töben *ë*, a bevezetőben említett toldalékok előtt *ë*. (A továbbiakban: a töben, a toldalékok előtt.): *bë, bënn, bënt, csëcs, csënd, csëpp* (de 'egy csepp orvosságot' valamennyi *e* is) *csër, ë, ëb, fël, fënn, fënt, gyëp, hëgy* 1. 'talajkiemelkedés' (az *-s* előtt *ë* vagy *e*: *hëgyës, hëgyes*, valamennyi más esetben *e*): 2. 'éle valaminek' (de mindig *-et*), *lë, lënn, lënt, mëg, në (në mëny sëhuva), për, përc, rëccs, rënd, rënt, së, sëm, sër, szëm, szër, szërb, tënt*.

b) A töben *ë*, a toldalékok előtt *e*: *bëgy* (néha ingadozik: *bëgyës mënyecske*, de nagy *bëgyes* madár), *csëpp*; 1. még az a) alatt; *mëggy, mëny, mënny, szëbb, szëg, szëgy, szërv*.

c) A töben *e*, a toldalékok előtt *ë*; *cseh, csekk, dressz; kedd, keh, kekk, kend, leg* (fokjel), *krepp, len, meccs, nem, nesz, nyest, Pest, seb, segg, sejp, szent, szesz, test, zzeb*.

d) A töben nincs *ë*, sem *e*, a toldalékok előtt azonban *ë*: *bir 'bér', cikk, cim, cink, csikk, dísz, éh, él, érc, fëm, fërc, film, fíny, gém, gép, gipsz, gríz, him, hir, hit, ing, iny, íz, kém, kén, kés, kincs, krém, léc, liszt, mécs, pék, pép, pinyty 'pinty', piz, 'pénz', pléh, prém, prés, ris, risz, rizs, sín, srét, szék, szín, térgy 'tér', tiszt, vész, vicc, vir*.

2. Többtagú szavak első szótagjában

a) A töben, a toldalékok előtt *ë*: *bëgyëröü* α) 'férfi nemi szervének tréfás elnevezése', β) 'nudli', *bëgyöü, 'nudli', bëlsöü, bensöü, bërcënceji 'szilvafajta', bëtit, bëtû, bëvül 'belül', cëmënt, csëcsëmöü, csëmëge, csëmëte, csëmpe, csëndöü, csëngöü, csëpû, csërësznye, csërgöü, 'kisbaba csörgő játéka', csërje, csërkész, Dëbrëcën, dërce, dërëje, dërik, ëccër, ëgybe, ëgyedül, ëgyenes (-ek is, de csak -et), ëgyetem, ëgylet, ëgyre, ëgyriszt, ëgyritû, ëggyüve, Èrzsëbet, Èrzi, Èrzsike, ëspërës, Èszter, Èszti, Ètël, ëtyelepëtyële 'szerelmi enyelgés', ëtyke, ëtykint, fëcske, fëcskendöü, fëdöü, fëgyënc, fëjjebb 'feljebb', fëlsíg, fëlsöü, fëltétel, fëlül (hsz.), fënsöü, fërgettyû 'a szekér része', gërëzd, gyënge, gyëplû, hëtyke, jërke 'fiatal nöstény bárány', këcsëge, këhëj, këllemës (-ek is, de mindig -et), këmënce, kërësz, kërësztü, krëdënc, lëbërnycg 'a tehén nyaka alatt lebegő húsos bőr', lëjjebb, lënge, mëdënce, mëdër, mëgé, mëgint, mëgül 'mögül', mëgye, mënedik, mënet 'csavarmenet', mënkû, mënte, mëntën, mëntës (-ek is, de csak -et), mënyecske, mënyét, Mënyhért, mënnyezet, nëfelejcs, pëcëk, pëcsënye, pëcsét, pëhëj, pëllëngër, pëndël, pënge, pëngöü, pënye 'nyafogó, élheterlen, elhagyja magát', përgöü, përje, përyne, përsëj, pëtrëzsejëm, pëtyës v. pëtyes (-ek is, de csak -et), pëzs-göü 'ecetes vízben feloldott szódabikarbóna', përszbitër, rëggel, rëggelënkint, rëkke-nöü, rëndöü, rëntsër 'rendszer', rëntsërint 'rendszerint', sëkrëstye, sëmlegës (-ek is, de csak -et), sëmmi, sënki, sëpredik, sëprü α) 'sepréshez használt eszköz', β) 'bor-seprő', sëriny 'a ló sörénye', sërit 'sörét', sërke, sërleg, sërpenyöü, sërte, sëtit (-ek, -et, -es is), szëgecs, Szëged, szëginy (-ek is, de csak -et), szëglet, szëgrül-vigre, szëk-*

fű, szélid (-ek, -et is), *szémcse, szémérnyi, szémet, szémfüles* (-ek is, de csak -et), *szémij, szémkösz, szémle, szémőics, szémőüdk, széplőü, szerencse, szerkezet, szerte, szereszit, szerzetes, szerzőü, szerzőüdis, tēpērtőü, Tērez, Tēri, vödēr, vērēs* (-ek is, de csak -et), *vövőü, zēllēr, zērge, zsēllēr, zšēmje, zšēnge*.

b) A töben *ē*, a toldalékok előtt *e*: *ēgyeb, ēgyenes*; l. még az a) alatt; *ēgyütt, fēdél, fēgyelem, fēlēs* (a tej), *fēlēt, fērtelēm, kēllemēs*; l. még az a) alatt; *kēnyir, mēgēt, mēntēs*; l. még az a) alatt; *pēttyēs v. pēttyes*; l. még az a) alatt; *sēmlegēs*; l. még az a) alatt; *sētīt*; l. még az a) alatt; *szēdēt-vēdēt, szēginy*; l. még az a) alatt; *szēlid*; l. még az a) alatt; *szērint, vērēs*; l. még az a) alatt.

c) A töben *e*, a toldalékok előtt *ē*: *bekecs, berliner* 'gyapjúból készült nagykendő', *Benedēk, benzin, berek, beszid, beteg, cseléd, csenevisz* (-ek is, de csak -et), *decembēr, defekt, deficit, degesz* (-ek is, de csak -et), *Demetēr, denevér, deres* 'dérrel borított' (-ek is, de csak -et), *ebid, ecet, ecset, ediny, Edit, egissig, eledel, Elek, elem, Elemēr, eleven* (-ek, -et is), *ellen, előüleg, embēr, emlik, epēr, epliny* 'a szánkó része', *eresz, erkij, esedikēs* (-ek is, de csak -et), *eset, esetleg, eternit, ezēr, fegyver, fekij, felekēzet, felesig, fenyves, Ferenc, festik, feszēs* (-ek is, de csak -et), *gerebēn, Gergej, gyerek, hengēr, hentēs, herceg, hering, hermelin, hevedēr, heves* (-ek is, de csak -et), *jeddzet 'jegyzet', jelvény, kebel, kecmec, kendēr, kengyel, kerek*, (-ek, -et, -es is), *keret, kesej, keserves* (-ek is, de csak -et), *keskēny* (-ek is, de csak -et), *keszeg, ketrec, krebdesin 'női ruhaanyag', lebbencs, leginy, lemez, lengyel, lepēl, lepiny, leves, mecset, meleg* (-ek is), *mellik, meredēk* (-ek, -et is), *merev* (-ek is, de csak -et), *mestēr, nedves* (-ek is, de csak -et), *nemzedik, nemzet, nyerēg, pedig, penisz, perec, perem, permet, pestis, recept, recēs* (-ek is, de csak -et), *regēny, rekesz, reminy, repesz, reszelik, retēk, retesz, segéd, segēj, sejēm, selejt, szegij, szelemēn, szelep, szellem, szennyēs* (-ek is, de csak -et: *nē vēt fēl a szennyēsēt*; értsd: szennyēs inget), *szeptembēr, szerencsēn, szerep, szeszij, szvettēr, tehēr, tejfēl, tekercs, telek, telep, tengej, tengēr, terēm, 'helyiség', terep, termet, terminy, termis, termiszet, terpentīn, testület, tesvir, vegyes* (-ek is, de csak -et), *Vendel, vendig, verēm, verejtik, veritik, verseny, veszij*.

3. Töbtagú, vegyes hangrendű szavak első szótagjában

a) A töben *ē*, a toldalékok előtt *ē*: *bēlga, bērdōu* 'a hagyma magját tartalmazó burok', *bērētva, Bērnat, Bērtalan, bētyár, cēlla, cēnzura, cērköu* 'az állatok takarmányozásának (törek, lucerna stb.) előkészítésére, néhány napos, esetleg hetes tárolására szolgáló kisebb épület', *cēruza, csērpák, dēják, dēbēlla, dēka, dēra, dērēkas, dēsza, ēbatta* 'rosszallás, szidás', *ēgál, ēggyáltalán, ēggyaránt, Ēggyiptom, ēgymást, ēklēsija, ēkrazit, ēnnivalōu, ēszēmatta, ēsztērgajos, Ēta, ētyház, ētykor, fēlslōug 'faláda', fētyház, gēnērális, gērēnda, gērman, gyērtya, gyērtyan, hērbatēja, lēándēr, lēgēnda, lēpra, mēdália, mēlák, mēlasz, mēnázsi, mēnza, nēbāncsvirág, nēhogy, pēcu* 'kis kamra', *pēdál, pēlēnka, pēnna, pērgamēnt, pērtu, pērza, pēsza, plētyka, Rēbēka, rēpēta, rēvērēnda, rēzēda, rēzērvátum, sēhun, sēhuva, szēcska, szēkás, szēkta, szērda, szēr-szám, szērtár, szērtartás, tēja, tēlázsi, tēnnap, tērasz, Tērcsa, trēhány, Vēra, vērēnda, Vērōn*.

b) A töben *e*, a toldalékok előtt *ē*: *elevátēr* (v. *elevátor*), *helikoptēr*, *herkóupátēr*, *revolver*.

4. Többtagú szavak második szótagjában

a) A töben *ē*, a toldalékok előtt *ē*: *bēgyērōū*, *bélēs* 'mákkal, dióval vagy túróval töltött, összehajtogatott kelt tészta', *bērcēnceji* 'szilvafajta', *berkēnye*, *bírēs*, *cēmēnt*, *cibēre α* 'aszalt gyümölcsből főzött leves', *β*) 'vízzel felhígított borseprő felforralva' (becukrozva forralt bor helyett isszák), *címēr*: *α*) *kny.*, *β*) 'a kukorica szárán felül lévő bojt', *cinēge α*) 'madárfajta', *β*) 'vékony, cingár', *csēcsēmōū*, *csēmēge*, *csēmēte*, *csērēsznye*, *csipēike* 'levesbe készített tészta', *Dēbrēcēn*, *Dénēs*, *ēbēr* (-*ek* is, de csak -*et*), *ēccēr*, *édēn*, *égēr*, *ékszēr*, *embēr*, *epēr*, *ērēm*, *ērsēk*, *ēspērēs*, *ētyēlepētyēle* 'szerelmi enyelgés', *évēnte*, *ezēr*, *fédēr*, *fēgyēnc*, *fēlēsleg*, *fēlszēg*, *feszēs* (-*ek* is, de csak -*et*), *fiszēr*, *fűszēr*, *gesztiēnye*, *girhēs* (-*ek* is, de csak -*et*), *gyerēk*, *hengēr*, *hentēs*, *himpēllēr*, *hiszēn*, *igēn*, *ikēr*, *ingēr*, *inygyēn*, *itēk*, *jegēnye*, *jégēr*, *kéccēr*, *kēcsege*, *kēhēj*, *kēmēnce*, *kendēr*, *kērēszt*, *kērēsztül*, *keskēny* (-*ek* is, de csak -*et*), *kínyszēr*, *krēdēnc*, *lēbērnyeg* 'szarvasmarha nyaka alatt lecsüngő húsos bőr', *lepēdōū*, *lepēl*, *levēgōū*, *lilēk*, *litēr*, *lűszēr*, *mēdēnce*, *mēdēr*, *mēntēn*, *mēntēs* (-*ek* is, de csak -*et*), *mestēr*, *mētēr*, *midēr* 'öv', *mindēggy*, *mindēn*, *műszēr*, *négēr*, *nikkēl*, *nimēt*, *nyerēg*, *pēcēk*, *pēcsenye*, *pēhēj*, *pēllēngēr*, *pēndēl*, *Pētēr*, *pētrēzsejēm*, *pintēk*, *pipērkkōūc*, *rēntszēr* 'rendszer', *rēntszērīnt*, *retēk*, *rīgēn*, *rīszēg*, *sejēm*, *sēkrēstye*, *sikkēs* (-*ek* is, de csak -*et*), *spiccēs* (-*ek* is, de csak -*et*), *szēdēr*, *szēmērnyi*, *szērēncse*, *szígyēn*, *szilvēsztiēr*, *szvettēr*, *tehēr*, *tejjfēl*, *tengēr*, *tēpērtōū*, *terēm* 'helyiség', *trénēr*, *ugyē*, *vēdēr*, *venyēge*, *verēm*, *vērēs* (-*ek* is, de csak -*et*), *vetyszēr*, *vīgēs-vīgig*, *vincēllēr*, *vítēk*, *zēllēr*.

b) A töben *ē*, a toldalékok előtt *e*: *ēbēr*; 1. még az *a*) alatt; *engēm*, *fēlēs* (a tej), *fēlēt*, *feszēs*; 1. még az *a*) alatt; *firēg*, *fiszēk*, *girhēs*; 1. még az *a*) alatt; *helyēt*, *irēt*, *keskēny*; 1. még az *a*) alatt; *kirēg*, *mēgēt*, *mēntēs*; 1. még az *a*) alatt; *mírēg*, *nyiszlēt*, *priccēs* 'bricsesz nadrág', *sebēs* 'gyors', *sikkēs*; 1. még az *a*) alatt; *spiccēs*; 1. még az *a*) alatt; *szēdēt-vēdēt*, *tigēd*, *típēt*, *tizēnēggy*, *vērēs*; 1. még az *a*) alatt; *veszēt*.

c) A töben *e*, a toldalékok előtt *ē*: *bējeg*, *bekecs*, *Benedēk*, *berek*, *beteg*, *cövek*, *csenevīsz*, *csipesz*, *csōūcselik*, *csōkevíny*, *decembēr*, *defekt*, *degesz* (-*ek* is, de csak -*et*), *Demetēr*, *denevér*, *deres* 'dérrel borított' (-*ek* is, de csak -*et*), *ecet*, *ecset*, *ēgyenes* (-*ek* is, de csak -*et*), *ēgyetem*, *ēgylet*, *eledel*, *Elek*, *elem*, *Elemēr*, *eleven* (-*ek*, -*et* is), *érdek*, *érdem*, *eresz*, *esedikēs* (-*ek* is, de csak -*et*), *eset*, *eternit*, *fegyver*, *felekēzet*, *felesig*, *fēlleg*, *Ferenc*, *fīneszēs* (-*ek* is, de csak -*et*), *gerebēn*, *Gergej*, *herceg*, *hermelin*, *hevedēr*, *heves* (-*ek* is, de csak -*et*), *hideg*, *hitel*, *hitves*, *hūvejk*, *ideg*, *idegēn*, *ijen*, *ijjel*, *illem*, *isten*, *ítel*, *jeddzet*, *jelen*, *Jóuzsef*, *kebel*, *kecmec*, *kēllemēs* (-*ek* is, de csak -*et*), *kengyel*, *keret*, *kesej*, *keserves* (-*ek* is, de csak -*et*), *keszeg*, *ketrec*, *kikelet*, *kīszlet*, *kites* (-*ek* is, de csak -*et*), *kōles*, *kōppen*, *kōteg*, *kōteles* (-*ek* is, de csak -*et*), *kōtleg* 'a szőlő vessző-jének összekötésére szolgáló kukoricaháncsból sodort 25–30 cm hosszú eszköz', *követ*, *közepēs* (-*ek* is, de csak -*et*), *kōzvetlen*, *krebdesin* 'női ruhaanyag', *lebbencs*, *lemez*, *lényeg*, *lengyel*, *leves*, *liget*, *lōveg*, *mecset*, *meleg*, *mēnet* 'csavarmenet', *mēnnyezet*, *meredēk* (-*ek*, -*et* is), *merev* (-*ek*, -*et* is), *mijen*, *mīrleg*, *nēfelejcs*, *nedves* (-*ek* is, de

csak -et), *nemzet*, *niddzet* 'négyzet', *növendik*, *öreg*, *özvegy*, *perec*, *perem*, *permet*, *për-sej*, *pëttyës* v. *pëttyes* (-ek is, de csak -et), *pikkej*, *pöfeteg*, *recept*, *rekesz*, *repsz*, *resze-lik*, *retesz*, *ríteg*, *rítes*, *röhencs*, *selejt*, *sëmlegës* (-ek is, de csak -et), *sërleg*, *siker*, *siket*, *siüveg*, *szëgecs*, *Szëged*, *szëglet*, *székej*, *széklet*, *szelemën*, *szelep*, *szellem*, *szëmet*, *szennyés* (-ek is, de csak -et), *szeptembër*, *szerecsën*, *szerep*, *szërkezet*, *sziget*, *szöjnyeg*, *szöveg*, *szövet*, *szünet*, *szüret*, *szüttes* 'szóttés', *tekercs*, *telek*, *telep*, *tengej*, *terep*, *ter-met*, *terpentin*, *tömeg*, *törek*, *törmelik*, *töjuzeg*, *ület* 'fenék', *ünnepe*, *üreg*, *üteg*, *ületeg*, *üveg*, *ület*, *vegyes* (-ek is, de csak -et), *Vendel*, *verejtík*, *verseny*, *vigleg*, *vületlen*, *virmes* (-ek is, de csak -et), *virtelek* 'vértelék', *viszketeg*, *vitel* 'vétél', *zsilett*, *zsindej*, *zsineg*.

5. Többtagú, vegyes hangrendű szavak második szótagjában

a) A tőben *ë*, a toldalékok előtt *ë*: *advënt*, *Ágnës*, *ájër*, *ámën*, *antëmma*, *ápërte*, *árënda*, *baktër*, *balëtt*, *bankët*, *bërëtvä*, *blankëtta*, *bodëga*, *bugyëlläris*, *bunkër*, *bu-nyëvác*, *cisztërna*, *citëra*, *dëbëlla*, *dërëkas*, *difërencija*, *ëszëmatta*, *ësztërgájós*, *farmër*, *fazëk*, *flasztër*, *fëdërväjsz*, *flanël*, *fotël*, *frátër*, *gajdësz*, *gardëmama*, *gëñërälis*, *gërënda*, *Gizëlla*, *gyóutyszër*, *hajdërmenkü*, *havër*, *hotël*, *húzëntràgër*, *intërnátus*, *jampëc*, *kábël*, *kádër*, *kalëndárijom*, *kampëc*, *kancëllár*, *katëszztër*, *kazëtta*, *klozët*, *kolëra*, *komënci-jóu*, *kóysër*, *kóutër* 'fogda', *kufër*, *kukkër* 'látcső', *kupërta*, *kuplëráj*, *lágër*, *lóggër*, *lëgënda*, *lókühëc*, *lucërna*, *mágnës*, *majtër* 'malter', *mandzsëtta*, *marëk* 'marok', *ma-szëk*, *móutyszër*, *notësz*, *óucëjån*, *opëra*, *opërácijóu*, *otellóu*, *parcëlla*, *parkëtta*, *patënt* 'kapocs', *pëlënka*, *porcëllán*, *prolëtár*, *propëllër*, *protëstáns*, *pucër* 'tisztiszolga', *púdër*, *Rëbëka*, *rëpëta*, *rëvërenda*, *rëzëda*, *saktër*, *sóyüder*, *sóyühër*, *spalëtta*, *sparhërt*, *srapnël*, *sübër* 'a szekér alkatrésze', *susztër*, *szutërén*, *tabëlla*, *tablëtta*, *valcër*, *vërenda*, *vipëra*.

b) A tőben *e*, a toldalékok előtt *ë*: *bukfenc*, *elevátër* (v. *elevátor*), *kopec*, *korhej*, *kortës*, *kotynyeles* (de csak -et), *novembër*, *vatelin*, *vazelin*.

6. Többtagú szavak harmadik vagy további szótagjaiban

a) A tőben *ë*, a toldalékok előtt *ë*: *Benedëk*, *berlinër* 'gyapjúból készült nagy-kendő', *cilindër*, *Dëbrëcën*, *decembër*, *Demetër*, *esedikës* (-ek is, de csak -et), *ëspërës*, *ëtyëlepëtyële* 'szerelmi enyelgés', *ëtysiges* (-ek is, de csak -et), *felekëzet*, *fineszës* (-ek is, de csak -et), *függöjlegës* (-ek is, de csak -et), *hevedër*, *idegën*, *idëglenës* (-ek is, de csak -et), *këllemës* (-ek is, de csak -et), *közepës* (-ek is, de csak -et), *különlegës* (-ek is, de csak -et), *meredëk* (-ek, -et is), *minisztër*, *prëzsbítër*, *rëggelënkint*, *sëmlegës* (-ek is, de csak -et), *simlëdër*, *szelemën*, *szeptembër*, *szerecsën*, *szilvësztër*, *temërdëk*, *tökiletës* (-ek is, de csak -et).

b) A tőben *ë*, a toldalékok előtt *e*: *esedikës*; 1. még az a) alatt; *ëtysiges*; 1. még az a) alatt; *fëgyelëm*, *fineszës*; 1. még az a) alatt; *függöjlegës*; 1. még az a) alatt; *idëglenës*; 1. még az a) alatt; *këllemës*; 1. még az a) alatt; *közepës*; 1. még az a) alatt; *különlegës*; 1. még az a) alatt; *meredëk*; 1. még az a) alatt; *sëmlegës*; 1. még az a) alatt; *szëdët-vëdëtt*, *szerelëm*, *tizëñëggy*, *tökiletës*; 1. még az a) alatt.

c) A tőben *e*, a toldalékok előtt *ë*: *ëgyenes* (-ek is, de csak -et), *ëgyetem*, *ëggyüt-tes*, *eledel*, *eleven* (-ek, -et is), *elöjleg*, *Ërzsëbet*, *esetleg*, *felekëzet*, *fëlësleg*, *fëltëtel*, *függöjlegës*; 1. még az a) alatt; *gërëndej* 'az eke része', *hirtelen*, *idëglenës*; 1. még az

a) alatt; *keserves* (-ek is, de csak -et), *kikelet*, *kísírtet*, *kivétel*, *köpönyeg*, *köteles* (-ek is, de csak -et), *közvetlen*, *különlegēs*; 1. még az a) alatt; *lébérnyeg* 'tehén nyaka alatt lecsüngő húsos bőr', *ménétel* 'valakinek a menetele', *ménnyezet*, *néfelejcs*, *pétrézsejem*, *pöfeteg*, *szémfüles* (-ek is, de csak -et), *szérkezet*, *termíszet*, *testület*, *tökiletēs*; 1. még az a) alatt; *vileiten*, *virtelek*, *viszketeg*.

7. Többtagú, vegyes hangrendű szavak harmadik vagy további szótagjaiban

a) A töben *ë*, a toldalékok előtt *ë*: *bitumën*, *cigarëta*, *ciklámën*, *citadëlla*, *difërën-cija*, *elevátër*, *fijákër*, *hajdërmënkü*, *helikoptër*, *hërbatëja*, *herkóypátër*, *húzënrágër*, *katëstër*, *kilamëtër*, *kutyapëcër*, *lëandër*, *novembër*, *októybër*, *parlamënt*, *parlamëntër*, *përgamënt*, *propëllër*, *pulógvër*, *rëvërënda*, *riportër*, *szakramëntum*, *zsalugátër*.

b) A töben *e*, a toldalékok előtt *ë*: *kotynyeles* (-ek is, de csak -et), *revolver*, *talinyec*.

8. A jelek zárt *ë*-vel kapcsolódása relatív tövekhez

Az -s melléknévképzős tö után a -k többesjel nyílt *e*-vel és zárt *ë*-vel egyaránt kapcsolódik. Ha főnévi értékű a melléknév, akkor általában zárt *ë* található: *beszédësek* (-ëk), *gyerëkések* (-ëk), *hengërësek* (-ëk), *jelvényësek* (-ëk), *ötvenësek* (-ëk), *peniszeësek* (-ëk), *pikkejësek* (-ëk), *szerelmesek* (-ëk), *szërëncsësek* (-ëk) stb. L. a szójegyzékeket is.

9. A képzők kapcsolódása zárt *ë*-vel

A képző zárt *ë*-vel kapcsolódásának bemutatásán túl itt és az ezután következő „*Ë*-zés névszóképzőkben” című fejezetben azt is feltüntettem, hogy a képzővel létrehozott származékszóhoz – a szójegyzékhez hasonlóan – a többes szám jele, a tárgyrag, az egyes szám első, második és a többes szám második személyű birtokos személyrag, valamint az -s melléknévképző *ë*-vel vagy *e*-vel kapcsolódik.

a) A képző zárt *ë*-vel kapcsolódik, a származékszó a bevezetőben említett toldalékok előtt *e* (a továbbiakban toldalékok előtt *ë*, illetve *e*): **t—tt**: *bűvített*, *csërzett*, *eszeveszett*, *fëdëtt*, *fejlëtt*, *fëlézëtt* (tej), *felezëtt* (pénz), *festëtt*, *filtëtt*, *irëtt*, *vedlëtt*, *vizezëtt* stb.

b) A képző zárt *ë*-vel és nyílt *e*-vel kapcsolódik, a toldalékok előtt *e*: **-delëm**: *segdelëm*, *veszëdelëm* stb., de *dörgedelëm*, *fejedelëm*, *gyöjzedelëm*, *jövedelëm*, *kisedelëm*, *köpedelëm*, *töredelëm* stb.

c) A képző zárt *ë*-vel és nyílt *e*-vel kapcsolódik, a toldalékok előtt nem *ë*, nem *e*. **-cske**: *cikkëcske*, *hidegëcske*, *kertëcske*, *rízëcske*, *székëcske*, *testëcske* stb., de *csëp-pecske*, *erecske*, *erőjüsecske*, *fejecske*, *füvecske*, *kezecske*, *kípecske*, *könyvecske*, *kövecske*, *mënyecske*, *szívecske*, *vizecske* stb.

d) A képző nyílt *e*-vel kapcsolódik, a toldalékok előtt *ë*:

-d: *ezred*, *heted*, *kilenced*, *könnyed*, *negyed*, *tized* stb.

-dik (-dék): *dülledik*, *lövëdik*, *mënedik*, *nemzedik*, *nyesedik*, *sëpredik*, *töredik*, *üledik* stb.

-lik (-lék): *ezrelik*, *föjzëlik*, *kötëlik*, *töjzëtelik* stb.

-míny (-mény): *esemény, gyűtemény, közlemény, küdemény, lelemény, nyeremény, sütemény, szerzemény, vetemény, vilemény* stb.

-síg (-ség): *elesíg, frissesíg, nyeresíg, nyersesíg, veresíg, vesztésig* stb.

-tel: *jövetel, műnetel* stb.

-viny (-vény): *jövevény, kelevény, szökevény* stb.

10. *Ě*-zés névszóképzőkben

a) A képzőkben zárt *ě*, a toldalékok előtt *e*:

-delēm: a példákat l. A képzők kapcsolódása b) alatt.

-elēm: *engedelēm, értelēm, érzelēm, filelēm, gyötrelēm, győűzelēm, ijedelēm, inte-
lēm, kęgyelēm, kereskēdelēm, kinyelēm, kirelēm, küzdelēm, sejtelēm, sérelēm, türelēm,
videlēm* stb.

-szērű: *cilszērű, elfszērű, korszērű* stb.

b) A képzőben zárt *ě* és nyílt *e*, a toldalékok előtt *ě*:

-ēnc: *birēnc, kęgyēnc, kijēnc, vidēnc* stb.; — *de kedvenc, lelenc* stb.

c) A képzőben zárt *ě*, a toldalékok előtt zárt *ě* és nyílt *e* (a többes szám *-ěk* is, *-ek* is, de mindig csak *-et*):

-etēs: *filelmetēs, szerelmetēs* stb.

-ikēny: *bikūlikēny, dūllikēny, előűzikēny, engedikēny, érzikēny, filtikēny, hiszi-
kēny, jelentikēny, termikēny, töríkēny, hiszíkēny, vírzikēny* stb.

d) A képzőben nyílt *e*, a toldalékok előtt *ě*:

-ej: *dőrej, röhej, zőrej* stb.

-et: *bécsület, cselekēdet, fűűzet, fűzet, igyekēzet, illet, lelet, őűtőzet* stb.

-eteg: *fērgeteg, rēneteg, tiveteg* stb.

-etlen: *ēhetetlen, érintetlen, érziketlen, fēdetlen, fejletlen, független, fűletlen, kēl-
letlen, tēhetetlen, sületlen, telhetetlen* stb.

-telen: *esztelen, gyerēktelen, istentelen, könyörtelen, lilēktelen, mesztelen, nincs-
telen, sikertelen, törvinytelen, veszijtelen* stb.

-zet: *fegyverzet, idegzet, lilēgzet, növinyzet, szemijzet* stb.

11. *Ě*-zés névszóragokban

-ēn helyhatározórag: *embērēn, gépēn, terepēn* stb. Ez vonatkozik a főnévként használt melléknevekre is: *melegebberēn* (melegebb helyen), a *meredēkēn* (...legurul a szekér), a *sētītēn* (nem látszik a piszok), a *szípēn* (...jól áll a ruha) stb.

A melléknevek modális alakja túlnyomó többségben *-en* ragot kap: *sebēsen, re-
ketten, sekijen* (szánt), *szennyesen, ēbēren* stb. Az alábbi esetekben azonban **-ēn**: *be-
tegēn* (fekszik), *gyermētegēn* (il), *kesejēn* (született a kicscsikóú), (ajan) *keszegēn*
(...ült a szekérēn), *melegēn* (szeretēm); ingadozik az alábbi esetekben: (mēgmonta)
kerekēn vagy *kereken*, *elevenēn* vagy *elevenen* (mēgnyúszták), *siketēn* vagy *siketen*
(..., ílt mék tíz évet), *rēnetegēn* vagy *rēnetegen* (*vóutak*).

-szēr határozórag: *ēccēr, níccēr, ezērszēr* stb.

-tēk birtokos személyrag: *embērētēk, kedvetēk* stb.

-ěk (az *-űik* birtokos személyrag): *elejēk, helyētēk, kertyēk, mellettēk* stb.

FEKETE PÉTER

The Usage of Close *ĕ* Sound in Tiszaszőlős

The above paper deals with the usage of close *ĕ* sound. The first part presents the usage of *ĕ* in verbs while the second part contains the usage of *ĕ* in substantives and other grammatical categories excluding the verbs. (The subtitles of the two parts are: The Usage of Close *ĕ* sound in Verbs and The Usage of Close *ĕ* Sound in Substantives and Other Grammatical Categories respectively.) The words are listed in alphabetic order in both cases. A distinction is made between monosyllables and polysyllables. Within the latter the study deals with words of high vowel system and words of mixed vowel system separately. Within these two categories the words are divided into further separate groups according to the place of the *ĕ* sound within them.

Taking into consideration that in the group of the substantives the linkage of the plural number marker, the objective case-ending, the possessive suffix in first and second person singular and in second person plural, the *s* adjective suffix are the same for the most part, within the groups (formed according to the aspects mentioned above) the words that belong together on the basis of the linkage of their suffixes are separated that is further groups are made to show whether the above mentioned suffixes are joined through *ĕ* or *e* with the stems. The rare double forms, exceptions in this linkage are listed in parentheses after the appropriate words.

Within the substantives, stems that do not contain *ĕ* sound are also listed in the appropriate groups because the suffixes are linked with these stems by *ĕ* sound.

The linkage of the verbal personal suffixes with the stem, unlike that of the substantives, is simple and without exceptions consequently it does not require arrangement in groups.

A separate part of the paper deals with the usage of *ĕ* in suffixes and the linkage of the suffixes with the stems.

The words are transcribed phonetically. Brief explanations and illustrative sentences are given only if necessary for clear understanding. In some instances if it is sufficient the words are simply printed in standard orthography or the grammatical categories are given for better understanding.

P. FEKETE

Szociolingvisztikai tanulmány Lónya község nyelvéből

Tanulmányom része egy nagyobb terjedelmű dolgozatnak, melyben vizsgálatom tárgya a hagyományos paraszti gazdálkodás és életmód ismeretanyaga és szókincse.

Vizsgálataimat a beregi Lónya községben végeztem. A lónyai közösség a felszabadulásig egyáltalán nem mobilizált, zárt földrajzi és emberi környezetben élő etnikum. Teljesen integrált nézet-, hiedelem- és viselkedésformák jellemezték, egy olyan életmód, mely tradicionális annyiban, amennyiben az élet összes folyamatának, problémájának, perspektívájának irányelveként az időtlen szokást követi. A felszabadulás utáni változások hatására ez az ősi etnicitás részben kitágult, részben összetöredezett. Bár Lónya ma is agrárfalu, népességének legnagyobb része ma is mezőgazdaságból él, a mai gazdálkodás lényegesen eltér a hagyományos formáktól. Megváltozott a termelési technika, új munkarend alakult ki, a jövedelem elosztása lényegében más formát kapott. Mindezek viszont maguk után vonták azt, hogy új szokások keletkeztek, ezek az új szokások pedig sok esetben kiszorították a régi, hagyományokon alapuló szokásokat. A régi kategóriák átértékelődtek, vagy kiesettek.

Mivel a nyelv elsősorban társadalmi jellegű, a társadalom szerkezetében beálló bármilyen változás szükségszerűen megbolygatja a nyelvi struktúrát, vagyis abban változást idéz elő. Az objektív viszonyokat tükröző fogalmak, kategóriák átértékelődnek, az új jelenségek tükrözésére új fogalmak jönnek létre, hiszen a nyelv teljes értékűen, tökéletesen tükrözi azt a valóságot, amelyet tükröznie kell. Úgy is mondhatjuk, hogy felzárkózik saját szükségleteihez. Ha az élet változik, változik vele a nyelv, a szavak használata, jelentése. Más és más társadalmi helyzet más és más nyelvhasználatot szül. A falu gazdasági és társadalmi struktúrájának megváltozása szükségszerűen maga után vonta tehát a falu nyelvének megváltozását.

A nyelv összetevői közül a szókincs az, amely a legkevésbé áll ellent a társadalomban zajló változásoknak, a leggyorsabban reagál minden változásra. Az újat beépíti, a régit pedig nem kivetí, hanem inkább hagyja a feledés homályába merülni. Így tehát a hagyományos falusi kultúrát, életmódot, gazdálkodást felidéző szavak elhomályosulnak, fogynak. Dolgozatomban azt vizsgáltam, hogy: 1. Mi az elhomályosulás módja? 2. Milyen tényezők és hogyan motiválják a szókészlet elemeinek elhomályosulását, kihalását? 3. Milyen méretű ez a folyamat?

A feldolgozott 17 téma közül jelleménél fogva legtöbb nem korlátozódik csak a mi vidékünkre, így összevethető eredményeket adnak (vö. VARGA JÓZSEFNÉ: MNyj.

XXIV, 51—67). Minden tárgykör felmérése 24 adatközlő válaszát tartalmazza. Az adatközlők kiválasztásakor figyelembe vettem, hogy ne legyenek egyéni, csak rá jellemző nyelvi, különösen hangképzésbeli sajátosságai, s hogy természetesen, a maga mindennapi nyelvhasználataként adja meg a választ a kérdésekre. A felmérés során általában az aktív kérdezésnek az úgynevezett közvetett (indirekt) fajtáját használtam, vagyis felidéztem a keresett szót, de sem a köznyelvi, sem a nyelvjárási alakját nem mondtam ki, ez az adatközlő feladata volt. Többször alkalmaztam a körülírás módszerét: a címszó néhány jegyét kiemelve fogalmaztam meg a kérdést. Gyakori forma volt még a kiegészíttetés is: olyan befejezetlen mondatot mondtam, melyet az adatközlő a keresett fogalommal egészített ki. Szem előtt tartottam, hogy a szóra mindig a maga természetes környezetében kérdezzek, s egyszerre csak az egy fogalomkörbe tartozó szavakat mérjem fel. Igyekeztem, hogy a lejegyzett adatok mind hang-, mind alaktani szempontból, főként pedig szókincs tekintetében pontosan a valóságot tükrözzék.

A felmérés eredményét összesítő táblázaton egyszerre látható:

1. a témakör felmért reprezentatív szókészlete,
2. nemzedéki tagozódás, ezen belül férfiak és nők csoportja,

3. a szóismeret négy kategóriája: *T*: az adatközlő tárgyi kapcsolata a szóval; — *J*: tárgyi kapcsolat nincs, csak jelentését ismeri, de még aktív a szó; — *H*: jelentés és hangalak egysége megbomlott, hallotta, de nem tudja asszociálni a hozzá tartozó jelentést, passzív szó; — *Ø*: egyáltalán nem ismeri a szót. —

4. A táblázat alsó részén összegeztem nemzedékenként, valamint aktív, passzív és kihalt kategóriánként a felmérés eredményét.

A táblázatról leolvasható: 1. Mely pontokon legerősebb a nyelv, mit ment meg legtovább a hagyományos szókincsből. 2. Mely nemzedékek határán a legnagyobb a törés az ősi paraszti kultúra emlékeit illetően. 3. Nyomon követhetők a szókincs kihalásának fázisai, bebizonyítható, hogy a szókészlet elemei először mindig perifériálódnak, passzívvá válnak, s csak azután tűnnek el a nyelvből.

A 17 tárgykört, amelyekben a hagyományos paraszti gazdálkodás és életmód szókincsét vizsgáltam, három fő csoportba lehet osztani: 1. Az anyagi kultúrának az ember közvetlen környezetével, szükségleteivel kapcsolatos témái: telek—ház, berendezés—háztartási eszközök, étkezés, öltözködés, kenyérsütés. 2. A kisparaszti gazdaságok kis- és haszonállat tartása: ló, szarvasmarha, sertés, háziszárnyasok. 3. Szántó-földi, mezei munkák: talajelőkészítés, aratás, hordás-cséplés, szénakaszálás, kukorica, kender, gyomnövények.

Fentiekből két tárgykör feldolgozását mutatom be. A talajelőkészítés munkafolyamatait és eszközeit, valamint a kender feldolgozásának utolsó fázisát, a szövést ismertető fejezeteket. Választásomat indokolja, hogy a két tárgykör felméréseinek összehasonlítása szemlélteti legjobban, hogy a hagyományos kisparaszti gazdálkodáshoz kötődő munkafolyamatok és munkaeszközök eltűnése milyen mértékben hat

a szókincs periferizálódására, majd kihalására. Bár igaz, hogy a 20—25 évvel ezelőtt vidékünkre oly jellemző kendertermesztés és -feldolgozás szinte teljesen történetivé vált, a szövőszékek a legtöbb háznál megmaradtak, s a fiatalabb korosztály asszonyai is szívesen dolgoznak vele. Ezzel szemben a talajelőkészítés hagyományos munkafolyamatait és eszközeit szinte teljesen felváltotta a nagyüzemi gépi munka.

A talajelőkészítés munkafolyamatai, eszközei

A talajelőkészítés munkálatainak mindig nagy fontosságot tulajdonítottak a lónyai parasztgazdák. Azt tartották, a vetésre jól előkészített föld hálás, megszolgálja a fáradságot. A munkák sorrendje a következő: trágyázás, többszöri szántás, boro-nálás, hengerlés.

Aratás után azonnal kihordták a trágyát a földekre. A szekerekről *„ganàjhuzóv villával huzottuk le és csomóba raktuk, vagy röktön szíéjjèlteríéttük”* (= elteregtük). Azután beszántották a földbe.

Íratlan szabály volt Lónyán, hogy ha a gazda ősszel nem szánt, tavasszal már ne szántson, mert nem érdemes. Ilyen természetű a föld. A szántások célja a föld alapos megdolgozása, porhanyóssá tétele, a trágya belekeverése, a már kikelt gyomok felnövekedésének megakadályozása. Nálunk kétféle alakúra szántották a földet: van *egyenes föld* és *hátas föld*. Ez utóbbit szántás előtt szélességében kilépik (megméri lépésekkel), hosszában a középvonalát végig *kihonsokölják* (kórókat, zöld ágakat tűznek a középvonalán végig), s itt kezdik el a szántást, a középről ki-felé haladva. Ez a szántási mód talán a régi nagy vizek idejéből maradt meg, célja, hogy az *örmós földthát*-ról a víz a barázdába folyjék, s onnan az útmenti árokba. Az ekevas a földet kifordítja, vagyis *hontot hajnt*.

Az *egyenes föld* szántását az egyik hosszanti oldalon kezdik, s ennek végéhez érve a keskeny oldalt nem szántják, ott csak megfordulnak, ez a *fördülő*. A föld-darab szélein haladnak körül, mindig beljebb, beljebb. Végül csak egy keskeny szántatlan földcsík marad a föld középvonalában, aminek a neve *fogyasztás*. *„Eszet is elvágatik”*, s így a föld közepén *barázda* marad.

Az előző termés utáni első szántásra azt mondják: *leugarolni*. A parlagon hagyott, pihentetésre szánt föld neve *gyepföld*.

A szántás eszköze az eke. Balla István 62 éves adatközlőnk beszélt a faekéről is, amelynek csak két vas alkatrésze volt, az ekevas és a csoroszlya. A lónyai kemény, agyagos talaj feltörésére rendkívül alkalmas volt az ún. aszimmetrikus eke-taliga, melynek szarvát és talpát legtöbbször egyetlen fából faragták. Az aszimmetrikus eke-taligák kerekai különböző méretűek. A nagyobb a barázdában, a kisebb a felszántatlan földön jár. „...nyugodtan mondhatjuk, hogy ezt a formát használták a magyar nyelvterület nagyobbik felében” (BALASSA—ORTUTAY: Magyar néprajz 189).

Az eke részei: *gerendéj, szárva, ekefèj, kormánydeszka, csorosznya, ekevas,*

csusztató (tarlón), *tálp* (szántáson), *tengéj*, *barázdáskerék* (nagy), *tallóuskerék* (kicsi), *korona*, koronán belül *méjségállítótó*, *tajigalánc*, *lakat* (hosszabbra vagy rövidebbre állítja a láncot, *tajigarud* (*húzórud*)).

Az ekét elsősorban szarvasmarha, tehén vagy ökör, később ló vontatta. A bivalyt csak ritkán használták szántóállatként.

A szarvasmarhákat *járom* és *tjészla* segítségével fogták az ekéhez. A *járom* részei: *járomkápa*, *ajjadeszka*, ami a *pillengőjűnél* (nyaklebeny) helyezkedik el, *béjldeszka* (ez fogja össze az előző kettőt), *közsze* és *járomsze*. A lovak befogására a *njégýellőjű*-t használták.

Ha az ekét nem szekéren szállították a szántás helyére, hanem kihúzták, akkor *mankó*-t tettek alá, hogy az ekevas ne érje a földet. A *mankó* legegyszerűbb formája egy természetes két ágú fa. Ez a fajta szállítás kímélte az állatokat, de erősen rongálta az utakat.

A felszántott hepehupás föld *kupás*. A hagyományos paraszti gazdaságokban a talajelőkészítés fontos munkafolyamata volt a *berenálás* is. A tengeri- és *kolompér-főjűdeket* még szántás előtt is boronálták, mert így szedték össze a *tálló*-ról a beszánt-hatatlan szárazakat. Az agyagtalajú Beregben szántás után a *görintytörés* volt szokás. Ezt a munkát kezdetben a kapa fokával végezték, később állatok vontatta fogashengerrel. Azért volt rá szükség, hogy vetés után a nagy rögök a borona fogai között ne torlódjanak össze, s ezáltal ne seperjék maguk előtt az elvetett magot.

Kézi vetés után *maktakaró* *berenálás*-t alkalmaztak, eszköze egy sima, forgó henger. A vetőgép után *tővizsberenát* kötöttek, ami egyszerűen készült, kőényfa-tővisből.

A kisparaszti gazdaságok utolsó éveiben, tehát az 1945—1960-ig terjedő időben néhány *vasborona* is volt már a faluban, ezek azonban a beregi földeken nem váltak be, mert túl könnyűek voltak a fából készült *fogasberená*-hoz képest. Ez utóbbi részei: öt darab *berenafa*, tölgy- vagy akácfából, egymástól 25—30 cm-re, ezeket 2 *le-velke* fogja össze. A berenafába illeszkedtek a *berenafogak*, amelyek vasból készültek. A berenafogakat általában öt évenként élezték.

A témában ismertetett munkafolyamatok, eszközök szorosan a hagyományos talajmunkákhoz kötődnek. Ezeket a hagyományos formákat viszont a nagyüzemi gazdálkodás majdnem teljesen ki-, illetve visszaszorította a házikertekbe. A felmérés adatai szerint a passzivizálódás majd a kihálás olyan nagy mértékű, hogy a legfiatalabbak csoportjában aktív készletről már nem is beszélhetünk.

Az első két nemzedék aktív szókincse közti különbség még nem számottevő. A változás csak a harmadik generáció adatainál szembetűnő, ahol az élő szavak aránya már 23,7-re (férfiak), illetve 4,3%-ra (nők) esik vissza. A kihalt kategória a nők csoportjában jelenik meg. Míg azonban ez az I—II. korcsoportban jelentéktelen százalékot mutat, addig erőteljesen ível a III. generációs férfiak 33,3%-án át a nők 65,6%-ig. Csak hallásból vagy egyáltalán nem ismerik a szántási formákat, szokásokat jelölő szavakat: *gyepfőjűd*, *hátas főjűd*, *kihoncsokolják* stb. Ugyanezt tapasztaljuk az eke részeit jelölő szavaknál: *csusztató*, *csorosznya* stb. Ennek az a magyarázata,

hogy bár néhányan használják még a házi kertek szántásakor az ekét, boronát, már korántsem élnek együtt úgy ezekkel a munkaeszközökkel, mint elődeik. Részeik, szerkezetük megfigyelésére tehát nem fordítanak különösebb gondot. A tárgykörhöz tartozó ökörjárom szókinsét felmérve fokozottan érvényesül a negatív tendencia.

Az alább szereplő táblázat (53. l.) a fenti munkamenet-leírás alapján az alábbiak szerint rendszerezi a gyűjtés adatait.

A „Talajelőkészítés” témakör kulcsszavait mutatja az első oszlop. Itt nyomda-technikai okokból a kettőshangzók simuló elemeit emelt kisbetűvel jeleztük: ebben a méretben nem álltak rendelkezésünkre a mellékjeles betűk.

A nemzedékeket római számokkal jelezzük, de úgy, hogy a sort a legidősebb nemzedék kezdi. Ilyen módon a szavak ismertsége a fiatalabb nemzedékek felé eső görbével lenne ábrázolható. A római számok utáni *a*, *b* betűjelzés a férfiak, illetőleg a nők mikrocsoportját jelzi.

A szavak ismertségi fokát a fejlécbeli betűjelzések mutatják: A=aktív, P=passzív, Kh=kihalt. Megjegyzendő: az aktív csoportban további két alkategóriát különböztetünk meg. A T jelű oszlopban a tárgyasult szóismeret adatai szerepelnek, amikor tehát az adatközlő saját munkagyakorlatából ismeri a tárgyat vagy munkafolyamatot. A J jelű oszlop adatai a környezettől elsajátított olyan jelentésszerűséget jelölnek, ahol az adatközlő maga már nem a gyakorlatból, hanem látásból, elbeszélésből stb. tanulta meg a hangsor jelentését.

Mivel minden oszlopban 3—3 adatközlő válasza szerepelnek a nemzedékek és nemek sorrendjében, ezek ismereteinek megoszlása szóródik egyre inkább jobbra tolódva, a tárgyasult ismeret felől a még aktív, illetőleg a passzív és kihalt kategóriák felé.

A táblázat alján az oszlopok adatainak összegezése található, de nem numerikusan, hanem százalékok szerint. Az aktív ismeret az első két számoszlop összege, tehát az I. a. esetben $99 + 1 = 100\%$, az I. b. esetben $26 + 61 = 87\%$. Ez az eltérés (az azonos nemzedéken belül a nemek szerint) jól mutatja, hogy már eleve sem számolhatunk teljesen azonos szóismerettel, éppen a témakörből eredően. (Ennek fordítottja mutatkozik meg a férfiak és nők ismeretében a szöveg szóanyagában.) A talajelőkészítés „férfimunka” jellegét méginkább mutatja, hogy a 40—60 éves férfinenemzedék (II. a. kategória) aktív szóismerete $83 + 16 = 99\%$, és főleg abban különbözik a legidősebb férfiak ismeretétől, hogy kevesebb a közvetlen gyakorlatra támaszkodó jelleg.

A tárgyi kapcsolatot jelölő mutatók szerint már a két legidősebb generációban is jelentős a különbség férfiak és nők között:

I. a: $b = 98,9 : 25,8$

II. a: $b = 82,8 : 22,6$.

Az adatok mutatják, hogy a kisparaszti gazdaságokban a talajmunkák, valamint az ígás állatok befogása stb. általában a férfiak feladata volt.

Lényeges kérdés még az, mi lehet az oka, hogy a legfiatalabb generáció szókincsében a tárgykör szavai már egyáltalán nem élnek. Ennek magyarázatát abban ke-

reshetjük, hogy bár a kerti-háztáji mezőgazdasági munkákban igénybe veszik ennek a korcsoportnak a segítségét, a segítség azonban inkább a betakarítás felé orientálódik (*törítés, kolompérvájás* stb.), s nem a talajelőkészítéssel függ össze.

Szövés

A kender megmunkálásának utolsó fázisa a fonás. 39 éves adatközlőm, Egyed Jánosné kislánykorában az öregek (pl. Egyedné nagyanyja) még *kjézi örsőu*-n fontak. Általánosabb volt azonban a *guzsáj* (=rokka). A *guzsáj lábitóu*-ja össze volt kötve a *hajtóukerékkel*, ez pedig az *örsőu*-val. A *guzsájpálcá*-ra kötötték fel a szövst, amelyet kézzel *huzoktak* és nyálaztak, s amely a gyors forgás következtében fonallá sodródott. Az így kapott fonalat *motóuállál*-ták. Három szál fonalat egy *igé*-nek, 10 igét egy *pásmának*, 8 pásmát pedig egy *darab* fonalnak nevezték. Ezután a *szapulás* következett. Szigorúan betartották, hogy szapulni csak *akác*- vagy *ficfahamu*-val szabad, a tölgy ugyanis *elette a fonalat*. Szapulás után általában a Tiszán vágott lékben *kimosták* a fonalat, s a művelet végére az addig barnás színű, *nyálás fonal* először sárgássá majd fehérré vált. Száradás után feltekerték a *tekerőüfá*-n *gombajég*-ba. A *tekerőüfa* három lábú bakra szerelt kereszt alakú szerkezet (minden ága egyenlő hosszú), mindegyik végén a rá merőlegesen álló, faragott *cifrafá*-val, amely nem engedi a fonalat a *tekerőü*-ről leesni. Aki a tekerést végezte, egyik kezében a *dudá*-t tartotta (egy kivájt fadarabot), ezen futott a fonal, hogy a munkát végző kezét be ne vágja. A kész *gombajég*-ot felvetették a *vetőü*-re. A szabályos *vetőü* négy, egyenként kb. 100 cm hosszú egyenes fa, melyet négyzet alakban illesztenek össze, szabályozó villával, *csinnyá*-val láttak el. A *vetőü*-n a fonalat sokszorosan körülvetették úgy, hogy egy-egy kerület nem érhetne egymást. A *vetőü* egy bakra szerelt rúdon forgott, a bak ki volt vájva, ebbe illesztették a rúd egyik végét, a másikat pedig a legtöbb helyen a mestergerendához erősítették. A *vetőü* biztonságát a bakon a három *vezéü* segítette.

A *vetőü*-ről a fonalat *kóucs*-ba (kulcs) szedték, ez már a szövésre használható kész anyag.

Lónyán még ma is szőnek. A jelenleg is működő szövőszékeknek két fajtáját találhatjuk meg. Az ősibb típust *eszvátá*-nak, az újabbat *takács eszvátá*-nak nevezik. Ez utóbbit Szalma Sándor mátyusi ember honosította meg Lónyán az 1910-es években. Mindkét fajtát maguk készítették a lónyaiak, vagy egy *fiétyéülőü* (ezermester) készítette annak, aki megkérte rá.

Az eszvátá minden eleme fa. Részei: *2 talp*, melyek hosszanti irányban alkotják a szövőszék alapját, s melyeket három *keresztfa* tart szilárdan. Az újabb típusnál a talpak kb. 40–50 cm magasan futnak, s a szövőszék nem rajtuk, hanem a *koszokon* áll. *Hátsó* vagy *jukaskocs*, *elsőü kocs*, *középsőü* vagy *natykocs*. A nagykocs tartja a *bordahü*-at, amibe *szorítóék* segítségével helyezik bele a bordát. A *bordafog*-ak nádból vannak. A borda az egyetlen alkatrész, ami nem házilag készült.

Mesterei voltak a bordakészítésnek, s ezek maguk árulták terméküket Lónyán is. Két névre még ma is élénken emlékeznek a lónyaiak: Legeza (keresztnevét senki nem tudta) és Bordás Nagy Pali nevére. A *sikkattyu csigái* tartják az *első* és *hátsó* nyüstit. Az első kocsra van szerelve a két *lábijétő*, ez az első és hátsó nyüst által befogott fonal váltogatására szolgál.

Különálló eszköz, de szervesen az eszvátaához tartozik a *vetjélő*. Hajó alakú, középen ovális hosszanti nyílással, amibe szorosan *bepászié*tik a csövet a *biélkefa* segítségével. A *csű bocfáb* (bodza), míg a *biélkefa szilvafáb* készült. A csőre tekerék rá a *beleverő* szál-at.

Az eszváta fontos eleme az első és hátsó *hasajó*. A takácseszvátánál még egy harmadik is van, az ún. *dob* vagy *póthasajó*. Míg a régi típusnál a vászon az első hasajóra tekeredik fel, addig a takácseszvátán ? *dobra*.

A hasajón kezdődik meg a fonal feltekerése a szövéshez. Teketés közben vesz-
szöket (*fonal alá való vessző*) dugdosnak a fonal közé, hogy ne *ömljön egybe*, ne *vágoggyon be a szál*, különben a vászon *szemes, gerezdes lesz*. A felcsavarást, feltekerést két ember végzi, s csak ezek után teszik fel az eszváta a bordahajat és a nyüstöt. A hosszanti irányba futó szálakat *félmenő* szálnak, röviden *félmenő*-nek nevezik.

A szövés úgy kezdődik, hogy az *első hasajó*-hoz odaerősítik a *kötöző* *csiépkét*, ebbe pedig belekötözik a szálakat. Vigyáznak, hogy egyenlő és feszes legyen. Mikor már elegendő a kész vászon, leoldják a *kötöző* *csiépkét* (a kötésre használt fonalból rojt lesz a *kendő*-n), és a kivésett első hasajóba szorítják az anyagot. A továbbiakban azután erre tekeredik a kész vászon. *Csiépke* helyett *bránkát* is használnak, ilyenkor *bránkáson huzzák fel a fonalat*, nem kell kötni.

A *hasajófej*-eknek vagy *tuskó*-knak fonalszabályozó szerepük van. Az első a *feszítő* *tuskó*, a hátsó pedig a *leeresztő* *tuskó* a *leeresztő* kötéssel.

Legelőször csak kenderfonalat *sűttek*. Mivel ez erősen bolyholódott, *kendő*-t főztek hozzá. *Tengeriliszből, fehérmájva-gyökeréből, vijackból* készítették, és a felhúzott fonalat gyökérkefe segítségével többször átkenték. Ezután, hogy hamar megszáradjon, paraszat tettek lapátra, és a kifeszített fonal alá tartották. A fonallal így már könnyű volt dolgozni. Később a boltból vett pamutot használták *félmenő*-nek, a házi fonású kendert *beleverő*-nek. 2,5 kg bolti pamut volt *ety pakk*. A bolti fonalat vastagság szerint osztályozták, 16-os, 18-as, 20-as. Ez utóbbi volt a legvékonyabb, de legtöbbet a 18-ast használták.

A vásznat *szedjés*-sel díszítették. A *szedő*-vel vagy *szedőtű*-vel, mely egy lapos, simára csiszolt, hegyes végű fadarab, felszedik a *félmenő*-t a mintának megfelelően. Óriási figyelmet igénylő munka! A *szedőtű* végén hosszú madzag van, ennek segítségével felhúzzák a felszedett fonalakat, alátolják a *szedődeszká*-t, élére állítják, és ekkor *verik bele* a piros vagy fekete fonalat. A *szedjés*-t a kereszt-szemes minta-kombináció szerint számolják, nagyon vigyáznak, hogy a minta el ne torzuljon. A sima csík-díszítés a vászon *bársonnya*, a díszítés nélküli anyag a *parasztya*.

A szövés mindig a téli időszakra esett. (Ma is.) Úgy tartották, hogy húsvétra már *ki kell hajjétani az eszvétát*. A gazdaasszony, ha egy kevés ideje volt, *beleült az eszvétába*, és *szűtt egy-két rőfföt*. Hogy mennyi vászon lett, az attól függött, *hogy sikerült a kender az iven*. *Vőut, hogy hetven rőffököt szűttünk meg* — mondta egyik adatközlő.

Érdekesen alakulnak a témakör szavai az egymást követő nemzedékek szókészletében (l. a táblázatot az 54. oldalon).

1. Az első két generációban az élő szavak aránya megközelíti a 100%-t, a nemek között pedig csak jelentéktelen eltérés mutatkozik az aktív szókincset (T+J) tekintve. A kender feldolgozása falunk kisparaszti gazdaságaiban olyan fontos munkafolyamatnak számított, amely lényegesen hozzájárult a családok gazdasági egyensúlyának fenntartásához. Minden család *kenderezett*, s az eredmény szívügye volt a család minden tagjának. Ezért olyan élők a szavak az első két generáció férfi és nő csoportjaiban egyaránt. A férfiak ismerték az eszvéta részeit, mert maguk készítették, maguk faragták ki minden egyes alkatrészét, a nők viszont dolgoztak rajta, s használat közben sajátították el a vele kapcsolatos ismereteket. A mindkét csoportban jelentkező szoros tárgyi kapcsolatnak másik oka is van: a szövés egyes részfolyamataihoz segítség kellett, egy ember nem tudta megcsinálni. Ilyen volt például az anyag díszítésére szolgáló *szedjés*, a minta kiszámolásánál a *szedőüdeszkát* valakinek tartani kellett. Mivel a szövés idején *kinti dőuga* általában nem volt a férjeknek (télén szóttek), szívesen segítették.

2. Ennél a témakörnél is megtaláljuk a II—III. nemzedék közötti törést, de csak a III. generációs férfiakat tekintve, mert a nők mutatói megközelítik a II. generációs mutatókat. A III. generáció nőtagjai ugyanis még ma is szőnek. Igaz, hogy kendert már nem termelnek Lónyán, s a kender feldolgozásának azok a részfolyamatai, amelyek megelőzik a szövést, lassanként feledésbe merülnek, de a szövés ma is virágzik. Elsősorban a Kárpátalján élő rokonoktól szerzik be a fonalakat, amelyek erős, szépen fehérített fonalak, *darab*-ban kaphatóak.

Míg tehát a mai 30—40 éves nők szókészletében a szövéssel kapcsolatos szókincs még majdnem teljességében élő, addig az ugyanilyen korú férfiak csoportjában a témakör szókészletét tekintve erősen negatív tendencia érvényesül. A család gazdasági egyensúlyát ma már a szövésből származó esetleges jövedelem egyáltalán nem befolyásolja, a férfiak így nem tekintik szükségyszerűnek feleségeik ilyen irányú tevékenységét, éppen azért nem is érdeklődnek iránta, nem vesznek részt benne még úgy sem, mint segítőtársak. Meg kell jegyezni, hogy ma Lónyán a vásznat azért szövik, hogy az országszerte híres beregi keresztszemeshez legyen alapanyag, viszont a kész kézimunkákat nem adják el, hanem lakásdíszítő elemként maguk használják fel, esetleg családon belül elajándékozzák.

3. A negyedik nemzedék csoportjai közötti eltérés már nem számottevő. Mindkét csoportban közelít a 0-hoz az aktív készlet, nő a passzív szavak aránya, valamint jelentős a kihalt szavak száma is. Bár a munkafolyamat még létezik, a lakosság egy bizonyos rétege rendszeresen műveli azt, az utána következő nemzedék szókincsében

mégis csak passzív fokon vannak jelen a témakör szavai. Ennek az az oka, hogy a mai fiatalokból teljesen hiányzik az érdeklődés ez ősi, nagy gyakorlati tudást igénylő munka iránt. A legelőbb szavak ebben a generációban azok, amelyek a szövőszékkel, annak egyes alkatrészeivel: *eszváta*, *nyüst*, *hasajóu*, *lábíétóu*, *vetiélőü*; valamint a kész vászon díszítésével kapcsolatosak: *báronnya*, *parasztya*, *szediész*.

Az országban egyetlen más társadalmi csoport sem ment keresztül olyan alapvető változásokon, mint a magyar falvak lakossága. A mezőgazdaság korszerűsödése, a nagyüzemi termelési formák elterjedése egész sor változást indít el: megszűnnek, illetve minimumra csökkennek a kézi erővel végzett munkafolyamatok, nő a mezőgazdasági szakmunkások aránya, számottevő a nők gazdasági aktivitása. Mindezek viszont a hagyományos életmód felbomlását, átszerveződését eredményezték. Az a paraszti életforma, amely évszázadokon át változatlan szigorúsággal kényszerítette a benne élőket a kötelező szokások, hagyományok szerinti életvitelre, megszűnőben van. Ezt jelzi szókinscének egyre nagyobb mértékben bekövetkező apadása is. A funkciótlaná váló szavak elvesztik létalapjukat a nyelvben, passzívvá válnak, majd kihalnak.

Felméréseink bizonyítják, hogy a szókinszben észlelt változások, a kihálási folyamat fázisai kétségbevonhatatlanul összefüggésben vannak a beszélők korával, nemével.

A hagyományos gazdálkodás munkafolyamataival még aktív gyakorlati kapcsolatban voltak az idősebb generációk tagjai. Természetes tehát, hogy ezekben a csoportokban az aktív készlet a legtöbb témakörben megközelítőleg 100%-os. Figyelmet érdemel azonban, hogy egyes tárgykörök esetében, ha kis mértékben is, de már a második nemzedékben megindul a passzívvá válás folyamata. Rendszerint olyan fogalomkörökről van szó, amelyeknek mindennapos gyakorlata az elmúlt 30 évben különböző, általában gazdasági okok miatt jelentősen háttérbe szorult (pl. a lótarás).

Meglepően élesen válik el egymástól a II—III. nemzedék nyelve. Ennek a ténynek a figyelembevétele elengedhetetlen a téma tanulmányozásakor. Azok a társadalmi változások, melyek alapvetően befolyásolták a falusi népesség életét, időben a harmadik generáció születésével, felnövekedésével párhuzamosak. Ez a korosztály az, amely a kisparaszti gazdálkodásból csak azoknak a munkafolyamatoknak a szókinszét ismeri, melyek a háztáji és kisegítő gazdaságokba szorultak vissza. A tárgyi kapcsolat mutatói még ezekben a fogalomkörökben is alacsonyak.

A szókinsz pusztulásának következő fázisát jelzik a legfiatalabb nemzedék adatai. Aktív készletről már alig beszélhetünk, viszont jelentősek a passzív és a kihalt kategória arányai. Az elemzés rámutat azokra az okokra, melyek miatt az előbbi adatok létrejöttek: az a közeg, mely a felmért szókinszet magáénak mondhatta, felbomlik, majd meg is szűnik, s így a mai 18 éven aluliak meg sem ismerhették a felmért szókinsz jelentős részét, sohasem volt az aktív szókészletük része. Bebizonyosodott, hogy passzív készletüket hallomás útján szerezték. Feltétlenül szólni kell még arról, hogy a szókinsz változásában milyen jelentősége van az egyes családok hagyomány-

őrző szerepének. Ahol a bezárt élet a jellemző, s vagy nincs rá mód, vagy nem is akarják az egymást követő nemzedékek hagyományos szokás-láncát megnyitni, azokban a családokban marad meg leginkább a hagyományos szókészlet is.

Az eddig felsorolt motiváló tényezők igazolni próbálták a nyelv és társadalom kapcsolatát, felszínre hozva a szókincs elhomályosulása mögötti szociális indítékokat. A társadalmi háttér elemzése rávilágít arra, hogy a felszabadulás óta bekövetkezett változásoknak egyik fő nyelvi következménye a falun élő lakosság nyelvi stabilitásának bomlása. A korábbi homogén társadalmi közösségnek nagyjából egy-nemű volt a nyelve is, a hagyományos életmódhoz kötődő, viszonylag stabil archaikus nyelvjárás. Ez a familiáris tájnyelvi hagyomány a család körében még ma is igen erős.

Viszont számos tényező: urbanizációs jelenségek, iskolázottság, kulturálódás, művelődés, tömegkommunikáció egyre nagyobb teret engednek a köznyelvi beszédhasználat főbb formái elterjedésének. Lónya felnőtt lakosságáról elmondhatjuk, hogy tulajdonképpen két nyelvi kódja van, s különböző tényezőktől (partnerektől, alkalmától, szituációtól) függően realizálódnak beszédváltozataik.

KÉNER ISTVÁNNÉ

Talajjelölésztés	I. a.			I. b.			II. a.			II. b.			III. a.			III. b.			IV. a.			IV. b.		
	A		Kh	A		Kh	A		Kh	A		Kh	A		Kh	A		Kh	A		Kh	A		Kh
	T	J	H	Ø	T	J	H	Ø	T	J	H	Ø	T	J	H	Ø	T	J	H	Ø	T	J	H	Ø
	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
ganájhuzó ^u villa																								
hátas föld																								
kihancsokolják																								
hont																								
fördülő ^u																								
fogyasztás																								
leugarolni																								
gyepföld																								
gerendék																								
szárva																								
ekéféj																								
csorosznya																								
csuszató ^u																								
barázdáskerekék																								
tallóskerekék																								
korona																								
mankó ^u																								
járomkápa																								
ájjadeszka																								
béldeszka																								
kösszeg																								
járomszeg																								
t'észla																								
csikó ^u lő ^u																								
rtégylő ^u																								
kupás																								
tövisherena																								
fogasberena																								
berenafa																								
levélke																								
berenafog																								
Aktiv %	99	1	—	—	26	61	11	83	16	1,1	—	23	61	14	2,1	3,3	20	43	—	—	—	—	—	13
Passzív %																								87
Kihalt %																								

[illegible]

Soziolinguistische Studie über die Sprache der Gemeinde Lónya

Der Artikel ist Teil einer größeren Studie, die die Änderungen im Wortschatz beobachtet, die parallel mit dem Verschwinden der traditionellen bäuerlichen Wirtschaftsweisen entstanden sind.

Die Kleingemeinde Lónya liegt im ehemaligen Komitat Bereg, im heutigen Komitat Szabolcs-Szatmár. Der moderne großbetriebliche Ackerbau hat auch hier, wie auch im Landesmaßstab, die alte kleinbäuerliche Bewirtschaftung in den Hintergrund gedrängt. Demzufolge werden im Wortschatz der Bevölkerung die Wörter und Ausdrücke, deren Gegenstände und Begriffe verdrängt wurden, massenweise passiv und sie sterben aus.

Die Verfasserin wählte von den einzelnen Gebieten der Wirtschaft ein repräsentatives Wortmaterial, Schlüsselwörter aus, und er hat untersucht, in welchem Maße diese bekannt sind, indem er die vier — nach Alter und Geschlecht geteilten — Gruppen der Bevölkerung nach diesen Wörtern befragte. Den Sprachgebrauch von vier Generationen erfragte er von männlichen und weiblichen Mitgliedern einer aus je 3 Personen bestehenden Mikrogruppe, so bekam er für jedes Wort 24 Angaben. Über diese Angaben stellte er Tabellen zusammen, je nachdem, ob die Kenntnis der Wörter in aktive, passive oder ausgestorbene Kategorie gegliedert werden kann.

Die Tabellen und Grafiken zeigen gut, daß die Kenntnis der ausgewählten Wörter in der Sprache der jüngeren Generation rapide abnimmt.

Der Autor stellt hier nur die Gestaltung des Wortmaterials zweiter Themenkreise dar. Der eine ist: die Art und Weise und die Mittel der Bodenbearbeitung der Ackerbestellung, der andere ist: der Wortbestand des Arbeitsganges des Webens. Der erste war bereits auch früher eine typisch männliche, der andere eine weibliche Arbeit. Auch das kann an den Tabellen und Abbildungen abgelesen werden.

Die Studie veranschaulicht gut den Prozeß der sprachlichen Änderungen, die auf der Spur großer wirtschaftlicher Umwälzungen eingetreten sind.

H. KÉNER

Egy — amerikai magyarok körében használt — kérdőívről

E cikk célja a South Bend-i (Indiana, USA) amerikai—magyar kétnyelvűség (Project on Hungarian—American Bilingualism in South Bend, Indiana) című kutatás adatfelvétele során használt magyar nyelvi kérdőív ismertetése és a kapcsolódó módszertani kérdések vázlatos áttekintése. A kutatás előkészítése amerikai magyar lektorkodásom első évében, 1979-ben folyt, majd 1980 és 1981 nyarán zajlott a terepmunka South Bendben, összesen kilenc héten át. Munkánkhoz támogatást kaptunk az Indiana Egyetem Urál-Altaji Tanszékétől majd az időközben megalakult Magyar Tanszékétől, a csikágói Tulipános Láda Magyar Kulturális Egyesülettől és az MTA Nyelvtudományi Intézetétől. 1982 óta folyik a körülbelül 140 órányi magyar és angol hangfelvétel leírása — immár az MTA támogatásával, a Nyelvtudományi Intézetben.

1. South Bend Indiana állam északi részén lévő város, közel a Michigan-tóhoz, körülbelül 140 kilométerre keletre Csikágótól. Az első magyarok 1882-ben érkeztek ide, s az 1970. évi amerikai népszámlálási adatok szerint több mint 5300 magyar lakik a városban. A South Bend-i magyarok igen vázlatos szociológiai képét az Ural-Altäische Jahrbücherben rajzoltuk meg (KONTRA—NEHLER 1981a).

Munkánk kezdetekor három olyan kutatást vehettünk számba, amely az elmúlt 30 évben az amerikai magyarok nyelvét vizsgálta/vizsgálja. Időrendben az első Bakó Elemér nagyszabású, de sajnos jórészt publikálatlan gyűjtése (1961, 1962, 1965); az övét követte Kálmán Béla gyűjtőútja (1970, 1974, 1975), melynek további eredményeit türelmetlenül várjuk; a harmadik pedig Vázsonyi Endre készülő szótára, melynek ideiglenes címe: *Túl a Kecegárdán*.¹ Az említettek gyűjtőmunkájának módszertani vonatkozásairól, közelebbről az általuk használt kérdőívről (ha ilyen volt) és a magnetofon-interjúk struktúrájáról igen keveset tudunk. Bakó Elemér 150 órányi felvételéről (1965: 212) csak annyi ismeretes, hogy az interjúk „kinek-kinek saját élet-történetéről vagy annak egyes fő mozzanatairól” (1962: 19) készültek. Kálmán Béla eddig nem publikálta kérdezősi módszerét; Vázsonyi Endre gyűjtéséről annyit tudunk, hogy az ő szótára a Dégh Lindával közösen végzett néprajzi gyűjtőmunkájuk nyelvi „mellékterméke”.

¹ A *Kecegárda* a Manhattan déli csücskén 1855-től 1892-ig működött *Castle Garden* nevű bevándorlási állomás amerikai magyar neve. 1892 és 1943 között a közeli *Ellis Island* lett a bevándorlási állomás — ezt az öregamerikás magyarok szintén *Kecegárdának* hívták.

Amikor 1980 februárjában próbagyűjtésre mentünk South Bendbe, végképp megbizonyosodtunk arról, amit addig is valószínűnek tartottunk: nevezetesen, hogy Amerikában a magyar dialektológiai kérdőívek nemigen használhatók. Az Amerikában magyarul beszélő emberek zöme nem farmer, hanem ipari munkás. A farmerek életvitеле, szellemi és tárgyi kultúrája is gyökeresen eltér a hajdani magyar parasztokétól. A bevándorlók gyermekei és unokái — ha tudnak is magyarul — amerikaiak. Mindezek a körülmények új típusú kérdőív kialakítását tették szükségessé.

A magyarországi kérdőívek kevésbé használható voltát bizonyítja az, ahogy egy amerikai születésű nyugdíjas házaspár (vö. az SB—2 jelű szalagot a gyűjteménynek a Nyelvtudományi Intézetben elhelyezett példányában) Végh József őrségi kérdőívének (1959: 166—73) első 50 kérdésével megbirkózott: rossz választ adtak a 9., 15., 19., 20. és 45. kérdésre és angolul válaszoltak a 2., 25., 49. és 50. kérdésre. Vagyis nem ismerték a *szú*, *zsírosbödön*, *szemölcs* és *halánték* szavakat. Egy másik, ugyancsak amerikai születésű adatközlőnk, aki magyartudását szüleitől kapta, majd az Indiana Egyetemen és a debreceni nyári egyetemen tökéletesítette (vö. a gyűjtemény SB—4 jelű szalagját), az ŐHA első 50 kérdéséből 21-re nem tudott válaszolni. Nyilvánvaló, hogy adatközlőnk sok esetben egyszerűen nem ismerte a kért szavakat (pl. *szú*, *eresz*, *szakajtó*, *palozsna* stb.), máskor azonban maga a kérdés okozott megértési problémát számára, mint például ebben az esetben:

[Mi az, amit a gazdasszony a teknőben dagaszt, a kemencében megsüt, és reggel, délben, este esszük?]

Hal. Vagy béka, vagy mi?

[Na még egyszer próbáld meg! Mi az, amit a gazdasszony a teknőben dagaszt, a kemencében megsüt, és reggel, délben, este esszük?]

Teknőben dagaszt? Nem tudom. Hal lesz, nem?

[Jó. Hát nem — kenyér. Kenyeret dagasztják teknőben.]

Teknőben?

A hazai kérdőívek kulturálisan a Duna—Tisza vidékéhez kötődnek természetesen, s ez amerikai használatukat nagyon megnehezíti. Végh József 36. kérdésére például (*A tanács-rendszer előtt ki állt a falu élén?*) emberi számítás szerint se az 1920-as években kivándorolt öregamerikások, se az ott születettek nem tudhatnak válaszolni.

A próbagyűjtéskor szerzett tapasztalatok alapján eldöntöttük, hogy az ŐHA kérdőívének csak egy kis részét fogjuk használni, s ugyanakkor sok olyan kérdést és nyelvi feladatot építünk be kérdőívünkbe, melyek speciális, amerikai kétnyelvűségben élő adatközlőink nyelvi repertoárját lehetőleg sokoldalúan méri föl.

Az amerikai kétnyelvűség-kutatók (pl. Haugen 1953, Lyra 1962 és Seaman 1972) korábban általában csak a vizsgált közösségek óhazai nyelvének használatát írták le, s nem fordítottak figyelmet arra, hogy a bevándorlók és gyermekeik miként sajátították el az angolt. A South Bend-i kutatásnak kezdettől fogva legfontosabb módszertani elve az, hogy a vizsgált közösségnek mind magyar, mind angol nyelv-

használatát leírjuk. Ennek érdekében az adatfelvételkor arra törekedtünk, hogy maximálisan kétirányú vizsgálatot folytassunk, s a lehető legösszehasonlíthatóbb adatokat nyerjük.

Három kérdőívvel dolgoztunk: az alább ismertetendő magyar nyelvi kérdőívvel, egy ehhez struktúrájában a lehető legjobban hasonlító angol nyelvi kérdőívvel, és egy nyelvhasználati kérdőívvel. Az utóbbit az adatközlőktől tetszésük szerint vagy magyarul vagy angolul kérdeztük ki. A magyar nyelvhasználati kérdőív a Gregory L. Nehler (1981) közölte interjúbán, az angol pedig a kanadai Hungarian Studies Review-ban (KONTRA—NEHLER 1981b) olvasható.

2. A továbbiakban közöljük a kérdőívet, majd a 3. pontban magyarázó megjegyzéseket fűzünk hozzá.

South Bend-i magyar nyelvi kérdőív

I. Szókincs

1. Képleírás. PARNWELL (1978) képes szótárának négy képe közül (ház, farm, építkezés, autók) kellett adatközlőinknek azt a kettőt kiválasztaniuk, amelyről a legszívesebben beszélgettek. Miután választottak, a kutató egyesével rámutatott a képek megszámozott részeire, melyeket az adatközlőknek meg kellett nevezniük.

2. Hagyományos nyelvatlasz-kérdések. Az ÓHA kérdőívéből kikérdeztük az 1—8., 10., 14., 18., 19., 21., 28., 32—35., 40., 44., 45., 114—7., 120—2., 136., 138., 142., 143., 205., 210., 211., 213., 214., 219., 226., 241., 251. és 257. számú kérdéseket.

II. Spontán beszéd

1. Játékok és szabadidő. a) Milyen játékot játszott gyerekkorában? (név, szabályok, résztvevők száma stb.) Emlékszik magyar mondókákra? b) Milyen kártyajátékokat szoktak erre felé játszani? (Szabályok) c) Mi a kedvenc televízió-programja? (folytatásos film?) Mesélje el, mit látott legutóbb (mi történt az utolsó folytatásban)!

2. Munka. Meséljen a munkájáról! Mikor indul munkába? Hogyan jár munkába? Milyen hosszú a kávészünet maguknál? És az ebédszünet? Mikor szokott hazaérni?

3. Betegség, baleset. a) Volt valaha olyan helyzetben, hogy úgy tűnt, komoly veszélyben forog az élete, vagy hogy súlyosan megsérülhet? Amikor úgy gondolta, hogy „Na, eddig éltem”? [igenlő válasz esetén a következő kérdés:] Mi történt? b) Emlékszik-e néhány házi gyógymódra, gyógyszerre, amit édesanyja használt, amikor gyerek volt? c) Volt-e autóbalesete? (Mi volt a legsúlyosabb baleset, amit valaha látott?)

4. Jeles napok. *a)* Hogy ünnepli a maga családja a karácsonyt? Mikor? Hogy történik az ajándékozás? Mit tesznek a fára? Karácsonyi énekek? Melyik volt a legkedvesebb karácsonya? *b)* Hogy ünneplik a húsvétot? Tojások? Locsolás? Mondóka? *c)* Mi történik október 31-én? (Mit mondanak a gyerekek, amikor becsöngetnek? Mi a válasz?) Milyen ruhákba öltöztek tavaly a gyerekek? *d)* Mit szoktak csinálni július 4-én? *e)* Augusztus 20-án?

5. Ókontri és Amerika. *a)* Milyen volt az útja Amerikába? Hol hagyta el Európát? Hol érkezett meg? *b)* Miért South Bendben telepedett le? *c)* Milyen volt az első lakása? *d)* Az első autója? *e)* Hogy udvaroltak az ókontriban? *f)* Hadifogság?

6. Rövid válaszok. *a)* Hogy hívják azokat, akik nem magyarok? (amerikaiak, lengyelek, mexikóiak, négerék stb.) *b)* Hogy hívják a nem magyarok a magyarokat erre felé? *c)* Mit jelent az, hogy *vadmagyar*? Ismer ilyen embert? *d)* Tessék mondani, hány óra van? *e)* Milyen messze van innen Indianapolis? És a City Hall?

III. Írás

Legyen szíves írjon le annyi magyar szót egy perc alatt, amennyit tud!

IV. Kiejtés

1. Szavak felolvasása. Legyen szíves felolvasni a következő cédulákon lévő szavakat!

- a)* húr, zűr, tülök, Lupa, gypű
- b)* olló, szőlő, ökör, söprő, lófő
- c)* gyár, agy, gyékény, gyógyszer, hagyjál
- d)* róka, reggel, mogyoró, szár, harap
- e)* pör, kóla, talp, kántor, páva
- f)* teve, ember, megyek, verem, kelepel

2. Szövegolvasás.

a) — Maradjon még egy napig — kérlete Gyula a hölgyet.

— Nagyon szívesen — válaszolta a hölgy —, de akkor legyen szíves vigye a gyerekeket el valahová, mondjuk egy parkba. Hadd szaladgálják ki magukat, s akkor talán csend lesz.

b) Búzás úr szüntelenül hurkát szeretne enni, fütyül minden más ételre. Hiába is vinnéd őt a legjobb húsboltba, leszűrte már rég a tanulságot az ilyen kirándulásokból. A tanulság egyszerűen így hangzik: együnk hurkát, mert nincs annál jobb.

c) — Örökké elteszed a poloskairót, beleőszül az ember, mire megtalálja — mondta az öcskös tegnap.

— Különös — válaszoltam —, nem győzöm neked mondani, hogy a hordóban van, de te örülten keresed a bödönben.

d) Sokat írunk, beszélünk arról, hogy az ifjú házasság vállaljanak gyereket. S azt hisszük, hogy e vállalás érzelmi indíttatásához nem fér kétség. Holott fér. Az ab-

rándozás a megszületendőről, a gondoskodó készülődés a fogadtatására (sőt felnevelésére is) kirepült a fogalom kalitkáján. A gyermekvállalás komorabb színeket kapott a kelleténél.

3. Azonos vagy különböző? Minden adatközlőnek lejátszottuk a következő magnetofon-felvételt:

Szópárokat fog hallani. Állapítsa meg, hogy egy-egy párban a két szó azonos-e, vagy sem. Ha azonos, például: *asztal*—*asztal*, akkor karikázza be az *A* betűt! Ha különbözők a szavak, például: *alma*—*körte*, akkor a *K* betűt legyen szíves bekarikázni!

1. *gyűr* — *gyűr*, 2. *sokk* — *sokk*, 3. *keleti* — *keleti*, 4. *hite* — *hitte*, 5. *Camus* [ka-mü] — *kamu*, 6. *kérték* — *kérték*, 7. *bulla* — *bula*, 8. *hő* — *hő*, 9. *tora* — *tóra*, 10. *sör* — *sor*, 11. *mënt* — *ment*, 12. *vészék* — *vészék*, 13. *török* — *török*, 14. *szül* — *szül*, 15. *por* — *por*, 16. *túr* — *túr*, 17. *méntek* — *méntek*, 18. *lő* — *lő*, 19. *hozzam* — *hozzam*, 20. *kőre* — *kőre*.

3. A kérdőívhez fűzendő megjegyzések a kérdőív számozását követik.

I. Szókincs

1. A képleírást azért választottuk, hogy biztosítsuk az adatközlők magyar és angol szókincsének összevethetőségét. Úgy ítéltük, hogy a ház, a farm, egy építkezés és az autók adatközlőink számára ismert szókincset jelenthetnek.

A következő szavakra kérdeztünk a képek segítségével: Építkezés: (*emelő*)*daru*, *kőműves*, *tetőgerenda*, *zsindey*, *létrafok*, *létra*, *állvány(zat)*, *téglák*, *szennyvízcsatorna*, *fundamentum*, *deszka*, *csákány*, *lapát*, *munkás*, *homok*, *cement*, *vakolókanál*, *habarcs-hordó saroglya*, *vízszintező*, *exkavátor*, *betonkeverő (gép)*, *billenőkocsi*, *légalapács* és *talicska*. Ház: (*ház*)*tető*, *kémény*, *homlokzat*, *erkély*, *terasz*, *garázs*, *első ajtó*, (*padlás*)*ablak*, *ablakkeret*, *ablaküveg*, *ablakpárkány*, *zsalu(gáter)*, *virágláda*, *függöny*, *esővízcsatorna*, *lefolyócső*, *lábtörő*, (*tévé*)*antenna*, *szerszámos kamra* és *pázsit*. — Farm: *szénakazal*, *istálló*, *csűr*, (*disznó*)*ól*, (*baromfi*)*udvar*, (*lakó*)*ház*, *mező*, *pocso-lya*, *kerítés*, *gyümölcsfa*, *gyümölcsös*, *madárijesztő*, *búza*, *kombájnos*, *kombájn*, (*öntöző*)*csatorna*, *traktor*, *eke*, *barázda*, *tehén*, *borjú*, *bika*, *kecské*, *lő*, *sörény*, *pata*, *nyereg*, *birka*, *bárány*, *kiskacsa*, *kacsa*, *tyúk*, *kakas* és *kiscsibe*. — Autók: *visszapillantó tükrök*, *csomagtartó*, *tanksapka*, *hátsó lámpa*, *indexlámpa*, *ütköző*, *kipufogócső*, *kerék*, (*rádió*)*antenna*, *szélvédőüveg*, *ablaktörő*, *műszerfal*, *benzinszintmutató*, *slussz-kulcs*, *szívató*, *sebességmérő*, *kormánykerék*, *gázpedál*, *kézfék*, *kuplung*, *sebesség-váltó*, *fék*, *vezetőülés*, *biztonsági öv*, *rádió*, *motorháztető*, *hűtőrács*, *rendszám-tábla*, *reflektor*, *díszlámpa*, *motor(ház)*, *akkumulátor*, *vízhiűtő*, *gyújtáselosztó*, *gyertya*, *hengerfej*, *négyületes*, *négyajtós autó*, *felnyitható tetejű autó*, (*sport*)*kupé* és *kombi*.

Tizenegy adatközlőnk eredményeit közzétettük egy angol nyelvű cikkben (KONTRA 1982): ebből a kis mintából az tűnik ki, hogy a bevándorlók szókincse magyar-domináns (az összes magyar szó 72,36%-át tudták, de az angol megfelelőiknek csak

60,36%-át), az amerikai születésűeké pedig angol-domináns (a magyar szavaknak 33,43%-át tudták, az angoloknak viszont 82,54%-át). A képleírással kapcsolatos módszertani megjegyzések valamint az adatok értékelésének és csoportosításának leírása KONTRA (1982)-ben található.

2. Az ŐHA 276 kérdése közül meglehetősen öletszerűen választottuk ki az említett 41 kérdést. Megjegyzendő, hogy nem minden kérdésre kaptunk összehasonlítható válaszokat, mivel az ŐHA egyik-másik kérdőmondatára több, egyformán elfogadható válasz is adható, pl.: 214. *A gyerekeknek mit mondunk, ha rosszat tettek? Ti ezt többet ne...* Itt a várt válasz a *tegyétek*, de számos esetben adatközlőink az ugyanolyan elfogadható *csináljátok* szóval fejezték be a mondatot.

A hagyományos nyelvatlasz-kérdéseknek kétnyelvű közösségben különleges haszna az, hogy indirekt módon vizsgálhatjuk velük az adatközlők magyar beszédértését is, vö. azt a fentebb leírt esetet, amikor az adatközlő az általa egyébként ismert *kenyér* szót nem tudta felidézni, mivel a kérdésben a számára ismeretlen *teknő* szó is szerepelt.

II. Spontán beszéd

Ezeknek a kérdéseknek az összeállításakor elsősorban Shuy, Wolfram és Riley (1968: 39—91) detroiti kérdőívére, valamint Kiss Jenő (ELTE), és két minnesotai dialektológus, Harold B. Allen és Michael D. Linn tanácsaira támaszkodtunk.

A 3. a) kérdés William Labov (1972: 92 kk. és 209—210) híres „halálveszedelem” kérdése, mellyel a beszélők anyanyelvi stílusváltását szokás a szociolingvisztikai te-repmunkában kiprovokálni. A stílusváltás megvizsgálására többek között az indított minket, hogy Susan Gal (1979: 89—95) a felsőöri magyaroknál is megvizsgálta ezt, és a Labov leírta stílusváltással ellentétes irányú stílusváltást tapasztalt.

Az ünnepekről feltett kérdések közé azért iktattuk be a c) és a d) jelűt, mert azok tipikus amerikai ünnepekre kérdeznak. Október 31-én, „Halloween”-kor Amerikában a gyerekek maskarába öltözve járnak házról házra, édességet vagy aprópénzt „követelve”. Ha „követelésüket” nem elégíti ki a barátságtalan (avagy óvatlan) házigazda, akkor a gyerekek különféle „tréfákkal” válaszolnak: beszappannozzák az ablakokat, fölborítják a szemetesládát stb.

A 6. számú „rövid válaszok” a), b) és c) jelű kérdései szociolingvisztikai tájékozódásunkat segítették (vö. KONTRA—NEHLER 1981a). Az időpontra vonatkozó kérdést (d) azért tettük föl, mert tapasztalataink szerint a rá kapható válaszok igen sokfélék, a sztenderd magyar választól kezdve az angoltól szó szerint fordított változatokon át a hallgatásig. A *Milyen messze van innen a City Hall?* (vagyis a városháza) kérdéssel (e) azt vizsgáltuk, hogy a tipikus amerikai angol válasz (pl. *Ten minutes*, azaz 10 percre, értsd: autóval, mert Amerikában senki sem gyalogol) áttevődik-e a magyarba, más szóval: hogy ez a kulturális különbség beivódott-e az amerikai magyarok magyar nyelvhasználatába.

III. Írás

Az írásteszt segítségével adatközlőink helyesírásáról kapunk egyfajta képet, másrészt az egy perc alatt leírt szavak számából bizonyos következtetések levonhatók az egyes adatközlők szókincsére vonatkozóan is.

IV. Kiejtés

1. Szavak felolvasása. Azt kívántuk vizsgálni, hogy azokat a magyar beszédhangokat, melyek tapasztalataink szerint az amerikaiak számára problematikusak, hogyan ejtik adatközlőink izolált szavakban. A feltételezett problémák a következők: *ü, ű, ő, ő, o* és *ó, gy, r*, a hosszú mássalhangzók, pl. *ll, gg*, valamint az aspiráció esetleges átvétele az angolból a *pör-, kóla-, talp*-féle szavakban. Az *f)* alatt megadott öt szóval az *e~ë* különbség produktív meglétét vagy hiányát vizsgáltuk.

2. Szövegolvasás. Ez a feladat *Labov* (1972: 80 kk.) nyomán azt vizsgálja, hogy a problematikus hangok hogyan hangzanak, ha az adatközlők folyamatos szövegben ejtik ki őket. Az első három szöveget magunk konstruáltuk, a negyediket egy magyarországi napilapból választottuk. A szövegek legalábbis abból a szempontból használhatónak bizonyultak, hogy adatközlőink között jól diszkrimináltak olvasási készségük szempontjából: aki a negyedik, napilapból vett, bombasztikus szöveget is folyékonyan fel tudta olvasni, az az olvasástudás igen magas fokáról tett tanúságot.

Ma már tudjuk, hogy olvasási tesztjeinkkel eleve kizártunk adatközlőink közül mindenkit, aki magyarul csak beszélt, de nem tudott olvasni. A megoldás — legalábbis az izolált szavakra vonatkozóan — az lenne, hogy a kérdéses beszédhangokat tartalmazó, az adatközlők által ismert magyar szavak képeit neveztessük meg. Ezzel az előre nem látott feladattal a terepmunka közben sajnos már nem tudtunk megbirkózni.

3. Az „azonos vagy különböző?” hallástonesztel adatközlőink hangmegkülönböztető képességét vizsgáltuk. A felvételen egy pécsi születésű, a két *e-t* jól megkülönböztető magyarországi tanárnő olvassa fel a szópárokat. A felvétel ideje az utasítással együtt 3 perc 53 másodperc. A feladatot minden adatközlőnknek gondosan elmagyaráztuk, és esetleges kérdéseiket a teszt megkezdése előtt megválaszoltuk.

A szópárokat úgy állítottuk össze, hogy a szavak fölolvassáskor nyert produktív adatokat az itt kapott receptív adatokkal összevethessük. Talán nem minden tanulság nélkül való, ha megemlítjük, hogy 1980. évi négyhetes terepmunkánk után úgy láttuk, hogy „az amerikai születésű 2. és 3. generációsok, ha hallják is [az *e~ë*] különbséget... nem tudják, hogy mit hallanak.” (KONTRA 1981: 17). 1981 nyarán aztán nagy meglepetésünkre több South Bend-i születésű amerikai magyar nemcsak meghallotta a különbséget, hanem kérésünkre el is magyarázta — helyesen! — *ment* és *mënt* jelentésbeli különbségét.

A magyar nyelvjárási nyílt és zárt *e* kommunikatív értékű különbségét tehát amerikai születésű magyarok is megtanulhatják, méghozzá produktív szinten is.

4. Összegzés: A magyarországi dialektológiai kérdőívek elsősorban a magyar hagyományos paraszti gazdálkodást folytató, illetve ismerő adatközlők számára készültek. Természetes, hogy az egészen más körülmények között, egy egészen más világban s kétnyelvűségben élő észak-amerikai magyarok magyar nyelvének a vizsgálatára ezek a kérdőívek nem alkalmasak. A különböző szintű magyartudással rendelkező adatközlők számára olyan kérdőívet szerkesztettünk, melyben a fő szerep az irányított beszélgetésé. A bemutatott magyar nyelvi kérdőív szerkezetében és a vizsgált jelenségek tekintetében ahol lehet, hasonlít az ugyanezen adatközlőkkel használt angol nyelvi kérdőívhez, ezért segítségével nemcsak az amerikai magyar nyelvhasználatról kaphatunk képet, hanem a kétnyelvűség dinamikáját is jobban megismerhetjük.

Szövegmutatvány

K. M.: Tessék mondani valamit arról, amikor februárban itt jártam, tetszett mesélni, hogy egyszer otthon voltak a falujukban és lakodalom volt, arról tessék mesélni még, arról a lakodalomról, mikor volt az?

Há... ezérkilencszázsharmincégybe, de... nem hiszém, hogy lakodalomrú vót szó akkorá, valamijem bucsu vót.

K. M.: Búcsú volt?

Asztánn ém mēgə ratalátqm hogyə pénszt tudok csináni, mert az amērikaji dollár öt pēngő husz fillért kaptam egy dollárér éssə hotyha aszt az öt pēngő husz fillért át-vüttem a határon... osztrágbq, ottan kaptam kilenc siling... ét az öt pēngő huszér. És hét silingér visszavéttem az amērikaji dollárt. Hát ity két siling haszon vót mindēn dolláron, amit átfordítottam. Hát vüttem ěcs csomó pénszt, magyar pénszt, átt a határon, osztán bėvátottam... a magyar pénszt silingre, a silingēt mēg dollárrq, a dollárokat, amit mēg bevátottam magyar pénzre, asz visszatéttem a zsebēmbē, a haszont mēg átvüttem a határon, osztán muri lēd belüllē. Osztám Magyaróvárom vëttem ěggy öt-száz... nun... nem emlíkszēk, őcc... nem ga... nem vót galon... eə... de őtszáz ěnnnyihány... valami... ez ěggy őrijási hordó vót.

K. M.: Őtszáz liter lehet? Nagy hordó!

Osztán sőrt mēg bort rátéttek a szénákocsira ésə... a kocsi, a lovak ěhuszták asztán... Magyarkimlère mēntünk és ottan a... templom vót osztán a templom körű vót ěk körűmēnet hát mink a templom előtt állítottuk mēg a kocsit, a lovakat ěvütték, a kocsi ot marat, s mindēnki, aki gyütt, hát a kocsmábq mēntem, ottan... e ěkértem tőle, mindēn üveg, ami vót neki, osztán kivüttük a kocsiho, osztám mindēnki, aki gyütt, ivot, hát a kocsmáros mēk panaszkodot, hogy... e... az üzletit ěrontottam, hát mon-tam neki, maj mikor ez ěfogy, akkor mindēnki gyün a kocsmábq. Hát osztán akkor... a fődbű másztqk ki a... a cigányok, ěkesztek huznyi nótáqqt mēg ittak, mindēnki

berugott, az egész falu berugott. Hát osztán estére hát... ot vótunk a kocsmábo, mert — he! — soknak köllötöt pálinka, mer asz még nem hosztam... hát mind a pálinka, ami vót neki, asz mim megittuk. Osztán a... akkor megduplászot aszt a Páliba, Soprom megyébe, ottam még ugy vót, hoGY három kocma vót. Az egyik kocma... a falu közepim vót, mo, majnem szomszid vót a templommā, qstjt... a kocma ugy vót a templom it vót, a Koncos it lakott, a Koncos mellet még vót a kocma.

K. M.: Mi az a Koncos?

Az a rokonyom. Koncos Feri mēk Koncos István, Koncos Imre, eēk mind unokatestvérēk. Az én ēdēsapámngk vót két nővérē. Az egyik Pócikot... vēit el, a másik mēg... əə... Koncos lēt, hát az egész faluba három név vót: Némēt, Pócik mēk Koncozs, mind rokonyok. Csak az egyik kocsmáros nem vót rokon. Hát az első kocsmábo bemērtem, osztám montam neki, ém megvészēm mind a bort, sōrt, pálinkát. Hád mindēnki ot vót. Ęggy embēr mēg ūt ot, sirt. Hád mi baj? Mulatni kō! Aszonygya: ērontotta az üzletēmet! — Hát mījen üzletit? — Kocma! A kiskocma itten! — Hát kor montam neki, gyűjjōm, mēnniünk a kocsmábo. Ęmēntünk az ō kocsmájábo, ēgyedül ō mēg én, osztán akkor kērdēsztēm tōle, hát mī van itten, hát vót ēty szalámi neki mēg roskēnyēr mēg ēggy... hordō sōr mēg ēk kis hordō bor, mēg ēk kis hordō pálinka, szt montam, rakja ki, osztán megvészēm. Hát... akkor... mindēnt megvēitem, ami vót nálo, hát akkor futok ki: nálōm is van! Nálōm is vam! Mindēn ingyem van! Hehe! Hát akkor gyűttek ētypárōnn, akik szoktak ūhozzájō járnyi... hát ott is mindēnki örūt, csak ēgy zsidō embēr van ottan, az mēg ajj — jajgatott ugy, mind a fenē. Az mēg a lēkkissep kocma vót a falu végin, hát ēmēntem, vót neki ēp pár ūvek pálinka, pár ūveg bor mēg ēk kis hordō sōr, hát... hō, hō... ēggy ōd dollárt attam neki, osztán lē... lēmēnt a térdibe, mēkcsókūta a kezēmet mēg a lábqmat... hát az vót a nagy muri.

A mellékelt szöveg magnetofonfelvételét Kontra Miklós készítette 1980. június 27-én South Bendben (Indiana, USA). — Lejegyezte: Kiss Jenő. — Kérdez: Kontra Miklós. — Válaszol: Németh Péter Ferenc ügyvéd. Szül.: South Bend, 1915. Édesapja a Sopron megyei Páliból, édesanyja a Moson megyei Magyarkimléről vándorolt Amerikába. — A közölt részlet a gyűjtemény Nyelvtudományi Intézetbeli másolatának SB—27 jelű szalagjából való.

A három pont (...) az átírásban azt jelzi, hogy az adatközlő szünetet tartott valamilyen okból.

Irodalom

BAKO, ELEMER. 1961. Hungarian Dialectology in the USA. The Hungarian Quarterly, Vol. 1, No. 4: 48—53. 1962. Az amerikai magyar népnyelvkutatás céljai és módszere. American Hungarian Dialect Notes 1. (Second Enlarged Edition. September 1962) Pp. 11—24. New Brunswick, N. J., American Hungarian

Studies Foundation. — 1965. On the Linguistical Characteristics of the (sic) American Hungarian. (An Outline). Proceedings of the Fifth International Congress of Phonetic Sciences, Münster 1964. Pp. 211—4. Basel/New York, S. Karger. — GAL, SUSAN. 1979. Language Shift: Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria. New York, Academic Press. — HAUGEN, EINAR. 1953. The Norwegian Language in America. Philadelphia, University of Pennsylvania Press. — KÁLMÁN BÉLA. 1970. Amerikai magyarok. Nyr. 94: 377—86. — 1974. Az amerikai magyarok nyelve. Zborník Filozofickej Fakulty Univerzity Komenského. Philologica XXV/1973. 199—205. Slovenské Pedagogické Nakladateľstvo. —

Bratislava, 1975. Some Linguistic Features of Hungarian as Spoken in the USA. CTIFU. I. 608—11. Tallinn. — KONTRA MIKLÓS. 1981. Amerikai magyar nyelvi bökkénők. Itt-Ott, 14. évfolyam 3. szám: 13—8. Ada, Ohio, Published by Hungarian Communion of Friends. — 1982. The Relation of L1 Vocabulary to L2: A Study of Hungarian-Americans. Waldemar Gutwinski and Grace Jolly (eds.), The Eighth LACUS Forum. Pp. 523—40. Columbia, S. C., Hornbeam Press. — KONTRA, MIKLÓS and GREGORY L. NEHLER. 1981a. Ethnic Designations Used by Hungarian-Americans in South Bend, Indiana. Ural-Altaische Jahrbücher, 53: 105—11. — 1981b. Language Usage: An Interview with a Hungarian American. Hungarian Studies Review, Vol. VIII, No. 1: 99—118. — LABOV, WILLIAM. 1972. Sociolinguistic Patterns. Philadelphia, University of Pennsylvania Press. — LYRA, FRANCISZEK. 1962. English and Polish in Contact. Unpublished Ph. D. dissertation, Indiana University—Bloomington. — NEHLER, GREGORY L. 1981. Amerikai beszélgetés a magyar nyelvről. Új Látóhatár XXXII. évfolyam 2. szám: 228—38. — PARNWELL, E. C. 1978. Oxford Picture Dictionary of American English. Monolingual English Edition. New York, Oxford University Press. — SEAMAN, P. DAVID. 1972. Modern Greek and American English in Contact. The Hague, Mouton. — SHUY, ROGER W., WALTER A. WOLFRAM and WILLIAM K. RILEY. 1968. Field Techniques in an Urban Language Study. Washington, D. C., Center for Applied Linguistics. — VÉGH JÓZSEF. 1959. Őrségi és Hetési Nyelvatlasz. Budapest.

KONTRA MIKLÓS

A Hungarian Language Questionnaire Used in South Bend, Indiana, USA

This paper presents the Hungarian language questionnaire used in the *Project on Hungarian-American Bilingualism in South Bend, Indiana* in 1980 and 1981 with a discussion of the methodological issues involved.

Traditional questionnaires used by Hungarian dialectologists have proved inadequate in the USA for two main reasons. First, standard Hungarian questionnaires, such as the ones used in The Atlas of Hungarian Dialects project, were meant for use with Hungarian peasants who lead a traditional, “pre-tractor” lifestyle in the 1950s.

Second, they were meant preferably for monolingual Hungarians with native competency.

The Hungarian-American community in South Bend has a diverse variety of speakers whose competence in Hungarian varies from near-native to very broken. Most of the informants for the South Bend project were industrial workers. Their varying degrees of acculturation also rendered the use of post-World War II Hungarian culture-bound questionnaires problematic.

The questionnaire has been devised to obtain Hungarian phonological, grammatical and lexical data which, together with the English questionnaire used in the project, would yield a basis for optimum comparison.

The vocabulary section contains picture elicitation (Nos. 23, 26, 36 and 38 from Parnwell 1978) as well as 41 questions from a traditional Hungarian dialect atlas (Végh 1959). In the interview section, largely based on Shuy, Wolfram and Riley 1968, questions range from those on games and leisure through Labov's danger-of-death question to questions on the passage to America. There is a short writing test in which informants were asked to write down as many Hungarian words in a minute as they could. Finally, the pronunciation section contains three parts. The first is reading out a list of words which contain Hungarian speech-sounds typically problematic for English speakers. The second part of this section comprises four short reading passages, also designed to investigate the pronunciation of the problematic sounds. A "same or different?" test concludes the questionnaire, in which a tape-recording of 20 pairs of Hungarian words was played to the informants.

M. KONTRA

Né nyelv, nyelvjárás a tanórán

1. A nyelvjárások gazdag irodalmában nagyszámú hivatkozás bizonyítja, hogy a nyelvjárási jelenségek sok területen és több korosztály beszédében elevenek még, de azt is sokan megfigyelték, leírták, hogy más területeken pedig — a városokban leg-erőteljesebben, de a vonzaskörzetükben is — megbomlottak, sőt több jelenség csak-nem teljesen felszívódott. A bomlás már húsz évvel ezelőtt érzékelhető volt: a nyelv-atlasz munkatársai már akkor tapasztalták, hogy „a nyelvi gyűjtés és a gyűjtések el-lenőrzése között eltelt néhány év alatt... a nyelvjárások a legtöbb területen érez-hetően visszahúzódtak...” (BÁRCZI, MNyÉletr. 380). A 60-as évek óta a néprajz-kutatók hasonló, felgyorsult eltűnést-felszívódást tapasztalnak. Napjainkra a nyelv-járások eltűnése még érezhetőbben felgyorsult: csak azok a nyelvjárási jelenségek tartják már magukat, amelyek a köznyelvi ejtéstől nem esnek nagyon távol, illetve csak a nagyobb területen élő jelenségek állnak ellen jobban a köznyelv egységesítő hatásának. Az ellenállás is csak részleges, mert néhány hangtani jelenségre korláto-zódik csupán, hiszen az elavult szóanyagot a társadalom már kirostálta. Másrészt lényeges, hogy ma már a vidék sem esik ki a köznyelv egységesítő hatása alól (vö. KÁLMÁN, Nyjaink.² 10).

A nyelvjárások hatása napjainkban a használók körének csökkenése miatt nem igazán jelentős. Főleg az idősebbek beszéde őrzi még a tájnyelvek sajátos hangjelen-ségeit, a nyelvjárások szóanyaga is főleg az ő visszaemlékezéseikben kerül elő. Ami-kor a nyelvjárások szerepének csökkenését emlegetjük, egy nyelvtípus társadalmi szerepének csökkenését jelezzük vele (vö. BENKŐ, NyjTört. 8; IMRE: ÁNyT. VIII, 87—9). Ez utóbbi tanulmány a nyelvjárások pusztulásának jelenségeit vizsgálva ér-dekes adatokkal bizonyítja, hogy nem az egyes jelenségek teljes eltű-nése jelzi a pusztulást, hanem bonyolult, összefonódó társadalmi-szociológiai-nyelvi tények együttese. A kép bonyolultságát mutatja, hogy ha például a szókészlet oldaláról nézzük a nyelvjáráso-kat, azt látjuk, hogy a sok tájszó kihullása egyértelműen bizonyítja a pusztulást, a hangtani jelenségeket nézve pedig azt találjuk, hogy a köznyelvi szavakat is át- meg-átfonja a nyelvjárási ejtés. A nyelvjárások pusztulása azonban tény, sőt a pusztulás felgyorsulása is. A felszívódást felgyorsító társadalmi tényezők hatását nem lehet előre felmérni, mindenesetre az elmúlt 25 év társadalmi, kulturális, közéleti változásai nyomán észlelhető nyelvi változások azt jelzik, hogy ha a nyelvi egységesülés a mos-tani tempót megtartja, akkor BENKŐ korábbi (1979: Békéscsaba), SEBESTYÉN 1981-es

prognózisát (Nyr. 105: 323) igazolja majd az idő: az ezredforduló tájára kevés marad a hajdanvolt nyelvjárásokból. A nyelvjárások hatása most azonban még érezhető, többek között a regionális nyelvet beszélők kiejtésében, kevésbé a szóhasználatában is.

A nyelvjárásokban megőrződött nyelvi értékek népi-nemzeti múltunk emlékei, amelyeket érdeklődéssel vallat a nyelvtudomány mellett az irodalomtudomány, a néprajz, a történettudomány (VÉGH: ÁNyT. VIII, 235—41). A népnyelv szókincsében a társadalom életének, fejlődésének emlékei maradtak meg a mának (vö. például a Népi kultúra — népi társadalom c. kötet tanulmányait. Bp., 1977. Szerk. Kósa László). Megvallatásuk révén társadalmi kérdések, kortörténeti adatok válnak érthetővé. SZABÓ T. ARTILA írta két tájnyelvi szerkezet szótörténeti fejtegetésének összegezésében, hogy a két szókapcsolat történetének adalékait gyűjtögetve nem is sejtette, hogy „két nyelvjárási adalék mögé ilyen érdekes háttér rajzolódhatik ki” (A szó és az ember. Kritérium. 1971. 301—2). Hasonló tapasztalatokról szól PAPP LÁSZLÓ is (NytudÉrt. 58. sz. 167), amikor a tájszavak vallomásának fontosságát emlegeti egy-egy szó eredetének bizonyításában, „illetőleg egy-egy etimológiai ötlet valószínűsítésében”.

Sajátos érték a nyelvjárási szavak hangulata, stiláris értéke. Az irodalmi nyelv és a köznyelv számára ezért jelentenek becses forrást a tájnyelvi szavak (vö. KÁLMÁN, i. m. 97—101; FÁBIÁN—SZATHMÁRI—TERESTYÉNI, A magyar stilisztika vázlata. Bp., 1958. 40). Csokonai, Arany, Móricz, Szabó Pál, Veres Péter és mások írásai bizonyítják, hogy a tájnyelv az irodalom számára forrás, érték (vö. DEME: MNy. XLIX, 346; SEBESTYÉN: MNyj. XVIII, 26—30). A nagy írók keze alatt „a tájszavaktól nem lesz tájnyelv a mű nyelve” (LŐRINCZE, Nyelv és élet 128.), hiszen az író nem utánozza a nyelvjárásokat, hanem a bennük található stiláris értékeket használja fel megfelelő ízléssel (vö. DEME: MNyh. 48). Időálló, a z o k t a t á s b a n i s h a s z n o s í t h a t ó é r t é k e k r ől v a n t e h á t s z ó, a néprajz, a történettudomány által kimutatott eredményekből pedig bizton meríthet az oktatás a tanulók történeti szemléletének alakításához (vö. BENKŐ: Pedagógiai Szemle 1977/1, 7; KOVALOVSKY, Nyelvfejlődés, nyelvhelyesség. Bp., 1977. 30). A nyelvtudomány és a társtudományok eredményei nyomán az iskolai anyanyelvi nevelés rengeteg, a nyelvjárásokban megvolt nyelvi értéket, tájnyelvi szót, beszédfordulatot, szólást hasznosíthat, de azért is jó helyzetben van, mert felhasználhatja a nyelvjárások korábbi szerepéről és mai helyzetéről szóló gazdag irodalmat (Balogh Lajostól, Bárczitól, Benkőtől, Demétől, Imre Samutól, Kálmán Bélától, Kiss Jenőtől, Lőrinczétől, Sebestyéntől, Szathmáritól, Véghetől), és felhasználhatja a tanulói munkáltatást segítő különböző korszerű eszközöket (nyelvatlasz, szótárak, kézikönyvek stb.) és tájszó-feldolgozásokat, amelyek a Magyar Nyelvben, a Nyelvőrben, a Magyar Nyelvjárásokban és a Nyelvtudományi Értekezésekben napvilágot láttak (például Csokonai dunántúli tájszógyűjtése SZILÁGYI FERENC-től az Értekezések 82. számában stb.).

A szakmai folyóiratok is közreadnak alkalmanként azokból a tapasztalatokból, amelyekben a tájnyelvek felhasználásának lehetőségeit ismertetik (FÜLÖP LAJOS:

AnyMűv. 196—8; ZONGOR FERENC: Nyt. 101: 74—6; VÁRHELYI ANDRÁS: Köznevelés. XXXV, 33). Ezek az írások példákat hoznak annak az „ellentmondásnak” a feloldására, hogy ugyanazon iskola a tájnyelvi elemek egyik részét tanítja, a másik részét — ha indokolt — gyomlálja, s válaszolnak olyan részletkérdésekre is, hogy célszerűen mit meríthet a tájnyelvekből az iskola az egyszerű szerkesztés elsajátításához stb.

Az új tantervek kapcsán ugyancsak szólnak róla, elsősorban a komplex irodalmi elemzés, az anyanyelvi készségfejlesztés feladatai között (vö. SZENDE ALADÁR: Pedagógiai Szemle 1974/5, 389—98; CSÁKVÁRI JÓZSEF: Magyartanítás 1979/3. 99). A követelmények között is többször visszatér az az igény, hogy az irodalmi művek nyelvi, stilisztikai elemzése során nyereség lehet a tájnyelvi értékek megvallatása, értelmezése. A követelmények figyelemmel kísérése és az ösztönzés bizonyosan előre viszi az ügyet.

2. Dolgozatomban két kérdést vizsgálok meg részletesebben. Helyi gyűjtés alapján először azt, hogy a nyelvjárás elemei milyen mennyiségben és milyen szóródásban (városközpont—peremkerület) vannak meg az általános iskola tanulóinak beszédében, írásában. Következésképpen milyen mértékben kell a tanárnak a tájnyelvit gyomlálnia? Egyáltalán az általános iskolás korosztály beszéde — ez esetben írása — tükrözi-e a nyelvjárás pusztulását? (A tanulók kétharmada peremkerületi iskolából való). A második kérdés ezekhez kapcsolódik: ahol a nyelvjárásit nem kell javíttatnia a pedagógusnak, ott nyilvánvalóan bátran nyúlhat a tájnyelv értékeihez, az irodalmi művek népnyelvi anyagához, de vajon mennyire figyel erre a lehetőségre az iskola? Nézzük meg először az első kérdést!

2.1. Az iskola a fentebb vázolt nyelvi környezetben, a nyelvi egységesülés jól érzékelhető hatása alatt végzi az anyanyelvi nevelés feladatait. Van persze, ahol a nyelvjárás hatása még jobban érezhető, ahol ez a hatás — például a palócföldön — még a középiskolában is gondot okoz (vö. SZABÓ KÁROLY: Magyartanítás 1977/4, 163—6). Más településeken viszont ez a hatás elhanyagolható, a tanulók nagy többsége itt a település regionális köznyelvét használja (vö. SZENDE ALADÁR: Pedagógiai Szemle 1974/5, 389). Ez utóbbi helyzet azért motiválhatja az iskolai munkát, mert ez esetben a tájnyelv értékeinek hasznosítására figyelhet a nevelő. A középiskola még inkább.

Városunk, Orosháza felnőtt lakossága körében különböző erősségű a nyelvjárás használata: az idősebbek (70 év körüliek) beszéde többet, a fiatalabbaké kevesebbet őriz a nyelvjárás jelenségeiből. (A városban és a peremkerületekben élők beszédében is van különbség). A város regionális köznyelvében kevés szembetűnő nyelvjárás jelenség van (vö. NytudÉrt. 100, 84—104), viszont az egyik peremkerületben (itt *sz-i* jelzésű, a nyelvatlasz *N*—5 kutatópontja) konzervatívabb az ejtés. A pedagógusok lényegében a köznyelvet használják, csupán az idősebbek között vannak olyanok, akiknek beszédében — familiáris környezetben — előbukkan egy-két nyelvjárás jelenség. Sem a szülők többségének nyelvéből, sem a pedagógusok beszédéből nem kap táji színezetet a gyerekek beszéde. A következőkben azt vizsgáljuk meg, hogy ezt a megállapítást megerősíti-e a tanulók írása.

A válaszhoz az *r-i* és *sz-i* iskola 5—8. osztályosainak (évfolyamonként egy-egy osztály van) és a város egyik központi iskolája 5—8. osztályos tanulóinak (évfolyamonként két-két osztályból válogatva) írásbeli dolgozatait tanulmányoztam. A dolgozatok témája és műfaja évfolyamonként más-más volt; csak a közepes vagy ennél gyengébb helyesírású tanulók dolgozatait vizsgáltam meg, az előzetes tanulmányozás során ugyanis a négyes, ötös helyesírású tanulóknál a helyi nyelvjárás semmilyen jelenségét nem találtam; a dolgozatok átnézésére nyári szünetben került sor, tehát a tanév befejezése után, így semmilyen szerepem nem volt a dolgozatok alakításában. Végül is közel 500 dolgozatból céduláztam ki a tanulságok öszegezéséhez felhasznált adattárat, amely nyelvjárási szempontból sóvánnyeredményt hozott. Ez önmagában véve is fontos mutató, amelyet korábbi *r-i* adatokkal értelmezzünk majd.

Az adatok feldolgozásában mindhárom iskola tanulóinál egyformán jártam el: számba vettem a különböző tájszavakat (a tájszó fogalmára nézve vö. ÚMTSz. I, 11—2; BALOGH LAJOS: NytudÉrt. 83, 71—4; GÁLFFY: Nyelvészeti Tanulmányok, 1980: 35—50), és kigyűjtöttem a helyi nyelvjárás élő jelenségeinek kevés adatát. Az összehasonlításához ezt a kettős megközelítést láttam legcélszerűbbnek. A helyesírási szempontból hibás alakokat csak abban az esetben vettem figyelembe, ha bennük valamilyen, az adattárban számba vehető nyelvjárási hangjelenség félreérthetetlen (például az „ijetibe” ’ijedtében’ alakot a biztos 3. személyű birtokos személyragbéli *i*-zésre, a „kezebüül” ’kezeből’ alakot a toldalék magánhangzójának zártabb változatára stb.).

Adatok az *r-i* általános iskola tanulóinak dolgozataiból

A kerületbeliek az 1920-as években települtek ki az akkori községből. A kerület lakóinak többsége most a helyi ipari üzemekben dolgozik.

Az átnézett 120 dolgozatban valódi tájszót csupán néhányat találtam (*curikol* ’hátrál, hátrafelé megy’; *elfufálta* ’elpüföl’; *meghálók*; *takaros*). Jelentésbeli tájszó nem volt a dolgozatokban. Az alaki tájszavak csoportja sem népesebb a valódi tájszavakénál: *magos*, *magosat*; *múlatnak*, *utat*; *szok járni*. A sort egy-két familiáris használatú szó teszi teljesség (*felest* ’féldecit’, *pecázni*). Több tanuló használta viszont az aktív szókincsükhöz nem tartozó, irodalmi művekből megismert szavakat (*pedellus*, *coetusba*, *ecsém*, *sihedereknél*, *pakk*, s valószínű, hogy a *meghálók* igét is a „Rege a csodaszarvasról” és a „Toldi” hatása erősítette aktívvá).

A tanulók fogalmazásaiból kigyűjtött adattárat nézve azt mondhatjuk, hogy a dolgozatokból szám szerint kevés tájszó került elő, szembetűnő azonban, hogy a helyi nyelvjárásban meglévő jelenségek: *ö*-zés (*gyöp*, *köll*), *i*-zés (*nizte*, *leginy*, *fejít*, *keletinél* ’kelleténél’) stb. mindegyikére van adat. A felnőttek és a gyerekek beszédét figyelve — kisebb eltéréseket nem tekintve — hasonló kép állna össze, mint amit az írásuk tükröz.

Sz. 1946 óta tartozik a városhoz. Különösen az utóbbi 15 évben épült dinamikus. Zártabb, mint R., a kerületben lakók nagy része is a helyi termelőszövetkezetben dolgozik. Az ott lakók ma is gyakran „falu”-nak emlegetik. „Ha elvégzem az iskolát, akkor vissza szeretnék jönni a faluba.” — írta az egyik 8. osztályos tanuló is.

Ebből az iskolából 40 tanuló 120 dolgozatát vizsgáltam meg. Valódi tájszót náluk is keveset találtam (*böllérek, parittyák, pöszméte, rinak, síkákefével* 'súroló-kefe', *tarisznját*). Jelentés szerinti tájszó még kevesebb akadt (*eleibe* 'először', *kasba* 'kosár', *mén* 'megy', *vastaghangú* 'mélyhangú'). Alak szerinti tájszó is csak kevés került elő (*bennönket, elhajintott, földni, hortyognak, kaccsazni, kantával, majtert*). A nyelvjárásbeli *i*-zés (*szípen, szemibe, bejegyzis, főzishez, püföltik*), *ö*-zés (*köll, pörzsöltük, pörzsöltőtől*), a szótagzáró *l* kiesése (*betőtöttük, fére, ződdel*) stb. dolgozatokbeli felbukkanása viszont kétségtelenné teszi, hogy a felsorolt kevés tájszóban a nyelvjárási maradványait kell látnunk, nem egyszerű helyesírási hibákat.

Ezekben a dolgozatokban is volt néhány familiáris használatú, illetve diáknyelvi szó (*gimibe, hajítás, kaja, oké, pakoltam, pucoltam*) — jelölül annak, hogy a mai iskolások nyelvére nem csupán a szülői ház nyelve van hatással.

A dolgozatokban található nyelvjárási ejtést vagy szóhasználatot tükröző szavak mennyiségéből nem következtethetünk arra, hogy egy nyelvi konzervatívabb terület tanulóinak munkáiról van szó. A nyelvjárási jelenségek száma nem kevesebb, mint R. kerületben, a pozitív példák száma pedig nem több — ez az összevetés egyik tanulsága.

Adattár a központi általános iskola tanulóinak dolgozataiból

Ez az iskola a város egyik nagylétszámú központi iskolája. A tanulólétszám több mint 60 százalékát fizikai dolgozók gyermekei adják, emellett közel 50 cigány tanuló járt a felmérés idején (az 1979/80-as tanévről van szó) az iskolába. A két peremkerületi iskolában a fizikai dolgozó családok gyermekeinek aránya jóval magasabb volt, 95 százalék körül. Ezen iskola tanulói között várhattuk a leggyengébb nyelvjárási hatást.

Itt évfolyamonként két osztály dolgozatait néztem át. Valódi tájszó is (*tarisznába*), jelentés szerinti tájszó is (*elhányta* 'elver', *hibázik* 'hiányzik') csupán mutatóban fordult elő a tanulók fogalmazásaiban. Tehát egyik csoport használata sem jellemző írásaikra. Az alak szerinti tájszavak csoportja is szegényesebb, mint az előző két iskola tanulóinál, pedig azoknál is szegényes volt: szám szerint éppúgy, mint a biztosan felismerhető jelenségek számát nézve. Igazán jellegzetes alak szerinti tájszó egy volt csupán: *nőlni* (vö. az sz-i *földni* adattal). A különböző nyelvjárási jelenségek többségére általában egy-egy adatot találtam (*szappanyra, kútat, lyányom*), három adat csak a szótagzáró *l* kiesésére volt (*hazuról, őtözni, ződet*). Ezek az egy adat

jelenségek inkább arra nézve bizonyító értékűek, hogy a nyelvjárási jelenségek nem jellemzők a tanulók beszédére. Néhány familiáris használatú szó ugyancsak előfordult ezekben a dolgozatokban is. A 80 tanuló közel 250 dolgozatában nem találtam olyan számú nyelvjárási adatot, amely alapján akárcsak gyenge nyelvjárási hatásról is beszélhetnénk. A tanulók beszédének megfigyelése ugyancsak ezt erősíti meg. Ez várható volt, meglepőbb, hogy a két peremkerületi iskola tanulóinál is lényegében hasonló a helyzet.

A két peremkerületi iskola tanulóinak nyelvtípusáról azt mondhatjuk, hogy a nyelvjárási jelenségek száma és az összes pozitív példa arra utal, hogy ezen tanulók nyelvében a helyi nyelvjárás jelenségei és néhány tájszó mutatóban előfordul ugyan, ez az árnyalat azonban gyengébb annál, mint amit a regionális köznyelvet beszélő felnőtteknél kimutathatunk. A három iskola adatainak összehasonlításával arra kapunk egy kevés útmutatást, hogy hol erősebb valamivel ez a hatás.

Anyagom hézagainak ismeretében ennél tovább nem megyek a következtetésekkel, azt azonban hozzáteszem, hogy 10 évvel korábbi megfigyelésem és gyűjtésem (R., 1969) tanúsága szerint akkor még az alak szerinti tájszavak egy-egy típusával (például *nőttől nőtt~nötül nőt; bennönket~benönket* stb. — a helyesírási hibákat figyelmen kívül hagyom), egy-egy nyelvjárási jelenséggel (pl. a zárt *u*-zás: *durung, ezuta, mustoha, túrut* 'túrót' *ustor, vájug*, zárt *ü*-zés: *csüve, gyütt, kilükte, lövődöztünk, küszívü, üvé* stb.) gyakran találkoztunk a füzetekben. Sőt ezek asszociatív esetei is ott voltak az írásbeli munkákban (*gugul, megfujtotta, sorujjuk*), azt mutatván, hogy akkor még erősebb nyelvjárási hatás formálta, illetve bizonytalanította el a tanulók beszédét, írását.

Ezek alapján a gondolatsor elején feltett kérdésre azt válaszolhatjuk, hogy az alapozó iskolának itt — sem a városközpontban, sem a peremkerületekben — nem kell nyelvjárásiasságot gyomlálnia, hiszen a helyi nyelvjárásnak nincs számottevő hatása a tanulók nyelvére. A mindennapi beszédben persze a nyelvjárás jelenségeit megtaláljuk még, de mivel a nyelvjárás hatása nem számottevő, a nyelvjárási alakok nem általánosak, csupán előforduló jelenségek. Mindezt általános érvénnyel azon három iskola tanulóinak nyelvhasználatára mondom, akiknek írásait vizsgáltam, de azt tartom valószínűnek, hogy árnyalati különbségekkel ez az általános a város 6—14 éves korosztályának egészére nézve is. Egyformán erős társadalmi, közéleti, kulturális hatások okán gyanítom ezt.

A helyi nyelvjárás pusztulásának egyik mutatóját abban látom, hogy nincs már kisugárzása, legalábbis az általános iskolás korosztály nyelvére nincs. A nyelvjárás azonban — az idős emberek nyelvtípusként általánosan, a középkorúaknál többkevesebb hangtani jelenségben — természetesen még megvan. Az anyanyelvi nevelés felelőssége ezért sem kisebb ma, de főleg azért nem, mert különböző nyelvi rétegek élnek egymás mellett, mert a fejlődő, gyarapodó kis- és középvárosokban már nem a nyelvjárás hatása alatt, hanem jelentős nyelvi rétegezettség mellett alakul a fiatalok nyelve. Nem csupán egy nyelvtípus (például a nyelvjárás) negatív határait kell tehát gondolnunk és az isko-

lának odafigyelnie, hanem „a nyelvhasználat szintekre bomlásának” (rétegződésének) különböző tényeire (vö. Társadalmi Szemle 1980. 8—9, 119).

Az is tanulságos tehát, ami nincs már a tanulók nyelvében, de az is, ami előfordul. Észrevehető, hogy a 18—20 éves fiatalok argójára érzékeny a 12—14 éves korosztály. Az argó és negatív hatása jobban megköt az általános iskolások nyelvében, mint a helyi dialektus egyre halványuló hangjelenségei. Jó tapasztalat, hogy a jó tanulók egyre többször tudatosan használják az irodalmi művekben előforduló táj-
szavakat, régi vagy idegen szavakat (vö. például Móricz „Hét krajcár” című novellája alapján készült dolgozatokat). Az írásbeli munkák nyomán kialakult összkép tehát nem rossz, erről a szintről a tudatos, célzatos nevelői munkát még jobban meg kell becsülnünk.

Ez a gondolat azonban már átvezet ahhoz a másik kérdéshez, hogy hasznosul-e mindig a tájnyelv értékei az anyanyelvi nevelés során.

3. A korszerűsítés folyamatát élő iskola tehát — sajátos gondjai ellenére — jó helyzetben van, mert a köznyelv elsajátíttatása során nemigen kell nyelvjárási hatásokkal hadakoznia. Igaz, ez csak az egyik részletkérdés. Legalább ilyen fontos, hogy a korszerűsítés részeként az anyanyelvi nevelés szemlélete és a nevelési feladatokat szolgáló tantervi anyag egyaránt korszerűsödött. Az általános és a középiskola új nevelési-oktatási terve céljával és eszközzrendszerével új irányba nyit. Az általános iskolai dokumentum *Cél és feladatok* című bevezetéséből kitűnik, hogy a törzsanyagbeli ismeretek mellett „bemutatjuk a nyelv változásának történelmi, társadalmi meghatározottságát és a mai kor nyelvének rétegezettségét...” (Az általános iskolai nevelés és oktatás terve. III. Bp., 1978. 13). Elvileg tehát a népnyelv é. a nyelvjárások témája a jelenleginél jobb pozícióba kerülhet. A társadalom és a nyelv kapcsolatának bizonyításához, a nemzeti nyelv mai rétegezettségének szemléltetéséhez a korábbi századokbeli, irodalmi művekből megismert népnyelv és a mai nyelvjárások egyformán hasznos adalékokkal szolgálnak.

A szemléletváltóást jelzi, hogy az iskola olyan nyelvi ismereteket sajátíttat el a tanulókkal, amelyek anyanyelvi készségeiket — ezen belül a társadalmilag legfontosabbat, beszédképességüket — fejlesztik (vö. KOVALOVSKY MIKLÓS, Nyelvfejlődés—nyelvhelyesség. Bp., 1977. 29.). Az anyanyelvi nevelés iránti társadalmi igény fogalmazódik meg a tantervi koncepcióban és a követelményekben. Az anyanyelvi nevelés ezek révén gyakorlatiasabb a korábbiaknál (vö. SZÉPE: Magyar Tudomány 1975/3, 132—3). A nyelvvel való bánást, a nyelv kifejező használatát nyelvi ismeretekkel alapozza az iskola, a sokéves munkával igyekszik ráeszméltetni a beszédtevékenység törvényeire (SZENDE ALADÁR: Anyanyelvünk az iskolában. In Hagyományos nyelvtan — modern nyelvészet. Bp., 1972. 192. Szerk. Telegdi Zsigmond).

Az iskola számára megfogalmazott feladat világos: az anyanyelvi nevelés során a nyelvi ismeretek egyik részét tanítsa meg, a másik részét pedig használja fel a kifejezőképesség, a szerkesztés fejlesztésére, a köznyelvi beszéd elsajátíttatására. Az anyanyelvi nevelés folyamatában hasznosítsa a tájnyelv értékeit, a népnyelv színes fordulatait, mert ezekkel is bővíthetők azon nyelvi ismeretek, amelyek segíthetik az anya-

nyelvi nevelés céljait, felvillanthatják a társadalom és a nyelv változásának legfontosabb összefüggéseit. Sokan vallják, hogy a tájnyelvi jelenségek tanítását nem vállalhatja az iskola, de egy-egy jelenség megőrzését segítheti (lásd az *ë*-zés taníthatóságával kapcsolatos vitát a Látóhatárban, a Nyelvőrben, a Magyaritanításban). Az anyanyelvi nevelés hatékonyabbá tételéhez, régi gyakorlatának túlhaladásához sokféle nyelvi anyagot hasznosíthat az iskola. A tájnyelvi értékekre nézve is a h a s z n o s í t á s t kell emlegetnünk, így a lényeg félreérthetetlen: az iskola a nyelv elsajátítását, igényes használatát tanítja, a tájnyelvek jelenségeit, frazeológiájának egy-egy elemét pedig hasznosítja a nevelő munka során. Világos, hogy a tanítandó köznyelv mellett minden más nyelvtípus csupán eszköze lehet az anyanyelvi nevelésnek.

Azt hiszem, ez az egyértelműség nagyon fontos a munkához: a tanároknak érteniük kell, hogy mit kezdhetnek a népnyelv nyelvileg, stilisztikailag hasznosítható értékeivel. De főleg azt, hogy a tájnyelvek értékeit eszköznek tekintjük, amelynek felhasználásával a köznyelv elsajátítása juthat előbbre. Nincs szó arról, hogy a tájnyelvek kiejtését, szókincsét kívánná valaki előléptetni, ugyanígy a regionális köznyelvekét sem. A köznyelv az a normatív beszélt nyelvtípus, amely mellett a területi nyelvtípusok a nyelvi változások, a fejlődés szemléltetését szolgálhatják.

A köznyelvvél szemben ma nyelvjárást vagy múlt századit egyébként sem hozhatunk: azok a nyelvi elemek, amelyeket az általános nyelvszokás nem szentesített, többnyire már csak példának jók. Az „élet” szavunk múlt századi népnyelvi jelenségét (‘gabona, búza’) nem lehet már visszahozni. Szükség sincs rá, van a szónak a nyelvközösség által egységesen használt megfelelője. A nyelvi ismeretek nyújtása során az ilyen nyelvi anyaggal szemléltethet, összefüggéseket láttathat meg az iskola. A nyelv életének, változásának sok tényéből válogathat, hogy oldja a kötelezően elsajátítandó nyelvi ismeretek egyhangúságát. Erre a célra tájnyelvi adatok nagyszűrően megfelelnek.

A „*Kaptam egy ótást*”-féle mondatok ma már csak a nyelvjárásokban hallhatók, a köznyelv az „oltás” idegen megfelelőjét, az „injekciót” kedveli. Azt jelentené ez, hogy az eredeti anyanyelvi *oltás* kiveszőfélben lenne? Egyáltalán nem! Összetételekben ugyanis a köznyelv és a különböző szakmák nyelve egyaránt az „oltást” őrzi (köznyelv, orvosi szaknyelv: *védőoltás*, *himlőoltás* stb.; a növénynevelés szakszókincse ugyanígy). Sőt a köznyelv az igei származékot átvitt értelemben is használja (*beleolt valamit valakibe*, *beolt valakit valamivel*). Az etimologizálás haszna könnyen felismerhető: rövid idő alatt, érdekesen, többféle összefüggést megmutathat a tanár. Félreérthetetlen, hogy ezek az ismeretek az iskolában csak eszközül szolgálhatnak, de hasznos eszközül.

Az új tantervek figyelnek is erre. Gyakorlatias kérdés mégis van bőven. További finomítás is elkel még a tantervben. Bencédy József még néhány átfogó fejezet beiktatását indokoltnak tartja a tantervi anyagba, s le is írta, hogy mire gondol: helyet adna még a dokumentumban például „a nyelvjárási kiejtés; a zárt *ë*” kérdéseinek (BENCÉDY: Nyr. 105: 440). Gyakorlatias kérdésnek tartom és megvalósíthatónak mind a 8. osztályos, mind a gimnázium 1. osztályának nyelvjárási anyagához kapcsolva.

Magam mégis elsősorban arra gondolok, hogy a stilisztikai feladatok kapcsán kellene nagyobb teret szentelni az irodalmi művekben előforduló népnyelvi anyag feldolgoztatására, a tájnyelvi szavak, jelenségek megvallatására.

Más megközelítésekre is szükség van. Igaza van Sebestyén Árpádnak, aki a tanítás, a tanórai munka oldaláról szorgalmazza olyan résztanulmány megírását, amelyben gyakorlati hasznosításra dolgozzák fel a nyelvjáráskutatás újabb eredményeit (vö. Nyr. 105: 328). Jóllehet — hivatkoztunk is rá, vannak elszórt kezdeményezések, ismertetések a nyelvjárási szavak, hangjelenségek felhasználásáról, csakhogy az évek során a nyelvjáráskutatás újabb, hasznosítható összefüggéseket tárt fel (a nyelvi rétegeződésről, a nyelvjárások pusztulásáról és magukról a nyelvjárásokról is), amelyek hasznosításáról kár lenne, ha lemaradna az iskola, az anyanyelvi nevelés.

A nyelvjáráskutatás legújabb eredményeinek felhasználását bemutató tanulmányok, feldolgozások mellett más természetű gyakorlati kérdés is van bőven. Ezek is szorosan kapcsolódnak a nevelő-oktató munkához. Közismert, hogy az ismeretek átadásának folyamatában milyen nagy szerepük van a feladatok végrehajtásához kidolgozott, összegyűjtött eszközöknek. A végrehajtást segítő fontos kapocs az eszközök hasonló szellemben kidolgozott családja (tankönyvek, munkafüzetek, feladatlapok stb.). Különösen új alapidokumentumok belépésekor. A 6. osztályosoknál például a *Nyelv és beszéd* c. bevezető fejezetben hallanak a tanulók a magyar nyelv szóállományáról, a szókincs rétegeiről (köznyelvi, tájnyelvi, szaknyelvi szavak, régies és idegen szavak), de mivel a tanterv ezt az ismeretanyagot kiegészítő anyagként hozza, a tankönyvi feladatok és gyakorlatok között ezekhez kapcsolódók nem szerepelnek. Természetes, hogy a tankönyvi gyakorlatok elsősorban a törzsanyaghoz kapcsolódnak. Fontos azonban, hogy a tankönyvcsalád többi tagja — a kiegészítő anyagban hozott részek súlyának megfelelően — gondoljon rájuk. Hogy szem előtt legyenek tanárnak, diáknak.

A 7. osztályokban tanító magyartanárok pedig a szóbeli és írásbeli fogalmazás (szövegszerkesztés) javasolt feladatai között találkoznak újszerűvel: „Hogyan beszélünk az osztályban? (Beszámoló közös élményről magnófelvétellel és a felvétel visszahallgatásával.) Gyakorlatias, mai feladat (technikával), a beszédfejlesztésnek, a kiejtésjavításnak, a szókincsbeli rétegek megfigyeltetésének sokféle lehetősége van benne. (Kötetlenebb, szakköri keretben más gyakorlati variációkra is lehetőséget kínál.) Csakhogy az ilyen gyakorlatokhoz ma még kevés a tanári előgyakorlat. Ha komolyan gondoljuk, hogy az ilyen feladatokat se ugorják át az órán, akkor segíteni kell a tanári gyakorlat kialakítását.

Hasonlóan elkelve az útmutatás az 1. osztályos gimnáziumi tankönyv nyelvjárási témáihoz, feladataihoz. A követelmény itt magasabb, mint az általános iskolában: a munka akkor éri el célját, ha képet ad a nyelvi rétegezettségről, az egyes nyelvi rétegekről és felvillantja a kutatást is. A nyelv rétegeződéséhez kapcsolódó „Miféleképpen így mondják”, „Figyeljétek meg és gyűjtsétek össze...” típusú feladatokhoz van is általánosan ismert és használt tanári gyakorlat. A szemléltetésre és gyakorolta-

tásra közölt nyelvjárási szövegekkel való munkához azonban igen kevés. Ezekre gondolni kell az új tantervek bevezetése kapcsán.

A magyartanár helyzete nem könnyű a munka során. Az nem kétséges, hogy a tanárok az alapelveket ismerik, tájékozottságuk és szakmai felkészültségük megfelelő alap a korszerű anyanyelvi neveléshez. A témánkkal kapcsolatos részmunkákhoz azonban kevés erősítést kap az iskola, ezért is lehet gyakori igazgatói tapasztalat a SZABÓ KÁROLYÉ: úgy tapasztalja, hogy kevés az olyan nevelő, aki tudatosan „beengedi” a nyelvjárást a tanítási órára (vö. Magyartanítás 1977/4: 164). A tartózkodásnak persze sok oka lehet. A nyelvjárásokra vonatkozó ismeretek a tantervben általában a kiegészítő anyagban találhatók. Ez a nevelés és oktatás új tervét ismerőknek jelzi is egyben, hogy olyan ismeretekkel van dolgunk, amelyeket nem megtanítani, hanem hasznosítani kell az anyanyelvi nevelés során. A kiegészítő anyagba került anyagrészek nem törzsanyag fontosságú ismereteket tartalmaznak, de nem elhagyandók. A nevelői tudatosság tehát nagyon fontos a tájnyelvek értékeinek hasznosításához. Nem tévedhetünk sokat, ha azt mondjuk, hogy legfontosabb a feltételek között.

Információkat kíván a feladatok megvilágítása. Ahol például a tanterv Móricz stílusjegyeinek megfigyeltetését kéri, ott szükség van arra is — legalábbis az első időben —, hogy a kézikönyvek, továbbképzések tudatosítsák a tanár didaktikai feladatait (kiegészítés, értelmezés, kiemelés stb.). Pontos tájékoztatás kell arról is, hogy a népnyelvi, nyelvjárási elemek közül melyek a bemutatandók, melyek hasznosítandók a tanulói munkáltatáshoz, az eszközökkel történő munkáltatáshoz, és melyekre nézve kívánatos, hogy az aktív szókincs elemei legyenek. A bemutatáshoz, értelmezéshez stb. kevesebb útmutatás is elegendő, azon részekhez azonban, amelyek hasznosítása általánosan kívánatos, további gyakorlatias segítség kell.

Nem biztos, hogy minden iskolában megvannak az anyanyelvi nevelés tanulói munkáltatásához szükséges eszközök (szótárak, köztük a tájszótárak, lexikonok stb.). Többet közülük nehéz pótolni, pedig legalább a kutatópontokon lévő könyvtárakban nagyon kellene például a nyelvatlasz. A regionális nyelvatlaszoknak is hasznát látná az iskola. Az új tanterv szerint másképp kell közelítenie az iskolának a könyvtárakhoz. Az iskola életében, nevelő munkájában a jelenleginél nagyobb szerepet kap az iskolai és közművelődési könyvtár, a könyvtári szolgáltatás. Az általános iskolai tanterv például több helyen megjelöli — főleg az irodalomban — az önálló munkára szoktató könyvtári feladatokat (folyóiratolvasást, szótármunkát, könyvtári tájékoztatást stb.). A nyitás mozgatója, hogy az anyanyelvi nevelés folyamatában minden hasznosítható eszközzel számoljon az iskola.

A segítség, az ösztönzés megtérül, a gondos tanári munka szép eredményeket hozhat. A megfigyeltetett, gyakoroltatott nyelvi anyag hasznosul, ha a pedagógus jól végiggondolja a felhasználás eszközeit és módját. Tájékozódásom, anyaggyűjtésem és korábbi megfigyeléseim egyaránt azt bizonyítják, hogy az irodalmi olvasmányokból megismert szavak a különböző előmenetelű tanulók dolgozataiból egyformán ki-gyűjthetők; hogy a kötelező olvasmányok nyelvi hatása kimutatható a tanulók szó-

beli feleletében és írásbeli munkájában (általános iskolában különösen a „Pál utcai fiúk” és a „Légy jó mindhalálig” című regényé); hogy a jól sikerült, egyéni hangú írásokban az irodalmi olvasmányokból megismert népnyelvi szóanyagot és familiáris használatú szavakat jó érzékkel használták fel a tanulók.

A népnyelv, a tájnyelvek értékeinek hasznosítására az irodalom és nyelvtan órákon sok lehetőség van. Az irodalomkönyv (az új tantervhez készített is) 5. osztálytól kínálja a népköltészet, a népi ihletésű művek szó- és kifejezésanyagát (népköltészet, János vitéz, Lúdas Matyi, Toldi), majd a 7. és 8. osztályban újabb művekből ismerik meg a népiesség, a néphez való kötődés példáit (Petőfi, Arany, Móricz írásaira gondolunk). A művek feldolgozása, elemzése során nem lehet kikerülni a nyelvi magyarázatokat: erre ösztönöznek a tankönyvek feladatai, kérdései, jegyzetei, illusztrációi. A Toldi jegyzet-apparátusa mutatja, hogy milyen hatalmas, ma már kiveszett vagy a passzív szókincsbe szorult **n é p i e s s z ó - és k i f e j e z é s k i n c s** emelte a Toldit népies irodalmunk legjobb alkotásai közé. Ebben a szókincsben sok tájnyelvi vagy tájnyelvi ejtésű szó van (*rendin, fekünni, furu-lyukba, dülték, ládd, bément, éjnye, hált, iziben* stb.). Kitűnő lehetőséget kínál a népies stílusjegyek megfigyeltetésére, a szótárkezelés gyakoroltatására, szókincsfejlesztésre, etimológiák bemutatására, a szójelentés változásainak felvillantására, egy-egy korábban megvolt munkafázis megértetésére. Megfigyeltetés, bemutatás, önálló munkáltatás után a tanulók lényeges ismeretek birtokába jutnak a társadalomról, az emberekről. „A parasztságot arról lehet megismerni, hogy népiesen beszél...” — írta dolgozatában a hivatkozott *sz.-i* iskola egyik 8. osztályos tanulója. Jóllehet, ez a megállapítás így pontatlan, hiányos, a jellemzésben egy fontos mutatót azonban mégis csak megragadott a tanuló. Nem is rosszul, és talán nem is előzmények nélkül. A 8. osztályos irodalmi olvasókönyvben (a régi tankönyv 58. oldalán) ugyanis az egyik feladat így kérdez: Móricz egy falusi családot ábrázol. Hogyan fejeződik ki ez az elbeszélés nyelvében is? A megismerés az ilyen részgazságok útján bővül, s ezek sorát a nyelvi ismeretek jól egészítik ki.

Természetes, hogy az irodalomórák mellett a nyelvtani gyakorlás során is lehetőség van a népnyelvi értékek, nyelvjárási érdekességek bemutatására. Gyakran nagyon is természetesen. A 6. osztályosoknak készített új munkafüzet (Takács Etel munkája) kitűnő példát hoz erre a szófajok (főnevek) tanítása kapcsán. A családnevek változatairól beszélve (27. l.) érdekesen, „beszélő nevekként” mutatja be a ragadványneveket, példájául annak, hogy a tulajdonnevekre vonatkozó ismeretek miként bővíthetők, színesíthetők a népi ragadványnevekkel.

Egy másik példa meg azt mutatja, hogy egy kis találékonysággal módját ejthetjük más, elvontabb tájnyelvi jelenségek szemléltetésének is. Szóltunk már arról, hogy az *ë*-zés taníthatóságának kevés valószínűsége van, jóllehet, ez a több nyelvjárásban meglévő hang általánosan kíváncsot volna a köznyelvben. Tehet-e valamit az iskola az *ë*-zéssel kapcsolatos problematika szemléltetésére? Az 5. osztályosok feladatlapjai játékosan, szópárokkal bizonyítják, hogy tehet. (A feladatlapokat Takács Etel készítette.) Az ígékhez kapcsolódó gyakorlatok között találjuk a következőt is: „Értem... Hány jelentése van ennek a szónak? A különböző jelentéseket egy-egy

szóval mutasd be!” Mondatban, szövegösszefüggésben azonnal kitűnik, hogy a szó-
nak ejtéstől függően két jelentése van (más az igének és más a ragos névmásnak).
Zárt *ë-ző* vidékeken a két alakváltozatot (*értem~értëm*) kiejtve is bemutatathatják.
Nyílt *e-ző* vidéken is lehet szemléltetni az *e~ë* variánst, de ennél továbblépni nem cél-
szerű. Nem tételes dialektológia kell tehát a tanítási órára, hanem olyan nyelvi té-
nyek, amelyeket az irodalmi művekből megfigyelhet, vagy a mindennapi társadalmi
érintkezés gyakorlatából ismer is a tanuló. Ilyen adalékokban nem szűkölködik az
anyanyelvi nevelés.

A nyelvi ismeretközlést szolgáló gyakorlatok — a tanterv és a nevelő oldaláról
nézve egyaránt — színesek, érdekesek és számuk tovább gyarapítható. Bővült a mun-
kához felhasználható eszközök családja is. Mindez témánk szempontjából sem kö-
zömbös. Jó dolog, hogy most, amikor a nyelvjárásosság túlzásaival nem kell küsz-
ködni az iskolának, a tanterv, a tankönyvek, a munkafüzetek, a feladatlapok ösz-
tönöznek az irodalmi művek nyelvi-népnyelvi anyagának, a helyi nyelvjárás értékei-
nek hasznosítására. A korszerűbb tantervi anyag a tanártól korszerűbb didaktikai
gyakorlatot igényel, ide kapcsolódóan azt, hogy a tanár — az életkorhoz igazodó
komplexitásra törekedve — nyelvileg, stilisztikailag is hasznosítsa az irodalmi mű-
veket. A szaklapok ennek az igénynek többféle megközelítést ismertetnek (lásd min-
denekelőtt a Magyartanításban).

A tanár személyes érdeklődése, tudatossága tehát válto-
zatlanul nagyon fontos eleme ennek a munkának. A nevelő munkát irányító felügye-
lők, igazgatók figyelmének, elismerő ösztönzésének azonban legalább ilyen szerepe
lehet. S azt hiszem ekkor még nem vettük számba hiánytalanul azoknak a körét, akik
a korszerűbb anyanyelvi nevelésért valamit tehetnek.

3. A népnyelv értékeinek iskolai alkalmazására jó pedagógiai módszereket és
gyakorlási módokat ismer az oktatás (vö. BENKŐ LORÁND: MNy. LXXV, 12.). Hi-
vatkoztunk már azokra a cikkekre, amelyek a népnyelvi és nyelvjárási anyagok tan-
órai és tanórán kívüli felhasználásának lehetőségeit és hasznát bizonygatták (l. még
a *Magyar Nyelvjárások* témával kapcsolatos dolgozatait). A népnyelv, a nyelvjárások
tanulmányozásáról, velük kapcsolatos gyűjtőmunkáról, új ösztönzésről ma is gyak-
ran hírt kapunk. Egyik legújabb híradás szerint a „Nyelvművelő faliújság” rovata is
a nyelvjárási gyűjtőmunka szolgálatába állítható (DOBÓNÉ BERENCSI MARGIT: Köz-
nevelés XXXVIII, 9. sz.). Több bemutatott rovata („Miért szép?”, „Járj utána!”,
„Nyelvünk virágai”) alkalmas arra, hogy a tanulói gyűjtés, búvárkodás eredményeit
a tanulóközösség elé vigye. Az ilyen faliújság az iskola valóban „demokratikus anya-
nyelvi fóruma” lehet.

Alább bemutatunk néhányat a nyelvjárási szavak, kifejezések, szólások iskolai
felhasználásának módjai közül, illetve olyan gyakorlatokat is, amelyek a tájnyelvi
szóanyag, kiejtés tanulmányozására, a munkához kapcsolódó eszközök alkalmazására
adnak példákat. A gyakorlatok többsége nem új, a magyartanárkör körében ismert és
alkalmazott nyelvi, stilisztikai, nyelvhelyességi gyakorlatok variánsa. Közülük több
előfordul azokban a „régii” irodalom- és nyelvtankönyvekben, amelyek az új tan-

tervek bevezetésével lassan kikopnak a használatból. S kár lenne, ha ezek elvesznének. Annyiban újak csupán, hogy ezúttal kifejezetten témánk kapcsán hívjuk fel rájuk a figyelmet. Hogy olyan gyakorlási lehetőségként emlegetjük őket, amelyek a népnyelv értékeinek hasznosításához, a nyelvjárásokkal kapcsolatos szemléltetés, megfigyeltetés, gyűjtés munkáihoz is szempontul használhatók. Azért is jók ezek a gyakorlatok, mert megmutatják, hogy a kiegészítő anyagban szereplő anyagrészekkel mennyi mindent csinálhat a tanár és nyerhet a tanuló, hogy az eszközökkel való munkáltatásra milyen formák kínálkoznak az órán és a tanórán kívül. A gyakorlatokkal lehetőségeket jelzünk, amelyek nem kötődnek csupán egy-egy évfolyamhoz. A feladatok-gyakorlatok az ismert nyelvi játékokkal tovább bővíthetők.

1. „Hogyha az udvarból *jószágába* kiment is,
Tíz láncsás lovagolt mindenkor hintaja mellett. . .”

Értelmezzük az *aprómarha-nyáj*, *csapszék*, *fehércseléd* összetett szavakat! (Megjegyezzük, hogy az „értelmezzük” feladatmegjelöléssel a gyakoroltatásnak csupán egyik lehetséges módjára utalunk. A szóanyagot felhasználhatjuk az összetett szavak megfigyeltetésére stb., az értelmezés történhet szótár felhasználásával stb. A többi feladatnál hasonlóan.)

2. Az alábbi nyelvjárási ejtésű szavak a Toldiból valók: *bérit*, *elzüllöl*, *hírvél*, *izente*. Mondjátok meg ezen szavak köznyelvi megfelelőit! (Hasonló nyelvjárási ejtésű szavak a tanulók dolgozataiból is kigyűjthetők.)

3. Szüleitek, nagyszüleitek segítségével gyűjtsetek össze néhányat a régi aratás szókincséből! Használjátok fel a munkához József Attila „Aratásban” című versét is!

4. Mindig *megolvasta* titkon a kortyokat. . .” (Arany János).
Figyeljétek meg a jelentésváltozást! Hallhattok-e még „*Megolvasta a pénzét*”-féle mondatokat? (Más népnyelvi kifejezésekben is megfigyelhető a korábbi *konkrét* jelentés megváltozása: *sutba dob*: *sutba dob* stb.)

5. Gyűjtsetek helyi földrajzi neveket! (Arany János: Gyepszéken, Veres Péter: Gyepsor) Gyűjtsetek helyi ragadványneveket!
(Szakkörön a gyűjtés kiegészíthető a cédulázás gyakoroltatásával is).

6. „Máskor a tűzhelynél *tengerit* morzsolva. . .”
Mondjátok meg a *tengeri* helyi és köznyelvi megfelelőjét! (Ennél a feladatnál érdemes megnézni a nyelvatlasznak a címszóra vonatkozó lapját, és ki lehet gyűjteni a többi rokonértelmű megfelelőt.)

7. „Figyeljétek meg, hogyan jellemzi a költő saját szavaival az öreg Bencét!” (Magyar irodalmi olvasókönyv 6. (régi). — (A feladat kínálja még a tanárnak a megfigyeltetés, a gyűjtés, a mondatba szerkesztés stb. lehetőségét.)

8. Csokonai verseiben idegen szavak és tájszavak egyaránt előfordulnak. Értelmezzetek, szótározzatok, hasonlítsatok össze egyet-egyet közülük!

9. Figyeljétek meg nagyszüleitek beszédét! Gyűjtsetek tőlük vagy más ismerőstől néhány népi szólást (esetleg értelmeztétek is azokat)!

(Hasonló feladatot találunk az 1. osztályos gimnáziumi nyelvtankönyvben *A nyelv rétegződése* c. anyagrészben: „Mifelénk így mondják. . .”)

10. Nyelvújítás és nyelvjárások (Részlet a 8. osztályos munkafüzet 138—40. oldalán.)

Figyeljétek meg! Gyűjtsetek . . . ! Keressetek . . . !

11. „Toldi György veresebb lón a főzött ráknál. . .”

Figyeljétek meg az alábbi szópárokat! Megfigyelésetek szerint köznyelvünk *e-ző* vagy *ő-ző*? (*csend: csönd, fel: föl, gyp: gyöp, meggy: möggy, perel: pöröl, ser: sör, tejfel: tejföl, veder: vödör, veres: vörös*)

12. Tájn nyelv és irodalom. (Részletek Sarkadi Imre „Gál János útja” című regényéből vagy Sinka István „Harmincnyolc vadalma” c. novelláskötetéből, vagy Tamási Gáspár „Vadon nőtt gyöngyvirág” című önéletírásából.)

Figyeljétek meg az írók szóhasználatát! Keressetek olyan szavakat, amelyeket az igényes köznyelv (az iskola nyelve) már nem használ!

13. Hangutánzás a népnyelvben. Gyűjtsetek helyi állatterelő és hívogató szavakat!

14. „Túl a Tiszán vagy egy csikós *nyájastul*. . .”

„Ég a *napmelegtül* a kopár szik sarja. . .”

A népdalból vett sorból is, a verssorból is kiemeltünk egy-egy ragos határozót. Mondjátok meg, hogy köznyelvünk melyiket tartja nyelvjárásinak!

15. Nyelv és társadalom (Népnyelv és társadalom). A *rokka*, a *köcsög*, a *pákász* szavunk a múlt század végén még általánosan használt szó volt. Mi történt ezekkel a szavakkal?

ZILAHÍ LAJOS

Umgangssprache und Mundarten im Schulunterricht

Die Reform der ungarischen Schulbildung von 1978 brachte viele Veränderungen mit sich. Das hat zur Folge, daß u. a. auch den soziolinguistischen Problemen größere Aufmerksamkeit gewidmet wird. Der Verfasser der vorliegenden Arbeit untersucht, ob die Sprache der ungarischen Schulkinder in den Kleinstädten dialektal gefärbt ist. Es wird weiter geprüft, welche Soziolekte in ihrer Sprache auftreten. Diese Erscheinungen sind für die sprachliche Erziehung sowie für die Interpretation belletristischer Werke wichtig. Sie tragen zum besseren Verstehen von Stil und Inhalt der Werke bei.

L. ZILAHÍ

A kéziratos térképek névtudományi hasznosítása

1. A magyar helynevek modern tudományos kutatása lényegében csak a múlt század második felében indult meg. Ezen belül azonban sem a történeti, sem a nyelvészeti, sem a néprajzi oldalról közelítő kutatók nem látták elsőrendű fontosságúnak a helynevek lokalizálását, szoros területhez kötését. A helységnevek, lakott helyek esetében többnyire megelégedtek a topográfiai térképekre való utalással, egyéb földrajzi nevek, határrészek, dűlők, objektumok esetében pedig azzal, hogy jelezték: melyik megye melyik helységének határában található a kérdéses név denotátuma.¹ A régebbi századok térképtelen korára tekintettel ez aligha róható fel; a középkori oklevelek helynévkincsének összegyűjtése, kiadása így is felmérhetetlen értéke névtudományunknak.²

Pesty Frigyes 1864-es országos helynévgyűjtő akciója a községek vezetőségére bízta a névanyag kikérdezését és feljegyzését: érthetően nem kívánhatta meg, hogy mérnöki pontosságú topográfiai térképet mellékeljenek a gyűjteményekhez. Nagy kár, hogy a kataszteri birtokvázlatok lemásolását sem írta elő, pedig igen sok helyen ez már rendelkezésre állt akkor. Gyűjtési utasításában óhajként jelzi csupán: „Mezők, dűlők, szántók, legelők, puszták, rétek, forduló és hasonló tárgyak neveinél célszerű volna az illető tárgy természetitula j d o n s á g á r ó l rövid megjegyzést tenni, minthogy abból sokszor felvilágosítást vehetni a név értelmére.” Magáról a lokalizálásról az utasítás még kevésbé határozottan intézkedik: „Végre a 7-ik pont alatti helynevek érdekében van, hogy az illető megnevezett tárgynak f e k v é s e is emlegettessék, ti. neveztesse a határos, szomszéd területek.”³ Mondanunk sem kell talán, hogy a beérkezett gyűjtések ebben a tekintetben a legszegényebbek, leghiányosabbak.

Az 1872-ben megindított Magyar Nyelvőr folyóirat tudatosan is programjába iktatta az élő helynevek gyűjtését és publikálását. Közléseinek száma igen tekintélyes, de ezek többsége egyszerű névlista, gyakran minden az objektumra vonatkozó körülmény mellőzésével, lokalizálás nélkül.⁴ Ha e közléseket közelebbről szemügyre vesszük, gyakran úgy találjuk, hogy szerzőik egyszerűen kimásolták a már elkészült

¹ Vö.: SZABÓ T. ATTILA, A magyar helynévkutatás a XIX. században. Kolozsvár, 1944. passim.

² Vö.: CSÁNKI DEZSŐ, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I—III., V. Bp., 1890—1913; GYÖRFFY GYÖRGY, Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Bp., 1966.

³ Utasítások a nyomtatott kérdőíven. Szövegét közli: SZABÓ T. A. i. m. 80.

⁴ Vö.: SZABÓ T. A. i. m. 57—9.

kataszteri birtokvázlatokon található elnevezéseket, tehát nem áll mögöttük a szerzők személyes gyűjtőmunkája, helyszíni terepismerete.

A dűlőnevek gyűjtésében a lokalizálás fontosságát a kiváló néprajztudós, *Jankó János* fogalmazta meg és tette módszertani alapkövetelménnyé — legalábbis a maga számára — a múlt század végén. A néprajz felől indulva is sokoldalú a helynévgyűjtés hasznosságára vonatkozó megfogalmazása: „Az ethnographiai kutatások egyik legfontosabb és legérdekesebb feladata a községek határneveinek összegyűjtése és azok népies és tudományos magyarázata. Ez elnevezések, nem tekintve azt, hogy összegyűjtésük majd mindenkor j a v í t j a a k a t o n a i t é r k é p f e l v é t e l e k h i b á s n é v a n y a g á t, megvilágítják a nemzetiségi és részben a régi birtokjogi viszonyokat; analógiájuk, megalkotásuknak hasonlósága vagy éppen egyformasága az ethnographiai összetartozás egyik legélénkebb jelét szolgáltatják; új elemekkel felfrissítik a földrajzi műszótárt, valamint gazdagítják a magyar nyelv szókincsét; megengedik oly jelenségek megfigyelését is, melyekről írott történelem nincs, de melyek a népéleti tényezőkben rendkívüli horderejűek; de ezeken kívül az egyes elnevezésekhez a néphit bizonyos, olykor a valóznak megfelelő, olykor babonás történeteket fűz, melyeket idővel elfelejt, s minthogy már eddig is sokat felejtett, itt az ideje, hogy a kevés megmaradt anyagot összegyűjtsük.”⁵

Tudjuk, hogy *Jankó* már a terepre való indulás előtt kijegyezte a PESTY-féle gyűjtésből a célba vett helységekre vonatkozó névanyagot, s a helyszínen első dolga volt, hogy a községházán a kataszteri térképről vázlatot készítsen, s az adatközlőktől kikérdezett neveket azon bejelölte sorszámkok formájában. „Ebben a munkálatban főszerep... a bírónak és jegyzőnek jutott, akik a térképen is tudtak tájékozódni s rövid gyakorlat után a katonai térképből leolvasható domborzati viszonyok alapján feltett ellenőrző kérdésekkel a nép embereitől mindig meggyőződhettem arról, vajjon a névnek megfelelő számnak jó helyet jelöltek-e ki a bíró és a jegyző.”⁶

Jankó János helynévgyűjtési módszerét fejlesztette tovább századunk húszas-harmincas éveitől az az erdélyi iskola, amelynek megalapozója és vezetője *Szabó T. Attila*. Az ő felfogása szerint a lokalizálás nemcsak írásztal melletti térképvázlatkészítésből áll, hanem hozzátartozik a határ bejárása is, melynek során új nevek számainak beírása vagy a korábbi lokalizálás hibáinak kijavítása is fontos feladata a gyűjtőnek. Módszertani alaptételét így fogalmazza meg: „A helynévgyűjtés mindig egy települési egységre (falu, város) vonatkozik, azaz sohasem helyneveket gyűjtünk, hanem egy bizonyos települési egység helyneveinek lehető összeségét. — A gyűjtés megkezdése előtt elkészítjük a kérdéses helység első területének és határának vázlatos térképét... Lehetőleg minden helynevet számmal kell ellátnunk, és ezt a számot a már előbb említett térképvázlatnak arra a helyére kell írunk, amelyikre a kérdéses helynév vonatkozik. Ha valamiképp a helynév helye a térképen nem jelezhető, legalább a jelzett legközelebbi helyhez való viszonyí-

⁵ JANKÓ JÁNOS, *Kalotaszeg magyar népe*. Bp., 1892. 10. (Az én kiemelésem — S. Á.)

⁶ JANKÓ JÁNOS: *Ethnographia* VII. (1890) 41.

tás elengedhetetlen.”⁷ A tanulmányhoz csatlakozó térkép-vázlatok tanúsága szerint gondot kell fordítani a belterület utcahálózatának és vízfolyásainak ábrázolására is, illetőleg a határnevek kiterjedésének jelzésére is. Ez utóbbi a számok mellé húzott nyilakkal érzékeltethető.

Még alaposabban és bővebben fejti ki SZABÓ T. ATTILA a nyelvészeti és más tudományok számára is hasznosítható gyűjtések módszertani kérdéseit a „Miért és hogyan gyűjtjük a helyneveket?” című munkájában⁸, amelyről bátran mondhatjuk, hogy generációk helynévgyűjtési bibliájává lett. E módszer használhatóságát a szerző gyűjtései igazolták.⁹ A topográfiai térképészet hívei bizonyára nem sokra értékelnék ezeket a vázlatokat elnagyoltságuk miatt. Nyelvész gyűjtők is akadtak, akik törekedtek a domborzati viszonyok részletesebb ábrázolására, illetőleg a helynév kiterjedésének több irányba futó nyilakkal való jelzésére.¹⁰ Lényegében Szabó T. Attila eljárását követik az utóbbi évtizedekben kiadott nagy megyei és járási helynévgyűjteményeink is.¹¹ Ezek a domborzat ábrázolásától eltekintenek, de a helységek belterületének utcahálózatát, a külterület vízfolyásait, főbb útvonalait többé-kevésbé következetesen igyekeznek jelölni, hogy így a számjegyekkel megoldott névlokalizálás viszonylag valós értékű legyen. Ilyen módon nemcsak a ma élő helynevekre nézve kapunk eligazítást, hanem lehetővé válik a történeti forrásokból való, ott lokalizálatlan névadatok hozzávetőleges helyének megkeresése is.

2. Az országos helynévgyűjtő mozgalom irányítójaként *Végh József* az 1969-es, második névtudományi konferencián így összegezte a gyűjtés legfőbb követelményeit: „Gyűjtési szempontjaink három legfontosabbika: a névminimum feljegyzése, a nevek morfológiai képeinek pontos visszaadása és a jó lokalizálás... Nagy gondot kell fordítanunk a lokalizálásra. De ne feledjük, és bátran hangoztathatjuk is, hogy gyűjtésünk mindig csak megközelítő pontosságú. A gyűjtő számára a legnagyobb nehézséget az jelenti, hogyha azt tapasztalja, hogy a kataszteri térképen bejelölt terület nem egyezik meg a népi elnevezés határával... Ha az ellenőrző sem tudja a lokalizálást tisztázni, ne kendőzze el a bajt, hanem jelezze azt.”¹²

Az élőnyelvi valóság névhasználatának a térképes rögzítéssel való ellentmondása szinte minden gyűjtéskor előkerülő probléma. Az országos helynévgyűjtési mozgalom igen kevés térkép anyagát veszi be adattárába: legtöbbször csak a múlt század végi kataszteri színes térkép-vázlatokat, esetleg ezek múlt század közepi előzményeit, az úgynevezett croquis-k neveit, illetőleg a kataszteri térképek újabb, revideált változa-

⁷ SZABÓ T. ATTILA, *Nyelv és múlt. Válogatott tanulmányok, cikkek* III. Bukarest, 1972. 354—5 Vö. *Magyar Nyelv* (1934) XXX, 160. kk.

⁸ SZABÓ T. ATTILA, *Nép és nyelv. Válogatott tanulmányok, cikkek* IV. Bukarest, 1980. 251—75. Vö. *Népművelési Füzetek* 4. sz., Cluj, 1938.

⁹ Vö. például: SZABÓ T. ATTILA, *Kalotaszeg helynevei* I. Adatok. Kolozsvár, 1942. 501 l.

¹⁰ Vö. KOVÁCS LÁSZLÓ: *Garbolci helynevek. Magyar Népnyelv* (1947—49) VI, 132—43; SEBESTYÉN ÁRPÁD: *Földrajzi nevek Gacsályból. Acta Univ. Debr. Tom. II.* (1955) 55—69 stb.

¹¹ Vö.: Zala megye földrajzi nevei. Zalaegerszeg, 1964; Somogy megye földrajzi nevei. Bp., 1974; Tolna megye földrajzi nevei. Bp., 1981; MEZŐ ANDRÁS, *A baktalórántházi járás földrajzi nevei. Nyíregyháza*, 1967; Heves megye földrajzi nevei I. Az egri járás. Bp., 1970 stb.

¹² VÉGH JÓZSEF: *A földrajzi nevek gyűjtésének időszerű kérdései*. In: *Nyelvtudományi Értekezések* 70. sz. Bp., 1970. 379.

tainak, meg a falvankénti „tízezres” méretarányú műveleti térképeknek a neveit. A katonai felvételek ritkábban hozzáférhetőek. Közülük a legrészletesebb „huszonöt-ezresek” aránylag sok nevet tartalmaznak, és pontos objektumjelölésük miatt a lokalizálás szempontjából igen értékesek lehetnek. Láttuk azonban már Jankó János fentebb idézett szavaiból, hogy ezek névadata sokszor nem felel meg a helyi népi névhasználatnak. Szabó T. Attila is arra figyelmeztet: „Megjegyzendő, hogy a régi katonai térképek helynévanyagában, sőt itt-ott a faluhatárok rajzában is kisebb-nagyobb hibákat kellett megállapítanunk.”¹³

Szabad-e, érdemes-e ilyen körülmények közt a régi térképek névanyagát a modern gyűjtésekbe felvenni? Véleményünk szerint nemcsak érdemes, hanem elengedhetetlenül szükséges is. De pontosan látnunk kell a térképek előnyeit, hátrányait; felhasználásukhoz kellő kritika szükséges. A topográfiai szakirodalom mára már nemcsak a II. József korabeli első katonai felvétel körülményeit — köztük a térképek névadatainak menetét — tisztázta, hanem a második katonai felvétel, illetőleg a kataszteri térképek történetét is.¹⁴ A szakértő topográfus által felvett és megrajzolt régi „földabroszok” a domborzat, a vízrajzi helyzet, az útviszonyok, a településképek, a jelentős tereptárgyak térképi ábrázolásával felmérhetetlen értéket hagytak ránk még akkor is, ha névbeírási eljárás módjuk nem volt kifogástalan. Inkább azon kell csodálkoznunk, hogy a nyelvészeti célú névgyűjtemények nem törekednek nagyobb mértékben arra, hogy az élő nyelvben megragadható nevek mellett nagyobb arányban számba vegyék a régebbi és újabb katonai és kataszteri, nyomtatott és kéziratos térképek névállományát. Ha ezt tennék, sokkal könnyebbé válna az okleveles és más szöveges források helynévanyagának felhasználása is: jelentős részük helyhez rögzíthetővé válnék, illetőleg a domborzati és felhasználási, művelési jelleg segítségével, amelyet a térképek jeleznek, sok név megfejtethető lenne.

Azt mondhatjuk tehát: nyelvészeti, névtani szempontból is teljes egészében egyetérthetünk KOMORÓCZY GYÖRGGYEL, aki a Hajdú-Bihar megyei levéltár kéziratos térképeinek kiadása kapcsán rámutatott: kívánatos lenne minden helyi és országos gyűjtemény feltárása, és az egyes helységekre, tájegységekre bárhol fellelhető térképeket hozzáférhetővé tenni a kutatás számára. Képzeljük el, milyen sokat nyerhetnénk abból, ha egy-egy terület régi kéziratos és nyomtatott, katonai és kataszteri térképanyagát időrendbe állítva tanulmányozhatnánk. Az összevetések révén nemcsak a felmérések hibái és név-elírásai, hanem a táj folyamatos változásai is szinte plasztikusan rajzolódhatnak ki előttünk.¹⁵ Ezért is örömmel kell üdvözlőnünk minden olyan vállalkozást, amely a kutatás számára bármilyen régi térképanyagot tesz hozzáférhetővé.

3. Térképkészítésünk történetéből tudjuk, hogy a katonai célú topográfiai térképek és a kataszteri célú birtokvázlatok felvételi, megrajzolási és névirati sajátosságai

¹³ Kalotaszeg helynevei. Bevezetés XVIII.

¹⁴ Vö. CSENDES LÁSZLÓ, Térképhistória. Történelem a térképek tükrében. Bp., 1980; BENDEFY LÁSZLÓ, Mikoviny Sámuel megyei térképei I—II. Bp., 1976.

¹⁵ Hajdú-Bihari kéziratos térképek. Debrecen, 1970.

jelentősen eltérnek egymástól. A katonai célú térképek esetében nem csupán a pontosság követelménye dominál, hanem a terep katonai felhasználhatósága is fontos: az utak minősége, folyók átjárhatósága, a talaj teherbírása esős időben, épületek elhelyezkedése, és a vonatkozási pontul szolgálható tereptárgyak kellően megválogatott sora, a legkönnyebben azonosítható profiladó jelenségek stb. Az ilyen térképekre kerülő helynevekről *ifj. Hőnyi Ede* érdekes utasítás-részletet idéz egy 1903-as német nyelvű kiadványból: „az íráskor eltakarják és ezáltal érthetlenné teszik a térkép rajzát, tehát a név csak szűkséges rossz a térképben. Ezért jól meg kell fontolni, hogy mely nevek veendőek fel, és melyek az elhagyhatók. Csak a lakosság által használt nevek értékesek a katonák számára. Azok a történelmi elnevezések, dűlőnevek, amelyek a kataszteri térképeken találhatók, de nem használatosak, a csupán tudományos nevekkal együtt figyelmen kívül hagyandók.”¹⁶

Az ilyen utasítás egyik oldalról növeli a katonai felvételek névanyagának hitelességét, másrészt magyarázza kis számukat, különösen a nagy területet felölölő 1 : 75 000 méretarányú térképek esetében. Ilyenkor a felirat eltolódásának veszélye is nagyobb. A nyelvi hitelességet azonban erősen rontja a múlt századi felvételek esetében, hogy maguk a térképész szakemberek legtöbbször német anyanyelvűek voltak, akik a magyar adatközlők nyelvét nem értve számtalan félrehallást, hibás nyelvi formát írtak a térképekre.¹⁷ Mint *ifj. Hőnyi Ede* rámutat, a későbbi topográfiai felvételi utasítások is számos olyan előírást tartalmaznak, amelyek miatt a térképek feliratai elszakadnak a helyi nyelvi sajátságoktól: magyarosított, irodalmiasított, „javított” formák felírását idézik elő: „A nevek megírásánál elsősorban a hivatalos elnevezéseket kell alkalmazni a helységnévtár, a vasúti és autóbuszmenetrend, a meglévő kisebb és nagyobb méretarányú hivatalos kiadású térképek, irodalmi források, valamint az illetékes szervek (Vízügy, Erdészet stb.) hivatalos nyilvántartásai alapján... A kataszteri térképeken szereplő csonka neveket mindig ki kell egészíteni (pl. *Rét feletti* helyett *Rét feletti dűlő*)”¹⁸.

A fentiek magyarázzák, miért találkozunk még ma is annyi lehetetlen névfelírással topográfiai térképeinken: menetrend-készítő üzemvezetőiségek, vízügyi, erdészeti nyilvántartók aligha képesek kellő nyelvtudományi és történettudományi megítélés alapján nevet adni objektumaiknak, vagy elbírálni a népi elnevezések alkalmas voltát. A kiegészítésre vonatkozó passzus pedig nyelvészeti, névtani szempontból a névhamisításra való kényszerítés.

Remélhetőleg pozitív változást hoz ezen a téren a Kartográfiai Vállalat folyamatban lévő vállalkozása, a Magyarország földrajzinév-tára II. című megyénkénti kiadványsorozata. Ez a különféle térképekről és egyéb forrásokból gyűjtött neveket a helyi tanácsokkal egyeztetve. Az egyes kötetek anyagát megvitatta a MÉM Földrajzi-

¹⁶ IFJ. HŐNYI EDE: Hogyan kerülnek a népi helymegjelölések és földrajzi nevek az államigazgatási térképekre? In: Nyelvtudományi Értekezések 70. sz. Bp., 1970. 350. — az én kiemelésem — S. Á.

¹⁷ Vö. LENDVAY KÁROLY: Régebbi térképeink hibás névrajzának helyesbitése. Térképészeti Közlemény 1931. 3. sz.

¹⁸ Vö.: Komplex utasítás az 1 : 10 000 méretarányú topográfiai térképek készítéséhez. AFTH Bp., 1966.

név-bizottságának munkabizottsága. Az egyes megyék névanyagát a kötetek háromféle rendezésben tartalmazzák: egyszerű betűrendben, helységek szerint külön csoportban, illetőleg egy 1 : 150 000 méretarányú térképre vetítve lokalizáltan. A Hajdú-Bihar megyei kötet 1981-ben jelent meg. Anyagának bizonyára nagy hasznát veszi egyebek között a névtudomány is.¹⁹

Mindezekből következik, hogy a topográfiai térképek névfelírásait nyelvészeti célokra csak nagy körültekintéssel, kellő kritikával használhatjuk, és teljes névhűséget még a legújabb felvételektől sem várhatunk: az országos egységesítés érdekében még a legújabb felvételek neveit is irodalmiasították a tájnyelvi formákból. Más természetű, de nem csekélyebb problémákkal találkozunk a kataszteri birtokvázlatok névfelíratainak történetében.

4. Az ország területének kataszteri felmérését II. József rendelte el a földadó kivetésének egységesítéséhez. Az 1786-ból való utasítás kimondta: „Hogy pedig a’ Fundusoknak összeírásában semmi akadály ne légyen, szükséges lesz mindenek előtt a’ Helységekhez tartozandó Fundusokat eggyenkint tekintetbe venni, és a’ Földbirtokot Szakaszkra, avagy Darabokra, és Düllőföldekre felosztani. . . Megtörténhetik, hogy egy ilyen Föld-Szakasznak mindeddig nem volt semmi nevezete: Ha úgy? a’ Helységnek akarattya szerint el kell aztat nevezni, hogy bizonyos név alatt fel lehessen írni.”²⁰

Figyelembe véve a vármegyék nemességének felháborodott tiltakozását a megadóztatás ezen előmunkálatai miatt, érthető, hogy minden lehetséges módon késleltették, akadályozták a felmérést végző topográfusokat, akiknek többsége nem is tudott magyarul. „Könnyen elképzelhető — írja *ifj. Hőnyi Ede* —, hogy ennek az utasításnak nyomán hány önkényes névadás történt, illetve a jellegtelen megnevezéseknek milyen mennyisége került a jegyzékekbe. Nyugodtan mondhatjuk tehát, hogy a XVIII. század térképei nem tükrözik a korabeli nyelvi valóságot.”²¹

Mindenesetre, a négy évi intenzív felmérő munka eredményeit II. József halála után sok helyen megsemmisítették az elvakult megyei nemesek. Csak a későbbi legkiválóbb államférfiak — Marczali Henrik, Széchenyi István, Kazinczy Ferenc, Berzeviczy Gergely és mások — ismerték fel egyebek közt a földmérésben is megmutatkozó haladó gondolatot. Bihar megyében a király halálakor úgy döntöttek, hogy a földmérés iratainak elégetése ne is akárhogy, hanem az akasztófa alatt történjék.²² A szinte véletlenül megmaradt térképezési iratok csak a szabadságharc után, az akkor újra induló kataszteri felmérések idején nyerték el értékelésüket.

Az ekkor és később készült kataszteri térképek névbeírásának problémái más természetűek, mint a korábbi és katonai felmérések esetében láttuk. Ez a térképek céljából és jellegéből következik. E térképek elsődleges célja a települések határának m ű v e l é s i j e l l e g szerinti pontos kimutatása, illetőleg a t u l a j d o n o s o k

¹⁹ Magyarország Földrajzinév-tára II. Hajdú-Bihar megye. Kartográfiai Vállalat Bp., 1981.

²⁰ Idézi: *IFJ. HÖNYI EDE*: i. m. 350.

²¹ *Uő*: *uo.*

²² *Vö. CSENDES LÁSZLÓ*, i. m. 178.

szerinti megjelölése. A pontos természetföldrajzi ábrázolás mellett tehát fontosabb volt a birtokosok nevének feltüntetése, mint a helyi, népi elnevezések rögzítése. Ezért igen sok olyan felírás került a térképekre, amelyek a nép ajkán egyáltalában nem éltek. Lehetnek ezek a helybeliektől eredő körülírással helymeghatározások, amelyeket a térképezők név gyanánt fogtak fel és írtak a vázlatra azzal, hogy ezt bizonyára meg is fogják érteni a térkép helyi használói. Az ilyen nevek némelyike talán éppen a kataszteri térképek hivatalos tekintélyénél fogva a községi előjáró-ág közvetítésével el is terjedhetett, valódi névvé is válhatott. Találni a kataszteri térképeken olyan felírásokat, amelyek a térképszerkesztők saját leleményének hatnak: morfológiai szerkezetük nem névszerű, nem a valóság, hanem a térkép látványát közvetíti. Igen gyakoriak az olyan rájegyzések, amelyek nem tulajdonnévi, hanem községi objektum-megjelölések voltak a térképezők szándéka szerint is, függetlenül attól, hogy nagy vagy kis kezdőbetűvel írták őket. Ezek tévesztik meg leggyakrabban a nyelvészetileg nem eléggé képzett térképfelhasználókat. Az *Árok, út, Kert után való földek, telek-helyek, urasági földek, úrbéri táblák* és hasonló térképírások az esetek többségében nem földrajzi tulajdonnevek. Megtévesztő túlbuzgóság, ha a régiség iránti lelkesedből a kataszteri térképek minden felírását tulajdonnévként jegyezzük ki. Az ilyeneket csak akkor hagyhatjuk meg névadataink között, ha más, a térképtől független forrásokban is név gyanánt bukkannak elő, tehát névként való korabeli funkcionálásuk igazolható.

A fentiekhez hasonló problémák merülnek fel egyéb kéziratos térképek helynév-anyagának felhasználása során is. A különböző országos és helyi gyűjtőhelyeken található kéziratos térképtípusok közül a helynévkutatókat elsősorban a kisebb területeket, településeket, határrészleteket, birtoktesteket ábrázoló vázlatok érdeklik. Természetesen ezzel nem kívánjuk kétségbe vonni a nagyobb területeket ábrázoló rajzok értékeit, mint például a *Mikoviny Sámuel* megyei térképeié.²³ Ezek elsősorban a települések, templomok, várak és nagyobb kiterjedésű vízrendszerek, erdők, utak stb. szempontjából hasznosíthatók. Az említett kisebb területrajzok viszont a mikrotoponimika felbecsülhetetlen értékei: a részletes természetföldrajzi és tereptárgy-ábrázolás mellett ezek tartalmaznak legnagyobb számban dűlőneveket. Az ilyen kéziratos térképek kiadása egy sor tudománynak nyújt máshonnan meg nem szerezhető tanulságokat. Közzétételük azonban nagy körültekintést kíván. Igazán kielégítőnek csak a hasonmás formában való publikálás tekinthető: ezen az olvasónak, kutatónak módja van a kiadók, szerkesztők, névleírók és kommentálók állításait, olvasatait azonnal ellenőrizni.

Ami a helyneveket illeti, igazán hitelesnek csak a betűhív átírásokat tekinthetjük: hiszen a kéziratos térképek szövege nyelvművelésnek minősül, és a mindenirányú nyelvészeti felhasználás előfeltétele a forrás nyelvi sajátosságainak teljes egészében való tükröztetése. Természetesen ezen kívül megvannak a fentebb már em-

²³ Vö. BENDEFY LÁSZLÓ, i. m.

lített névtani minősítési nehézségek is: állást kell foglalni a felírások köznévi vagy tulajdonnévi minősítésének kérdésében, lokalizálásának helyességében stb.

A kéziratos térképek névállományának nyelvészeti felhasználásáról kevés adalékot találhatunk a nyelvészeti szakirodalomban. Egyik ilyen tanulságos munka éppen a Hajdú-Bihar megyei levéltár térképeiről készült: NYIRKOS ISTVÁN: „Térképeink névtani tanulságairól”²⁴. Következtetéseit több mint száz térkép tanulmányozása alapján a következőkben összegezi. A térképeken gyakran új névadaatok lehet felfedezni az egyéb forrásokból már ismertek mellé. Máskor már ismert névmorfológiái váltózatát találhatjuk meg, tehát részben eltérő névalakot. Ezek segítségével az egy időben együtt használatos nevek ragadhatók meg, illetőleg segítséget kapunk az egyes változatok időrendi jelentkezésének tisztázásához, esetleg egy terület nevének történeti változásaihoz: rövidüléséhez, bővüléséhez stb. Tanulságosak lehetnek a térképek nevei a helység vagy tájegység földrajzi közneveiben mutatkozó szinonimák használata szempontjából is, éppen úgy, mint a nyelvjárás hangtani és egyéb jelenségeinek bizonyításához. Több — azonos területre vonatkozó — térkép szembeállításával kölcsönösen korrigálhatók az esetleges leírási, lokalizálási vagy ábrázolási hibák is.

5. Annak érzékeltetésére, hogy mennyi és milyen jellegű probléma adódhatik a kéziratos térképek nyelvi anyagának olvasása, értelmezése körül, egy konkrét elemzést kívánunk az alábbiakban bemutatni. Komoróczy György szerkesztésében, a Hajdú-Bihar megyei Levéltár közleményeinek első számaként egy rendkívül értékes kötet jelent meg: Hajdú-Bihari kéziratos térképek (Debrecen, 1972). Megvizsgáltunk ebben egyetlen — hasonmásban is mellékelte — térképet: a rajta olvasható felírásokat szembesítettük a helységnév címszava alatt található kijegyzésekkel. A térkép Háj-dúszóvát határát ábrázolja 1800-ból, jelzete: SzmT. 18. A következőket tapasztaltuk.

a) A térképről kijegyzett név betűről betűre egyezik a hasonmáson látható formával (a hasonmás a kötet 308—9. lapja közt található; a hozzá tartozó nevek listája a 309—11. lapokon): *Epres, Erdő, Sárándi út, Siska*.

b) Helyesírási, írásmódbeli eltérés van a hasonmáson lévő felírás és a kijegyzett forma közt (elől adom meg a kötet írásformáját, utána dőlt betűvel a hasonmásét):

Debreceni út — *Debreczeni út*

Derecskei út — *Deretskei út*

Eklezsia földje — *Eklesia földgye*

Földesi út — *Földefi út*

Hármas laposa — *Hármas lapossa*

Kabai út — *Kabai út, Kabai Út*

Kenderföldek — *Kender földdek*

Kishegyes halom — *Kis hegyes Halom*

Kösély — *Kössély*

²⁴ In: Nyelvtudományi Értekezések 70. sz. 89—93.

Nagyhegyes halom — *Nagy Hegyes Halom*

Nagymező — *Nagy Mező*

Sóút — *Só út*

Szérűskert — *Szérűs kert*

Szovát — *Szováth*

Szöröshalom — *Szörös Halom*

Temető sziget — *Temető Sziget*

A fentieket korántsem kívánjuk olvasási hiba gyanánt felróni. Természetes, hogy ahol több forrás anyagát foglalják össze, bizonyos módosítást a terjedelem is megkívánhat. Jelezni kell azonban, hogy mit változtatunk meg az eredeti helyesíráson: nyelvelékszövegek mai helyesírással való visszaadása akadálya a nyelvtudományi feldolgozásnak. Elfedi például azt a nyelvjárási sajátyságot, hogy a harmadik személyű birtokos személyrag előtt mássalhangzó-nyúlás van: *lapossa*, hogy a *föld* valószínűleg *föld* hangzású volt stb.

c) Súlyosabb esetek azok az átírások, amikor torzul a névmorfológiai szerkezete. Ilyenkor a nyelvészeti vizsgálatot kifejezetten tévútra vezet a hibás átszerkesztés:

Báshalom dűlő — *Bás halma*

Ház utáni földek — *Ház után való földek*

Malom laposa — *Malom ut Lapossa*

Mogyorós patak — *Mogyorós*

Nádaskút patak — *Nádas Kút*

Pap rétje folyó — *Pap Rétye, Pap Rétye*

Tekeres folyás — *Tekeres Fojása*

Ürmös patak — *Ürmös (2×)*

Látni való a leíró hibája: gyakran kiegészítette a neveket olyan értelmező elemekkel, amelyek a hasonmáson nem léteznek: *dűlő, patak, folyó*. Ez nyelvészetiileg megengedhetetlen. Máskor szót hagy ki az eredeti leírt formákból, pedig nem mindegy, hogy *Malom laposa* az objektum, vagy a malomhoz vezető út: *Malom ut Lapossa*. Félő, hogy a felhasználó valamilyen malom után fog kutatni ezen a területen, pedig az út talán a sokadik faluba vivő jeles objektum neve volt. Az is szerkezetmódosítás, ha a birtokos személyragot tesszük ki, vagy hagyjuk el az eredetihez képest. Célszerű végül azt is jelezni, ha egy név többször, esetleg eltérő alakban szerepel a térképen.

d) Még inkább sajnálhatjuk, hogy a kijegyző nem írta ki a térképen található összes nevet, például ezeket:

Bás halma osztása (Nagy terület neveként a *Bás halma* feliratú dombtól északra, a belterület nyugati oldalán).

Deretskei út Szoboszlora (a határ keleti csúcsában).

Helység Kaszállója (Kiírandó, bár valószínű, hogy ebben a formában nem használták tulajdonnév gyanánt.)

Temető (Csak egy terület neveként, valószínűleg tulajdonnév volt, erre vall, hogy több másik névben is szerepel névelemként.)

Temető Sziget osztása (A *Temető Sziget* nevű helytől nyugatra, kiterjedt rész neveként felírva; tulajdonnév volta megvizsgálandó egyéb források alapján.)

Tetőtleni út (A többi utat — helyesen — felvette.)

Érdemes kijegyezni egy ilyen térképnek azokat a felírásait is, amelyek a szomszéd helységek határvonalán szerepelnek azok neveként; hasznosítani esetleg ott lehet őket. Térképünk hasonmásán ilyenek a csupa nagybetűvel, latinosított formában írt alábbiak:

Prædium Köteles (A térkép egyébként a Szováthoz csatlakozó Köteles pusztá nevét csak ebben a kifejezésben alkalmazza, az adat tehát fontos.)

Præd(ium) Szentmiklós (délnyugati szomszéd),

Terrenum Deretskeiense (déli szomszéd),

Ter(renum) Földes (szomszéd délnyugaton),

Terrenum Kabaiense (szomszéd nyugaton),

Terrenum Oppidi Szoboszlo (szomszéd északnyugaton),

Tetőtlen (szomszéd délnyugaton).

Nem közli a névlista azokat a „szakasz”-neveket sem, amelyekből hét található a hasonmásan nagy dűlők összefoglaló neveként, nyilvánvalóan ahhoz az utasításhoz igazodva, amelyet fentebb II. József rendeletéből idéztünk. Ezek formája: „*IIIdik Szakasz*... *VIIIdik Szakasz*”. Az első szakasz nincs felírva, bizonyára azért, mert magát a község belterületét tekintették elsőnek.

e) Az előbbi típus fordítottja az olyan eset, amikor a térképen nem szereplő nevet találunk a térképről kijegyzett név gyanánt a listában:

Kaszáló (A térképen csak a *Helység Kaszállója* van.)

Szőlők (Ilyen felirat egyáltalán nincs a lapon. Ellenben négyszer is szerepel a latin *Vinea* felirat más-más területen. Ez azonban közszoji jellegű megjelölés, helynévként sem a latin szót, sem azok lefordított értelmét nem vehetjük fel biztos névadatként.)

Kálló (A hasonmásan háromszor is szerepel ez a felírás, patakmederszerű hosszanti, víztelen lapályok mellett. Valószínű, hogy nem tulajdonnév értékűek, hanem közszoji megnevezései a szóban forgó objektumoknak, akár a *Vinea*. Így is igen értékes adalékok lehetnek azonban. Nem zárható ki, hogy ugyanaz a szó a *kálló*, amely *Nagykálló* nevében szerepel. A térképről ítélve elképzelhető, hogy a kendermunkálatokkal kapcsolatos kifejezést őrzött meg a felírás: áztatóhely vagy kallózó hely lehetett itt. Megvizsgálandó lenne: él-e a faluban ma is ez a szó, mi a jelentése, szerepel-e helynévként, víznévként stb. A térkép érdeme a figyelem felkeltése.

Végül megemlítem még, hogy egy-két apró betűs felírást a fénykép kicsinyítése és gyengébb minősége miatt nem tudtam kiolvasni; olykor az ékezetek jellege sem biztosan különíthető el. A névlista *Szilvölgy* adata vagy nyomdahiba, vagy hibás olvasat: a hasonmásan kétszer is *Szik Völgy* forma szerepel. Kétséges a *Babos*, *Babós*, *Baboss* pontos olvasata: mindhárom lehetséges.

Külső szemmel nézve talán túlzottnak tűnik az adatok ilyen aprólékos pontosságú kigyűjtése. Meg kell azonban fontolni: egy ilyen értékes forrás csak akkor válik

alkalmassá a mindenirányú feldolgozásra, ha adatait teljes hűséggel adjuk vissza. Különösen fontos a pontosság akkor, ha magát a térképlapot nem tartalmazza a kiadás, csak a róla kijegyzett szöveget. Ilyenkor a hibás adatok kijavításához újabb kutató akcióra van szükség, és megrendülhet a kiadás iránti bizalom.

Természetesen érthető, hogy a szöveget közlő listában a kiadó érzékeltetni akarja, hogy a szóban forgó névadat egy patak, folyó, dűlő stb. ábrázolása mellett szerepel. Az ilyen információt azonban a térképen található szövegtől elkülönítve célszerű tudatni: zárójelben vagy más módon jelezni, mit ábrázol a névvel jelzett részen a térkép. Az ilyen információk válnak igazán értékessé a nevek nyelvtudományi megfigyelések is. Hadd mutassak be erre néhány példát az adott térkép alapján.

6. Érdekes név Szováton a *Temető sziget*. A térkép jól segíti a magyarázó nyelvészt: a falutól északra ábrázolt temető (*Temető*) valóban szigetszerűen folytatódik két nagy patakmeder zacskószerű öblében, a *Kössély* és a *Pap Rétye* között. Elképzelhető, hogy e patakok kiadásakor a Temető és a vele szomszédos magasabb dombhat szigetszerűen emelkedett ki a vízből.

Dokumentum értékű a térkép ábrázolásában a három halom körkörös pontként való ábrázolása (*Kis hegyes Halom, Nagy Hegyes Halom, Bás Halma*). Velük ellentétben a *Szörös Halom* bizonytalanabb ábrázolását — talán alacsonyabb lehetett.

Érdekes, és a nyelvész szakembert első pillanatban meglepenti a *Hármas Lapossa* név (a második szó a hasonmáson nehezen olvasható). Ha azonban közelebbről szemügyre vesszük a térképet, rájövünk, hogy a *Hármas* szóalak minden bizonnyal főnévi értékben magába sűrítette a „hármast határ” kifejezést: ugyanis itt fut össze a szováti, derecskei és szentmiklósi község határ. Az ilyen „hármast határ” helymegjelölés pedig szinte minden község névanyagában elő szokott fordulni. Térkép nélkül a *Hármas Lapossa* nehezen megfigyelhető lenne.

Rendkívül nehéz eldönteni egy-egy történeti adat alapján, hogy vajon a felírt forma élt-e tulajdonnévként a lakosság nyelvében vagy sem. Lehetséges, hogy a térképrajzoló vagy az előljárárság csinált egy területkörülíró kifejezést, amely addig sohasem létezett. De ezeket is célszerű a kétkedés jelzésével felvenni a nevek listájára, annál is inkább, mert nem kizárt, hogy az ilyen nyelvi szerkezetekből — talán éppen hivatalos jellegük, súlyuk következtében — a későbbiek során valódi név válik. Ide sorolnám a térkép ilyen adatait (az utánuk szögletes zárójelben közölt kérdőjellel jelezve a kétséget): *Helység Kaszállója* [?], *Ház után való Földek* [?], *Temető Sziget osztása* [?], *Bás halma osztása* [?] stb.

Fel kell venni a listára, de jelezni kell a kétkedést a *Kálló* (3×) és a *Vinea* (4×) típusú feliratok esetében is. Ha egy felírás több objektum mellett szerepel, gyanús, hogy nem tulajdonnév, hiszen a név alapvető szerepe, hogy egy területet vagy objektumot nevez meg, különít el a többitől. (Természetesen egészen más kérdés az, amit a táblákból összerakható kataszteri térképek esetében szoktunk találni, hogy a más-más térképkartonon megismétlik a nagyobb, átmenő dűlők elnevezését.) A nevek többszöri előfordulását, esetleg eltérő írásmódját jelezni kell: például esetünkben az

utak vagy hosszú vízfolyások mellett találhatók ilyenek: *Ürmös* (2×), *Kabai út*, *Kabai Út*, *Pap Rétye*, *Pap Rétye*.

Nagy segítséget jelenthet a nevek megfejtéséhez, ezért nem mondhatunk le arról, hogy esetenként utaljunk a térkép ábrázolásának jellegére. A *Siska* mellé jelezni kellene: mélyedés-szerű hely beírása. A *Kálló* beírások mindig patakmeder-darabok területén jelennek meg. A *Vinea* feliratok dombszerű, jól körülhatárolt, talán bekerített területeken látszanak. Itt azt is jó megjegyezni, hogy a négy szőlőskert közül kettő a faluból az északi oldalon, a temető felé vezető út két oldalán terül el, a harmadik a belterületől nyugatra, a negyedik, a legnagyobb, délre. A *Szik Völgy* (a fénykép alapján nehezen olvasható, nem zárható ki a *Szék Völgy* olvasat sem!) szintén mederdarab ábrázoláson olvasható mindkét esetben. A *Tekeres Fojása* elnevezés okát is készen kínálja a térkép, amikor a szinte görcsösen kanyargó medret ábrázolja, amint kígyószerűen *tekergőzik*.

7. Látni való, hogy a kéziratok térképek névanyaga kincset ér a tudomány számára. De csak akkor, ha maximális hűséggel adjuk vissza nemcsak a szöveget, hanem a rajzot is: jelezve — ahol ennek szerepe lehet — a terület, az elnevezett objektum pontos helyét és közelebbi minőségét is.

Az élő földrajzi nevek országos összegyűjtése ugyan még nem bevégzett munka, de már most gondolkoznunk kell azon, hogy következő lépésként érdemes lenne az országos és egyéb levéltárakban, telekkönyvi hivatalokban, múzeumokban, családi levéltárakban, vízügyi intézményekben, ármentesítő társulatok anyagában stb. meghúzódó kéziratok térképek helynévkincsét célszerű formában a kutatás rendelkezésére bocsátani. Ezeknek az adatoknak az okleveles feljegyzésekkel szemben óriási előnyük, hogy területhez rögzítve, lokalizálva adják a neveket, jelölik a felszíni formákat, gyakran a művelési jelleget is. Általuk történeti távlatba állíthatók az élő nevek, nyomon követhető a határhasztnálalt változásának folyamata, összevetésükkel korrigálható az egyes nevek írásmódja is.

A honismereti mozgalom aktivistái, illetőleg a mögöttük álló szervek rengeteget tehetnek ezen a téren is. De fenyeget egy súlyos gond: azzal a tetszetős érveléssel, hogy a mozgalomban dolgozók nem szakemberek, helyenként átírják, egyszerűsítik a régi források anyagát; így a kéziratok térképek neveit helyesírásiilag modernizálják, szerkesztileg megváltoztatják. Ez megengedhetetlen. A betűhív adatközlés semmi zavart sem okozhat, ha köznyelvi formájú címszó után közöljük őket. Ilyen módon még a nyelvi műveltség, a régi írásmódok, nyelvjárási és egyéb sajátosságok is megismerhetőké válnak az érdeklődők számára. Közoktatásunk éppen az új tantervekben vezette be a nyelv történeti változásaival kapcsolatos ismeretek középiskolai oktatását — helyesen, mert hovatovább oda jutottunk, hogy legnagyobb íróink, költőink és tudósaink nevét sem voltak képesek kiejteni fiataljaink.

Korántsem kívánjuk azt állítani, hogy kulturális mozgalmi célokra minden régi, művelődéstörténeti forrást a szaktudományok módszere szerint kell kiadni: a népszerűsítésnek, magyarrá fordításnak, rövidítésnek, olvasmányosításnak stb. megvan a létjogosultsága. A kéziratok térképek szövegének, névanyagának átírására azonban

ez nem vonatkozik. Nem fogadhatjuk el azt a tetszetős érvet sem, hogy a szakember úgyis visszamegy az eredeti forráshoz, maga veszi kezébe a térképlapokat. Egy-egy megye esetében a kéziratos térképek száma elérheti vagy meghaladhatja az ezer darabot is. Nem vagyunk, s még sokáig aligha leszünk abban a helyzetben, hogy ezt a névkincset kétszer tegyük közzé: egyszer mozgalmi keretekben átírva, egyszer pedig a szaktudomány számára is használhatóan. Az átírt, laicizált névközlések a honismereti mozgalom lebecsüléséről tanúskodnának, pedig az eddigi megyei helynévgyűjtemények éppen azt tanúsítják, hogy nem szakember önkéntes munkatársakkal is lehet teljes tudományos értékű történeti és élőnyelvi helynévadattárakat összeállítani. Erre a színvonalra a jövőben is vigyáznunk kell.

Az elmúlt időszakban örvendetesen megsaporodtak az egy-egy községre, városra, területre vonatkozó helytörténeti monográfiák, üzem- és intézménytörténeti kiadványok. Sokukban találni nyelvészeti, névtani, nyelvjárási tanulmányt is, gyakran értékes történeti források adataival. Szaktudományunknak segítenie, támogatnia, s ha szükséges, bírálnia kell ezeket a műveket, hogy bennük maradandó értékeket kapjon örökbe az utókor.

SEBESTYÉN ÁRPÁD

Die Nutzbarmachung der handschriftlichen Landkarten in der Namenlehre

Zur Darstellung der in der lebendigen Sprache existierenden Ortsnamenstruktur einer Gemeinde, einer Stadt oder einer Landschaft sind auch die Ortsnamen außerordentlich nützlich, die auf alten, handschriftlichen oder gedruckten Landkarten zu finden sind. Mit ihrer Hilfe werden auch Namen erklärbar, deren Bedeutung für die heute Lebenden schon verblaßt ist. Die Namensaufschriften der alten Landkarten sind aber oft morphologisch nicht authentisch: sie können nicht dem sprechenden Kollektiv, sondern dem Kartenzeichner zugeschrieben werden. Ihr großer Wert liegt aber darin, daß sie die Namen lokalisieren, mit der Oberfläche in Verbindung bringen und im allgemeinen die Terrainformen, die Wasserläufe, die Pflanzenwelt und den Anbaucharakter des Gebietes darstellen. Das gibt von selbst dem heutigen Forscher die Möglichkeit, die Ortsnamen zu erklären.

Das Ortsnamenmaterial der alten Landkarten — besonders das der ein kleineres Gebiet darstellenden, die Flur eines Dorfes aufzeigenden und einen Besitz umreißen den Zeichnungen — muß man mit großer Vorsicht behandeln. Sie müssen als Sprachdenkmäler betrachtet und dementsprechend in der besten, buchstabentreuen Umschrift vermittelt werden. Die Veränderung ihrer morphologischen Struktur oder die Modernisierung ihrer Rechtschreibung ist ein großer Fehler, weil er die Forscher irreführen kann.

Die Studie veranschaulicht neben den theoretischen Beziehungen durch konkrete Beispiele, welche Fehler gewöhnlich durch die Veröffentlichungen begangen werden, die das Namenmaterial der alten Landkarten publizieren.

Á. SEBESTYÉN

A közösségi és hivatalos névadás néhány jellemző vonásának összevetése a víznevekben

A magyar névtani szakirodalomban a 60-as évek második felében termékeny vita folyt a természetes és mesterséges név, illetve a közösségi és hivatalos név terminológiák használatáról. Ennek eredményeképpen ma már úgy tekintjük, hogy a mesterséges név fogalma tágabb, mint a hivatalos névé. Az előbbibe nemcsak a hivatalos nevek tartoznak bele, hanem a kiemelkedő személyek, sőt az adatközlő és a gyűjtő által alkotott alkalmi elnevezések is. (A kérdésről bővebben I. MEZŐ ANDRÁS: MNy. LXV, 199; MNyj. XVI, 55—69; NytudÉrt. 70. sz. 315—20; INCZEFI GÉZA: MNy. LXIII, 64.) Mivel dolgozatomban a hivatalos szervek által adott vízneveket akarom szembesíteni a közösségi eredetű nevekkel, ezért döntöttem a fenti cím mellett. Még egy megjegyzés: A hivatalos nevek között olyanok is találhatók, melyek eredetüket tekintve a természetes nevek közé tartoznak, de a hatóság rögzítette formájukat, és használatukat az írott nyelvben, a hivatalos fórumokon kötelezővé tette. A víznevek közül ide sorolhatók például a nagyobb folyók: *Tisza*, *Túr*, *Szamos* stb. neve. Cikkemben az ilyen típusú vízneveket a közösségi nevek között tartom számon.

Vizsgálódásaim anyagának nagy részét „A fehérgyarmati járás földrajzi nevei” (Debrecen, 1984) című kötetemből vettem. Az adattár elsősorban a járás 36 településének jelenkori helyneveit tartalmazza, de elég jelentős a történeti adatok száma is. A kötet anyagának összegyűjtését magam végeztem helyi születésű adatközlőktől, különböző hivatalos szervektől, illetve történeti forrásokból. A hivatalos vízrajzi nevek jelentős részét a „Tisza—Túr közti és a Túr—Szamos közti rendszer részletes helyszínrajza” című vízrajzi térképről írtam ki. Ez a vízgazdálkodási társulat munkatérképe, ennek segítségével ellenőrizik a belvízlevezető csatornák állapotát, végzik a karbantartási munkálatokat. E vidék legnagyobb folyóitól kezdve a legkisebb belvízlevezető csatornáig minden vízrajzi objektum megtalálható rajta. Feliratozása azonban nem szakszerű. A térképen szereplő csatornák nevét elegendő hely esetén teljesen kiírták, gyakran azonban rövidítették az utótagot (*csat.*, *cs.*), vagy a *csatorna* szót teljesen elhagyták. Mivel a térképet helyismerettel nem rendelkezők rajzolták és feliratozták, több téves adat, illetve nehezen kiegészíthető rövidítés is található rajta. Ezért az adatok ellenőrzésére a csatornahálózatról készült kimutatást is megnéztem, és az adatokat egyeztettem, ellenőriztem. Anyaggyűjtésemhez kicéduláztam a „Magyarország Földrajzinév-tára II. Szabolcs-Szatmár megye” (Bp., 1981) e vidékre vonatkozó vízrajzi elnevezéseit is. Tudjuk, a földrajzinév-tár azért készült, „hogy a helyileg ismert és hivatalosan megállapított földrajzi neveket az egységes használat ér-

dekében közzétegye, ezzel megszüntesse a különböző kiadványok és a tényleges névhasználat közötti eltéréseket” (i. m. 5). A helyi használatához való igazodás érdekében a neveket a helyi tanácsok segítségével egyeztetették. Tapasztalatom szerint azonban a földrajzinév-tár vízrajzi nevei az esetek nagy százalékában nem a faluközösségekben ismert és használatos víznévi alakokat tartalmazzák, sokkal inkább a tanácsok megfelelő helyismerettel nem rendelkező dolgozóinak hivataloskodó névhasználatát tükrözik. Az ő felületes munkájuk nyilvánul meg abban is, hogy nem egy esetben a valóságban nem is létező adatokat küldtek be a földrajzinév-tár szerkesztőinek. Így kerülhetett be a földrajzinév-tár nevei közé például az *Uszkai-közlekedési-csatorna* adat, ami a valóságban *Uszkai-közlegelő-csatorna*.

Néhány mondatot a szóbanforgó területről is szólnék: A (volt) fehérgyarmati járás Szabolcs-Szatmár megye s egyben az ország keleti részén terül el. E vidék természeti képét három folyó, a Tisza, a Szamos és a Túr alakította ki. A szabályozatlan folyók árvizek idején szabadon léptek ki medrükből, és öntötték el — évente többször is — a szomszédos területeket, ahol az áradások visszahúzódása után mocsarak, holtágak, lápok maradtak vissza. A múlt század közepén induló folyószabályozás megszüntette ugyan az árvízveszélyt, de a táj arculata sokáig nem változott meg. A dúsnövényzet között sokfelé nádasok, holtágak, patakok vize csillogott. Ezért nevezték e vidéket a vizek birodalmának. Az utóbbi években azonban a táj képe a nagyüzemi gazdálkodással nagy mértékben átalakult: új helyen futnak a belvízlevezető csatornák, kiirtották a fasorokat, sőt a hatalmas gépek a kisebb dombokat, laposokat is eltüntették.

1. A földrajzi nevek tipológiai vizsgálatának a magyar névtani szakirodalomban jelentős hagyományai és eredményei vannak. Egy-egy tájegység névanyagának rendszerezését találjuk BENKŐ LORÁND „A Nyárádmente földrajzi nevei” (MNYTK. 74. sz.), KÁZMÉR MIKLÓS „Alsó-Szigetköz földrajzi nevei” (MNYTK. 95. sz.), INCZEFI GÉZA „Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata” (Bp., 1970) című monográfiájában. Az említett szerzők a különböző földrajzinév-típusok között a víznevekkel is foglalkoznak. Egy korábbi cikkemben magam is írtam már erről a kérdésről („A Tisza—Túr köze vízneveinek névtani rendszere”; megjelenés alatt). Témámhoz kapcsolódva itt csak vázlatosan ismertetem e rendszerezésemet, s elsősorban a közösségi és a hivatalos névadás tipológiai különbségeire hívom fel a figyelmet. A vízneveket — a földrajzi nevek más kategóriáihoz hasonlóan — keletkezésük alapján természet, műveltségi és eseménynevek kategóriákra szokás osztani (vö. LŐRINCZE LAJOS: MNYj. XIII, 3—27). A természeti neveknél az ember és a táj (objektum) között nincs kapcsolat, az ember csak elnevezi a táj egy részletét. A természeti nevek tulajdonnévi alaprétegéhez sorolom azokat a vízneveket, melyek jelentését csak a nyelvtudomány eszközeivel, etimológiai kutatásokkal lehet — vagy úgy sem — megállapítani; pl. *Tisza*, *Túr*, *Szamos*, *Borzsa*, *Tapolnok* stb. A köznévi alapréteget azok a nevek alkotják, amelyek egyben vízrajzi nevekben utótagként is előfordulhatnak: *Cser*, *Folyó*, *Ér*, *Halvány*. A természeti vízneveket lehet még osztályozni helyzetük (*Al-Cser*), nagyságuk (*Kis-fok*, *Kis-Túr*), alakjuk (*Horgas*, *Kerek-tó*), koruk (*Öreg-*

Túr, Vén-Tisza), a víz minősége, színe (*Sár, Cibere*), a víz bősége, sebessége, hangja (*Csekély, Zúgó, Sebes-patak*), szaga (*Büdös-tó*), a víz folyásának iránya (*Által-fok*), állatvilága (*Harcás*), növényvilága (*Nádas*) stb. alapján.

A műveltségi nevekhez az ember természetátalakító tevékenységét tükröző nevek tartoznak. Ennek is több csoportja van. Az alapréteghez tartoznak a *Csatorna, Kanális, Itató, Kenderáztató* stb. Jellemzőjük, hogy a természeti nevek köznévi alaprétegéhez hasonlóan ezek is gyakran szerepelnek többtagú vízrajzi nevekben utótagként. A vízrajzi objektumok nevet kaphatnak még a határrészről (*Máka—Hollós-csatorna*), a közelében lévő létesítményről (*Ida-majori-csatorna*), a településről (*Palád-csatorna*), a méretéről (*Fő-csatorna*), a növényzetéről (*Tökös-csatorna*), a felhasználás jellegéről, így a halászatról (*Vésztő*), a földművelésről (*Öntöző-főcsatorna*), állattartásról (*Lóúsztató*), az ott végzett ipari tevékenységről (*Vályogvető*) stb. Külön csoportot alkotnak a személynévvel alakult víznevek. Ezek általában a tulajdonost jelölik, akinek a földjén található a vízrajzi objektum (*György foka, Hodossy-csatorna*). — Kevésbé jelentős névtípus az eseménynevek csoportja. Ide azok az elnevezések tartoznak, amelyeknél az objektummal kapcsolatos esemény volt a névadó motívum, pl. haláleset (*Kati halványa*), babonás hiedelem (*Ördögös*), tréfás szemlélet (*Szemölcső-patak*) stb.

Úgy vélem, a csak vázlatosan ismertetett rendszerezésből is kiderül, hogy a közösségi víznevek rendszertani, tipológiai szempontból sokkal változatosabbak a hivatalos neveknél. Míg az előbbiek minden névtípusban megtalálhatók, az utóbbiakat csak a műveltségi nevek közé lehet besorolni. S ez érthető is, hiszen a hivatalos szervek elsősorban azokat a vízrajzi objektumokat nevezik el, amelyeket a táj életébe beavatkozó ember (gyakran maga a hivatalos szerv) hozott létre.

2. De nézzük meg a két névtípust a nevek keletkezése oldaláról is. A közösségi és hivatalos neveket a nevek keletkezése síkján természetes és mesterséges neveknek szokás nevezni (vö. MEZŐ ANDRÁS: i. m.). A természetes neveknél szoros kapcsolat van az objektum és a név között, a közösség az objektum természetes és egyéb tulajdonságai (helyzet, fekvés, alak, méret, jellegzetes építmény stb.) alapján ad nevet. Ezek tehát motivált nevek. MEZŐ ANDRÁS „A mesterséges földrajzi nevek motivációja” (MNy. XVI, 55—69; itt a további szakirodalom is megtalálható) című cikkében az utcaneveket vizsgálva megállapítja, hogy a közösségi névadáshoz hasonlóan a hivatal is gyakran az objektum elsődleges tulajdonságai alapján ad nevet (*Keskeny utca, Északi körút, Vaszgyár utca* stb.). Ezt a névadást belső motivációnak nevezi. Szerinte az uralkodó ideológiát kifejező nevek (*Kossuth utca, Szabadság utca* stb.) is motivált nevek. Ezt a motivációtípust az előbbtől elkülönítve külső motivációnak nevezi (i. m., 64—6). Motiválatlan neveknek csak az *Alkotás utca, Bokréta utca, Gyöngyvirág utca* típusú neveket tekinti. Itt a név és az objektum között nincs kapcsolat (i. m. 67). — E rendszerrel összevetve a vízneveket a hasonlóságok mellett alapvető különbségeket is felfedezhetünk. Így például, nemcsak a természetes, hanem a mesterséges víznevek nagy része is motivált név. Az *Alkotás utca, Bokréta utca* névtípus a víznevek körében nem él. Sőt azt is megállapíthatjuk, hogy az úgynevezett külső motivációval

keletkezett név (*Sztálin-csatorna*) is ritka jelenség közöttük (anyagomban nincs is rá példa), többségük tehát belső motivációval keletkezett.

3. A névhasználat oldaláról is meg lehet vizsgálni a kérdést. A földrajzi nevek ismertségében több szintet (fokozatot) különíthetünk el. A világon szinte mindenki által ismert földrészek, országok, nagy folyók, hegyek, tengerek neveitől a település néhány lakója által ismert határrészneveig terjed a sor. A közösségi név fogalma sem azt jelenti tehát, hogy a település minden lakója ismeri a nevet. Mint ahogy a hivatalos nevekről sem jelenthetjük ki általánosságban, hogy csak szűk körben, illetve kizárólag a hivatalos érintkezésben használatosak. De a víznevekről megállapíthatjuk, hogy a hivatalos eredetű víznevek jelentősége a névhasználatban jóval kisebb, mint a közösségi nevéké. Sőt azt is mondhatjuk, hogy a hivatalos víznevek nem töltenek be olyan fontos szerepet az emberek életében, mint a hivatalos település- és utcanevek. Ez utóbbiak használatára a lakosság nap mint nap rákényszerül, hiszen mindenki ír levelet, mindenkinek van dolga a hivatalos szervekkel. A hivatalos vízneveket azonban jóval ritkábban használjuk, így életük is bizonytalanabb amazokénál. Nem véletlen, hogy a helybeli lakosság szinte tudomást sem szerez róluk, vagy ha mégis, akkor igyekszik rövidíteni a tekervényes, nehézkes elnevezéseket, vagy gyakran a vízszabályozás előtti állapotoknak megfelelő neveket használja továbbra is. A hivatalos víznevek létrehozója és életbentartója a vízgazdálkodási társulat, amely a belvízrendezés munkájával van megbízva.

4. A két víznév-típus nyelvtani szerkezete is különbséget mutat. Tudjuk, a földrajzi nevek vizsgálatában is bármiféle névvizsgálatban lényeges munkafázis a nyelvi szerkezet vizsgálata. Ennek fontosságát hangsúlyozza KÁZMÉR MIKLÓS is „A »faluk« a magyar helynevekben” (Bp. 1970) című monográfiájának bevezetőjében. Az adatokat vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a népi nevek szerkezete, nyelvi formája általában tömörebb, mint a hivatalos nevéké. A közösségi nevek között nagyon sok az egytagú név: *Tisza*, *Túr*, *Szamos*, *Nóborda* stb. (Jellemző, hogy ezeket a múlt század végén készült hivatalos kataszteri térképeken *Tisza folyó*, *Túr vize*, *Nóborda patak* alakban is megtaláljuk.) Kéttagú név is szép számban van közöttük: *Holt-Szamos*, *Új-Túr*, *Bálint-fok* stb. Néhány háromtagú név is van: *Nagy-kerek-patak*, *Tövis-szeg-patak* stb. Név szerkezeti szempontból azonban ezeket is kételeműeknek tekintjük (vö. INCZEFI GÉZA i. m., 22—33). Ezzel szemben a hivatalos nevek között szinte általánosnak mondhatók a *Vármegye 8. oldalág*, *Gőgő—Szenke-főcsatorna*, *Öreg-Túr—Tökös-összekötő* bonyolult elnevezések. A pálmát azonban az *Égett-gorond I. számú csatorna* és ikertestvére az *Égett-gorond II. számú csatorna* viszi el.

5. A különböző névtípusok földrajzi elterjedésének vizsgálata az önélvű névtudomány egyik fontos feladata. A külföldi kutatás teljesítménye ezen a területen egyre jelentősebb (l. például ADOLF BACH „Deutsche Namenkunde” című nagy összefoglaló munkájának megfelelő fejezeteit, a szláv névatlasz munkálatait stb.). A magyar névtani kutatásnak azonban még sok a tennivalója. Különösen vonatkozik ez a földrajzi nevek — így a víznevek — névföldrajzi kutatására. (Az ide vonatkozó magyar névtani szakirodalom tömör értékelését l. KÁZMÉR MIKLÓS monográfiájában; i. m. 14.)

Természetesen az ilyen jellegű kutatások alapfeltétele, hogy megbízható földrajzinév-tárak, adattárak álljanak rendelkezésünkre. — A névföldrajzi szempontú vizsgálódásra a közösségi és hivatalos nevek összehasonlító vizsgálatakor is érdemes figyelmet fordítani. Az alábbiakban a névanyagom alapján levonható néhány tanulságról szólnék. Községi vízneveim vízrajzi utótagjaikat tekintve is igen nagy változatosságot mutatnak. A ma élő víznevekben összesen 33 vízrajzi köznév fordul elő. Az első öt sorrendje előfordulásuk számával: *patak* (50), *árok* (26), *vájás* (18), *tó* (16), *fok* (16). A kihalt (nem élő) és a jelölésátvitellel már határrészt jelölő földrajzi nevekben a következőképpen alakult a víznevek sorrendje és száma: a kihalt nevekben összesen 22 köznév fordul elő, itt a sorrend: *patak* (44), *fok* (14), *tó* (11), *ér* (10), *halvány* (6). A mezőrészt jelölő nevekben: 24 köznév szerepel, itt a sorrend: *patak* (40), *fok* (21), *tó* (21), *bákány* (4), *mocsár* (4). A *patak* az egész területen úgyszólván egyenletesen oszlik el. A szó azonban vidékemen — más tájegységekkel és a köznyelvvvel összevetve — nem a kisebb, gyors folyású folyóvizeket, hanem a földhátak közötti vízzel telt mélyedéseket, lapályokat jelöli (vö. KÁLMÁN BÉLA, Helynévkutatás és szóföldrajz. NytudÉrt. 58. sz., 344—50). A tájviszonyok lassú átalakulásával, a belvízrendezéssel, a lapos területek művelés alá vételével magyarázható, hogy nagy számban található kihalt nevekben és mezőrészt jelölő nevekben is. Az ok itt is a tájviszonyok lassú megváltozásában, a szántóterület térhódításában keresendő. Az *árok* általában mesterséges, ritkábban természetes vízelvezető mélyedésre vonatkozik. Ezzel magyarázható, hogy kihalt nevekben csak kétszer, mezőrész nevében csak egyszer fordul elő. A *vájás* természetes és mesterséges vízfolyást egyaránt jelöl. Az *ér* e tájegység jellegzetes földrajzi közneve, az egészen kicsiny vízfolyásokat nevezik így. A *halvány* a Tisza holtágait, a *bákány* és *mocsár* pedig a növényzettel benőtt, elmocsarasodott területeket jelöli. — A hivatalos nevek a közösségi eredetű víznevek sokszínűségével szembeállítva feltűnő egyhangúságot mutatnak. Hivatalos vízneveimben összesen négy vízrajzi köznév van: a *csatorna* (240), a *főcsatorna* (10), az *oldalág* (2) és a *tároló* (1). Összegezve elmondhatjuk, hogy míg a közösségi nevek névföldrajzi vizsgálatát nemcsak egy tájegységen (vagy közigazgatási egységen) belül, hanem más tájegységekkel összevetve is elvégezhetjük (és érdemes is elvégeznünk), a hivatalos nevekben található vízrajzi köznevek nem mutatnak névföldrajzi megoszlást, így nem alkalmasak ilyen jellegű vizsgálódásra.

KÁLNÁSI ÁRPÁD

Vergleich einiger charakteristischer Züge der kollektiven und offiziellen Namengebung bei Wassernamen

Im Aufsatz werden die Wassernamen untersucht, die in der Literatur der Namenlehre ein wenig stiefmütterlich behandelt werden. Es werden die durch die offiziellen Organe gegebenen Wassernamen der Namen kollektiven Ursprungs gegenübergestellt. Den Stoff der Untersuchung bildete der unlängst erschienene Band

des Autors „A fehérgyarmati járás földrajzi nevei“ (Geographische Namen des Kreises Fehérgyarmat). Der Artikel vergleicht die systematischen Spezifika der beiden Methoden der Namengebung, er untersucht die beiden Namentypen von der Seite der Entstehung der Namen und des Namensgebrauchs sowie vom namengeographischen Gesichtspunkt aus. Zusammenfassend kann festgestellt werden, daß die kollektiven Namen viel bunter, wechselhafter sind als die offiziellen Bezeichnungen.

Á. KÁLNÁSI

A helynévrendszer változásai egy határresszé vált településen

1. A névtan és a történettudomány érintkezési pontjai közül különleges jelentőségű a mikrotoponímiai névanyag felhasználása az elpusztult települések helyének meghatározásában. A lakott helyek, falvak elnéptelenedésével, beolvadásával együtt nevük általában nem merül feledésbe, hanem tovább él határrészek, dűlők, vizek stb. nevéként. Ilyen helynévgegyeztetéseket nagy számban találunk többek között Györffy György nagyszabású munkájában, Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajzában (Bp., 1966) is. A történettudomány tehát természetesen felhasználja a szinkron és történeti helynévkutatások eredményeit. A településtörténeti adalékok azonban sokkal kisebb mértékben gyakorolnak ösztönző hatást a névtani kutatásokra. A névtanos jobbára csak azt állapítja meg, hogy egy-egy település elnéptelenedése, elpusztulása után neve milyen megváltozott jelentésben, milyen új objektum megnevezéseként él tovább. Pedig annak vizsgálata is igen tanulságos lehet, hogy az ilyen falvak beolvadása milyen hatással van a területet magába foglaló település névrendszerére. Nem elképzelhetetlen, hogy bizonyos általános rendszerbeli változástípusok felismerése lehetővé teszi az ismeretek „visszacsatolását”: a névrendszerbeli változások jellege alapján a névtan eszközeivel segíthetjük az egyéb módon pontosan nem lokalizálható települések egykori helyének meghatározását.

Veszprém megye pápai járása helyneveinek gyűjtése során két fontos újabb történeti összefoglalásra is támaszkodhattam: ILA BÁLINT—KOVACSICS JÓZSEF: Veszprém megye helytörténeti lexikona (Bp., 1964) és a Magyarország régészeti topográfiaja 4. A pápai és zirci járás (Szerk.: Torma István. Bp., 1972) című munkákra. (A továbbiakban: VHL. és MoRég.) A gyűjtőmunka folyamán nélkülözhetetlen történeti tájékozódást tette lehetővé a két kiváló kézikönyv. Az élő földrajzi nevek is nagyobb teljességgel, gazdagsággal gyűjthetők össze ilyen jellegű előtanulmányok után. Ugyanakkor az összegyűjtött helynevek lehetőséget adnak arra, hogy a helytörténeti lexikon és a régészeti topográfia — helyenként egymásnak is ellentmondó — bizonytalan megállapításait pontosítsuk, kiegészítsük. Adott esetben ezt nem csupán a névgyűjtés során előkerült adalékok közvetlen hasznosításával tehetjük meg, hanem a település névrendszerének vizsgálatával is.

2. Az elpusztult, önállóságukat veszített településeknek a helynévrendszerre gyakorolt hatása igen jól megfigyelhető a Bakony lábánál fekvő Tapolcafő község földrajzi

névanyagában. A mindössze 1505 ha területű, 1093 lakosú falu¹ (Hnt. 1973) határában a XVI. században négy nemesi falut (*Tapolcafő, Döbrés, Mezőszeg, Simaháza*) emlitenek a szakmunkák (vö.: VHL. 48—9; MoRég. 237—9). Valószínű, hogy ezen kívül még az egykori *Boltaháza* bizonyos területei is Tapolcafő határában kerekednek. A Tapolcafőbe beolvadt települések közül a névrendszer változása szempontjából — pontos körülhatárolhatósága miatt — Döbrés vizsgálható legjobban. A Mezőszeggel és Boltaházával kapcsolatos helynévvizsgálatok inkább helytörténeti tanulságokkal szolgálnak, Simaházát pedig csupán néhány évtizede csatolták Tapolcafőhöz. Ezért a továbbiakban csak Döbréssel foglalkozom.

A határresszé süllyedt Döbrés falu helynévanyaga kiválóan alkalmas arra, hogy változásait, átalakulásait névrendszertani szempontból megvizsgáljuk. A névtani elméleti szakirodalomban — főleg a helynevek keletkezésének kérdéseit tárgyalva — többször előkerült a mindenkori helynévanyag meghatározó szerepe az új nevek keletkezésében (vö.: BÁRCZI: Szók.² 146; SEBESTYÉN: NévtVizsg. 81—5). Mivel a helynevek születése egyben az adott helynévrendszer változását is jelenti, a névrendszerek átalakulását is rendszerszerűnek kell tartanunk. A változási folyamatok néhány tényezőjét szeretném bemutatni az egykori Döbrés falu helynévrendszerében.

A vizsgálathoz elengedhetetlenül szükséges, hogy Tapolcafő mai helyneveit térképvázlattal együtt² megadjuk. A szinonim nevek, alakváltozatok esetében csak a leggyakrabban használt változatot közlöm. Minden név köznyelvi formában szerepel.

1. Téglagyár, 2. Merétey-malom, 3. Barát-kert, 4. Török-híd, 5. Püspök-malom, 6. Simaháza, 7. Új utca, 8. Úsztató, 9. Csáki-kert alja, 10. Csáki-kert, 11. Mezőszeg, 12. Zsidó-domb, 13. Kis-malom, 14. Örvény, 15. Irtás¹, 16. Irtás², 17. Kis-ér, 18. Föl-szeg, 19. Fölzégi-kertek alja, 20. Kütyü, 21. Kis-forrás, 22. Nagy-malom, 23. Öreg-forrás, 24. Nyolcadik-forrás, 25. Forrásfő, 26. Koldus-forduló, 27. Pozdomáris, 28. Homokosgödör, 29. Földvétel¹, 30. Földvétel², 31. Káposztás-kert, 32. Öreg-utcai-kertek alja, 33. Öreg utca, 34. Kis utca, 35. Kis-utcai-kertek alja, 36. Kanász köz, 37. Zsidó-temető, 38. Bajtva, 39. Tisztás¹, 40. Tisztás², 41. Temető, 42. Kovácsi országút, 43. Nikszprót, 44. Kúti-rét, 45. Bogács, 46. Bogácsi út, 47. Puhinger-malom, 48. Házhelyes-Bogács, 49. Horgas-ér, 50. Tapolca, 51. Zab-Kalapács, 52. Verba-Kalapácsok, 53. Felső-Döbrés, 54. Homok-Döbrés, 55. Kutrovác-Döbrés, 56. Kutrovác-malom, 57. Puhinger-rét, 58. Puhingeri-Nyolcas, 59. Falu-hely, 60. Bika-rét, 61. Kovácsföld, 62. Alsó-Nyolcas, 63. Pápai országút, 64. Nyolcas, 65. Felső-Nyolcas, 66. Sulyok-temető, 67. Legelő-Kalapács, 68. Alsó-Kalapács, 69. Téglagyári-Döbrés, 70. Tóra-dűlő-Döbrés, 71. Kalapács, 72. Kalapácsi út, 73. Döbrés, 74. Közép-Döbrés, 75. Kalapácsi-ér, 76. Kalapácsi-Döbrés, 77. Döbrés-domb, 78. Tóra dűlő, 79. Vakér, 80. Tó-rét, 81. Fodorrentás, 82. Tüskés, 83. Hátút, 84. Felső-Séd, 85. Séd, 86. Disznó-legelő, 87. Urasági-Döbrés, 88. Alsó-Döbrés, 89. Teveli út, 90. Sédi-dűlő, 91. Attya-föld, 92. Szedres, 93. Pap-rét, 94. Pap-föld,

¹ Tapolcafőt 1981-ben közigazgatásilag Pápához csatolták. A gyűjtés az 1978-as állapotot tükrözi.

² A térkép számozása Tapolcafő ÉNy—DK-i irányú hossz tengelyére merőlegesen történt.

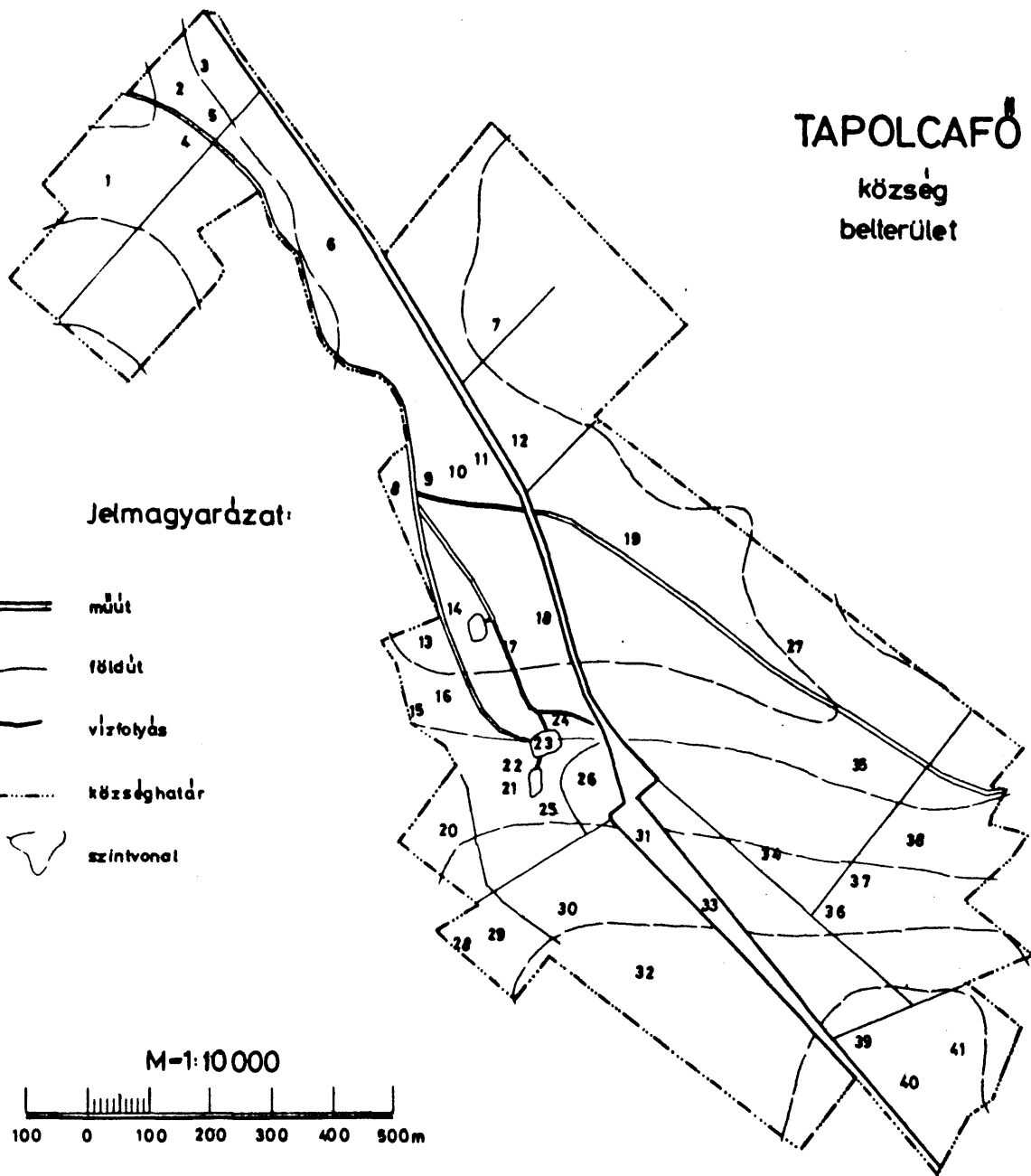
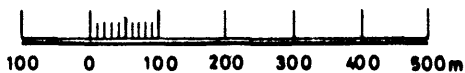
TAPOLCAFŐ

község
belterület

Jelmagyarázat:

- műút
- földút
- vízfolyás
- községhatár
- szintvonal

M=1:10 000

95. Kovácsi út, 96. Közép-dűlő, 97. Büdöskút², 98. Faggyas, 99. Alsó-Séd, 100. Kunyhós-erdő, 101. Mogyoró-domb alja, 102. Mester-föld, 103. Jegyző-föld, 104. Mogyoró-domb, 105. Büdös-kút¹, 106. Mogyorós, 107. Haraszi-kőhányó, 108. Doktor-rét, 109. Grófi út, 110. Kis-erdő, 111. Hanthányási út, 112. Falu-vég, 113. Falu alja, 114. Mogyorósi-rét, 115. Mogyoró-kút, 116. Kis-kőhányó, 117. Haraszt, 118. Kis-hegy, 119. Kis-hegyi-kút, 120. Ódori-dűlő, 121. Becseny, 122. Becsenyi-rét, 123. Tima-rét, 124. Nagyteveli út, 125. Szélhosszai-kőhányó, 126. Kis-Ódor, 127. Becseny-domb, 128. Radics-rét, 129. Hanthányás, 130. Temető alja, 131. Töperi-ér, 132. Vajda-rét, 133. Rövid-kőhányó, 134. Ódor, 135. Vázsonyi-rét, 136. Gannai út, 137. Szalai-rét, 138. Tilosi-rét, 139. Tilos, 140. Öreg-kőhányó, 141. Öreg-Ódor, 142. Ódori-domb, 143. Bóta-kő alja, 144. Cseke-nádas, 145. Töper alja, 146. Tilosi-kút, 147. Kőmögi út, 148. Kőmögi, 149. Bóta-kő, 150. Tag, 151. Veszprémi országút, 152. Határ-hegyi út, 153. Kis-Dobogó, 154. Dobogó, 155. Öreg-Dobogó, 156. Nyulas, 157. Barlang, 158. Dég-hegy alja, 159. Csárdai-dűlő, 160. Berek alja, 161. Dég-hegy, 162. Országúti-dűlő, 163. Göbécsegödri-tó, 164. Csárda, 165. Nagy-Töper, 166. Fazekas-gödörök¹, 167. Déghegyi út, 168. Göbécsegödör, 169. Gyilkos-kút, 170. Csárdai-rét, 171. Töper, 172. Fazekasgödörök², 173. Göbécsegödri-dűlő, 174. Kis-Töper, 175. Tikacs, 176. Pityer-domb, 177. Balassa-akácos, 178. Kerék-rét, 179. Hásmán-hegy, 180. Delelő-lap, 181. Delelő-kút, 182. Úrge-domb, 183. Bitang, 184. Országúti-Páskom, 185. Rekesz, 186. Legrét, 187. Páskom, 188. Őszi-delelő, 189. Rekeszti-kút, 190. Legréti-domb, 191. Országúti-Nyíres, 192. Szekértemetési-domb, 193. Kopasz-domb, 194. Közép-Nyíres, 195. Nyíres.

Lássuk ezek után az egykori településre és helyneveire vonatkozó adatokat! A névcikkek a név történeti és mai népnyelvi előfordulásait, esetenként a jelölt objektummal kapcsolatos ismereteket és a nyelvi elemzést tartalmazzák³.

3. Döbrés — 1369: *Debres* (KUMOROVITZ: VeszprReg. 245); 1373: *Nobiles iobagiones episcopales de Debres* (CSÁNKI III, 227); 1479: *pauli de debres* (HazaiOkmt. V,353); 1488: *Debres* (CSÁNKI i. h.); 1525: *mi Döbrjssj Compossessorok* (L10: 1468); 1542: *Debres* (EgyhEml. IV, 143); 1577: *in predio Dewbres* (L15: 3.447); 1577/1700 k.: *Dewbrews; Debresj* (L15: Ind. 44); 1578: *Nobilis Andrea Deobressj de eadem Deobres* (L15: 3.524); 1578/1700 k.: *Deöbreös* (L15: Ind. 44); 1581/1700 k.: *Döbrös*

³ A névtani irodalomban szokásos rövidítéseket használtam. A kéziratok forrásokat a következőképpen jelöltem: L1: Az Eszterházy család pápai levéltára. Magyar Országos Levéltár. P. 1216; L3: Kataszteri iratok. Uo. S 79; L4: Veszprém Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Határjárások. Veszprém megyei Levéltár; L5: Veszprém megye közgyűlési jegyzőkönyvei. Uo.; L6: Divisionales. Uo.; Urbéri törvényszéki iratok. Uo.; L10: A Bakonyi Múzeumtól átvett iratok. Vegyes iratok: Vecse szék jegyzőkönyvei. Uo.; L11: A Bakonyi Múzeum történelmi iratgyűjteménye. Tapolcafi községre vonatkozó iratok 1764–1843. XV. 2. c. Uo.; L12: Zirci cisztercita apátság levéltára. Uo.; L14: Tapolcafi, Ódorhegy iratai. Uo.; L15: A győri káptalan bevallási jegyzőkönyvei. Győri Állami Levéltár; L18: Püspöki Levéltár, Győr; L19: A győri káptalan magánlevéltára, Győr. Kat.: Katonai térképek az adat előtt álló évből. A kéziratok térképek címét helykímélés végett elhagytam, csupán lelőhelyüket közlöm. T1: Veszprém megyei Levéltár. T 354; T2: Uo. T 569; T3: Uo. T 570; T4: Magyar Országos Levéltár. Kataszteri térképek. S 78. 296. téka; T5: Uo. S 78. 296. téka; T6: Uo. S 78. 296. téka; T7: Uo. S 78. 296. téka; T8, T9, T10: Térképek a tapolcafi Községi Tanácson.

(L15: Ind. 45); 1587/1700 k.: *Döbrös* (uo.); 1590: In Possessione... *Döbrés* (L10: 1469); 1591: Joan *Debreössy* (L15: 5.219); 1592: *Deobres* (L15: 5.352); 1612/1801: N. *Döbrisi* Szabó György, N. *Döbrisi* Szabó Ferencz (L4: B.I.14); 1623: Joannis ... *Deöbreössy* (L15: 7.375); 1625: *Döbrös* (L18: Capsa N. f. 1. nr. 3); 1626: *Deöbressy* Janos (L18: Capsa N. f. 1. nr. 4); *Döbrisi* Ifju Bogács Mártony (L10: 1471); 1635: *Deöbrés*; *Deöbreös*; *Deöbris* (L10: 1473); 1641: Joannis *Deöbreössy* in territorio *Deöbreös* (L15: 8.732); 1667: *Döbrösi* Gergely (L10: 1482); 1672: *Döbresi* földről (uo.); 1707: Én *Döbrösi* Szabó Mártony attam *Döbrésen* lévő szántó földeimet Tapolczafőn lakozo Bogdány Mihálynak (L10: 1488); 1728: *Döbrésben* lévő jussomat (L10: 1497); 1732: *Dobres* (MIKOVINY); 1748: *Debresbeni* vagyon (L6: 69); XVIII. sz. közepe: addig *Döbresi* pusztába proportio be nem vitethetnék, míg *Döbrés* és Tapolczafői Terrenumok közt a' választó határ jelek [meg nem vonatnak] (L10: 494); 1772: *Döbrösi*... határban (L10: 1492); 1782: a' ki *Döbrésen* nyilasokat birt (L4: B.II.97); 1797: *Döbrés* (T1); 1801: a többi Compossessorok marháinak semmi leelője *Döbrésben* nem maradt (L11); 1806: *Döbres* (LIPSZKY: Mappa); 1808: ~ (LIPSZKY: Rep.); 1828: ~ (NAGY L. 435); 1851: *Döbrés* (FÉNYES 1851: I, 279); 1854: ~ (T4); 1857: Nagy Ferencz *döbresi* (L3: 1088. cs. 1525); 1858: *Döbrés* (HORNYÁNSKY 90); 1877, 1893, 1898, 1900: ~ (Hnt.); 1905: *Döbrís* (NyF. 17: 49); 1906: ~ (NyF. 34: 176); 1907: *Döbrés* (Hnt.). — *Döbrís*, -én; *Döbri*sí-dűlűd, -be. *A Döbrís ajja szántófüd, a föle mők szűdőlűd, juó nad darab ám, többül is áll, nēm csak ed darab, nēm csak ed Döbrís.* — (A térképvázlaton: 73.)

Döbrés falu a XIV. századtól a győri püspök egyházi nemeseinek Vecse székhez tartozó települése. KUMOROVITZ szerint 1369-ben a döbresi nemesek száma 15—25 között van (i. m. 245). Az 1488-as adólajstromban 11 forintjával a környék nagyobb falvai közé számít (CSÁNKI III, 203). BOGNÁR ekkor 88 lakosáról beszél (Pápa településföldrajza. Pápa, 1943. 60). 1536-ban 12 portája van, 1542-ben a győri püspöknek kettő, a káptalannak egy portáját említik itt (PÁKAY ZSOLT: Veszprém vármegye története... Veszprém, 1942. 88). A török pusztításai következtében 1545-ben elnéptelenedett (i. m. 23), többé népesség nem is száll rá (VHL. 176). Pusztulása előtt a Debreési (1479: l. fent), a Bogács, a Vizi, a Csillag stb. (1525: L10: 1468) családok laknak a faluban. A XVI. sz. végén ezek a nemesek a szomszédos Adásztevelen, Mezőszegen, Simaházán, Pápán és Tapolcafőn tűnnek fel. Földjeik továbbra is Döbrés területén vannak (PÁKAY 45; L10: 494; L18: Capsa N. f. 1. nr. 4; L15: Ind. 45; L11 stb.). PESTY adatközlője — bizonyára a helyi hagyományra támaszkodva — a következőket mondja erről: [Tapolcafő határa] „*Döbrés* pusztát is foglalja magában, a régi falu e' pusztán volt, de a' törököktől el pusztítatván, 14. vagy 15. században — az ott volt lakosság ide Tapolczafőre telepedett meg” (i. m.). Birtokosai nagyrészt még a XVIII—XIX. században is a fenti családok. 1768-ban Adásztevelen 6. Tapolcafőn 4, Simaházán 7, Pápán 18 döbresi nemes lakik (L1: 27. cs. Capsa 62. no. 27). Rajtuk kívül a XIX. sz. elején a pápakovácsi gróf Somogyi családnak is jelentős része van benne (L4: B.II.97). Határának elkülönítését sürgetik a XVIII. sz. közepén (L10: 494), sőt még 1801-ben (L4: B.I.14) és 1815-ben (L1: 27. cs. Capsa 62. No. 87)

is megjárják a határt. E források, a szomszédos falvak (Mezőszeg, Simaháza, Tapolca, Izsál, Pápakovácsi, Attya) adatai, valamint a különböző térképek (T2, T3, T4, T5) alapján nagy biztonsággal rajzolhatjuk meg területét. D-en az Attyai út, K-en a Tapolca forrásai és vize mentén húzódott határa. É-on a Tapolca és a Pápai országot találkozásától nagy ívben haladt a Pápa—Devecser közötti országútig. Kovácsitól és Attyától a Kalapácsi-ér Ny-i oldalán kb. 300 méterre, azzal nagyjából párhuzamosan megvont határvonal választotta el, amely D-en az Attyai utat metszette.

A *Döbrés* helynevet KNEZSA a zobori apátság oklevelében előforduló *Debrei* név vizsgálata kapcsán említi (MNy. VI, 8). A névcsaládot végső soron a szláv *dobrě* 'völgy' szóra vezeti vissza (vö. MELICH: SzJlsz. I. 2, 379; KNEZSA: SzJlsz. I. 1, 149; EtSz. és FNEsz.: *Feldebrő* alatt), amely a magyarba átkerülve — KNEZSA szerint már az ómagyarban is (i. h.) — közszőként élt. A TESz. első köznévi adatait csak a múlt század elejéről közli, *döbör* címszó alatt. A tájszótárakban, szógyűjteményekben különböző formákban fordul elő: *debre*, *debrő* (Tsz.; MTsz.; BALLAGI), *debrő* (CzF.; Nyr. 97: 335), *dobra* (Oklsz.; Nyr. 20: 479), és talán a szócsaládba tartozik a *döbörös* (MTsz.). A főnevet minden forrás 'gödör, mély vízmosás' jelentésben adja meg. KNEZSA szerint földrajzi neveinkben csak magyar képzővel fordul elő. A fentiekén kívül az alábbi neveket származtatja ebből a töből: *Debrő*, Heves m. (1352: *Debreu*); *Debrőd*, Abaúj m. (1427: *Debred*); *Debregy*, Somogy m. (1414: *Debregh*). Valószínű azonban, hogy a névcsalád ezeken kívül még jónéhány helynévvel szaporítható. *Döbrés* nevünk a fenti földrajzi köznévből -s képzővel alakult. Az eredetileg nomen possessoris melléknévképzői szerepű denominális -s térszíni formára utaló szavakhoz, növénynevekhez kapcsolódva gyűjtő- és helységnévképzőként 'valamiben bővelkedő hely' jelentésű szót alkot (D. BARTHA: Szóképz. 107). Ilyen funkcióban a képző már a XI—XII. században előfordul (MNyTört. 327). A 'debrékben (völgyekben, gödrökben) bővelkedő hely' etimológiai jelentésű *Debrés* helynév motíváltsága nyilvánvaló: az egykori falu egész területe, határa erősen szabdalt, hullámos felszíni. A név etimológiai szerkezete azonban ma már természetesen nem elemezhető a nyelvközösség számára, hiszen nem él nyelvükben a *debre*, *debrő* szó. Népetimológias magyarázata szerint bizonyos *Döbrés* nevű uraságé volt. A név hangalakja szabályos fejlődésen ment keresztül. Az első szótagbeli *e* labializációja az adatok szerint a XVI. sz. eleje és a XVII. sz. közepe között zajlott le. Figyelembe véve a tulajdonnevek viszonylag nagyobb fokú hangzásbeli — vagy talán csak írásképi? — állandóságát, ez megfelel a hangtörténet általános megállapításainak (vö. BÁRCZI: Hangtört.). Az első szótagi labializációval egyidőben a második szótag *é*-je helyén is gyakran találunk *ö*-t jelölő betűt, betűkapcsolatot. A ma általános *i*-ző formára a XVI. századtól találunk adatokat. A név helyragos alakban a XVIII. sz. elejétől fordul elő. A forrásokban külső és belső helyviszonyt jelölő ragokkal egyaránt megtalálható. Ma csak a külső helyragokat használják.

A középkori *Döbrés* falu házai a mai **Falu-hely** nevű területen voltak. — 1719: az *Faluhelyen* is egy darab rettet (L10: 1487); 1728: az *falu helyén* egy darab tüskés földre (L10: 1497); 1733: *Döbressen* lévő egy darab földemre az *Falu helyen* (L10:

1502); 1734: a nevezett Döbressy *Falu helyén* (L10: 1509); 1747: Döbrési *falv Helyén* alul (L4: B.I.14); 1789: Döbrési... Pusztában a Tapolcazfői vizen az *Falu Hely* mellett (L11); 1801: a földek düllejéig jó darabot el foglaltatott a *Faluhely* nevezetű Tapolcazfői Compossessorság Kaszállójából (L4: B.I.14); 1905: *Faluhel*: a hagyomány szerint egy elpusztult régi falunak a helye (NyF.17: 49); 1906: *Faluhel*, valamikor falu volt ott (NyF. 34: 176). — *Falu-hej; Falu-hel, -én. A Falu-hején épületek nyugtak, de esz má csak uh hallottam ién is a rigi öregéktü.* — (A térképvázlaton: 59.) — A Döbrés ÉK-i szélén, a Kutrovác-malom, a Tapolca mellett lévő földterületet jelöl. Korábban nem dülönévként használták, így határai pontosan nem húzhatók meg. Az 1733-as forrás például a kovácsi országútig terjedőnek mondja. PESTY megemlíti, hogy „a hajdani falunak romjai imitt amott még most is láthatók” (i. m.). A területen középkori cserepeket, edényeket találtak. A lelőhelyet ezek alapján a MoRég. a középkori Döbrés faluval azonosítja (238). A korai adatok birtokos személyragos formájában a *falv* névelem egyértelműen *Döbrés*-re vonatkozik. A későbbi jelöletlen birtokos szerkezet determinánsa ugyanilyen értelmű lehetett. Ezt a jelentését ma már csak az idősebbek ismerik. Általában azonban a területet egynek tekintik a *Falu-Döbrésszel* (l. alább), s az amúgy is több változattal bíró név szinonimájaként tartják számon. Azaz a *falv* a 'Tapolcafaló falu közbirtokossága' etimológiai jelentést kapta.

4.A Tapolcafaló határába beolvadt, de bizonyos fokú elkülönültségét egészen a XIX. sz. fordulójáig megőrző Döbrés helynévrendszerének átalakulása — lényegében a népesség kontinuitása mellett — sajátos tendenciát mutat. A legrégebbi helyneveket a területről a XVII. századból tudjuk adatolni. (Ezek mindegyikének bemutatása a fenti részletességgel lenne kívánatos, de a korlátozott terjedelem miatt csak a történeti és az élőnyelvi adatok bemutatására és egy-két elkerülhetetlen magyarázatra szorítkozom.)

Felső-nyár-kút — 1612/1801: egyik Rét *felső Nyár Kutnál* fekete ere mellett Jánosnak esett (L4: B.I.14). — A döbrési határ szélén a Nyárosban volt. Korábban forráskút lehetett, a pápakovácsi egykori Nyár-vízet táplálta. A körülötte lévő rétet ma is Kúti-rétnek nevezik.

Malomra dülő — 1612/1801: *Malomra dülői ret* (L4: B.I.14); 1626: az *Malomra dülőben* (L10: 1471); 1801: az *Malomra Dülőben* (L4: B.I.14). — A mai Puhinger-vagy esetleg a Püspök-malommal szemben lehetett.

Nyár-kút — 1525/1801: az *Nyári-kuti* úgy nevezett Tapolcazfői Határig (L4: B.I.14); 1799: *Nyár Kut* irányában a Tapolca vizének Nap nyugoti szélénél (L11); 1802: Mező Szeg Szélben lévő *Nyár Kutnál* (L4: B.I.14); a MezőSzeghi pusztá, és Döbrési pusztá között választó Határjelnek mutatta lenni *Nyári* nevezetű *Kutat* mely mint az öregektől is hallotta Tapolcazfői és Döbrési puszták közt... Határ jeleknek tartattanak (uo.). — Azonosítható a Tapolca egyik kisebb forrásával, mely az Irtásban volt, közel a patak medréhez.

Rétekre dűlő — 1612/1801: *Rétekre Dűlőben* (L4: B.I.14).

A legkorábbi helynevek a primer névkincs jellegzetességeit mutatják: közszökből épülnek fel, a leíró jelleg nyilvánvalóan megfigyelhető bennük. Joggal tételezhetjük fel, hogy a nevek még a település időleges elnéptelenedése, a XVI. sz. dereka előttről valók. A XIX. sz. eleje után egyik sem fordul elő többet a forrásokban, s ma sem ismerik őket. A XVIII. században további nyolc olyan névvel találkozunk, amelyek csak ebben az időben fordulnak elő. Valószínű, hogy ezek a fentiekkel közel azonos időben keletkeztek, hiszen területileg is — úgy tűnik — bizonyos mértékig kiegészítik egymást.

Hosszú-megye — 1726: a Rét penig vagon az *hoszszu megyén* alul (L10: 1496).

Nyáros — 1726: Az *Nyáros'* végiben (L10: 1498). — Biztosan tulajdonnév, hiszen már az előfordulás évében is csupán egy-két fa állt az egykori kis erdő helyén (i. h.; L10: 1505; L4: B.I.14).

Pápai-határra dűlő — 1782: a' kis Döbrésen nyilasokat birt éppen a' *Pápai határ*ra dűlőben (L4: B.II.97).

Pince-szer — 1726: az *Pincze Szerben* vagon három hold föld (L10: 1498).

Pince-szerre dűlő — 1748: *Pintzeszerre dűlőbe* is egy holdra való haraszt erdő (L6: 69).

Régi-szőlő-megye — 1733: Az földek penig nevezet szerent így vannak az *Regi Szőlő megyének* az végiben (L10: 1503).

Tapolcára dűlő — 1726: az Nyolczasban az *Tapolczára dűlőben* (L10: 1498); *Tapolczai dűlőben* (uo.).

Vízre dűlő — 1733: *vizre dűlőben* (L10: 1505).

E nevek szerkezetükben alapvetően a már XVII. századból adatoltakkal azonos jellegűek. Egy új névtípus megjelenését jelzi két, esetleg három név: a *Pápai-határ*ra dűlő, a *Tapolcára dűlő* és talán a *Pince-szerre dűlő* olyan nevek, amelyekben a névadás már meglévő földrajzi tulajdonnevekre támaszkodik. Jellemző azonban, hogy ezek közül az első kettő nem a döbrési helynévrendszerbe tartozó nevet, hanem egy szomszédos település nevét, illetőleg a környék legfontosabb folyójának nevét tartalmazza. Úgy tűnik, a helynevet tartalmazó és a nem helynevekre épülő földrajzi nevek elkülönítése alapvetően fontos az elpusztult település(ek) névrendszerének leírásában. Ezt igazolja, hogy a XVIII. században egy később igen jelentőssé váló névadási forma, névtípus jelenik meg: az önállóságát veszített település neve lesz névalkotó esz-közzé. Az e korban feltűnő *Döbrés* névvel alakult négy helynévből kettő ma is használatos:

Belső-Döbrés — 1733: *Belső Döbresben* (L10: 1506); 1734: egy kis nyilast az Falu mellett, az mely föld vagon az *Belső Döbrésben* (L10: 1508); 1748: *Belső Döbrésben* (L6: 69). — A *belső* jelentése: 'Tapolcafő belterületéhez közelebb eső'.

Külső-Döbrés — 1748: *Külső Döbrésben*; *Külső Döbrésben* (L6: 69).

Döbrési-malom — 1740: *Döbresi Szür Kallo* (L10: 1512); 1956: *Döbrésimalom* (Hnt.). — *Döbrisi-malom*. — (Térkép 56.)

Döbrési utca — 1728: *Döbrési uccza* (L10: 1497); 1864: *Döbrési utca*, a nép

elszaporodása után későbbben épülhetett (PESTY); 1906: *Döbrís*, utca (NyF. 34: 177). — *Döbrísi ucca*. — (20) — A Döbrés szélén épült, oda vezet.

Ezek mellett két olyan, közszóából alakult név is megjelenik, amelyek a korábban említett csoporttal ellentétben ma is használatosak, sőt egész névcsalád sarjadt ki belőlük.

Irtás¹ — 1719: A minemü *Irtást* (L10: 1489); 1972: *Irtáskerti-dülő* (MoRég. 237). — *Irtás, Irtászba*. — (15) — Az *irtás* valószínűleg nem erdőirtást jelent, mint a nyelvterület legnagyobb részén, hanem arra utal, hogy a Tapolca menti bokros, fás, gazos területet kellett kiirtani a művelésbe fogás előtt. Ilyen adatokat több helyütt is találunk a levéltári forrásokban. A név metonimikus úton a szélén épült falurész, az *I r t á s*² jelölőjévé is vált. — 1853: *Irtáskert* (L8); 1857: Berki József, *irtási* (L3: 1088. cs. 1525); 1905: *Irtás* (NyF. 17: 49); 1920: *Irtáskert* (T8); 1959: ~ (T9). — *Irtás; Irtás-kert*. — (16)

Kalapács — 1719: *kalapacs rétét* (L10: 1489); 1726: *Kalapacs Retekben* (L10: 1498); 1733: *kalapacs rétnél* (L10: 1505); 1801: Bogáts és *Kalapács* nevezetű Réteken (L4: B.I.14); 1854: *Kalapácsi dülő* (T5); 1864: *Kalapács* (PESTY); 1905: *Kalapácsi d.* (NyF. 17: 49); 1906: *Kalapács* (NyF. 34: 176); 1920: ~ (T8); 1959: ~ (T9); 1978: ~ (T10). — *Kalapács, Kalapáczsba; Kalapácsi-dülő*. — Valószínűleg a 'malom' jelentésű *kalapács* szó rejlik benne. A név ebből közvetlenül, metonimiával vagy a *Kalapács-rét(je)* szerkezet ellipszisével keletkezett. (Részletesebb magyarázatát l. MNy. LXXX, 216—8.) — (71)

A XIX. sz. névrendszerének változása a XVIII. századi módosulások jellegzetességeit mutatja. A fokozatosan háttérbe szoruló, a használatból kieső primer névkincs helyét fokozatosan a helynevekre épülő nevek veszik át. Öt olyan nevet találunk a században, amelyeket ekkor tudunk először s egyben utoljára is adatolni.

Határfa — 1802: [megmutatta] egy nagy Tölgy fának a tövét, melly fát... mindenkor *Határfának* hivatnak (L4: B.I.14).

Határ-rét — 1802: mivel ezen Réth Döbrésnek széliben vagyon *Határ réthnek*... hivattnak vallotta (L4: B.I.14).

Kis-erdő. — 1802: Hajmás eritül a *Kis-erdő* mellett napkeletre a Tapolcafő vize felé (L4: B.I.14).

Pap rétye — 1802: *Papp-rétye* (L4: B.I.14); 1854: *Papréti dülő* (T5); 1857: ~ (T7 és L3: 1088. cs. 1525); 1906: *Pap-rít* (NyF. 34: 176). — Az előtagja személynév lehet.

Rábanő-malom — 1857: *Rabanő malom* (L3: 1088. cs. 1525); 1857: ~ (T7); 1910 k., 1921: *Rábanő m.* (Kat.). — A mai Kutrovác-malmot nevezték így. Az 1857-ből való forrás „Rabanő Asszonyaság” tulajdonaként említi. A XVIII. századból is ismerjük a Döbrésen birtokos tapolcafői nemes Rába családot.

A fenti, helynévi tagot nem tartalmazó nevek mellett ekkor tűnik fel négy olyan helynév, amely már meglévő földrajzi névből alakult. Közülük három a *Döbrés* nevet tartalmazza:

Döbrés-domb — 1853: *Döbrésdomb* (L8); 1854: *Döbrés Domb* (T5); 1856: *Döbrös domb* (T6); 1857: *Döbrés domb* (T7); 1864: *Döbrés domb* ... az egész döbrési

földeken végig nyullik (PESTY); 1920: *Döbrés domb* (T8); 1959: ~ (T9); 1978: ~ (T10). — *Döbrízs-domb*. — (77).

Közép-Döbrés — 1854: *Közep-Döpres* (T5); 1864: *Közép Döbrés* (PESTY); 1920: *Közép döbrés* (T8); 1959: ~ (T9). — *Köziéb-Döbrís*. — (74)

Tóra-dülő-Döbrés — 1854: *Tora Dülö Döpres* (T5); 1857: *Tóra dülö döbrés* (T7); 1864: ~ (PESTY); 1920: ~ (T8); 1959: ~ (T9). — *Tuóra-dülűő-Döbrís*. — (70) — A Döbrésnek azt a részét jelöli, amely a Tapolca egykor halastóvá felduzzasztott medre (az ún. Simaházi-halastó) szomszédságában fekszik.

A negyedik ide sorolható név harmadlagos helynévi származék:

Kalapácsi-árokra dülő — 1854: *Kalapacsi arokra Dülö* (T5); 1864: *Kalapácsi árokra dülő* (PESTY); 1905: *Kalapácsi 'erre d.* (NyF. 17: 49).

A négy, helynévi elemet tartalmazó név közül az első három ma is használatos, míg az utóbbit a hasonló típusú *Alsó-Kalapács* váltotta fel. Feltűnő ellentéte ez a helynévi elemet nem tartalmazó, e korból való nevek kipusztulásának. A területen egyetlen olyan további név jelenik meg a XIX. században, amely ma is használatos:

Bogács — 1801: *Bogáts* nevezetű Kaszállóira (L11); 1811: Somogyi uraságnak Döbrési *Bogáts* nevű réttye (L4: B.II.81); 1820: *Bogács réti* birtokaiban (L11); 1854: *Bogács* (T4, T5); 1864: *Bogáts* (PESTY); 1906: *Bogács* (NyF. 34: 176); 1920: ~ (T8); 1959: ~ (T9); 1978: ~ (T10). — *Bogács, Bogádszba; Bogácsi-dülűő* — (45) — Pusztá személynévből, a XVIII. századnál valószínűleg nem régebben keletkezett helynév. (A keletkezés körülményeiről l. a Névteni Értesítőben megjelenő névfejtésemet.)

A XVIII—XIX. sz. folyamán a névrendszer gyökeres változáson ment keresztül. Az elpusztásodott település elsődleges névkincsét közszoji elemekből alkotott helynevek adták. Az ilyen jellegű nevek jó része a XIX. sz. végére eltűnik: az ide sorolható 15 névből egy sem élte túl ezt az időpontot. Ezzel szemben a határresszé süllyedt egykori településen egyre több helynévi alapú földrajzi nevet használnak. Főleg a *Döbrés* név válik aktív névalkotóvá: ezt csakis a település-jelleg eltűnése idézhette elő. Hat másodlagos névben tűnik fel, s közülük csak kettő nincs napjainkig is használatban. Az egykori falu határvidékein kialakuló újabb neveket, a *Bogács*-ot és a *Kalapács*-ot (egyik sem a korábbi közszoji eredetű helynevek szerkezeti sajátosságait mutatja!), illetőleg jelöltjüket nem tekintik már a Döbrés részének. Az elkülönülésben nyilvánvalóan szerepet játszhatott az a tény, hogy a *Döbrés* határresznévként Tapolcafő többi ilyen összefoglaló nevéhez viszonyítva túlságosan nagy területet jelölt. A nevek hierarchikus viszonyának ilyen átrendeződése következtében a *Döbrés*hez hasonlóan a *Kalapács* és a *Bogács* is egyre aktívabb névalkotó szerepet kap.

A legutóbbi időkben a két évszázadon át érvényesülő tendenciák kiteljesedését tapasztaljuk. A *Döbrés* elemű nevek a névrendszer központi részévé válnak, a korábbiak mellett további tíz ilyen jelenik meg:

Alsó-Döbrés — *Ósó-Döbrís*. — (88) — Az *alsó* névelem 'a falu belterületéhez közelebb eső' jelentésű.

Falu-Döbrés — *Falu-Döbrís*. — (60) — Szinonimái: *Bika-rít*, *Bika-fődek*, *Falu-rít*, *Falu-fődek*. A tapolcafői közbirtokossága volt, a bikatartó gazdák kapták meg bérletbe. A *falu* névelem jelentése ennek megfelelően: 'Tapolcafő közbirtokossága'.

Felső-Döbrés — *Fűösűő-Döbrís*. — (53)

Homok-Döbrés — *Homog-Döbrís*. — (54) — Homokos talajú szántó.

Kalapácsi-Döbrés — *Kalapácsi-Döbrís*; *Kalapádsz-Döbrís*. — (76) — A Döbrés és a Kalapács dűlők találkozásánál fekszik.

Kutrovác-Döbrés — *Kutrovác-Döbrís*; *Kutrovác-malmi-dűlűő*. — (55) — A Kutrovác család malma mellett fekszik, korábban ahhoz tartozott.

Téglagyári-Döbrés — *Téglagyári-Döbrís*; *Téglaházi-Döbrís*. — (69) — A Téglagyár mellett fekszik.

Urasági-Döbrés — 1920: *Urasági döbrés* (T8); 1959: ~ (T9); 1978: ~ (T10). — *Urasági-Döbrís*. Szinonimái: *Uj-Döbrís*, *Kizs-Döbrís*. — (87) — A múlt században a pápakovácsi grófoké volt, csak az 1920-as években lett ismét a tapolcafőieké.

A *Döbréssel* azonos szintre, határrésszé emelkedett *Kalapács* és *Bogács* neve is gyakran vált új név alapjává:

Alsó-Kalapács — *Ósó-Kalapács*. — (68) — A Kalapács magasabban, a falu területéhez közelebb fekvő része.

Kalapácsi út — *Kalapácsi ut*. — (72) — A Kalapács mellett vezet.

Urasági-Kalapács — 1920: *Urasági-Kalapács* (T8); 1959: ~ (T9). — *Urasági-Kalapács*. Szinonimái: *Legellűő-Kalapács*, *Kalapácsi-legellűő*. — (67) — Legelőnek használták, a múlt században a gróf Somogyi családé volt.

Verba-Kalapácsok — *Vërba-Kalapácsok*; *Vërba-fűőd*. — (52) — A Verba családok birtokolták.

Zab-Kalapács — *Zap-Kalapács*; *Zap-fűőd*. — (51) — A század elejéig a pápakovácsi uradalomé volt, rendszerint zabot vetettek bele.

Bogácsi út — *Bogácsi ut*. — (46) — A Bogácsot szeli ketté.

Házhelyes-Bogács — *Hászhejezs-Bogács*. — (48) — A felszabadulás után a belterületől É-ra kimért házhelyekért a Bogácsnak ezen a részén adtak csereföldet.

A legutóbbi száz év folyamán feltűnt nevek között a már fentebb említett névszinonimákon (*Bika-rét*, *Falu-rét*, *Falu-föld*, *Homokos*, *Verba-föld*, *Zab-föld*) kívül csupán az alábbiak nem helynévből alakultak:

Kovács-föld — *Kovács-fűőd*. — (61) — A kovácsok illetményföldje volt.

Kúti-rét — *Kuti-rít*. — (44) — Az egykori Felső-nyár-kút volt rajta.

Kutrovác-malom — *Kutrovác-malom*; *Kutrovác*. Szinonimája: *Döbrési-malom*. — (56) — A Kutrovác családé.

Kütyü — 1905: *Kütyü*, a helység egy mellékutcája (NyF. 17: 49); 1906: *Kütyü* (NyF. 34: 177). — *Kütyü*, *-be*, *kütyüsi*. Szinonimája: *Döbrési utca*, hivatalos neve: *Béke utca*. — (20) — Eredetét nem ismerem.

Nikszprót — 1906: *Nikszprót* (NyF. 34: 175). — *Nikszprót*, *Nikszpród*, *-ba*. — (43) — Humoros megnevezés, talán a szomszédos Pápakovácsiban keletkezett, ahol a múlt század elején néhány német család települt le.

5. A terület mai névrendszere a változások következtében igen egyoldalú. A használatban lévő 37 név(változat) 43%-a, 16 név az egykori falunévből alakult. A helynévi elemet tartalmazó földrajzi nevek száma ennél is jóval nagyobb: 24 név sorolható ide (65%). A mai névkincsnek tehát csak 35%-a nem helynévből alakult, s köztük csupán 6 olyan található, amely legalább a XIX. századtól adatolható, a többi újabb keletkezésű. A helynévi alapú megnevezések túlsúlyba jutása tehát nemcsak a közszói összetételekből alakult nevek háttérbe szorulását eredményezte, hanem az eredeti névkincs teljes kipusztulása mellett ment végbe.

Ez a folyamat pontos párhuzamot mutat a település történetének alakulásával. A XVI. sz. közepén történt elnéptelenedése lényeges változást a névrendszerben nem okozhatott, hiszen birtokosai továbbra is a környező falvakban laktak. Határának a XIX. sz. elejéig történő elkülönítése ugyanakkor nemcsak jogi szempontból lehetett fontos, hanem az eredeti helynévrendszer megőrződése szempontjából is. A helynévből alakult földrajzi nevek felszaporodása az utóbbi századokban valószínűleg általános jelenség a magyar helynevek körében. Az intenzívebb határhasználat következtében fellépő „névszükségletet” gyakran ilyen jellegű helynevek megalkotásával elégítik ki a névhasználók. Mégis, a döbrési helynévrendszerben a fentiekben vázolt, szélsőségesen megnyilvánuló változási folyamatot minden bizonnyal a terület önállóságának megszűnésével, az új, nagyobb helynévrendszerbe való beépülésével magyarázhatjuk.

Éppen ezért elképzelhető, hogy a primer, közszói elemű névkincs teljes eltűnése, valamint néhány helynév elburjánzása, aktív névalkotó szerepűvé válása más esetekben is felhívhatja a figyelmünket egykori települések létre, helyére. Mindemellett természetesen nem állíthatjuk, hogy a települések pusztulása következtében ilyen jellegű névrendszerbeli változások zajlanak le, illetőleg — más oldalról — az e típusú átalakulást sem kizárólag elpusztásodás idézheti elő. Adott körülmények között mégis jellemzőnek tarthatjuk a helynévrendszer ilyen jellegű változását.

HOFFMANN ISTVÁN

Changes in the place-name system of a village having become part of a boundary area

This paper investigates the changes in the place-name system of *Döbrés*, a medieval Transdanubian village that has got incorporated in the territory of *Tapolcafő*. Although *Döbrés* became depopulated in the 16th century, its population has not discontinued as the landowners settled down in the neighbouring village. The boundaries of *Döbrés* had been observed until the beginning of the 19th century. Its place-names originating from the 16th through the 18th centuries consist, almost without exception, of non-proper name elements (*Malomra dűlő* 'baulk to the mill', *Nyár-kút* 'poplar-well', *Hosszú-megye* 'long-ridge', *Nyáros* 'poplary' etc.). This older

stratum of place-names had entirely been dropped from use by the 19th century and had been replaced by geographical names formed from the one-time name of the habitation (*Döbrés*) and from other place-names (*Bogács, Kalapács*). The onesidedness of the present-day place-name system is the consequence of certain changes in the 18th and 19th centuries: it was then that the geographically founded name-giving pattern became part and, gradually, the most important characteristic of the name system. By examining the systematic changes of place-name data we may come across tendencies on the basis of which the locations and the boundaries of ancient places can be established.

I. HOFFMANN

Szentgyörgyi jobbágynévek az 1400-as évek közepén

A XV. századi Magyarország a feudális nagybirtokok országa volt, a század közepén a települések és pusztabirtokok negyven százalékát az ország hatvan leg-gazdagabb nagybirtokosa, bárója uralta. A Debrecen északi szomszédságában fekvő Szentgyörgy település az Árpád-kortól kezdődően évszázadokon át a Gutkeled nemzetségből származott Várdai-család hatalmas kiterjedésű szabolcsi uradalmához tartozott. E legdélibb fekvésű Várdai-birtok jelentőségét növelte, hogy fontos kereskedelmi út: a Debrecen Tokajjal és Kassával összekötő országút mentén terült el. Szentgyörgy az 1400-as évek közepére jelentős mezővárossá vált, ahol két ízben (1458, 1461) országos vásárt is tartottak. Az elmúlt évek ásatásai során a hajdani Szent György-templom romjának környékén XV. századi, skandináv eredetű pénz-érmekeket találtak, amiből arra következtetünk, hogy a szentgyörgyi vásárokon kül-földi kereskedők is megfordultak.

A hűbéri tulajdonban lévő föld túlnyomó részét a jobbágyok tartották közvetlen birtokukban: telküket életük végéig megtarthatták, átörököthették és végrendelkez-hettek róla. A mezőgazdasági nagybirtok tehát „nem mezőgazdasági nagyüzem, hanem túlnyomóan (vagy egészében) paraszti kisüzemek konglomerátuma, a paraszti szolgáltatások (feudális járadékok) nagy területről való behajtásának szervezete.”¹ A szolgáltatásoknak három fajtája ismeretes: a munkajáradék, a terményjáradék és végül a legfejlettebb forma, a pénzjáradék (adó). Az utóbbi a paraszti árutermelés viszonylag fejlett formájára vall: a paraszt csak a városi piacra, a vásárookra való termelés révén rendelkezhetett pénzzel. Így volt ez Szentgyörgyön is, országos vásárain — a mezőgazdasági terményeken kívül — gazdát cseréltek a kibontakozó hely-beli kézműves ipar termékei is.²

A korabeli urbáriumok rendszerint a pénztételekkel kezdik a jobbágyi szolgál-tatások felsorolását. Szentgyörgyről három egymást követő év (1452, 1453 és 1454) névjegyzéke maradt ránk.³ Az 1453. évi listát — a másik kettővel történő összehason-lítás megkönnyítése végett — a 18-as tétellel kezdjük,

¹ PACH ZSIGMOND PÁL—VARGA ISTVÁN, „Mátyás, az igazságos”. História V. évf. 1983. 1. sz. 3—5.

² BÁCSKAY VERA, Magyar mezővárosok a XV. században. Értekezések a történeti tudományok körében. 37. sz. Budapest, 1965.

³ A Zichy-család okmánytára. (Szerk. Nagy Imre) Bp., 1887-től.

1. Mathe Chala
2. Emericus Penteg
3. Baza Peter
4. Jacobus Veg
5. Brictius Baboli
6. Petrus Bws
7. Andreas Biro
8. Petrus Vale...
10. Petrus Bori
11. Stephanus Bador
12. Johannes Eles
13. Stephanus Mehez
14. Valentinus Zos
15. Mathias Kerekes
16. Franciscus Kutos
17. Ladislaus Zos
18. Valentinus Ews
19. Johannes Baydan
20. Sebastianus Ews
21. Bartolomeus
22. Jacobus Tar

18. Mathe Cala
19. Andreas Baroch
20. relict Blasii Kerekes
21. Valentinus Kerekes
22. Petrus Bori
23. Stephanus Veg
24. Johannes Heles
25. Blasius Halo
26. relict Sosne
1. Mathias Kerekes
2. Franciscus Cutos
3. Ladislaus Sos
4. Jacobus Cosmay
5. relict Bartolomeus
6. Mathias Pentek

1. Mate Chala
2. Emericus Penteg
3. Thomas Baroch
4. Jacobus Veg
5. Brictius Biro
6. Stephanus Bws
7. Paulus Bws
8. Andreas Baroch
9. Petrus Valentini
10. Thomas Bws
11. Petrus Bors
12. Stephanus Kadar
13. Johannes Heles
14. Mehez
15. Andreas Bori
16. Anna Sos
17. Laurencius Tot
18. Lucas Kaydan
19. Mathias Kerekes
20. Michael Bado
21. Valentinus Hws
22. Johannes Kaydan
23. Clemens Holach
24. Jacobus Tar
25. Bartolomeus
26. Emericus Pastor

23. Franciscus Cyupa	7. Franciscus Cyupa	27. Franciscus Cyupa
	8. Stephanus Caydan	
	9. Caydan litteratus	
	10. Stephanus Kele	
	11. Clemens Ibrony	
	12. Anthonius Caydan	
		28. Thomas Faber
24. Nicolaus Rede	13. Nicolaus Rede	29. Antonius Tot
	14. Benedictus Tarka	
	15. Johannes Bori	
	16. Georgius Sartor	
25. Benedictus Penteg		30. Benedictus Pentek
	17. Gregorius Marci	

E három névjegyzék tételeinek összehasonlítása eredményeként több érdekes következtetést vonhatunk le egyfelől Szentgyörgy településszerkezetére és gazdasági viszonyaira vonatkozóan, másfelől a történeti névvizsgálat szempontjából.

Először vizsgáljuk meg a település szerkezetét. Szentgyörgy — eddigi ismereteink szerint is — egyutcás település volt, házai a Debrecent Böszörménnyel összekötő országút (ma Szentgyörgyfalvi út) két oldalán helyezkedtek el. A listák alapján rekonstruálható, amint a Kisvárdra felől érkező adószedő házról házra járva írta össze az adófizető jobbágyok nevét, mégpedig úgy, hogy előbb az utca nyugati oldalán járta végig a házakat, majd a keleti oldalon visszatért. Ha a feltevésünk helyes, akkor az egymáshoz igen hasonló 1452. és 1454. évi lajstromok alapján arra a következtetésre jutunk, hogy Csala Máté (1452/1, 1454/1) házával „szemben”, ahol az összeírás kezdődött, az utca túlsó, keleti oldalán, ahol az összeírás befejeződött, Péntek Benedek (1452/25, 1454/30) háza állt.

Kik lakhattak az utca déli, Debrecen felé eső végén? Ha „megfelezzük” a listákat, hozzávetőleges választ kapunk a kérdésre. Ám ha egyértelmű, pontos válaszra törekszünk, tanácsos összevetni a fenti jegyzékeket az 1453. évvél, ahol a névsor Kerekes Mátyás nevével kezdődik és özvegy Sósne nevével végződik. A valószínűleg Monostor falu felől érkező adószedő az 1453-as jegyzék szerint az utca déli végén, a keleti oldalon kezdte meg az összeírást, úgy haladt észak felé. Az utca közepe táján előbb a Szent György-kápolnához, majd a temetőhöz és a Szent György-templomhoz érkezett, ahol jegyzékbe vette a település feltehetően egyetlen írástudó emberének a nevét. (Lásd a 9-es tételt: Caydan litteratus.)

A templom környéke volt a település központja, itt laktak a kézművesek is, akiknek foglalkozást jelölő vezetéknevét korabeli szokás szerint az adószedő nem magyarul, hanem latinul írta: *faber* 'kovács', *sartor* 'szabó, varró'. (Lásd 1453/16: Georgius Sartor, 1454/28: Thomas Faber.)

A település szerkezetének és az adószedő útjának a vázlata a következő:

1452	ÉNy (Mathe Chala)	↑	ÉK (Benedictus Penteg)
	—		(Szent György-templom)
	DNy (Valentinus Zos)	—	DK (Mathias Kerekes)
1453	ÉNy (Mathe Cala)	↑	ÉK (Gregorius Marci)
	—		Caydan litteratus
	DNy (relicta Sosne)	↓	DK (Mathias Kerekes)
1454	ÉNy (Mate Chala)	↑	ÉK (Benedictus Pentek)
	—		(Szent György-templom)
	DNy (Anna Sos)	—	DK (Mathias Kerekes)

Bár a három listán csaknem azonos számú (25, 26 és 30) jobbágynévet olvashatunk, ez koránt sem jelenti azt, hogy Szentgyörgyön az adózó porták száma csupán harminc körül lehetett. Erről egészen biztosat még a nevek elemzése, azonosítása után sem mondhatunk, hiszen másfél tucatnál is több azoknak a neveknek a száma, amelyek csak egyszer fordulnak elő, így jogosan tehetjük fel, hogy olyan jobbágysok is éltek Szentgyörgyön, akik 1452 és 1454 között nem fizettek adót, így a nevük sem szerepelhet a vizsgált jegyzékekben.

A gazdaságtörténeti vonatkozású adatoknak (a kivetett adók összegének, az állatállomány megoszlásának stb.) elemzésére itt nem vállalkozhatunk, ezért át-
térünk a nevek vizsgálatára.

A XV—XVI. század a kételemű névrendszer kialakulásának és állandósulásának a kora. A jobbágysoknak vagyontárgyként való nyilvántartása szükségessé tette, hogy a személyneveket, amelyeknek a száma nem volt túlságosan nagy, megkülönböztető elemekkel lássák el. A hivatalos névadás latin mintára történt: a személynevet, amely megelőzte a megkülönböztető névelemet (a későbbi családnevet), mindig igyekeztek lefordítani latinra. A szentgyörgyi lajstromok is a szabályos latin minta alapján készültek, csupán néhány „hibát”, kivételt találunk bennük:

1. Baza (vagy Kasza?) Péter (1452/3) nevét magyarul, magyar sorrendben írták.
2. Mészáros István neve az 1454-es jegyzékben (14) hiányosan (személynév nélkül) szerepel.

3. Hasonló módon hiányos az „írástudó” Kajdán neve az 1453-as listán.

4. Bertalan (ez lehet személynév és családnév is) szintén hiányosan fordul elő a neve: 1452/21, 1453/5 (relicta, azaz már özvegy felesége neve került a jegyzékbe), 1454/25 (a fia?).

A listákon néhány apai keresztnévből származó vezetéknévet is olvashatunk, ezeket szintén latinra fordították és genitívusban használták: Bálint (1452/8 töredékes forma: Vale, 1454/9: Valentini), Márk(us) (1453/17: Marci, esetleg Márton magyar beceneve). A Cosmay (1453/4) feltehetően a Kozma apai névből származott, megkapta „az -é birtokjelet, amely *i*-vé változott”⁴, bár helynévből képzett alaknak is

⁴ KÁLMÁN BÉLA, A nevek világa. 1969. 72—4.

felfogható. A *Bori* családnév is valószínűleg személynévi eredetű: *Bor* a *Barnabás* régi becézett változata (1452/10: *Bori*, 1453/22: *Bori*, 1454: *Bors*, amely bizonyára elírás). Rokoni viszonyra utalhat a gyakran előforduló *Ős* név (1452/9: *Johannes Ews*, 1452/18: *Valentinus Ews* stb.) A *Kele* a *Kelemen* név becézett változata lehet.

Szentgyörgy lakossága magyar volt, de néhány (valószínűleg már magyarrá vált) idegen nemzetiségre utaló vezetéknevet is találunk a lajstromokban: *Tóth Lőrinc*, *Tót Antal*, *Kajdán János* (1542/19: helytelenül *Baydan*-nak írva — ezen a listán a nagy *B* gyakran szerepel a *K* helyett! —, 1454/22: *Kaydan*), *Kajdán István*, *Kajdán litteratus*, *Kajdán Antal* és *Kajdán Lukács*. A *Kajdán* (*Gajdán*) név, amely Hajdúböszörményben napjainkban is eléggé elterjedt, feltehetően kun eredetű. A *Kajdánok* azoknak a kunoknak a megmagyarosodott leszármazottai lehetnek, akik ezen a környéken a XIV. században még szép számmal éltek. A *Holach* név (1454/23) valószínűleg *Oláh*-nak olvasandó (esetleg *Holács*). (Vö. *Eles*~*Heles*.)

Az eredetileg foglalkozást jelölő vezetékneveket a listákon magyarul írták: *Kádár István* (1452/11: helytelenül *Bador*-nak írva, 1454/12: *Kadar*, *Kerekes Mátyás*, *Kerekes Balázs* özvegye, *Kerekes Bálint*, *Méhész István*, *Pásztor Imre* és talán *Kutas Ferenc* (1452/16: *Kutos*, 1453/2: *Cutos*), illetve *Bíró András*, *Bíró Bereck* és *Háló Balázs*. E megkülönböztető nevek — a latinra fordított *Szabó* és *Kovács* nevektől eltérően — már bizonyosan állandósultak és családnevekké váltak, tehát már nem jelölték viselőjük foglalkozását.

A *Sós* név foglalkozásnév is lehetett: *Sós László* (1452/17: *Zos*, 1453/3: *Sos*, *Sós Bálint* (1452/14: *Zos*, 1453/26: *relictus Sosne*, 1454/16: *Anna Sos*). Ez utóbbi adat a jobbágytelkek örökölhetőségét bizonyítja. A három jegyzékben egyébként az *Anna* az egyetlen női név.

A vezetéknevek egy része viselőjének külső tulajdonságára utal: *Tar Jakab*, *Tarka Benedek*, *Éles* (Helyes?) *János* (1452/12: *Johannes Eles*, 1453/24: *Johannes Heles*), másik része pedig az egyén valamilyen belső tulajdonságát jelöli: *Bús Péter*, *Bus István* stb. Talán ide sorolható a *Csala* név is (a csalogató, csábító szóból). A többször előforduló *Péntek* (*Penteg*) név pedig valószínűleg valamilyen jeles napra, talán első viselőjének születésnapjára emlékeztet.

LÉVAI BÉLA

С начала XIV века укрепляется положение поселения Сентдьердя, которое через полтора столетия становится городом с развитым сельским хозяйством и ремеслами. В 1458 и 1461 годах здесь устраиваются всевенгерские ярмарки. От этого времени сохранились три списка фамилий крепостных крестьян. Для нас эти списки интересны с лингвистической точки зрения, потому что в это время начинается складываться в нашей стране двусоставная система фамилий и имен. Все имена переведены на латинский язык, а фамилии только в том случае, если они указывали на ремесло крестьянина. Поскольку сбор податей проводился в определенном порядке (по домам), то по этим спискам мы можем реконструировать довольно точно систему данного поселения.

Б. ЛЕВАИ

Az *elő* szó jelentése földrajzi neveinkben

Szamosszeg földrajzi névanyagát vizsgálva hosszú ideig tanácstalanul álltam a Pesty Frigyes-féle 1864-es gyűjteményben fölbukkanó *Panyolai elő* földrajzi név *elő* névelemét illetően. A forrás egykori adatközlője — Balogh Sándor korabeli szamoszegi főjegyző — jelzi azt is, hogy „hidasjárás”-t jelöl a név, és pontosan oda rögzíti a község határában, ahol nagyon régóta folyami átkelőhely van a Szamoson Szamoszeg és Panyola között. A kétség mégis ott lappangott bennem mostanáig, minthogy a név *elő* elemének jelenlegi és történeti jelentéshasználatával sehogysem tudtam összeegyeztetni a *Panyolai elő* földrajzi név így megfogalmazható jelentését: 'folyami átkelőhely Panyola felé'.

Mai magyar nyelvünk az *elő* szót főnévi használatban 'előlső rész', határozószói használatban 'közelben, elérhető helyen' jelentésűnek mutatja (ÉrtSz. II, 249. *elő* c. alatt), de hasonló tapasztalható az *eleje* változat jelentésében is: 'valaminek elől lévő, előlső része' (uo. 122. *eleje* c. alatt). Nincs ettől eltérés a szó történeti jelentéshasználatában sem. Az *elő* legkorábbi jelentése 'elől lévő', az *elé* jelentése 'előre, elül, eléje', az *előtt*-é pedig 'valami előtt lévő helyen' (TESz. I, 752., 755., 738. idézett c. alatt). És ezekből bizony a 'folyami átkelőhely' jelentés nem vezethető le.

Arra nem gondolhattam, hogy esetleg sajátos nyelvjárási jelentéshasználat alakult ki Szamosszegen ebben a szóban, minthogy köznévi formában mindig ugyanolyan formában és értelmezésben mutatkozik, mint amelyet az előbb leírt források mutatnak. Így azt kellett megállapítanom, hogy a szamoszegi *Panyolai elő* földrajzi név *elő* eleme valami más olyan szóból származhat, amelyik hangtörténeti fejlődése nyomán mutatkozó alaki egybeeséssel mutat csak egyezőséget az említett köznévi szavakkal.

Vizsgálat alá vettem ezért Szabolcs-Szatmár megye hozzáférhető földrajzi neveit ebből a szempontból. Idáig, mint köztudomású, két járás névgyűjteménye látott napvilágot. MEZŐ ANDRÁS korábban megjelent, A baktalórántházi járás földrajzi nevei (Nyíregyháza, 1967) című kötete meglepetéssel szolgált. Csupán Levelek község névanyagában bukkantam rá az egyetlen *Gyűrűs eleje* adatra (i. m. 46). Ez a név recens anyagból való, és differenciálódással keletkezett abból a századforduló táján írásos formában is jelentkező *Gyűrűs* alapnévből, amely egy mocsaras rétet jelölt. A lakosság szerint a név azon az alapon jött létre, hogy közelebb feküdt a településhez. S valóban, korrelációs párként megvan a távolabbi részt jelölő *Gyűrűs hátújsa* név is (uo.).

Valamivel gazdagabb anyaghoz jutottam KÁLNÁSI ÁRPÁD nemrégiben megjelent, A fehérgyarmati járás földrajzi nevei (Debrecen, 1984) című kötetében. Itt már hat olyan adatot találtam, amelyekben jelentkezik az *elő~eleji, eleje~előtt* névelem. Csalokról 1864-ből: *Hidelő* (i. m. 43). Recens használatú változata nem került elő ennek a névnek, a történeti viszont a Túr folyónál jelölt egy területet. Kérsemjénből: *Nábrád elődülő* 1864-ből (uo. 130). Recens változata ennek sincs, sőt helyhezrögzítése sem lehetséges. Panyoláról 1496-ból: *Kyszeghelee* (uo. 308). Ez sem élő név, és lokalizálni sem lehet. Szatmárcsekéből: recens használatban a *Deje előütt* (uo. 360). Ennek alapneve viszont 1864-ből írásosan kimutatható, mint a régi Tisza egyik árterülete *Deje* alakban (uo.). Tiszacsécséről: recens használatban a *Naty-szeg eleji* (uo. 393) név került elő, s egyben az az alapnév is *Naty-szeg* alakban, amelyik a Tisza holtága melletti területet jelöli. Tiszakóródról: 1896., 1897 *Halábori szeg eleje* (uo. 402), és recens változata *Halábori-szeg eleji* formában. Az alapnév viszont már 1784-ben fölbukkan *Halábor szeg* (uo. 401) írásképpen.

Ahogy Mező kötetének adata sem utalt 'folyami átkelőhely' jelentésre, ugyanígy Kálnási adatai sem mutatnak ilyet, sőt ez utóbbi határozottan állást is foglalt, mint-hogy kötete végén így adja meg ezeknek a névelemeknek a jelentését: „*eleje~eleji* 'valamely tájrésznek a településhez közelebb eső része.'” (I. m. 496). Az idézett földrajzi neveknek azonban kerülnek olyan jellegzetes vonásai, amelyek megkérdőjelezik ezt a határozottnak mutakozó jelentésmegadást legalábbis történetileg. Egyik feltűnő sajátága ezeknek a neveknek, hogy kivétel nélkül differenciálódással keletkezett másodlagos eredetű nevek, nagyobb részüknek mégis megvan a történeti változatuk is, noha ilyenekkel elég szűkmarkúan bánnak forrásaink. Másik, és talán még feltűnőbb sajátága ezeknek a neveknek, hogy víz melletti, általában folyóvíz melletti területeket jelölnek a helyhez rögzítettek kivétel nélkül. De a nem lokalizált *Halábori szeg eleji* és *Kyszeghelee* nevek is folyó mellékére utalnak *szeg* elemükkel, csupán a kérsemjéni *Nábrád elődülő* név fekvése bizonytalan. Ám, azt is odatehetjük a Szamos mellékére egy Nábrád községgel szomszédos területre a többi lokalizált név tanúsága alapján. Ezek a különösnek tűnő, de valóban közös vonások aztán föl is vetik az izgató kérdést: vajon ez a vizsgált névelem miért *csak* folyómenti területek nevében jelentkezik, és miért olyan gazdag a történeti párhuzama? A válaszádsra csak a fejtegetésem elején említett szamosszegi 1864. évi *Panyolai elő* „hidasjárás” jelentésű földrajzi név sugallta föltevésével válaszolhatunk: ez a névelem a történeti időkben 'folyami átkelőhely' jelentésű is lehetett.

Elővettem ezért Szamota—Zolnai jeles szótárát, s ott azt tapasztaltam, hogy 'vorderteil, vorderes' jelentésben földrajzi nevek utótagjaként, 'vorder' jelentésben pedig önállóan, illetve földrajzi nevek előtagjaként jelentkezik az *elő* szó. Engem az utótagként szereplő változat érdekelt jobban, a vízkörnyezetre utaló következő adatok: 1290: *Keuruselew*, 1327: *Keurusehu*, 1353: *Sarkeueley*, *Eleutoueley*, 1423: *Halowfokeley*, 1438: *Pathakeley* (Oklsz. 179. *elő* c. alatt). A tulajdonképpeni megjelölést nem is ezek az adatok szolgáltatták itt, hanem a szerzőknek az *elv* szóra való hivatkozása, ahol is az ilyen vízkörnyezetre utaló földrajzi neveknek már olyan

változatait találhattam meg, amelyekben nem az *elő*, hanem az *elv* szó szerepel név-elemként: 1326: *Hydelpatak*, 1327: *Keuruselu*, 1342: *Keuruselv*, 1343: *Latrochaelhaua* (i. m. 185. *elv* c. alatt). Ez utóbbi adatok aztán arra késztettek, hogy vizsgáljam felül a középkori nyelvhasználatból a *gyepűelve* és *erdőelve* összetételek utótagjaként jól ismert *elv* szavunk eredetét, minthogy úgy látszik, hogy vízkörnyezetre utaló földrajzi neveink *elő* elemének 'átkelőhely' jelentése erre a szóra vezethető vissza.

Az *elv* szavunkat önálló használatban nem tudjuk kimutatni, de már 1055 körül jelentkezik az *Erdeuelu* helynévben utótagként, s ezután is csak összetételekben mutatkozik. Ezekből az összetételekből vonták el nyelvészeink az önállóan nem jelentkező *elv* szó 'valamin túl fekvő rész' jelentését (TESz. I, 757. *elv* c. alatt). Etimológusaink ugor kori örökségnek tartják ezt a szót, és egy **äl3* alapalakra, illetve ennek **äl(3)-m3* származékára vezetik vissza (uo.), ami a magyar alakhoz hasonló jelentésű volt. Meglepetéssel azonban ez az etimológia is szolgált. A bizonyításra fölhozott vogul és osztják nyelvi megfelelőik ugyanis kivétel nélkül vízkörnyezeti területekre utalnak, akárcsak az általam idézett eddigi magyar nyelvi földrajzi nevek. Úgy vélem, ez az egyezés nem lehet véletlen.

Meggyőződésem ezek után az, hogy az ugor nyelvi etimon eredeti jelentése 'akadályon (pl. vízen) való átkelőhely' lehetett, s a szót még az ugor alapnyelv korában átvitték az átkelőhely környezetét jelentő terület jelölésére is. Ebből a kettősségből alakulhatott aztán ki az obi-ugor nyelvek szavának 'folyón túli terület' jelentése; a magyarban pedig megmaradt mind a kétféle jelentés. Az alapalak magyar nyelvi fejlődésével (**eleme* > **elev* > **elej* > *elő*) kialakult a ma is meglévő *elv* ~ *elő* változat, s az elsőhöz az eredeti jelentés 'valamin túl fekvő rész', a másodikhoz pedig az 'átkelőhely' mozzanata tapart. Ezzel a változással azonban az is járt, hogy *elő* szavunk egybeesett az *el-* szavunk *elő* ~ *eleje* származékával, s ennek alapján a jelentésben is keveredés történt, s így ma az *elv* szóból származó *elő* szavunk a 'valami előtt lévő rész' jelentést is hordozza.

A fönti állítás valamelyes erősítésére egy névtani példával is szolgálhatok. A Pesty Frigyes-féle kéziratos gyűjtemény szamoszszegi névanyagából felszínre került egy *Vég Orbánné réve* adat is. Az egykori adatközlő megjegyzi róla, hogy „régén szamosi átkelő volt”, aztán pontosan helyhezrögzíti a mai Nagy-szeg nevű dűlő északi oldalán levő folyókanyarban (jelenleg holtág). Az érdekes itt nem az, hogy a községi néphagyomány is tud ezen a területen egy hajdani csónakos szamosi átkelőhelyről, hanem az, hogy a Kálnási kötetéből már idézett panyolai 1496. évi *Kyszeghelee* (i. m. 308) adat pontosan ehhez a területhez kapcsolható a név *Kyszegh-* előtagja alapján. Az történt ugyanis, hogy ez a panyolai terület a Szamos szabályozása alkalmával a folyó balpartjára került, és szamoszszegi illetőségű lett, s ott most is megtalálható az említett 1864-es *Vég Orbánné réve* mellett *Küs-szeg* néven. Az *ü*-zésben megnyilvánuló hangtani eltérés nem jelent akadályt az 1496. évi panyolai *Kyszegh-* és a jelenlegi szamoszszegi *Küs-szeg* nevek összekapcsolásában, minthogy közismert tény, hogy a XVI. századi *i* > *ü* változás alól ez a tájegység igyekezett ugyan kivonni magát (BENKŐ, Magyar nyelvjárástörténet. Bp., 1957. 88), de nyomokban, mint például a

hütös 'hites' köznévből, illetve a *Küs-szeg* földrajzi névből, ezen a vidéken is észlelhető (BALOGH: NyK. 75: 412). Ez pedig bizonyítja, hogy az 1496. évi panyolai *Kyszeghelee* név nem a településhez közelebb eső differenciált területrészt jelölte, hanem a *Kyszegh-* (> *Küs-szeg*) nevű dűlőnél lévő szamosi átkelőhelyet, amelyet aztán jóval később, valószínűleg az akkori tulajdonos neve alapján *Vég Orbánné réve* néven jelöltek, ahogy az 1864-es forrás is mutatja.

Befejezésül most már csupán annyit, hogy azokban a földrajzi nevekből, amelyek az *elő~eleje* névelemek tartalmazzák, számolnunk kell ezután az 'akadályon való átkelőhely, folyami átkelőhely' jelentéssel is, s magyarázatunkat ennek mérlegelésével kell megtenni.

BALOGH LÁSZLÓ

Die Bedeutung des Wortes *elő* in den ungarischen Ortsnamen

In den Komitaten Szabolcs und Szatmár gibt es zahlreiche Orts- und Flurnamen, deren letztes Glied *-elő*, *-eleje* ist. Ein Teil von ihnen wird in das vergangene Jahrhundert, der andere bereits in das 15. Jh. datiert. Da alle solche lokalisierbaren Ortsnamen mit solch einer Nachsilbe an Wasserufern zu finden sind, und da auch die historischen Angaben nach Wörtern vorkommen, die die Bedeutung 'Wasser, Wald' haben, nimmt der Autor auf Grund von OklSz. und der obugrischen Entsprechungen des Wortes an, daß die Wörter *-elő*, *-elve*, *-eleje* auch die Bedeutung 'Übergangsstelle' haben.

L. BALOGH

A finn nyelv hangarchívuma

A finn nyelv hangarchívuma (Suomen kielen nauhoitearkisto) jelenleg feltehetően a világ legnagyobb nyelvtudományi hangfelvételtára, amelynek gyűjteményeiben mindent egybevéve csaknem 20 000 órányi felvétel található. Mivel a magyar nyelvészek is folytonosan érdeklődést mutattak az archívum iránt (legutóbb a magyar Művelődési Minisztérium ösztöndíjasaként is tapasztalhattam ezt Debrecenben, Budapesten, Pécsen és Szombathelyen, 1983 februárjában—áprilisában), ezért célszerűnek látszik röviden beszámolni az archívum céljairól és működéséről, valamint technikai kérdéseiről.¹

A Finn Nyelv Hangarchívumának alapítója Pertti Virtaranta, a Helsinki Egyetem nyugalmazott finn nyelvi professzora. Virtaranta az 1940—1950-es évtized fordulóján Svédországban, a finn nyelv lektoraként ismerkedett meg a születőben lévő nyelvtudományi célú hanganyaggyűjtéssel, és az 50-es években kezdte tapasztalatait a finnországi viszonyokra alkalmazni. Másrészt a nyelvjáráskutatók Finnországban is észrevették, hogy még mindig hallható — bár egyre csökkenő mértékben — a régi, múlt századi nyelvállapotot képviselő nyelvjárás. A nyelvjárások terén sajátos problémát jelentettek továbbá az úgynevezett áttelepített lakosság által beszélt nyelvjárások, amelyeket a második világháború előtt a Karjalai-szorosban használtak; másrészt pedig a karjalai nyelvnek az a változata, amelyet Finnországban néhány járásban, a határmenti Karjalában beszéltek. Ezeket a területeket a háború után Finnország átengedte a Szovjetunióknak, és csaknem 500 000 főnyi lakossága Finnországba települt át. Az 1950-es években az általuk beszélt nyelv, mind a karjalai, mind a finn, a finn nyelvjárásokba való gyors beolvadás állapotában volt, ezért megmentése a jövőbeli kutatások számára sürgős és elengedhetetlen volt. — Ezekről a különböző indítékoktól vezérelve alapították meg 1959 februárjában a Finn Nyelv Hangarchívumát a Helsinki Egyetem finn nyelvi intézetének kebelén belül. Az archívum vezetését a finn és a közeli rokon nyelvek kutatóiból álló testület látta el. A pénzügyi támogatást az egyetemen kívül az Oktatási Minisztérium és több alapítvány, valamint számos te-

¹ Ez a tanulmány a Finn Nyelv Hangarchívumának munkatársaként szerzett tapasztalataimon és az alábbi kiadványokon alapul: JAAKKO YLI-PAAVOLA, Vuosikymmen kielen nauhoitusta. Tietolipas 60. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Vammala, 1970. PERTTI VIRTARANTA, Das finnische Tonbandarchiv — Geschichte und Gegenwart. A Heutige Wege der finnischen Dialektologie c. munkában. Studia Fennica 24. 1981. A Finn Nyelv Hangarchívumának magyar anyagáról KERESZTES LÁSZLÓ Magyar anyag Helsinkiben a finn hangarchívumban c. cikkében számolt be sokrétűen a Magyar Nyelvjárások XXV. kötetében (Szerk.: Sebestyén Árpád. Debrecen, 1983).

lepülés és járás biztosította. A különböző szervezetek támogatása azt is jelezte, hogy a nagyközönség nagyon is érdekeltnek érezte magát a hazai nyelvjárások megmentésében, és hajlandó volt ennek javára akár anyagi áldozatot is hozni. Az utóbbi években az archívum a Finnországi Nyelvek Kutatóközpontja (Kotimaisten kielten tutkimuskeskus) szervezetéhez tartozva az egyetem és a kutatóközpont közös vállalkozásaként működik.

A Finn Nyelvi Hangarchívum tevékenysége viszonylag széleskörű. Fő feladata — röviden szólva — finn és rokon nyelvi anyagok hangszalagon való összegyűjtése és megőrzése a kutatás és az egyetemi oktatás számára.

A finn nyelvi gyűjtés

A finn nyelvi gyűjtés terén a fő hangsúly — az alább említendő okok miatt — a legutóbbi évekig a finn nyelvjárásokra helyeződött. Már az archívum alapításakor a nyelvjárásgyűjtés céljaként azt tűzték ki, hogy minden finn nyelvű járásból — számuk akkor 475 volt — kb. 30 órányi szöveget kell magnetofonszalagra felvenni. (Svéd nyelvjárásaink gyűjtéséről a svéd nyelv kutatói gondoskodnak, akikkel az archívum nagyon jó együttműködésben áll.) Úgy vélték, hogy az ilyen terjedelmű szövegek megbízható képet adhatnak még a ritkább alak- és mondattani jelenségekről is. Napjainkra ezt a célt az archívum nagyjából elérte. Nem minden járásban készült ugyan 30 órányi felvétel: egyes kisebb településeken nem lehetett elég adatközlőt találni. Másrészt a délnyugat-finnországi nyelvjárások gyűjtését részben a Turkui Egyetem finn nyelvi intézete végezte, ahol több mint 2000 órányi nyelvjárási felvételt őriznek. Néhány járásból azonban figyelemre méltóan nagy, 60—70 órányi anyag gyűlt össze. Ezek a járások területüket vagy lakóik számát tekintve az átlagosnál jóval nagyobbak, illetőleg nyelvjáráshatáron találhatók, azaz a járás különböző részeiben más-más nyelvjárást beszélnek. Az átlagosnál több felvétel készült az áttelepült lakosság nyelvjárásaiból is, ha jó adatközlőket sikerült találni. A járásonkénti 30 óra magnetofonfelvétel az évek folyamán nagyjából valóban elegendőnek is bizonyult.

Finn nyelvjárásokat Finnország határain kívül is gyűjtött az archívum, mégpedig Svédországban Värmlandban és Nyugat-Pohjanmaaban (a svéd Norrbotten), Észak-Norvégiában Ruijában (a norvégiai Finnmarken) a Jeges-tenger partján, valamint Inkeriföldön, Észak-Amerikában és Ausztráliában.

A svédországi Värmlandba a 17. században Savóból költöztek át nagyobb csoportokban finnek. A värmlandi erdők elszigeteltségében megőrizték nyelvüket és kultúrájukat egészen az 1930-as évekig (nyelvük archaikus savói nyelvjárás volt, amelyet Finnországban már akkor sem lehetett hallani), egyesek pedig egészen az 1960-as évekig is. Napjainkra a värmlandi finn már kihalt, így magnetofonszalagra vétele valóban az utolsó pillanatban történt. A felvételeket az 1950-es években és a 60-as évek elején készítették, adatközlőként már csak néhány személyt lehetett megkérdezni. A värmlandi finnből 47 órányt őriz az archívum.

A svédországi Länsipohja finn nyelvű lakossága régi eredetű: véletlenszerű, hogy amikor 1809 után meghúzták a Svédország és Finnország közti határt, éppen finn

nyelvű területen haladt át. Az észak-svédországi finn nyelvjárásokat — részben a svéd—finn kulturális alapítvány pénzügyi támogatásával — rendszeresen 1965 óta gyűjtik. Jelen pillanatban 342 órányi felvétel áll az archívumban a kutatók rendelkezésére erről a területről.

Észak-Norvégiába leginkább Észak-Finnországból vándorolt át finn népesség, kis számban már a 17. századtól kezdődően, erőteljesebben pedig a 19. század második felének ínséges esztendei után. A vándorlási folyamat a 20. század elején fejeződött be. Napjainkban az idősebb nemzedék — s részben a fiatalabbak is — még beszél finnül, de néhány évtized múlva nyilvánvalóan az észak-norvégiai finnek is a kihalás lesz a sorsa. A Finn Nyelv Hangarchívuma 1964 óta gyűjti a norvégiai finn nyelvjárásokat. Különösen 1971-ben és 1972-ben folyt erőteljesen a munka, amikor az archívum munkatársainak 2—2 fős csoportja négy ízben tett gyűjtőutat ezen a területen. A kutatók akkor a Jeges-tenger partján lévő minden finn településen készítettek felvételeket. A ruijai nyelvjárásokból 377 óra anyag található az archívumban.

Az inkeri finn nyelvjárásokat Inkeriföldön, nagyjából Leningrád környékén beszélik. Ezek leginkább a Karjalai-szorosban a második világháború előtt beszélt nyelvjárásokhoz állnak közel. Inkeriföldön nem sikerült rendszeres gyűjtőmunkát végezni, sok felvétel készült azonban a második világháború idején Finnországba és Svédországba áttelepült inkeriekkel. A háború alatt Finnországba került 55 000 inkeriből az országban maradt kb. 8000, ezeknek a fele később Svédországba költözött. Az inkeri nyelvjárásokból az archívum kb. 200 órányi felvételt őriz.

Észak-Amerikába (az USA-ba és Kanadába) a 19. század második felében, sőt még századunkban is települtek át finnek. Az amerikai finn nyelv gyűjtésében különösen Pertti Virtaranta végzett jelentős munkát, de néhány más kutató is járt gyűjtőúton az archívum ösztöndíjasaként ezen a távoli munkaterületen. Az adatközlők általában első vagy második nemzedékbeli amerikai finnek voltak. Az archívum gyűjteményeiben összesen 621 órányi amerikai finn anyag található.

Az ausztráliai finn nyelvből 47 óra különböző időben gyűjtött felvétel van a hangarchívumban. Ezek különböző kutatóktól származnak, akik valamilyen okból Ausztráliában dolgoztak.

1982 végén a hangarchívum összesen 14 558 órányi finn nyelvjárási anyagot őrzött.

A nyelvjárások mellett a Finn Nyelv Hangarchívuma az 1960-as évek közepétől más beszélt nyelvváltozatokat is gyűjtött: városi nyelvet, ifjúsági nyelvet, köznyelvelsülő nyelvjárásokat. Ezek a vállalkozások nagyrészt kísérletek voltak, és egyben felkészülést is jelentenek olyan újfajta anyagok gyűjtésére, amelyek a későbbiekben az archívum számára nyilvánvalóan széles munkaterületet biztosítanak. A városi és az ifjúsági nyelvből Helsinkiben, Tamperében, Porvoóban, Kotkában, Haminában, Kuopioiban, Varkausban és Riihimäki-ben készültek felvételek. Közülük legalapvetőbb a Helsinkiben beszélt nyelv rögzítését vállaló kezdeményezés. A Terho Itkönen, Heikki Paunonen és Pentti Leino vezette kutatócsoport összesen 200 órányi anyagot vett fel magnetofonszalagra. Az adatközlőket statisztikai módszerekkel úgy választot-

ták meg, hogy három különböző korosztályt, három szociális csoportot és két lakótelepet képviseljenek, s a nők és a férfiak száma azonos legyen.

A Jyväskyläi Egyetemen Heikki Leskinen vezetésével működő munkacsoport azt vizsgálja, hogy a Karjalai-szoros áttelepült lakosságának nyelvjárása milyen módon olvad be új környezetük nyelvébe. A kutatómunka számára Heikki Leskinen irányításával az archívum 1972-ben 76 órányi felvételt készített az áttelepült lakosság által beszélt nyelvről. Az adatközlők eltérő korú, különböző karjalai-szorosbeli járásokról származó személyek voltak. A kutatóközpontok olyan karjalai-szorosbeli falvak, amelyek lakosai viszonylag egységes területre települtek át, s új lakóhelyükön is faluközösséget alkotnak.

Az egyéb beszélt nyelvváltozatokból összesen 537 órányit őriz az archívum.

A nyelvjárásokon és más beszélt nyelvi változatokon kívül az archívum gyűjteményében a nyelvi anyagoknak egy harmadik típusa is képviselve van: a művelt köznyelv, vagyis az a beszélt nyelvváltozat, amely nagyon közel áll az irodalmi nyelvhez. (Megemlítendő, hogy a finn beszélt nyelv és az irodalmi nyelv között napjainkban jelentős különbség figyelhető meg.) Ehhez az anyaghoz tartoznak többek között a finn írókkal készített interjúk, amelyek javarészt a Helsinki Egyetem finn irodalmi intézetével közös munkában készültek. Egyes írók nagyon is hosszasan beszéltek: Mika Waltarival például közel 30 órás interjút készített Ritva Haavikko, Väinö Linnával pedig Pertti Virtaranta 50 órát beszélgetett. Az írókkal készült riportok összesen mintegy 700 órát tesznek ki. — A művelt finn köznyelvi anyagok közé tartoznak továbbá a különböző kulturális események hangfelvételei. Hangszalagra vette például az archívum 1974 óta a Helsinki Egyetem valamennyi professzorának székfoglaló előadását és az azt követő kötetlen, kávézással egybekötött gyűléseket, amelyeken az új professzort humoros szavakkal bemutatják kollégáinak. Mindent egybevéve művelt köznyelvi szövegből — amelyeket az archívum rendszerében „kultúrtörténeti felvételek”-nek neveznek — 1982 végén 2105 órányi volt található a gyűjteményben.

A rokon nyelvek gyűjtése

Az archívumnak alapításától kezdődően feladatai közé tartozott a rokon nyelvek hangszalagon történő gyűjtése is. A rokon nyelvek gyűjtésének lehetőségeit jelentősen bővítették a Finnország és a Szovjetunió, illetve a Finnország és Magyarország között megkötött kulturális egyezmények. Jelenleg az archívum gyűjteményeiben minden uráli nyelv képviselve van, például még a napjainkra már kihalt kamassz-szamojéd is. A balti finn nyelvek közül legtöbb felvétel — 1296 óra — a karjalaiból található az archívumban. A karjalai anyag legnagyobb részét Helmi és Pertti Virtaranta gyűjtötte a Szovjetunióba tett nagyszámú kutatóútja alkalmával. Ők Szovjet-Karjalán kívül — amely közvetlenül Finnország keleti határa mellett fekszik — a kalinyini területen (a korábbi tveri Karjalában), Moszkva környékén is végeztek gyűjtéseket. (A kb. 90 000 szovjetunióbeli karjalaiból a kalinyini területen összesen mintegy 60 000 él.)

Az archívumban szűk, de a nyelvjárásokat területileg jól képviselő észt anyag található — s emellett némi köznyelvi szöveg is: összesen 84 órányi felvétel. Az észt anyagot részben észt kutatók gyűjtötték. Sok felvételt készített Seppo Suhonen is, aki a Helsinki Egyetemen a balti finn nyelvek professzora; ő egyébként a lív és a vót nyelvek gyűjtésében is jelentős munkát végzett.

A távolabbi rokon nyelvek közül a legtöbb felvételt a lappról őrzi az archívum, ami természetes is a földrajzi közelség miatt. Minden olyan területről gyűjtöttek lappot, ahol csak beszélnek: Finnországból, Svédországból, Norvégiából és a Szovjetunióból. A munkában számos kutató vett részt, a gyűjteményt leginkább Samuli Aikio, Helvi Nuorgam, Erik von Hertzen, Terho Itkonen, Mikko Korhonen, Pirjo Rissanen, Lea Laitinen és Pekka Sammallahti gazdagította. Az archívumban összesen 503 órányi lapp szöveg található.

A távolabbi rokon nyelvek közül a lapp után a magyarról őríznek a legtöbb felvételt, 1982 végén összesen 141 órányit. A magyar anyag tartalmáról Keresztes László a már fent említett cikkében számolt be. Megállapíthatjuk, hogy csaknem minden megyéből őríz nyelvjárási anyagot az archívum, Győr-Sopron, Fejér és Békés kivételével; képviselve vannak továbbá a csehszlovákiai, romániai és jugoszláviai magyar nyelvű területek is. Interjúk készültek különböző írókkal, költőkkel (többek között Illyés Gyulával, Juhász Ferencsel, Képes Gézával, Weöres Sándorral, Károlyi Amyval, Örkény Istvánnal, Mészöly Miklóssal). Magnetofonra vették a kulturális élet különböző személyiségeinek, különösen nyelvészeknek az előadásait, illetve a velük folytatott beszélgetéseket (Papp István, Bárczi Géza, Ortutay Gyula, Bálint Sándor, N. Sebestyén Irén, Németh László, Kodolányi János, Balázs János, Benkő Loránd, Lakó György, Lőrincze Lajos, Hajdú Péter, Kálmán Béla, Sebestyén Árpád, Bereczki Gábor stb.).

A többi távolabbi rokon nyelvből változó mennyiségű felvétel található az archívumban: a zürjénből pl. 52 óra, a votjából mindössze 3. A távolabbi rokon nyelvek gyűjtését ezideig nem volt mód rendszeresen megszervezni, de minden rokon nyelvi területre induló kutatót megpróbál felkészíteni az archívum a magnetofonos gyűjtésre. A nem szakemberek segítségét is szívesen fogadjuk: a Finn Rádió főkomentátora, Unto Miettinen például nagyon sok, riportútján készített finnugor anyagot átadott az archívumnak.

Az uráli nyelveken kívül az archívumban — főleg oktatási céllal — kb. 50 nyelvből őríznek rövid mutatóanyagokat: legtöbbet az indoeurópai, tatár, sémi-hámi nyelvekből, de vannak köztük India, Afrika és Dél-Amerika ősi nyelveiről készült felvételek is.

1982 végén a Finn Nyelv Hangarchívumának gyűjteményei nyelvenként az alábbiak szerint oszlottak meg:²

² Lásd Suomen kielen nauhoitearkiston toiminta vuonna 1982 (az archívum jelentése). Helsinki, 1983.

finn	
nyelvjárások	14 558 óra 45 perc
más beszélt nyelvváltozatok	537 óra 20 perc
kultúrtörténeti felvételek	2 105 óra 50 perc
inkeri	49 óra 25 perc
karjalai	1 296 óra 10 perc
lúd	85 óra 55 perc
vót	46 óra 40 perc
vepsze	58 óra 15 perc
észt	84 óra 45 perc
lív	54 óra 25 perc
lapp	503 óra 55 perc
mordvin	22 óra 50 perc
cseremisiz	9 óra 45 perc
zürjén	52 óra 35 perc
vojják	3 óra 5 perc
osztják	10 óra 5 perc
vogul	11 óra 5 perc
magyar	141 óra 50 perc
szamojéd nyelvek	13 óra 30 perc
más nyelvek	188 óra 30 perc
összesen	19 834 óra 40 perc

A gyűjtés technikája

A nyelvjárási anyagnak nagyjából a felét az archívum munkatársai és vezetőségének tagjai gyűjtötték össze. A munkatársak fő feladata nyaranta éppen a nyelvjárásgyűjtés volt. Egyedül vagy legfeljebb két fős csoportokban személygépkocsival járták be az ország különböző részeit. Mivel a nyelvjárások gyűjtése az első pillanattól kezdve nagyon sürgős volt, és a feladatul kitűzött célok igen magasak voltak, az archívum rendkívüli ösztöndíjasokat is alkalmazott a terepmunkára. Ezeket fiatal kutatók vagy a tanulmányaik során kitűnt egyetemi hallgatók közül választották ki. Az ösztöndíjas feladata általában 30 órányi anyag felvétele volt. Ezt szülőfalujában vagy a szomszéd faluban készítette el, mindenesetre olyan területen, amelynek nyelvjárását jól ismerte. Az először gyűjtő ösztöndíjasok számára egyhetes tanfolyamokat szerveztek nyári egyetemi formában, amelyek során megtanulták a terepmunka technikáját, és gyakorlati gyűjtőmunkát is végeztek. A gyűjtés legélénkebb éveiben nyaranta harmincnál is több ösztöndíjas járta az országot. Az általuk gyűjtött felvételek teszik ki az archívum nyelvjárási anyagának másik felét.

A továbbiakban a Finn Nyelv Hangarchívumának gyűjtési és archiválási technikájáról, valamint néhány egyéb technikai kérdésről szólok. Főleg a nyelvjárási gyűjtések során szerzett tapasztalataimra támaszkodom, amelyeknek legnagyobb része természetesen más jellegű megnetofonfelvételek készítésekor is hasznosítható.

A nyelvjárási felvétel legfontosabb szakasza az adatközlő kiválasztása. A hangarchívum nyelvjárási gyűjtőprogramja azt a nyelvállapotot igyekszik megragadni, amely vidéken a századforduló táján uralkodó, s az egyes településeken viszonylag egységes volt. Ezt a nyelvet csak a legidősebb nemzedék beszéli, de az sem tiszta állapotában. Az adatközlő-jelöltekkel ezért kis ideig beszélgetnünk kell, hogy meghallgathassuk beszédüket.

Hol lehet egyáltalán alanyokat találni? A legjobb módszer az, ha mindjárt abban a faluban kérdezősködünk, amelynek a nyelvjárását szalagra akarjuk venni. Jó ismeretforrás a bolt, ha van egyáltalán az adott helyen. Az eladóktól és a vevőktől érdeklődni lehet, kik azok a 70—80 éves öregek a faluban, akik egész életüket itt töltötték, és lehetőleg még jó mesélők is. A kutatónak rövidesen kész a listája a lehetséges adatközlőkről. Az ilyen helyszíni kérdezősködésnek az is előnye, hogy megkímél a fölösleges járkálástól, hiszen a falubeliek tudják azt is, otthon van-e az illető, vagy esetleg például nem nagyon beteg-e ahhoz, hogy interjút készítsünk vele.

Néha nehéz megmagyarázni a falubelieknek, hogy tulajdonképpen milyen nyelvjárási adatközlőket is keresünk. A helybeliek gyakran például olyan személyeket ajánlanak, akik a községi közéletben sűrűn szerepelnek, akik a helyi ünnepeken olyan nyelvjárási stílusban szoktak előadni darabokat, amely tulajdonképpen stilizált nyelvjárás, s amelyet a valóságban nem is beszélnek. A hangarchívum eszményi adatközlője másfajta: ez csak egyetlen nyelvi rendszert birtokol, a saját anyanyelvjárását; de azt hajlékonyan, kifejező módon használja. Ilyen embereket Finnországban még az 1980-as években is lehet találni: „a vidék csöndesei” közt, távol a nyilvánosságtól élnek.

Amikor a gyűjtő azután megérkezik a házba, ahol az adatközlő-jelölt lakik, természetesen bemutatkozik, és beszélgetni kezd az idős emberrel. A felszerelését az autóban vagy mindenesetre a házon kívül célszerű hagynia. Így aztán ha az ajánlott személy valamilyen ok miatt nem felel meg adatközlőnek, könnyű visszakoznia anélkül, hogy kínos helyzetet okozna. A gyakorlott gyűjtő rövid beszélgetés után megtudja állapítani, hogy az adott személy nyelvjárásilag, illetve szellemi és testi erejét tekintve alkalmas-e adatközlőnek. Ha nem, megköszöni a beszélgetést, minden jót kíván, és távozik. Ha azonban az eredmény kedvező, kezdődhet a felvétel előkészítése.

A gyűjtő röviden elmondja, hogy felvételt szeretne készíteni; engedélyt kér rá, amit általában minden további nélkül meg is kap. A felvételkedészítés megtagadása az archívum munkájában részt vevők tapasztalata szerint igen ritkán fordul elő. Különbösen semmi értelme sincs hangsúlyozni, hogy érdeklődésünk tárgya éppen az adatközlő nyelve, nyelvjárása, mivel ez megzavarhatja, megbéníthatja őt. A legjobb csupán annyit mondani, hogy régi dolgokat, munkamódokat stb. szeretnénk feljegyezni. Az ilyen magyarázat szinte mindenki számára teljesen elegendő. A beszélgetés célját természetesen pontosan meg kell világítani, ha az adatközlő erről kérdezősködik. — Ha az adatközlőt megfelelőnek találtuk, és a felvételre az engedélyt megkaptuk, az idő további vesztegetése nélkül munkához kezdünk. A felvételkedészítést nem érdemes próbálgatni, gyakorolni, mert könnyen úgy járhatunk, hogy a mesélő legjobb

történetei lemaradnak a hangszalagról, mivel megismételve már gyakran elveszítik varázsukat.

Alkalmi stúdiónak lehetőleg csendes kis szobát válasszunk, leginkább olyat, amelyben a falon textilanyagok vannak. Gyakran az adatközlő saját szobája a legmegfelelőbb, hiszen ez számára ismert, biztonságos hely.

A felvétel készítőjének az adatközlővel kettesben kell maradnia. Ez mind a szoros kapcsolat megteremtése, mind a zavaró tényezők kiküszöbölése végett fontos. Ha lehetséges, a családtagok se hallgassák a beszélgetést, még a gyerekek sem, mivel nekik különben sincs türelmük sokáig csöndben ülni. Minden külső zajt próbáljunk meg kiszűrni. A nyitott ablakot csukjuk be, hogy ne hallatsszon a felvételen a gyerekek kiabálása, a kutya ugatása vagy az országút zaja. Kérjük meg a házigazdánkat, hogy állítsák meg az órát vagy vigyék ki a másik szobába.

A kérdező és az adatközlő egy étkezőasztal magasságú asztalnál helyezkedjen el, vagy egymással szemben vagy a szomszédos oldalak mellett, úgy hogy a másikhoz beszélve ne kelljen a fejüket elfordítaniuk. Kettejük közé kerül a mikrofon. Helyezzünk alá valamiféle puha anyagot, például szivacsdarabot, hogy ezzel is védjük a zajoktól, zörejektől. Az asztalról tegyük félre az újságokat, szemüveget, ollót, orvosgöngyöket, énekeskönyvet és más ott heverő tárgyakat, amelyekkel babrálva az adatközlő zajt kelthet az érzékeny mikrofonban. Figyelembe kell venni azt is, hogy a mikrofon helyes távolságra legyen az adatközlőtől (az ún. dinamikus mikrofonok esetében ez 30–50 cm).

A magnetofont máshova kell tenni mint a mikrofont, és elég távolra ahhoz, hogy a készülék zaja a mikrofonon keresztül ne kerüljön rá a szalagra. A magnetofon általában a gyűjtő mellé a padlóra vagy egy székre kerül. Így a készülék mindig a felvételt készítő keze ügyében van, s ugyanakkor eléggé távol az adatközlőtől, hogy ne zavarja őt.

A felvételt készítést tapintatosan, de határozottan végezzük. A zajok és egyéb zavaró tényezők kiküszöbölése talán kisszerűnek tűnő dolgok elvégzését követeli meg, de figyelembe kell vennünk, hogy a felvételeket a későbbiekben le is kell jegyeznünk. A helyszínen figyelmen kívül hagyott zajok, például az óra ketyegése, percről percre ismétlődve zavarja a lejegyzőt, s mindez megnehezíti a lejegyzést, s ráadásul megnyújtja a rá fordított időt. — Természetesen nem mindig sikerül eszményi feltételeket teremteni. A felvételeket néha padláson, szaunában, fűszekrényben, csúszkában, pajtában, székelykertben, kerti hintaszékben vagy a kaszálón sikerül elkészíteni. Mégis mindig törekednünk kell arra, hogy a fölösleges zajokat minél jobban kiküszöböljük.

A Finn Nyelv Hangarchívuma nyelvtudományi hanganyaggyűjtésének az a célja, hogy lehetőleg szabad, spontán beszéd kerüljön hangszalagra, olyan hiteles szöveg, amelyet a beszélgetés módszerével és a technikailag kifogástalan eredményre törekvéssel el lehet érni. A gyűjtőnek inkább érdeklődő hallgatónak kell lennie, mint kérdezőnek. Természetesen irányítania is kell az adatközlő elbeszélését, ugyanakkor nem szabad makacsul sürgetnie a választ az olyan kérdésekre, amelyekkel a beszélgető-

társ — úgy tűnik — nincs tisztában. A gyűjtőnek törekednie kell az adatközlő bizalmának megnyerésére azzal is, hogy tisztelettel viszonyul az általa elmondottakhoz, és hogy végig hagyja mondani a mondandóját.

A gyűjtőnek meg kell tanulnia mellőzni mindenféle „igen, igen; úgy, úgy”-féle helyesléseket, amilyeneket a felvételkedzésben gyakorlatlanok sűrűn használnak anélkül, hogy észrevennék. Később, a szalagot hallgatva, különösen pedig a szöveg lejegyzésekor ezek bosszantóak lehetnek. A természetesség szempontjából is teljesen fölöslegesek. A helyeslést kitűnően ki lehet fejezni igenlő bólintással, az érdeklődő hallgatást pedig kifejező mimikával. A beszélő természetes dolognak tartja a kérdező szótlanágát, ha látja, hogy figyelmesen hallgatja őt.

Amikor a felvételt elkezdjük, először is a szalagra olvassuk az adatközlő pontos személyi adatait. Ez a következőket jelenti: a teljes nevét, azaz mindegyik keresztnévét, családi nevét, adott esetben a korábbi családi nevét is. Születési idejét napnyi pontossággal, születési helyét a falu, esetleg a ház nevének említésével rögzítjük. Utána elmondjuk röviden az adatközlő életrajzát, elsősorban az esetleges lakóhelyváltoztatásokat, a pontos évvel és az ott eltöltött idővel együtt. A felvétel készítésének időpontja és helye szintén megemlítendő, az utóbbit lehetőleg a ház nevével is jelezzük. A felvétel készítőjének nevét is célszerű a szalagra mondani.

A bemutatás legyen természetes, ne érződjön hivatalosnak. Ha az adatközlő túlzottan bizalmatlan vagy a beszélgetés kezdetben nagyon merev, bizonytalan az adatokat utólag is rá lehet olvasni a szalagra, de ebben az esetben ne feledjünk üres helyet hagyni erre a célra a felvétel elején. Természetesebbé tehetjük a bemutatást úgy is, hogy a személyi adatokat már a felvételt megkezdve kérdezzük meg, ráadásul így észrevétlenül át lehet siklani magára a beszélgetésre is.

A szövegek témaköre nincs meghatározva. A Finn Nyelv Hangarchívuma a nyelvtudományi felvételek azonos minta szerinti készítésére — több külföldi archívumtól eltérően — nem törekszik. Már maga a kötetlen interjúforma is nagyon változatos anyagokat eredményez. Csupán a gyűjtő személyes kérdezési szokásai teremtenek valamiféle egységet. A helyes témaválasztásnak a felvételek összessége szempontjából mégis nagy jelentősége van. Az összegyűjtött anyagnak egyrészt tartalmasnak és régi eredetűnek, másrészt pedig természetes, szabad beszédnek kell lennie.

Az első kérdéseket célszerű az adatközlő személyével kapcsolatban feltenni, például gyerekkoráról vagy életének fordulópontjairól kérdezni. Ezekre még a félénk, az ismeretlentől tartó adatközlő is tud valamit válaszolni. Ugyanakkor a gyűjtő számára is világossá válik, milyen az adatközlő életmódja, milyen jellegű munkákat végzett életében: azaz milyen dolgokról tud beszélni. A beszélgetést valamilyen tárgyas témával érdemes kezdeni. A nép anyagi kultúrája terén bőséges lehetőséget kínál a régi paraszti kultúra, amelyről hosszasan lehet kérdezősködni.

A beszélgetés során gyorsan kiderül, hogy az adatközlő a szellemi hagyományoknak is jó ismerője-e; ezt néhány óvatos közbekérdezéssel is ellenőrizni lehet. Ha igazolódik feltevésünk, új, általában igen sokoldalú nyelvi anyagot eredményező témakör következhetik. Kitérül a hiedelmek, álmok, történetek és varázslatok világa.

A túl általános kérdések, különösen a beszélgetés elején, meglephetik az adatközlőt. Ki ne találná furcsának elsőre az ilyenféle kezdéseket: „Most meséljen valamit a gyermekkoráról!” Sokkal jobb valamilyen konkrét dolgot kérdezni, legyen az akár a következő: „Milyen házuk volt gyerekkorában?” Az ilyen kérdés után még a bátortalanabb adatközlő is jól el tudja kezdeni a mesélést.

Az adatközlő hosszú, s különben folyamatos, jó elbeszélését is ki kell egészíteni újabb kérdések segítségével. Ez a kérdezőtől aktív figyelmet követel meg. Nem szabad túlságosan mélyen belemerülnie a jegyzetelésbe, s akkor sem szunyókálhat, ha az adott járásban már sokszor hallott dologról van szó. A figyelmes kérdező sok mindent kibonthat a jelentéktelen témából is, s logikusan, észrevétlenül képes egyik dologról a másikra áttérni. A témáról témára történő önkényes ugrálás ugyanis nagyon elfárasztja a mesélőt, és így a vele való beszélgetés és az ismeretség rövid lesz.

Az idősebbek kérdezgetésében nem szabad túl gyors tempóban haladni. Hagyni kell, hogy közben az adatközlő a gondolatait összeszedje. A magnetofont azonban nem szükséges és nem is érdemes megállítani. Néhány fél perces szünet semmit nem jelent. Alapelvünk az is, hogy a rosszul sikerült kérdéseket és más hasonlókat nem szabad a szalagról letörölni.

A feladatának megfelelni képes gyűjtő biztosan megbirkózik a szokásos menetű felvételt félbeszakító mindenféle meglepetéssel, ha az nem technikai jellegű hiba. Ha például az adatközlőt telefonhoz hívják, vagy a szomszéd tér be valami apró dolgot elintézni, általában nem szükséges a magnetofont azonnal megállítani. Az ebéd utáni álmából felébredt kisgyerek csendesítésének vagy a macska, kutya udvarra eresztésének szalagon való megörökítésével — akaratlanul is — gyakran kitűnő dajkanyelvi felvételeket is készítünk.

A beszélgetések időtartama nincs meghatározva. A tapasztalt gyűjtő egy személytől legalább egy-egy órányi anyagot vesz fel. Rövidebbre csak kivételes esetekben sikerül a felvétel. Az átlagos adatközlő fáradtság nélkül 1—2 órát tud beszélni. A 3—5 órát mesélők már ritkábbak; az archívum anyagában egy 7 órás beszélgetés a csúcstartó.

A Finn Nyelv Hangarchívuma felvételeinek döntő többsége 9,5 cm/s szalagsebességgel készült, amelyet a nyelvi jellegű gyűjtésekhez elegendőnek tarthatunk. Ha a felveendő anyag különösen értékes és fonetikai vizsgálatra is alkalmas, akkor esetleg 19 cm/s sebességgel készül a felvétel.

Az archívum magnetofonkészülékei csaknem kivétel nélkül kétsávosak, azaz olyan készülékek, amelyek a felvétel készítésekor a szalag mágneses felületének csak a felét használják. Egyetlen szalagra így tehát két egymás melletti felvétel fér rá. A teljes sáv szélességű felvételek, amilyeneket a stúdiókban kizárólagosan készítenek, általában drágább felszerelést és sok hangszalagot igényelnek: mindez az archívum számára túlzottan költséges lenne.

Az utóbbi években az archívum a felvételekhez többnyire hálózati és telepes változatú norvég Tandberg magnetofonokat használt. Ezekből jelenleg 50 db áll az archívum rendelkezésére. Az elsőket 1963-ban szerezték be. Ezek az archívum céljai-

nak nagyon megfelelőnek bizonyultak. A terepen könnyen mozgathatók, eléggé tartósak, és olyan könnyű használni őket, hogy egyáltalán nem igényelnek magas technikai tudást a felvétel készítőjétől. A Tandberg magnetofonoknak öt típusát használja az archívum: a nyolcast, amely két sebességű; a három sebességű kilencest; ennek tranzisztoros változatát, a tizenötöst; a tizenkettes sztereó készüléket, valamint a tizenegyes elemes riportermagnetofont. Ezek úgynevezett nyitott rendszerű orsós magnetofonok. Az archívum a jövőben sem kíván a kazettás technikára áttérni. A kazettás szalag vékonysága és keskenysége miatt a felvételek megőrizhetősége rosszabb, mint a közönséges szalagra rögzítetteké.

Az archívum kezdettől fogva kizárólag dinamikus mikrofonokat használ. Az archívum céljainak leginkább azok a típusok felelnek meg, amelyek irányra érzékenyek. Az ilyen mikrofon akkor veszi jól a hangot, ha egyenesen, kb. 30 cm távolságból beszélnek bele. A mikrofon mögül és az oldalról jövő hangok a hangszalagon rosszabbul hallatszanak, s ez a felvételt zavaró zajok csökkenését eredményezi. — Jelenleg az archívum csak két mikrofonmárkát használ. Az egyik a Sennheiser típusú MD 408 (impedanciája 200 Ω , érzékenysége 0,15 mV/ μ b, frekvenciája 100—14 000 Hz). A másik pedig az AKG 202 típus (impedanciája 300 Ω , érzékenysége 0,16 mV/ μ b, frekvenciája 20—20 000 Hz).

A kezdeti kísérletek után az archívum az amerikai Scotch 208 típusú hangszalagot használja. Ez poliészter vázú, átlagos erősségű „low print” szalag, amelyen az átkopírozódás, a hang átvándorlása a csévézés közben elhanyagolhatóan ritkán fordul elő, és amely éppen emiatt hosszú ideig alkalmas a megőrzésre. Az átlagos tartósságú szalagokhoz képest nagyon finom szerkezetű és rendkívül hajlékony, ezért jól megfelel a kis felvételi sebességhez, valamint a kisebb magnetofonokhoz is, amelyekhez általában vékonyabb szalagot ajánlatos használni. Az archívumban 5 és 7 col átmérőjű hangszalagorsókkal veszik fel a szövegeket. Az elsővel két sávon, 9,5 cm/s sebességgel egy órányi, az utóbbival két órányi felvétel készíthető.

A ma használatos poliészter vázú hangszalagok tudvalevőleg jól bírják a hőmérséklet és a páratartalom változását. A Finn Nyelv Hangarchívumának a Helsinki Egyetem alagsorában lévő szalagraktára ennek ellenére el van látva Carrier márkájú vízkondenzáló klímaberendezéssel, amely a helyiséget egyenletesen hűvösen (+18 °C) tartja; valamint Defensor típusú légnedvesítővel, amelynek segítségével a viszonylagos páratartalom állandóan 55%. A hangszalagtekercsek eredeti kartondobozukban maradnak, a dobozok pedig álló helyzetben úgy kerülnek a polcokra, hogy az orsók meg ne nyomódjanak vagy el ne görbüljenek.

Gyakran felvetődik, hogy általában meddig őrizhetők meg a szalagon lévő hangfelvételek. Erről még nincsenek tapasztalati ismereteink, ezt majd az idő mutatja meg. Az archívum legrégebbi felvételei kb. három évtizede készültek, ezeken semmiféle halkulást nem lehet észrevenni.

Az archívum rendszere, a gyűjtemények használata

A Finn Nyelv Hangarchívuma a felvételeket időrendi sorrendben őrzi. Minden szalag minden felvételéről gyűjtőcédula készül. Ez az archívumban az ismeretszerzés alapegysége. A cédula tartalmazza az adatközlő nyelvével kapcsolatos megjegyzéseket, pontos személyi adatait — még azt is, hogy élete folyamán mely helyeken élt —, a felvétel készítésének idejét, helyét, valamint a felvétel készítőjét, sőt még olyan technikai tudnivalókat is, mint például a szalagsebesség és a felvétel időtartama. Végül a cédula feltünteti a szalag számát és a felvételnek az adott hangszalagon viselt sorszámát (ugyanazon a szalagon ugyanis általában több felvétel vagyis elbeszélés található).

A cédulák a gyűjtőkatalógusban a szalagok és a felvételek szerinti számrendben találhatók. A különböző nyelvek és nyelvjárások gyűjtőcéduláinak számai nyelvek és települések szerint is össze vannak gyűjtve külön cédulákon. A településcédulákról (nyelvi cédulákról) kiderül az adott nyelvjárás (nyelv) összes anyagmennyisége órányi, percnyi pontossággal. A cédulák települések és nyelvek szerint betűrendben vannak.

A gyűjtőkatalógus és a településkatalógus mellett betűrendes személyi katalógus is létezik azokról, akikkel felvételt készített az archívum. A személyi cédulán annak a szalagnak, illetve szalagoknak a száma található, amelyek az adott személy beszédét őrzik, valamint a beszélgetések összes időtartama.

A nyelvjárásokról és az adatközlőkről a gyűjtők által összeállított gyűjtési beszámolókból lehet további ismereteket szerezni. Ezekben a gyűjtők fő vonalaiban, naplószerűen ismertetik a gyűjtőmunka lefolyását, közelebről jellemzik az adatközlőket, és elmondják megfigyeléseiket a nyelvjárási jelenségek megőrződéséről. A gyűjtési beszámolók kötetlen formájúak, a gyűjtők a munka során szerzett személyes benyomásaikat is elmondhatják benne.

A hangarchívum kezdettől fogva törekedett arra, hogy az adatközlőkről — legalább a legkiválóbbakról — fényképfelvétel is készüljön, lehetőleg saját környezetükben, a beszélgetés ideje alatt. Így gyűlt össze az archívum kb. 6500 fényképet tartalmazó gyűjteménye. Szinte minden kép negatívja is megvan az archívumban.

A Finn Nyelv Hangarchívumának felvételeit az egyetemi hallgatók és a kutatók — csakúgy mint a nagyközönség — szabadon használhatják. A felvételeket az archívumban is meg lehet hallgatni, sőt kölcsönözhetők is. Az 1970-es években összesen 10 500 órányi felvételt kölcsönöztek az archívumból. Az eredeti felvételeket nem használják, csupán a róluk készült másolatokat. Eddig az archívum anyagának több mint $\frac{1}{3}$ részéről, kb. 7500 órányi anyagról készült másolat. A cél az, hogy a teljes anyagról álljon rendelkezésre másolat, ez az archívum szolgáltatási lehetőségeit is javítaná.

A szolgáltatások javítását teszi lehetővé az is, hogy az archívum felvételeiről 1963-tól kezdődően tartalomjegyzék és témakatalógus készült. Ezek a nyelvtudományon kívül leginkább a néprajz, a néphagyományok és a történelem kutatásában hasznosíthatók. A tartalomjegyzékek részletekbe menően tüntetik fel az adott hang-

szalag tartalmát. A tartalomjegyzékekben előkerülő témákat kicédulázzák; ezekből áll össze a témakatalógus. 1976-ig 3360 óranyi szöveg tartalma volt katalogizálva. Ezekből 54 katalóguskönyv és 59 000 témacédula gyűlt össze. A témacédulákat több mint 600 címszó szerint csoportosították. A címszavakat a következő fő osztályokba sorolják be: foglalkozások, szállítás, háztartás, kézi munkák, öltözködés, épületek, természet, nagy életfordulatok, időszámítás és időjárás, népköltészet, társadalom. A tartalomjegyzékek összeállítása 1976-tól anyagi eszközök hiányában szünetel. Ez nagy kár, mivel ezáltal az archívum felhasználhatósága csökken: az anyag tartalmáról ugyanis nem állnak rendelkezésre információk.

Az archívum felvételeit folyamatosan lejegyzik, azaz fonetikus írással rögzítik. Jelen pillanatban kéziratos formában 1000 óranyi szövegről készült lejegyzés. Nyomtatva ez 25 000 könyvoldalt tenne ki. A lejegyzések elsősorban finn nyelvjárásokból valók, de karjalai, inkeri, lüdi, lapp és zürjén szövegek is vannak köztük.

A hangarchívum anyagából az évek folyamán a kutatók és a nagyközönség igényeinek kielégítésére nyomtatásban is megjelentek bizonyos részletek. 1971-ben jelent meg Terho Itkonen „Kuoreveden ja Keuruun murrettä” (Kuorevesi és Keuruu nyelvjárása) című munkája, amely négy óranyi, fonetikusan pontosan lejegyzett nyelvjárási mutatót közöl az adott településekről, valamint a nyelvjáráshoz fűz magyarázatokat. 1977-től kezdődően jelenteti meg a Finnországi Nyelvek Kutatóközpontja a nagyszabásúvá vált „Suomen kielen näytteitä” (Finn nyelvi mutatók) című sorozatát, amelyből eddig 18 kötet jelent meg. Minden kötet 2 óranyi, pontosan lejegyzett nyelvjárási szöveget tartalmaz egy-egy településről. A köteteket az adott nyelvjárást jól ismerő szakemberek szerkesztik.

A nyelvtudósok mellett a nagyközönség használatára is készült J. Juhani Korttala 1964-ben megjelent „Vanha Kuusamo kertoo” (A régi Kuusamo mesél) című könyve. 1973-tól kezdődően jelenteti meg a Finn Irodalmi Társaság „Kotiseudun murrekirjoja” (A szülőföld nyelvjárási könyvei) című sorozatát, amely a szakemberek mellett szintén a nagyközönség számára is készül. Eddig a „Someron murrekirja” (Someroi nyelvjárási könyv) (417 l., 1973), a „Tyrvään murrekirja” (Tyrväi nyelvjárási könyv; 385 l., 1976) és a „Länsi-Kannaksen murrekirja” (A Nyugati-szoros nyelvjárási könyv; 259 l., 1982) jelent meg, Pertti Virtaranta szerkesztésében. Megjelenés előtt áll a Paula Eskola által szerkesztett „Porin murrekirja” (Pori nyelvjárási könyv). — Ugyanilyen alapelvek szerint szerkesztette Helmi Virtaranta a karjalai történetek gyűjteményes kötetét, a „Kultarengas korvaan”-t (Aranykarika a fülbe; 397 l., 1971).

A Finn Irodalmi Társaság megjelentetett továbbá — leginkább az egyetemi oktatás szükségleteinek kielégítésére — a Finn Nyelv Hangarchívumának anyagán alapuló ötrészes sorozatot, amely a „Näytteitä uralilaisista kielistä” (Mutatók az urali nyelvekből) (The Uralic Languages, Examples of Contemporary Usage) címet viseli. A sorozat részei: I. Suomen murteet (A finn nyelvjárások; 1980. Szerk.: Pertti Virtaranta és Jaakko Yli-Paavola), II. Viron kirjakieli (Az észti irodalmi nyelv; 1975. Szerk.: Pertti Virtaranta és Seppo Suhonen), III. Lähisukukielet (A közeli rokon nyelv-

vek; 1978. Szerk.: *Pertti Virtaranta és Seppo Suhonen*), IV. Etäsukukielet (A távolabbi rokon nyelvek; 1975. Szerk.: *Juha Janhunen*), V. Unkarin kirjakieli (A magyar irodalmi nyelv; 1978. Szerk.: *Seppo Suhonen és Viljo Tervonen*). Minden egyes részhez szövegfüzet is tartozik és kb. egy órás magnetofonkazetta.

Az archívum anyagát főleg a különböző egyetemek, főiskolák hallgatói és kutatói használják. Megemlítendő, hogy az 1960-as évektől kezdődően több mint tíz doktori disszertáció, két tucatnyi licenciátusi dolgozat és 150 olyan szakdolgozat készült, amelyek kisebb-nagyobb mértékben az archívum anyagán alapultak. De az archívumot mások is felhasználják: elég ha csak a rádiót és a különböző színházakat említjük, akik nyelvjárási darabjaikhoz eredeti népnyelvi szövegeket igényelnek, mintául színészek számára. De még a mindennapi emberek is betérnek néha az archívumba, hogy szülőföldjük nyelvjárását (vagy akár valamelyik rokonuk beszédét) hallgassák.

A Finn Nyelv Hangarchívuma első évtizedeinek nagy vállalkozása, a régi finn népnyelv gyűjtése lassan végéhez érkezik. Most ennek az anyagnak a további feldolgozása van soron: a katalogizálás, lejegyzés és lehetőségek szerint a megjelentetés. A gyűjtőmunkában pedig a beszélt nyelv különböző változatainak gyűjtésére helyeződik át a fő hangsúly, a kutatók igényeinek megfelelően. A másik fontos cél a rokon nyelvek rendszeres gyűjtése. Ez remélhetőleg a szovjet és a magyar finnugristákkal együttműködve valósul meg.

ERKKI LYYTIKÄINEN

The Finnish Language Tape Archive

The function of the tape archive is to store on tape Finnish and related languages for the purposes of research and university teaching. The archive contains altogether about 20,000 hours of tapes, of which about 15,000 hours is of Finnish dialects. The collection is set out in categories on page 130. In its extent the Finnish language tape archive is probably the world's largest sound archive for linguistic science.

It was founded in 1959 through the activities of professor Pertti Virtaranta and it now forms part of the organisation of the Research Centre for Domestic Languages.

Old colloquial speech has been recorded not only within Finland but also outside its borders: in Vermland and Norrbotten in Sweden, in Finnmark (Norway), in Ingria, America and Australia. In recent times, attention has also been paid to the recording of the changing spoken language of Finnish; collection of material of significance to cultural history has been part of the programme since the archive's inception.

The archive contains samples of all the Uralic languages. There is Hungarian, both dialectal and spoken, with a relatively large number of interviews with writers and other cultural figures.

In dialect recording the aim has been to capture unscripted, natural speech.

Interview subject matter is in principle unlimited and questionnaires are not used. The average age of the interviewees is about 80 years. Recordings are conducted at the interviewees' homes where studio conditions have been created. Recording equipment is of semi-professional standard.

A running index card is written out for every tape in the archive, containing the essential information about the interviewee and the recording. This running index forms the nucleus of the archive's retrieval system. To assist retrieval there are also dialect, language and interviewee files. About a fifth of the dialect material has been categorised with a list of contents and subject matter.

About 900 hours of the archive material have been transcribed phonetically. Material has also been published in printed form in several volumes. Some of these are noted on pages 137—8. The archive's address: Vironkatu 9 A 3, 00170 Helsinki 17 Finland

E. LYYTIKÄINEN

Észrevételek tájszóközlések példamondatairól

1. A nyelvjárásban járatos olvasó idézetek és szakirodalmi hivatkozások nélkül is tudja, hogy tájszóközlésekben — akár szótárnyi terjedelmű, akár egy-két lapos gyűjteményről van szó — a példamondatok közlése valahogy magától értetődő követelmény, természetes dolog. A példamondatok közlését nem kellett és nem kell magyarázni, elmaradásukat annál inkább.

BALASSA JÓZSEF a nyelvjárásgyűjtőknek szóló ajánlásaiban azt írta 1905-ben: „A gyűjtő jegyezze föl mindig az egész mondatot, melyben az illető szót hallotta s ez szolgáljon magyarázatul” (MNYTK. 4. sz. 5). BÁRCZI megismétli Balassa gondolatát: „minden tájszót mondatban kell feljegyezni, mégpedig nem mesterségesen alkotott, hanem valóban elhangzott nyelvjárási mondatban” (I. OK. VI, 69). Kitűnő Szamosháti Szótára bevezetőjében írja CsÍRY, hogy szótárában az értelmezés után „szükség szerint egy vagy több példamondat következik. A példamondat csak az egészen közönséges jelentések mellől marad el” (15—6; az idézet második része a köznyelvivel megegyező szamosháti szavakra vonatkozik). DEME szerint is „adjunk minél több példamondatot, mely a szó jelentését és használatát megvilágítja” (NyjAF. 14). VÉGH JÓZSEF úgy véli, „ne maradjon el a jelentést pontosan megvilágító példamondat” (MNyj. II, 53). Ugyancsak VÉGH JÓZSEF önkéntes gyűjtőknek szóló tanácsaiban ezt olvassuk: „A példamondatot ne a gyűjtő szerkessze meg emlékezetből, hanem az adatközlővel való beszélgetés során lessen el egy-egy mondatot. Az ilyesmi feljegyzése nem nehéz. Arra viszont vigyázzon a gyűjtő, hogy a példamondatok olyanok legyenek, hogy abból a szó jelentését meg lehessen állapítani. A szó jelentésére nézve ugyanis semmit sem mondanak az ilyen típusú mondatok: »Hol az ostor?«, »Itt az ösztöke» (VÉGH JÓZSEF, A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyaga és szókincse. 1. Szántás-vetés. Bp., 1962. 9). És végül a legújabb, ugyancsak önkéntes gyűjtőknek fogalmazott útmutató: „A szócikk utolsó eleme a példamondat. A jól választott példamondat eligazítja a nyelvjárás kutatóját olyan kérdésekben is, amelyekre a szótár esetleg nem adta meg a választ. Szükség esetén több példamondatot is adjanak, hiszen ezek rávilágítanak a használati és jelentésárnyalati, szókapcsolati (vonzati) különbségekre is. Ezek a példamondatok mindig a helyi nyelvhasználatból, a legjobb adatközlőktől legyenek” (HAJDÚ MIHÁLY, Útmutató nyelvjárási témájú pályamunka készítéséhez... H. és é. nélkül. 4).

Némileg módosult a helyzet az utóbbi időben; I. IMRE SAMU: „A valódi tájszavak és jelentésbeli tájszavak jelentéseit, jelentésárnyalatait — elsősorban az igék és

melléknevek esetében — többnyire példamondattal is szemléltetem. Az alaki tájszavakhoz példamondatot ritkán adok” (FTsz. 16), illetőleg alaki tájszavakhoz „példamondat nem szükséges” (Uő.: MNy. LXXI, 225). Továbbá: „helykímélés céljából csak olyankor iktattunk be példamondatot, amikor a jelentés megvilágítása vagy valamely sajátos nyelvjárási alak ezt elengedhetetlenné tette” (GÁLFFY MÓZES és MÁRTON GYULA in: NEMES—GÁLFFY—MÁRTON, Torjai szójegyzék. Sepsiszentgyörgy, 1974. 6); még tovább: „Példamondatokat csak akkor szerepeltetünk, ha a jelentést jobban megértetik, vagy a különös nyelvjárási alak úgy kívánja” (PENAVIN OLGA—MATJEVICS LAJOS, Székely szójegyzék; a számozatlan bevezetés utolsó oldalán). Az ÚMTsz. gyakorlatára l.: „Az értelmezés után, ha szükséges és a források lehetőséget adnak rá, példamondatot is adunk” (HOSSZÚ FERENC: Nyr. XCVIII, 226), illetőleg „Példamondatot szócikkeinkbe csak akkor veszünk fel, ha bizonyító funkciója van, vagyis ha az értelmezést mintegy kiegészíti” (ÚMTsz. I, 20). L. még MNy. LXXIII, 224—5 és NytudÉrt. 103. sz. 11.

Ez az eljárás sem problémátlan azonban. SZABÓ JÓZSEF — a Mihályi tájszótárról írván — vitathatónak tartja, hogy csak akkor közlünk példamondatot, ha szükségesnek látszik. Ugyanis: „annak megítélése, hogy mikor szükséges és mikor fölösleges példamondattal megvilágítani egy-egy szó jelentését és használatát, olykor elég nehéz, és szubjektív mozzanatoktól sem mentes, éppen ezért — véleményem szerint — szerencsésebb, ha mindegyik címszóhoz példamondatot is adunk. Az alaki tájszavaknál... esetleg inkább elfogadható, hogy nincs példamondat, a valódi és a jelentésbeli tájszavak esetén... azonban eléggé szembeötlő — legalábbis számomra — a példamondat hiánya” (MNy. LXXVII, 226).

2. M i l y e n a j ó p é l d a m o n d a t ? Olyan, amelyből megállapítható *a)* az illető szó jelentése, illetőleg amellyel szemléltethető *b)* egy-egy jelentés vagy jelentésárnyalat és *c)* a szó használati köre.

Ha a példamondatból megállapítható a nyomozott szó jelentése, akkor az illető mondat definícióval ér föl s — legfőlőbb némi stiláris változtatással — jelentésmagyarázatnak is tekinthető. De vajon elhangzanak-e ilyen mondatok a spontán, természetes nyelvjárási beszédben? A leghatározottabb *nem*-mel kell válaszolnunk. (Ez egyébként érvényes a többi nyelvváltozatra is.) Nem véletlen, hogy a kérdéses szótárakban, szójegyzékekben, szóközlésekben közzétett példamondatok között ilyen elenyészően kevés van. „A példamondatok nagy része az egyszerű mindennapi élet banalitásait mutatja. A nép nem közmondásokban és rigmusokban beszél” (MARKÓ IMRE LEHEL, Kiskanizsai szótár 8) — s nem is definíciókban, teszem hozzá, s nemcsak a nép (vö. W. MITZKA, Deutsche Mundarten. Heidelberg, 1943. 140; l. még Nyr. XCVII, 226). Ezért az a nyelvjárásgyűjtő, aki passzív megfigyeléssel kívánná a szóban forgó példamondatokat kivárni, még akkor is várhatna az ítéletnapig, ha csupán tájszójegyzéket óhajtana összeállítani.

Marad tehát a jó példamondatok másik csoportja, az, amelyekkel egy-egy jelentés vagy jelentésárnyalat, illetőleg a szó használati köre szemléltethető.

Efféle mondat sok elhangzik, tehát passzív megfigyeléssel is lehet gyűjteni őket. De — ha jó adatközlőink vannak — aktív módszerrel is gyűjthetők: a tudakolózó kérdésre adott válaszok — adatközlőtől függően — jó példamondatok is lehetnek. Íme az a terület, ahol példamondatok után kereskedve a legtöbb s legjobb termést takaríthatjuk be!

Ahhoz azonban, hogy a szógyűjtő a sok elhangzó mondat közül ki tudja választani azt vagy azokat, amelyekkel szemléltetni tud, ismernie kell a szemléltetendő szó jelentését vagy a szó jelentésmezejének szemléltetendő részét. Úgy is mondhatnám, hogy a jó példamondat kiválasztását meg kell előznie a vonatkozó szóval való megismerkedésnek. Ha viszont már megismertem a szót, akkor — kellő lexikográfiai ismeret és gyakorlat birtokában — tudnom kell úgy „hangszerelni”, tehát jelentését megadni s különböző, használatára vonatkozó minősítésekkel jellemezni, hogy az olvasó példamondat nélkül is világosan megértse, miről van szó. Ha nem ismerem a szó jelentését pontosan, akkor nem tudom kiválasztani a hozzá illő jó példamondatot sem.

A szemléltető példamondatok néha arra csábíthatják a kritikus olvasót, hogy felülbírálja a szótáríró vagy tájszóközlő jelentésmagyarázatát, mondván, ez és ez a példamondat bizonyítja, hogy így és így kellett volna pontosabban megadni a szó jelentését. Az efféle felülbírálással megítélésem szerint csínján kell bánnunk. Részint azért, mert amíg a helyszínen meg nem győződtem kételyem jogosságáról, gyanúm sok esetben maga is kétséges. Részint pedig azért, mert a szóban forgó példamondatok nem tudományos igényű definíciók, s teret-lehetőséget adnak beleérzésekre és -magyarázatokra is. Továbbá: a példamondatok némelykor a szó jelentéstartományának csupán egy szegletét világítják meg (vö. ehhez MNy. LXXIII, 225). Végül pedig azért, mert esetleg bizony a példamondat nem jó (ez persze a gyűjtő lelkén szárad).

3. Ha a példamondatok szerepét leszűkítjük arra a körre, amelyet a modern leíró lexikográfia a különböző (szófaji, stilisztikai, a szó használati körére, szociális érvényére stb. utaló) minősítések segítségével világít meg, akkor arról az igényről bízást lemondhatunk, hogy lehetőség szerint mindenegyes tájszóhoz csatoltassék legalább egy példamondat.

Igenám, csakhogy az eddigi dialektológiai gyakorlat azt mutatja meglehetősen egyöntetűséggel, hogy a példamondatoknak az említetteken kívül egyéb funkciója is van (vö. ehhez HAJDÚ MIHÁLY eszmefuttatását: Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok 7. sz. 73—4). Lássuk ezekre FIERS MÁRTÁNAK a Torjai szójegyzékről írt sorait: „A példamondatok közlése egy-egy tájszó alakját, jelentését vagy mondattani használatát világítja meg... a címszó tótani viselkedéséről mond valamit... Másutt az ige vonzatát tudjuk meg belőle... Máskor a példamondat egy szó vagy szókapcsolat absztrakt jelentéséről tanúskodik... A példamondatok a nyelvjárás olyan egyéb jelenségeit is tükrözik, amelyeket a szójegyzék másképp nem tüntethetne fel. Ilyen alak-tani jelenség a nem hasonuló *-val*, *-vel* rag... és az elbeszélő múlt... mondattani jelenség például az igekötős igéknek a nyelvjárásra jellemző szórendje... a példamon-

datok... a... nyelvjárást beszélők életvitelét, mentalitását is meghitt közelségbe hozzák” (MNY. LXXII, 245). Ezzel kapcsolatban érdemes volna némely dolgot tisztáznunk. Senki nem vitathatja, hogy valamennyi, főntebb felsorolt információ fontos, s hogy bővíti a nyelvjárásról való ismereteinket. Kérdés azonban — s ezért megfontolásra méltónak látszik —, hogy ezeknek az információknak valóban példamondatok segítségével kell-e kifejeződniük, s hogy tájszótárakban kell-e helyet kapniuk. Ha a tájszótárt szigorúan lexikográfiai műfajnak tekintjük, akkor bizony azt kell mondanunk, zömük nem odavaló. Erre utal FIERS azon mondata, hogy „A példamondatok a nyelvjárás olyan egyéb jelenségeit is tükrözik, amelyeket a szójegyzék másképp nem tüntethetne fel” (i. h.). Az aligha lehet vitás, hogy a példamondat nem helyettesítheti a szó használati körére és szociális érvényére vonatkozó minősítést. Miért? Mert nem tükrözheti mindazt, ami lexikográfiai értelemben egy-egy (táj)szó sajátja (a szociális érvényt például csak igen ritka esetben). Következésképpen nem hárítható a példamondatra az említett minősítések közvetítése sem. Gyűjtéslélektani okból nemcsak azért nem tartom szerencsésnek a „minden tájszóhoz példamondatot”-követelményt, mivel a gyűjtő egyébként is megosztott figyelmét tovább osztja, hanem azért is, mert a gyűjtő úgy érezheti, hogy (jó vagy rossz) példamondatával minősíti is a tájszót, s a szó használati körének pontos meghatározása ennek következtében könnyebben elikkadhat. (Az persze igaz, hogy a példamondatok nem lexikográfiai felhasználásra akkor is jók, ha lexikográfiailag nem jelentenek semmi plusz ismeretet.) Úgy vélem, ha a szótárírónak kellő mennyiségű példamondata van, akkor azokból összeállíthatja a bennük rejlő s a nyelvjárást jellemző morfológiai, morfonológiai, szó szerkezeti, bizonyos mondattani stb. típusokat, s e típusok konkrét adatait is felsorolhatja. Ezzel anyagát számottevően informatívabbá s használhatóvá teszi, azonkívül ez a megoldás gazdaságosabb is, bár kétségtelen, hogy pluszmunkát jelent. Ez a munka azonban nem befolyásolja a tájszótári munkálatokat! Úgy vélem továbbá, hogy néhány oldalas, jó szöveggözlés többet adhat a nyelvjárás színeiből, mint mondjuk két- vagy háromszáz, egymástól független példamondat.

S még valamit. A tájszótárak példamondataiban valóban sok nem lexikológiai információ rejtőzik. Ezeknek az információknak egy része azonban a szó legszorosabb értelmében rejtőzik. Honnan tudhatná e szótárak olvasója, hogy — ha például a *-val*, *-vel* rag használatára kíváncsi — hol, melyik címszóhoz rendelt melyik példamondatban kereskedjék? Ő csak a betűrendbe szedett címszavak segítségével tud tájékozódni, ez azonban csak lexikográfiai útmutatást ad. Megteheti persze, hogy találomra elolvas — mondjuk — száz példamondatot, s vagy megtalálja azt, amit keres, vagy nem. Azt is megteheti, hogy meghatározott szempontok szerint (például: szórend, a toldalékok változatai, a képzők stb.) feldolgozza a szótár teljes anyagát. Hogy ez utóbbit nemigen csináljuk, annak az az egyik oka, hogy jól tudjuk, az efféle vizsgálatok elvégzéséhez jobb a célzott, egy jelenségre összpontosító anyaggyűjtés. A tájszótárak és -közlések példamondatai más szempontú gyűjtés melléktermékei, s mint ilyenek nem felelhetnek meg feltételeinknek teljes egészben.

4. A példamondatokkal összefüggésben föltétlenül említést érdemel a gyűjtő gyűjtési részfeladatainak és a példamondatok gyűjtésének a viszonya. Aki regionális szótárt, tájszótárt vagy regionális szakszótárt készít, annak elsődleges és legfontosabb feladata az, hogy megállapítsa, mely (táj)szavak milyen alakban és jelentésben élnek a vizsgált nyelvjárásban a gyűjtés idején. A többi (tehát a szó használati körének, szociális érvényének stb. a meghatározása) bármily fontos is, ehhez képest másodlagos. Aligha túlzás azt mondani, hogy e feladat lelkiismeretes elvégzése önmagában is nagy fokú összpontosítást követel. De ennek ki kell egészülnie az imént másodlagosnak nevezett feladatok elvégzésével is. Egyidejűleg több szempontból is figyelnie kell tehát a gyűjtőnek adatközlői megnyilatkozásait, el kell vonatkoztatnia, emlékezetében kell tartania a hallottakat, s a benne kialakult képbe kell beleillesztenie egy-egy szóról mindazt, ami a későbbiekben tudomására jut. Főlösképpen lenné bizonygatnom s részleteznem (számosan megtették külföldön s itthon egyaránt), milyen sokrétű gyűjtéslélektani gonddal kell megbirkóznia a szótárkészítőnek. Hadd idézzem mégis HAJDÚ MIHÁLYT: „A legnehezebb dolog egyébként a figyelmet megosztani olyankor, amikor egyetlen cél következetes megvalósítása is hallatlan erőfeszítést kíván, s különben legalább két-három fontos dolgot mindig szem előtt kell tartani (fonetikus lejegyzés, jelentés, toldalékos alakok, példamondatok stb.)” (Dialektológiai szimpozion. Szerk. Szabó Géza, Molnár Zoltán. Veszprém, 1982. 160). Hajdú Mihállyal egyetértve úgy vélem én is, ésszerű minden változtatás, amely a tájszótárak elkészítésére fordítandó időt és energiát úgy csökkenti, hogy nem befolyásolja károsan a szótár értékét, használatát, mivelhogy az a célunk, minél előbb s minél több tájszótár készüljön (i. h.). De éppen a cél érdekében fölvetem a kérdést: muszáj nekünk föltétlenül ragaszkodnunk az eddigi gyakorlathoz? Miért ne tehetnénk különbséget fontos és fontosabb között, s miért ne hagyhatnánk el adott esetben azt, ami kevésbé fontos? A példamondatok sok esetben a szócikk károsodása nélkül elhagyhatók, miért ne lehetne eleve úgy hozzálátni egy tájszótár anyagának a gyűjtéséhez, hogy levennénk a gyűjtő válláról a nyomasztó, nagy terhet (a kötelességet tudniillik, hogy lehetőleg mindegyik szóhoz mellékeljen példamondatot)? Ha nem kellene a gyűjtőnek állandóan példamondatokra is vadásznia, azokat jegyzetelnie, a felszabaduló időt és energiát a fontosabb dolgok alaposabb föltárására fordíthatná. Kevesebbszer élné át az ilyen munkában óhatatlanul föl-fölbukkanó csüggesztő érzést, hogy nem tudja tovább csinálni, ezért gyorsabban elkészülhetne munkájával. Következésképpen: talán több, kisebb-nagyobb tájszótárral és tájszóközléssel lehetnénk gazdagabbak.

5. Röviden még egy szempontról: a nyomdai tér, a terjedelem kérdéséről.

Főntebb szó volt arról, hogy a példamondatok nem is kis hányada lexikográfiai értelemben vajmi kevés információt ad (I. B. LŐRINCZY ÉVA: MNy. XX, 23), illetőleg hogy a valóban jól megszerkesztett szócikk képes elviselni különösebb károsodás nélkül a példamondat(ok) hiányát. Mi lenne, ha nem közölnénk mit sem mondó típus-példamondatainkat? Helyet takaríthatnánk meg. De vajon érdemes-e? HAJDÚ MIHÁLY szerint „a meglévő példamondatokat semmiképpen se hagyjuk el a készülő

regionális tájszótárakból (még akkor sem, ha ezek kissé erőszakoltak), s különösen azzal az indokkal ne, hogy ez terjedelemtöbbletet jelent. Amikor már sikerült tíz ívet kiharcolni egy szótár megjelenése érdekében, akkor már egy fél ív többlet igazán nem számít, s a kiadónak is érdeke a minél jobb, használhatóbb kiadvány megjelentetése” (Dialektológiai szimpozium 160). Elismerem Hajdú Mihály igazát, a „kissé erőszakolt” példamondatokkal én mégis szigorúbb lennék, mivel ezek aligha teszik jobba a kiadványokat. Ha a kérdéses szótárak és szójegyzékek szócikkeinek és példamondatainak az arányát tekintjük, akkor bizony a példamondatok aránya nagyobb, mint gondolnánk. Nem kevés esetben ugyanis — főként, ha több példamondat is közlöttük — a példamondatok teszik ki a szócikk nagy részét. Ezek szerint tehát mégiscsak ésszerűnek látszik e szempontból is, hogy példamondatainkat jól megválogassuk (I. BENKŐ LORÁND: i. m. 181).

6. Hogy mennyire nem lehet a példamondatok ügyét még a tájszóközlések tekintetében sem differenciálatlanul elintézni, azt — úgy vélem — elégséges módon bizonyítják a következőkben szóba hozandó körülmények.

Ha egy tájszótárt olyan szerző készít (gyűjt és szerkeszt), aki egyrészt képzett dialektológus, másrészt anyanyelvjárását vizsgálja, s e nyelvjárás bizonyos jelenségeit leírja-leírta és szövegeket is közöl-közölt, akkor aligha kérjük számon tőle, ha tájszótárában nem közöl sok példamondatot. Egyrészt azért, mert azokat a nem lexikológiai információkat, amelyeket (bár csak töredékesen) a példamondatok közvetítenek/közvetítenek, megtaláljuk önelvű leírás formájában. Másrészt, mivel a szerző személye, addigi munkássága garancia arra, hogy a tájszótárban olvasható lexikográfiai minősítések lehetőség szerint pontosak, a nyelvi tényeket megbízhatóan tükrözik. Ha tehát például Szabó József elkészíti a nagykovácsi tájszótárt, Balogh Lajos a bükit, Várkonyi Imre a büssüit, s csak kevés példamondatot közöl mindegyikük, ettől szótárunk mint lexikográfiai alkotás véleményem szerint ugyanolyan értékes mű lesz, mintha néhány százal több példamondatot közölnének.

Vannak nyelvjárásaink, amelyek elszigetelt helyzetük következtében jobban ki vannak téve a pusztulásnak, mint a többi. Külső nyelvjárásszigeteinkre gondolok elsősorban. Ezekből a nyelvjárásainkból jóval kevesebb közlésünk van általában, mint amennyire szükség volna. A magyar dialektológiának céltudatosan foglalkoznia kellene e nyelvjárások sokoldalú s mielőbbi felgyűjtésével. A nehézségek közismertek. Nos, könnyű belátni, hogy az ezekből a nyelvjárásokból származó közlések, szójegyzékek, szótárak példamondatait másképp kell elbírálnunk, mint a sokkal jobban feldolgozott, központi fekvésű, s — emberi számítások szerint a közeljövőben — külső nyelvjárássziget-helyzetbe nem kerülő nyelvjárásokat. Más szavakkal: a Halmágyról, Felsőőrről vagy Kórógyról származó példamondatot a tér és idő meghatározó koordinátái — közlési, feldolgozási szempontból — fontosabbá avatják, mint mondjuk a nagykovácsi, a büki, a büssüi vagy a mihályi példamondatokat.

Jóval nagyobb a példamondatok szerepe minden olyan esetben, amikor a szótár vagy szójegyzék anyagát más vagy mások gyűjtötték, s más vagy mások dolgozzák

föl (szerkesztik). Különösen akkor, ha a gyűjtők laikusok. Talán nem járok messze az igazságtól, amikor úgy vélem, a példamondatközlés hagyománnyá válásában fontos szerepet játszott az, hogy laikusok gyűjtötték a nyelvjárástan hőskorában a szókészleti anyag nagy részét. Tőlük a szakemberek több okból is megkövetelték a példamondatok közlését. Egyrészt gyűjtéslélektani meggondolásból, hogy tudniillik ezzel is „kényszerítsék” a gyűjtőket a minél megbízhatóbb, az élő nyelvből származó adatok följegyzésére. Másrészt, hogy ők maguk ellenőrizhessék a gyűjtők jelentésmagyarázatait. Végül pedig azért, mert abban az időben oly kevés volt a felgyűjtött nyelvjárási anyag, hogy a példamondatok is fontos nyelvjárási közlésnek számítottak (újabbban s a finn nyelvjárási szótárra vonatkozóan l. NyK. LXXIII, 260, az észtre vonatkozólag pedig NyK. LXXV, 271). Az össznemzeti tájszótárakban amiatt van nagyobb szerepe a példamondatoknak, mivel a gyűjtők nem azonosak a szerkesztőkkel. Ebben az esetben megvan a szakmai (lexikográfiai), de nincs meg a nyelvváltozati kompetencia. A példamondatok ilyenkor a szótárszerkesztők igen fontos forrása, ellenőrző anyaga, amelyekből a tájszóra vonatkozó olyan megállapításokat is leszűrhetnek, amelyeket a laikus gyűjtő nem tudott vagy elmulasztott megnevezni (l. HOSZSZÚ FERENC: Nyr. XCVIII, 223—6; B. LŐRINCZY ÉVA: MNyj. XX, 19, 22—3; Eesti murrete sõnaraamatu prospekt. Tallinn, 1968. 55).

7. Nyelvjárási példamondatok a dialektológiában — s másutt is — számos műfajban előfordulnak. Ebben a közleményben csupán tájszóközlésekbeli szerepükkel, illetőleg ezzel összefüggő néhány kérdésükkel foglalkoztam. Szándékosan fogalmaztam némelykor sarkítottnak, s szándékosan foglalkoztam azokkal a körülményekkel, amelyek a számomra maximalistának tűnő „minden tájszóhoz példamondatot”-elv ellen szólnak. Félreértések elkerülése végett azonban szeretném hangsúlyozni: nem általában a példamondatok közlése ellen vagyok, csak a példamondatközlés általános, nem differenciáló követelménye s az ellen, hogy lexikográfiailag vagy grammatikailag minősíthető, szabályokba foglalható, jelölhető jelenségeket, funkciókat példamondatok közlésével „intézzünk el”. Mivel a nyelvjárási példamondat a szóban forgó leírási műfajban nem elsődleges cél, hanem szemléltető — vagy ha úgy tetszik: bizonyító — anyag, szerepét ehhez kell mérnünk, s ennek mind a gyűjtésben, mind a közlésben kifejezésre kellene jutnia. Csak valóban jó példamondatokat érdemes közölnünk, de hogy mennyit, azt mindig a körülmények gondos mérlegelésével döntjük el.

KISS JENŐ

Bemerkungen zu den Beispielsätzen in Dialektwörterbüchern

Beispielsätze in Dialektwörterbüchern zu bringen ist eine Art ungeschriebenes Gesetz (auch) in der ungarischen Dialektologie. Der Verfasser versucht zu beweisen, daß es sich lohnt die Praxis des sozusagen obligatorischen Publizierens von Beispielen

sätzen etwas kritischer anzusehen. Die Gründe dafür sind u. a.: in der spontanen sprachlichen Kommunikation kommen Sätze, die Definitionen gleichkommen, äußerst selten vor; um treffende Beispielsätze zu finden braucht der Sammler u. U. viel Zeit; der Beispielsatz kann die Vermittlung bestimmter lexikographischer Informationen nicht übernehmen; diejenigen nicht-lexikographischen Informationen, die die Beispielsätze vermitteln, können meistens informativer und kürzer als in Form von Beispielsätzen beschrieben werden. Wenn allerdings Dialektwörter aus im Aussterben befindlichen Mundarten oder aus Dialekten gesammelt werden, die noch unerforscht sind, stellen die Beispielsätze wichtiges, u. U. sogar unersetzliches Material dar.

J. KISS

A mihályi nyelvjárás toldalékainak morfonológiája adatos bemutatásban

1. A jelen összeállítás meghatározott szempontok szerint elrendezett adattár. Adatos, tehát tényszerű bemutatása annak, hogy a vizsgált nyelvjárás képzői, jelei, ragjai milyen változatokban éltek a vizsgálat időpontjában. A morfológián belül a morfémák formái, tehát alaki-hangtani arculatának a tüzete; vizsgálata s leírása iránt az igény az újabb leíró nyelvtani vizsgálatok során bukkant föl nálunk (I. KÁROLY SÁNDOR, A Bécsi Kódex nyelvtana szótárszerű feldolgozásban. Morfológiai rész. Bp., 1965; BERRÁR JOLÁN in: Tanulmányok a mai magyar nyelv szófajtana és alaktana köréből. Szerk. R á c z E n d r e S z a t h m á r i I s t v á n. Bp., 1974. 124). A rábaközi Mihályi nyelvjárásának hang- és alaktanában (Bp., 1982) külön morfonológiai fejezetet iktattam be ennek szellemében, kísérletet tévén szinkrón nyelvjárási anyag leírására (89—110). Leírásomban egyrészt a toldalékok realizációs/alternációs típusait, másrészt az alakváltozatok kiválasztásának a szabályait összegeztem. Tehát például: a deverbális verbumképző $HAT = H a/oT$, mert realizációs típusai ezek: *arat-hat*, *vár-hot*, *ver-het*. Azaz: a *-hat* és *-hot* veláris és vegyes hangrendű tövek után áll (a *-hot* ezen belül megelőző szótagi *á* után), a *-het* palatális tövek után. Monográfiámban a toldalékok realizációira csak igen kis részben, s nem is elsősorban a morfonológiai fejezetben közöltem adatokat. Bár a megadott szabályok ismeretében általában megállapítható, mely toldalékolt alakban vagy alakokban fordul elő egy-egy alternációs típus, monográfiám eme gyakorlata joggal kifogásolható, ugyanis a típust reprezentáló konkrét nyelvi adatokat nem helyettesítheti semmi sem, illetőleg mert ezeknek az adatoknak a szabályok alapján való megállapítását nem szabad az olvasóra bízni.

2. Összeállításom közzétételét ennek a hiánynak a pótlásán kívül az okolja meg, hogy morfonológiai leírás köz- és irodalmi nyelvünkéből sincs még, így ez az adattár ehhez is segítséget nyújthat. Lehetővé teszi egy helyi nyelvjárás (a mihályi) morfonológiájának konkrét adatokon való tanulmányozását, és segítheti más nyelvjárások morfonológiai anyagának összeállítását, típusainak megállapítását. Lehetővé teszi továbbá, hogy az említett mihályi monográfia fonémagyakorlási leírásában adatok nélkül közölt képző-, jel- és ragbéli (köznyelvi: nyelvjárási) fonémaszembenállásokra (a 49—72. oldalon a 21., 22., 23. kódszám alatt közölt fonéma-megfelelésekre) konkrét példákat találjunk. Adatokat szolgáltat annak tanulmányozására is, hogy a morfonológiában megfigyelhető szinkrón „szabálytalanságok”-nak zömmel jól magyarázható (történeti) okai vannak (például: képzők visszaszorulása, amelynek követ-

keztében tévesen szegmentál a nyelvérzék; l. például a KOS² képzőt ebben az összeállításban). Végül pedig lehetőséget nyújt az említett mihályi monográfia morfonológiai fejezete némely sajtóhibájának, illetőleg következetlenségének a korrigálására is.

Helykímélés céljából a képzőknek csupán szimbólumát (pl. DALOM¹, HAT, NI) közlöm, minősítéseiket nem. Ezeket ugyanis megtalálja az olvasó a szóban forgó monográfiában (116), illetőleg mert a megadott, különböző képzőváltozatokkal alakult származékok olvastakor rögtön azonosíthatók a képzőszimbólumok a velük jelelt képzőkkel. A mihályi jelekre l. i. m. 104—5, 147—8, a ragokra 106—9, 149—54.

I. A képzők

A¹=*csusz-a, pëng-e; csusz-á-t, pëng-é-k* stb. / A²=*sand-a, leng-e; sand-á-t, leng-é-k* stb. / AD¹=*fak-ad, rep-ed, ár-od 'árad'* / AD²=*lik-ad 'lyukad', genny-ed 'gennyessé válik'* / AD³=*harm-ad, het-ed, hat-od, száz-od, öt-öd* / ADIK=*harm-adik, het-edik, hat-odik, száz-odik, öt-ödik* / AG¹=*ad-ag, löv-eg* / AG²=*halgat-ag, részt-eg* / AJ=*kac-aj, röh-ej* / AL=*fon-al, lep-el* / ÁLY=*akad-ál, föld-él, szeg-il; föld-el-et* stb. / ALOM¹=*aggod-alom, árt-olom, győz-elém; aggod-alm-at, árt-olm-as, győz-elm-ünk* stb. / ALOM²=*ur-alom, këgy-elém; ur-alm-at, këgy-elm-es* stb. / AN=*bill-enyik, csatt-anyik; vill-an-t, nyekk-en-t* stb. / ANDÓ¹=*hal-andó, tisztöl-endő* / ANDÓ²=*ad-andó, füzet-endő, tisztáz-ondó* / ÁNK=*fal-ánk, il-ink 'élénk'* / ÁNY=*nyit-ány, term-íny, vág-án, köt-in 'kötény'* / ÁNYOS=*jut-ányos* / ÁR=*buv-ár, vezér* / ÁS=*ad-ás, érz-is* / ASZ=*dug-asz, csip-esz, tám-osz, dug-ész 'eldugott (pénz, holmi, élelem)'* / ÁSZ¹=*vakar-ász, csór-isz 'elcsen'* / ÁSZ²=*mitugr-ász, bám-isz* / ÁSZ³=*szab-ász, szül-isz* / ÁSZ⁴=*bány-ász, cip-isz* / ÁSZ⁵=*bogar-ász(ik), eger-isz(ik)* / AT¹=*dob-at, ás-ot, ver-et* / AT²=*akar-at, vág-ot, cseleked-et* / AT³=*alk-at, bányász-ot, cipíz-et* / BÁL=*ló-bál, ord-ibál; ló-bá-t, ord-ibá-tom* stb. / BELI=*három-beli* / BOL¹=*rom-bul; rombú-hat* stb. / BOL²=*kasza-bul; kasza-bú-nak* stb. / CA¹=*fark-inca, tá-co 'tálca', gerl-ice; fark-incá-t, tá-cá-k, gerl-icé-vel* stb. / CA²=*ken-ce; ken-cé-t* stb. / CI=*tej-ci* / COL=*bon-cul, ken-cül, ker-ëncül, tol-oncul, köt-öcül 'kötözget'; bon-cú-t, ken-cü-het* stb. / CS=*habar-cs, sziv-acs* / CSA=*szëm-cse; szëm-csé-s* stb. / CSÁL¹=*rák-csál, döng-icsél; rák-csá-tok, döng-icsé-nyi* stb. / CSÁL²=*hang-icsál; hang-icsá-nok* stb. / CSKA=*haj-acska, ház-ocska, gyerek-ëcske, ökr-öcske; haj-acská-t, ökr-öcské-nek* stb. / CSKÁL=*ir-ocskál, mir-ëcskél 'méreget', mer-icskél 'merítget', rág-icskál 'rágogat'; ir-ocská-hot* stb. / CSKOL=*mer-icskül 'merítget', mir-ëcskül 'méreget', top-icskul 'toporog', nyiv-ácskul 'nyivákol'; mer-icskü-het* stb. / CSOL¹=*takar-csul 'takargat', rik-ácsul, köh-ëcsül, bököcsül 'bököget', kír-ëncsül 'kéreget, kunyerál'; rik-ácsú-nak* stb. / CSOL²=*kapá-csul; kapá-csú-gat* stb. / CSOROG=*á-csorog, ü-csörög; á-csorg-ott, ü-csörg-ök* stb. / D=*lök-öd* / DA¹=*csuz-da, gyül-de; csuz-dá-t* stb. / DA²=*áru-da, cukráz-do, bölcso-de; cukráz-dá-bo* stb. / DÁCSOL=*bug-dácsul, nyög-décsül; bug-dácsú-nak* stb. / DAD=*kizs-ded, tojázs-dad* / DAL=*rug-dal, szeg-del; rug-dā-hat, rug-dó-hat*

stb. / DÁL=*harab-dál; harab-dá-nok* stb. / DALOM¹=*fáj-dolom, nyug-odalom, seg-édelēm, dörg-edelēm, jöv-ödelēm; nyug-odal-m-at, seg-édel-m-ek* stb. / DALOM²=*jav-adalom, sok-odalom, fej-édelēm; jav-adalm-ak* stb. / DÉK¹=*csap-adik, öbl-edik, vál-odik* / DÉK²=*zsir-adik* / DI=*un-di* / DIGÁL=*á-digál; á-digá-tom* stb. / DÍT¹=*buz-dítt; buz-dít-ott* stb. / DÍT²=*jaj-dítt; jaj-dít-ott* stb. / DOGÁL=*ázs-dogál, éd-dégél, fő-dögél; ázs-dogá-nyi* stb. / DOKLIK=*hal-doklik, tűn-döklik, öl-dökül; öl-dökü-tek* stb. / DOZ¹=*fog-doz, fogy-adoz, hül-edéz, tul-ádoz 'tologat', ugr-ándoz(ik), csikl-andoz, rug-ódoz 'többször rúg', lű-döz 'lövöldöz', nyē-déz 'nyeldes' / DOZ²=lelk-endéz(ik), merev-edéz 'kezd megmerevedni', lább-odoz* / DUL¹=*for-dul, zēn-dül; for-dú-nak* stb. / DUL²=*jaj-dul; jaj-dú-nak* stb. / ÉK¹=*szomszid-ék, ta-nított-jjék* / ÉK²=*nehez-ik 'nehezék'* / ÉK³=*borított-ik* / ÉK⁴=*okád-ik* / ÉKONY=*feled-ikēn(y), fol-ikon 'folyékony'; feled-ikēn-t* stb. / FAJTA=*magam-fajta; magam-fajta-k* stb. / FÉLE¹=*fa-félē; fa-féli-t* stb. / FÉLE²=*valami-félē; valami-féli-t* stb. / FIKÁL¹=*séri-fikál; séri-fiká-nok* stb. / FIKÁL²=*séta-fikál; séta-fiká-tom* stb. / FORMA¹=*állom-forma; állom-formá-t* stb. / FORMA²=*udvarijas-forma; udvarijas-formá-nn* stb. / G¹=*csikor-og, gőzöl-ög, rēz-ęg; pör-g-ött* / G²=*keser-ęg, mosol-g-ott* stb. / GÁL=*nyuz-gál, basz-igál, csór-ingál 'el-elcsen', heder-gél 'hedereg', csész-igél, ir-ogál, rak-idzsgál; ir-ogá-nok, heder-gé-tek* stb. / GAT¹=*danaszú-gat, teríd-get, bur-ogat, vész-éget, vűsz-öget, szor-ongat* / GAT²=*igaz-gat, egyen-get, hujj-ogat, hit-éget, fűtty-öget* / GELŐDIK=*níz-gelődik, níz-égelődik* / GÉREZ=*neved-gérēz, dül-öngérēz* / GOL¹=*gur-gul 'gurul', dör-gül, csór-ingul 'ellop', ker-ingül, ker-ęgül; dör-gű-tek, ker-ingű-nyi* stb. / GOL²=*kutya-gul, lov-agul; kutya-gú-hacc* stb. / GÓZIK=*szál-ingózik* / HAT=*at-hat, kír-het, ás-hot* / HATATLAN¹=*mos-hatatlan, tür-hetetlen; mos-hatatlany-ok* stb. / HATATLAN²=*vík-hetetlen; vík-hetetleny-ül* stb. / HATLAN=*visz-hatlany-ok* stb. / HATNÁM=*ur-hatnám* / HATNÉK=*i-hatnik-tya van* / HATÓ=*tanít-ható, kír-hető* / HODIK=*uj-hodik, vín-hédik* / HŐDIK=*bűn-hődik* / I¹=*hug-i* / I²=*gyár-i, anya-ji* / I³=*rēggel-i, csa-ba-ji* / I⁴=*marad-i* / IKA¹=*pác-ika, őz-ike; pác-iká-t* stb. / IKA²=*tát-ika; tát-iká-vol* stb. / IKÓ=*ház-ikó* / IKUS¹=*akadém-ikus* / IKUS²=*paraszt-ikus* / INT¹=*lop-int 'gyorsan ellop', kibasz-arint* / INT²=*kanyar-int* / ÍROZ¹=*mulat-éroz* / ÍROZ²=*tánc-éroz* / ISTA¹=*alkohol-ista; alkohol-istá-t* stb. / ISTA²=*irod-ista; irod-istá-k* stb. / ÍT¹=*áll-itt; áll-it-ott* stb. / ÍT²=*hunyor-itt; hunyor-it-ottak* stb. / ÍT³=*áltolános-itt; áltolános-it-ott* stb. / IZMUS=*kapital-izmus* / KA¹=*asszon-ka, lán-ko, legin-ke; lán-ká-t* stb. / KA²=*akkor-ka, sován-ko, nyelves-ke; sován-ká-k* stb. / KA³=*gyür-ke; gyür-ké-t* stb. / KÁL¹=*buj-kál, fagy-ikál, les-ikél, mond-ókál; buj-ká-nyi* stb. / KÁL²=*dus-kál, csicsi-kél; dus-ká-nok* stb. / KÁROZ=*fut-károz, süt-kérēz* / KÁS=*hamis-kás, idēs-kés* / KAT=*csosz-kat 'csoszog', csész-ket 'bosz-szant, ingerel'* / KERÁL=*mász-kērál 'máskál'; mász-kērá-nyi* stb. / KÓ=*váj-kó 'vájat', tör-kő 'törköly'* / KOD=*zusz-kod, lip-kéd, tēm-köd* / KODIK¹=*támosz-kodik, rēndész-kédik, őtősz-kődik, nyom-akodik, vesz-ekédik* / KODIK²=*ács-kodik, zenisz-kédik, hős-kődik* / KÓDIK=*bán-kódik* / KOL¹=*husz-kul 'húzogat, vonszol', löcs-kül, nyul-ákul 'gyakran nyúl vmi felé, pőf-ékül, tud-akul; löcs-kű-tek* stb. /

KOL²=gyurma-kul, fejbe-kül 'fejbe ver'; gyurma-kú-tak stb. / KOLÓDIK¹=csap-kulódik, rendezs-külödik 'rendezget' / KOLÓDIK²=panasz-kulódik / KOS¹=troty-kos, kanyar-ikos / KOS²=gyür-ekës, teker-ikës 'görbe, tekervényes', isz-ákos / KOS³=öcs-kös / KOZ=gut-koz, tud-akoz / KOZIK¹=avat-kozik, csatl-akozik, vár-okozik, szipít-kézik, vid-ekézik, törü-közik / KOZIK²=barát-kozik, had-akozik, vágy-akozik, fegyver-kézik / KÓZIK=zár-kózik, fér-kózik / KURÁL=haj-kurál; haj-kurá-ták stb. / KURÁSZ=haj-kurász 'hajt, űz' / L¹=ugr-ál, locs-ul, löcs-el 'löcsköl', seg-il 'segít', döf-ül 'döfköd'; ugr-á-nok stb. / L²=forr-al, term-el; forr-ā-nyi~forr-ó-nyi stb. / L³=pipá-l, sark-al, fej-el, mark-ul, vál-ul 'vállal', kö-nyök-ül; pip-á-t, sark-ā-t, vál-ú-ta stb., illetőleg hossz-all, kik-ell, sovány-oll, vörös-öll, fíny-lik, sárgá-llik / L⁴=hanygy-ál, est-il / LAG¹=fölös-leg / LAG²=mir-leg / LAL¹=fog-lal, kír-lel; fog-lā-tam~fog-ló-tam stb. / LAL¹=hiz-lal, ír-lel, fáj-lul; hiz-lā-tam~hiz-ló tam, fáj-lú-ták stb. / LAL³=tag-lal, szín-lel; tag-lā-ták stb. / LÁL=gyom-lál, szēm-lél; gyom-lá-ták stb. / LAT¹=szop-lat / LAT²=kos-lat / LAT³=másod-lat, táv-lot, disz-let, arc-ulat, test-ület / LAT⁴=jár-lot, keres-let, szapor-ulat, érz-ület / LÉK¹=hátró-lik, ezr-elik, száz-olik / LÉK²=jut-alík, fűt-elík 'befűtésre való aprófa, ág' / LI¹=ribiz-li / LI²=troty-li / LÓDIK¹=zug-olódik, vesz-elódik 'elvezik, elpusztul', sürg-ölódik, kerget-ülőzik, lök-ülódik 'taszigálódik', faggat-ulózik—faggat-ulóddzik, mozg-ulódik / LÓDIK²=baj-lódik, nyüg-lódik, físzk-alódik, mirg-elódik, tök-ülódik / LOG¹=káb-olog, fész-elég, szid-ölög; káb-olg-ó stb. / LOG²=társ-olog, disz-ëlég, büz-ölög; társ-olg-ás stb. / M=fut-am, üt-em, figyel-ëm, ör-öm; figyel-m-es stb. / MA¹=gyur-ma; gyur-má-t stb. / MA²=duz-ma, tüty-me; tüty-mé-t stb. / MALÉK¹=gyur-malik, törmelik / MALÉK²=faj-malik 'faj, fajta (lenézőleg)' / MÁNY¹=tanul-mány, ad-omány, intéz-míny, vet-emin(y); ad-omán-t stb. / MÁNY²=tok-mán; tok-mány-os stb. / MÁS=lát-omás / MLIK=vill-ámlik / MODIK=fut-amodik / MÓK=kosz-mók (kisfiú, kisgyermek tréfás-becéző megszólításaként) / MOLÓDIK=baj-mulódik / NCS=rikk-ancs, csërr-encs 'sokat fecsegő (személy)' / NÉ=pap-né / NEMŰ¹=ágy-nëmü / NEMŰ²=ëgy-nëmü / NG¹=szor-ong, ker-ëng, terj-eng, ker-ing / NG²=láz-ong, düh-öng / NI=a) hí-nya, ír-nya, rí-nya; b) i-nnya; c) ë-nnyi, hí-nnyi, lë-nnyi, të-nnyi, vë-nnyi, vü-nnyi; d) irt-anyi, mecc-enyi, jácc-onyi; e) hí-nyi, gyüny-nyi, szó-nyi stb. / NOK¹=akar-nok, mír-nök / NOK²=hivatal-nok, ügy-nök / NT=rikk-ant, köhh-ent / NYÉS=kese-nyés / NYI=anyá-nyi / Ó¹=ás-ó, étet-ó / Ó²=magyaráz-ó, beszíget-ó / ÓC=vad-óc, gyermek-óc / ODIK¹=csavar-odik, kever-édik, pöndör-ódik / ODIK²=uras-odik, beteg-édik, üszkös-ódik / ÓDIK=ráz-ódik, ver-ódik / ÓK=puf-ók / ÓKA¹=jár-óka, ül-öke; jár-óká-t stb. / ÓKA²=csal-óka; csal-óká-k stb. / ONC¹=ujj-onc, këgy-enc, bir-ënc / ONC²=tan-onc, lel-enc, vid-ënc, küld-önc / ÓS=lop-ós, nevet-ös / ÓZIK=nyujt-ózik, rejt-ózik, rugdal-ózik~rugdal-óddzik, dörgül-óddzik / PODIK=áll-opodik, üll-epedik / RÁL¹=kotyv-ërál; kotyv-ërá-nok stb. / RÁL²=fus-ërál; fus-ërá-nyi stb. / RÁSZ¹=kac-arász, vih-orász, csev-ërész 'cseveg', csöp-örész 'csöpög' / RÁSZ²=csöcs-örész 'megfogdos' / RÉTŰ=sok-rítü / ROG=moty-orog 'motyog', bic-ërëg 'biceg', döc-örög 'döcög'; moty-org-ott stb. / ROZ=buk-ároz 'le-lebukik' / S¹=hegedü-s, lov-as, traktor-os,

szeker-es, lemez-ës, ökr-ös / S²=lak-os / S³=só-s, ur-as, csillag-os, lelk-es, gyerek-ës, füst-ös / S⁴=av-as, csavar-os, eh-ës / SÁG¹=anya-ság, pék-síg, ur-aság, társ-oság, friss-essíg, bik-ëssíg / SÁG²=kiván-ság, nevecs-csig, ver-esíg / SÁGOS=naty-ságos, diccső-sígës / SI=falu-si / SÍT=karcsu-sítt, állom-osítt, gép-esítt; gép-esít-ëtt stb. / SKODIK=butá-skodik, hülé-skëdik / SÓ=al-só, vik-ső / SODIK=forró-sodik / STOL=ló-stul, nyü-stül; ló-stú-hacc stb. / SUL=forró-sul; forró-sú-hat stb. / SZAT=iv-ászot, ëv-iszet / SZERÜ=uj-szerü / SZKODIK=rug-aszkodik, kir-eckëdik / SZOL=un-szul, dug-aszul, csór-ëszul 'lop'; un-szú-ták stb. / SZT¹=szal-aszt, mën-eszt, tám-oszt, för-ösz, rep-ísz / SZT²=hamv-aszt, mell-eszt, düh-ösz / SZTAL¹=mar-asztal, eng-esztel; mar-asztā-tuk stb. / SZTAL²=vig-asztal, hir-ësztül; vig-asztā-nyi ~ vig-asztó-tak stb. / SZTRÁL=vony-isztrál 'gereblyével, villával össze-húz, összevon (gabona- és szalmaszálakat)'; vony-isztrā-tunk stb. / T¹=csattan-t, dörren-t / T²=lí-t 'lét' / T³=mëgir-t, tanú-tt, lát-ott, keres-ëtt, küd-ött / TAG¹=forg-atag, görg-eteg / TAG²=ing-atag, sápp-otag, csügg-eteg / TAG³=balga-tag, dlm-otag, szörny-eteg / TAL¹=i-tal, vü-tel 'vitel', hoz-atal, mën-etel / TAL²=nehesz-tül 'neheztel'; nehesz-tünek stb. / TÁL=lób-itál, piszk-otál; lób-itā-nyi stb. / TAILAN¹=akar-atlan, nevel-etlen, nyug-talan, nincs-telen, ás-otlan; akar-atlany-ul stb. / TALAN²=ok-talan, néf-telen, só-tlan, nő-tlen, ránc-tolan, fá-tlon; nő-tleny-ëk, só-tlany-ul stb. / TAT¹=dúgosz-tat, süt-tet, csiná-tot / TAT²=ok-tat, bün-tet, ál-tot / TÉK=mír-tik, hagy-atik / TOS¹=fos-tos, alkalm-atos, filelm-etës, pof-itos / TOS²=benfek-tes, álhot-atos, örökl-etës, passz-ëntos / TTYÜ=billen-ytyü, csöng-etyü, pattany-tyu, sziv-attyu / Ü=arc-u, esz-ü, fá-ju, vesé-jü / UL¹=pir-ul, fész-ül; pir-ú-nak stb. / UL²=házos-ul, öreg-ül; öreg-ü-nek stb. / US¹=any-us / US²=but-us / VA=ad-va, ás-vo, kir-vë, üt-vö / VÁNY¹=ál-ván(y), köt-vín(y), ing-ován(y), szök-evín(y); ál-ván-t, ál-vány-ok stb. / VÁNY²=jel-vín; jel-víny-ëk stb. / Z¹=akad-oz(ik), kérd-ëz, köt-öz / Z²=ágyu-z, fal-az, cim-ëz, nesz-ez, föl-öz, bimbó-zik / ZÁL=ur-izál; ur-izá-tunk stb. / ZAT=izom-zat, kör-zet, gép-ezet, mód-ozat, után-zot / ZOL=csór-ëzul 'ellop'; csór-ëzü-t stb. / ZSÁL=karim-zsál, köröm-zsél; köröm-zsé-get stb. / ZSDI=katoná-zsdi, kiráj-ozsdi / ZSI=töm-zsi / ZSOL=pör-zsül; pör-zsünek stb. / Kihalóban lévő képzők: CIÓ=koplá-cijó (vö. koplā-nyi 'kop-lal') és TÓRIUM=pipa-tórijum.

II. A jelek

A) Az igei jelek

1. Feltételes mód, alanyi ragozás: NA=1. ir-na, ás-no, nevet-në, lök-nö; alu-nna, ë-nnë, vü-nnö; vár-ná-nk, nevet-ni-nek; alu-nná-tok, ë-nni-k, vü-nni-nek stb.; 2. bom-laszt-ana, árt-ona, ömleszt-enë; bomlaszt-aná-nok, köpeszt-eni-nek, bocsátt-oná-nok stb.

2. Feltételes mód, tárgyas ragozás: $N\acute{A}=1$. *ir-ná, kir-ní*; — 2. *ir-ná-tok, lóp-níték*; *lő-nní-ték, alu-nná-tok*; 3. *tanítt-aná-nk, árt-oná-tok, kerítt-ení-nek*.

3. Felszólító mód: $J=$ *tanács-cs — edz-dz, — szab-gy, agy-gy, morog-gy, hagy-gy, sőpör-gy — alu-gy, ě-gy-él, fekü-gy, i-gy-on, lő-gy-él, tí-gy, ví-gy, vü-gy-ön — hi-ggy — váj-j, hí-jj, gyü-jj — használ-l — köszöny-ny, hány-ny — keres-s, lás-s, mes-s, bocsás-s, lós-s — halász-sz — lők-ty, harap-ty* (újabb alak: *dőf-ty*) — *motoz-z*.

4. Múlt idő: $T=1$. *alu-tt, ě-tt-em* (de: *ěv-ětt*), *fekü-tt, gyü-tt, i-tt-am* (de: *iv-ott*), *hi-tt, lő-tt, tē-tt, vē-tt, vü-tt*; — 2. *ad-ott, lát-ott, keres-ětt, dönt-ětt-em — köszön-t, ír-t* stb.

5. Feltételes mód, múlt idő: $T \dots VOLNA=1$. a 4. pont a.+ *vóna*.

6. A kijelentő módnak és a jelen időnek nincs külön jele (= $\emptyset$ morféma).

7. A jövő idő *fog* segítségével szerkezettel való kifejezése nem része a nyelvjárási normának. Egyelőre csak regionális köznyelvi jellegű megnyilatkozásokban lehet hallani, de ott is ritkán.

B) A névszói jelek

1. Többes szám: $K=1$. *ezer-ek, bokor-ok, nyóc-ak; fonal-ak, uradalm-ak, jutalm-ak, kirelm-ek, nyulánk-ok, filink-ek, nyugodalm-ak, fejedelm-ek, harmadik-ak, hetedik-ek*; a többi (a monográfiában felsorolt: 104) képző után — törlendő az ÉK — melléknévi funkcióban: *kesernyész-ek, savankász-ok, sóss-ak, fótózott-ak, jószágoss-ak, fótoss-ak*; — *hajó-k*; — 3. *ez-ék, gyerek-ék, ur-ak, level-ek, asztal-ok, tők-ök*.

2. Birtoktöbbsítés: $I=1$. *nő-ji, hajó-ji, mesé-ji, billentyű-ji, kocsi-ji* (*kocsi-jaji* is) — 2. *fi-jaji, fírfi-jaji, kocsi-jaji* (*kocsi-ji* is) — 3. *kuglóf-tyaji, zsiráf-tyoji, cirok-tyaji, kalap-tyaji, kerep-tyeji, tők-tyeji* 'egy fajta növény, ill. termése' — 4. *küszöb-gyeji, vagy-gyaji* 'vadjai', *szallag-gyaji, virág-gyoji, hadnagy-gyaji, fonal-gyaji, halom-gyaji, motor-gyaji* — 5. *szav-aji, köv-eji, kapás-oji, tők-eji* 'hímiválaszerv'.

3. Kiemelő jel: $IK=szēbb-ik, más-ik$.

4. Birtokjel: $\acute{E}=ház-é, mindēnki-jjé$.

5. Középfok jele: $BB=kēsērű-bb, vastag-abb, nyulánk-obb, ibēr-ebb$. A felső- és a túlzófok jele ugyanígy a *leg-*, illetőleg a *legēsleg*-prefixummal bővülve, tehát: *leg-vastagabb, legēslegnagyobb* stb.

6. Birtokos személyjelek: $Egyes szám$ 1. *s z e m é l y*: $M=1$. *hajó-m, kocsi-m* — 2. *lelk-em, epr-ēm, ökr-öm, ur-am, mark-om, ház-om*.

2. *s z e m é l y*: $D=1$. *hajó-d, nő-d, kocsi-d* — 2. *lelk-ed, epr-ēd, tők-öd, ur-ad, mark-od, pár-od, ház-od*.

3. *s z e m é l y*: $JA=1$. *hajó-ja, szerelő-jő, mesé-jē, hazá-jo; hajó-já-t, szerelő-ji-t, mesé-ji-vel, hazá-já-bo* stb. — 2. *kuglóf-tya, szilánk-tyo, szēmöldök-tyő, kalap-tya, szelep-tyē; kalap-tyá-t, szelep-tyi-t, szilánk-tyá-t* stb. — 3. *küszöb-győ, hagy-gya* 'hadja', *virág-gyo, fagy-gya, köből-győ, karám-gyo, motor-gya; virág-gyá-t, köből-*

gyi-t, karám-gyá-bo stb. — 4. haj-a, lány-o, kés-ē, ökl-ō; haj-á-t, lány-á-vol, kés-i-nek, ökl-i-vel stb.

T ö b b e s s z á m 1. s z e m é l y : NK=1. háló-nk, nő-nk — 2. kalap-unk, nev-ünk.

2. s z e m é l y : TOK=1. háló-tok, mesé-tők, nő-tők — 2. ur-atok, ház-otok, asztal-otok, lelk-etők, szék-étők, ökl-ötők.

3. s z e m é l y : JUK=1. hajó-jok, szerelő-jők, mesé-jők, hazá-jok — 2. kuglóf-tyok, szilánk-tyok, szemöldök-tyók, kalap-tyok, szelep-tyék — 3. küszöb-gyök, hagy-gyok 'haduk', virág-gyok, fagy-gyok, kőből-gyök, karám-gyok, motor-gyok, fűszer-gyék; stiglic-cék, szivacs-csok, talaj-jok, lány-nyok, leves-sék, halász-szok, tűz-zök, darázs-zsok — 4. haj-ok, vig-ék 'végük', ökl-ök.

III. A ragok

A) Az igeragok

E g y e s s z á m 1. s z e m é l y : a l a n y i r a g o z á s : K=1. feltételes mód, jelen idő: látná-k, venni-k — 2. felszólító mód: aggy-ak, higgy-ek — 3. kijelentő mód, jelen idő: ad-ok, hisz-ék, vüsz-ök.

I k e s r a g o z á s : M=kijelentő mód, jelen idő: ész-ēm, isz-om; felszólító mód: egy-em, igy-am — K=feltételes mód, jelen idő: enni-k, inni-k.

T á r g y a s r a g o z á s : M=1. kijelentő és feltételes mód, múlt idő: látt-om, hozst-am, kerest-em (vóna) — 2. kijelentő mód, jelen idő: ad-om, szeret-ēm, löv-öm — 3. felszólító mód: irgy-am, pökty-em, áss-om, ölell-em, hijj-am, lűjj-em — LAK (implikatívusz)=1. kijelentő és feltételes mód, jelen idő: hí-lak, lát-lok, kir-lek; hiná-lok, kirni-lek — 2. kijelentő és feltételes mód, múlt idő, felszólító mód: hit-alak, látt-olak, kirt-elek (vóna); hijj-alak, láss-olak, kirgy-elek.

2. s z e m é l y : a l a n y i r a g o z á s : L=1. feltételes mód, jelen idő: látná-l, kirni-l ~ látná, kirni — 2. kijelentő mód, jelen idő: keres-öl, halász-ol, isz-ol, ész-öl, hoz-ol ~ keres-ō, halász-ó, isz-ó, ész-ō, hoz-ó — 3. felszólító mód és feltételes mód, jelen idő: irgy-ál, kirgy-él, igy-ál, egy-él; irt-ál vóna, kirt-él vóna ~ irgy-á, kirgy-é, igy-á, egy-é; irt-á vóna, kirt-é vóna stb. — SZ=kijelentő mód, jelen idő: 1. gyü-ssz — 2. irt-assz, meritt-essz, ill-essz, árt-ossz — 3. hí-sz, ri-sz, ró-sz, lak-sz, bán-sz.

T á r g y a s r a g o z á s : D=1. felszólító mód és feltételes mód, jelen idő: ir-d, irná-d — 2. kijelentő, feltételes mód, múlt idő: irt-ad, látt-od, kirt-ed (vóna) — 3. kijelentő mód, jelen idő: ad-od, lát-od, kir-öd, vüsz-öd — 4. felszólító mód: vü-dd, hi-dd, ë-dd, i-dd, të-dd, vë-dd.

3. s z e m é l y : a l a n y i r a g o z á s : Ø=ad, ir, olvas, szánt, varázsul — IK=kijelentő mód, jelen idő, ikes ragozás: jáccik — N=felszólító mód: aggy-on, láss-on, lögy-ön, gyüjj-ön. — ÉK=felsz. mód, ikes: igy-ik.

T á r g y a s r a g o z á s : A=felszólító mód, kijelentő és feltételes mód múlt idő: *irgy-a, láss-o, köszönny-ö, kirgy-ë; irt-a, látt-o, köszönt-ö, kirt-ë (vóna)* — I=kijelentő mód, jelen idő, palatális igék: *szeret-i, löv-i, nyüv-i, szöv-i* — JA=kijelentő mód, jelen idő, veláris és vegyes hangrendű igék és néhány palatális ige (ezeket l. a monográfiában: 40): 1. *hi-jja* — 2. *rak-tya, láty-tyo, harap-tya* — 3. *szab-gya, szalagy-gya, rág-gyo, hagy-gya, nyom-gya, zavar-gya, óv-gya* — 4. *váj-jo, ural-la, használ-lo, huny-nya, hány-nyo, mos-sa, ás-so, usz-sza, bányász-szo, csavaro-zo, ráz-zo.*

T ö b b e s s z á m 1. s z e m é l y : a l a n y i r a g o z á s : NK=1. feltételes mód, jelen idő: *látná-nk, vezetni-nk* — 2. kijelentő mód, jelen idő, felszólító mód, kijelentő és feltételes mód, múlt idő: *lát-unk, szeret-ünk; láss-unk, szeress-ünk, híjj-unk, lüjj-ünk; látt-unk, szerett-ünk, irt-unk, nevett-ünk (vóna).*

T á r g y a s r a g o z á s : UK=kijelentő és feltételes mód, múlt idő, felszólító mód: *ást-uk, kirt-ük, látt-uk, lút-ük (vóna); áss-uk, less-ük, híjj-uk, lüjj-ük, rakty-uk, dobgy-uk, harapty-uk* — JUK=kijelentő mód, jelen idő: 1. *hi-jjuk, lü-jjuk* — 2. (újabb alak: *döf-tyük*), *rak-tyuk, bök-tyük, harap-tyuk, tip-tyük* — 3. *szab-gyuk, agy-gyuk, rág-gyuk, hagy-gyuk, töm-gyük, söpör-gyük, óv-gyuk* — 4. *edz-dzüik, váj-juk, használ-luk, inéki-lük, hány-nyuk, mos-suk, keres-sük, bányász-szuk, csöcsörisz-szüik, ráz-zuk, kötöz-zük.*

2. s z e m é l y : a l a n y i r a g o z á s : TOK=1. kijelentő mód, jelen idő: *bont-otok, sért-ëtök, dönt-ötök* — 2. *ás-tok, hí-tok, lész-tök, vüsz-tök* — 3. *gyü-ttök* — 4. feltételes mód, jelen idő: *ásná-tok, szeretni-tök* — 5. kijelentő és feltételes mód, múlt idő, valamint felszólító mód: *irt-atok, kerest-etök (vóna); irgy-atok, keressetök.*

T á r g y a s r a g o z á s : ÁTOK=kijelentő és feltételes mód, múlt idő, valamint felszólító mód: *irt-átok, kirt-itök, ást-átok, hitt-itök (vóna); irgy-átok, kirgy-itök, áss-átok, higgy-itök* — JÁTOK= kijelentő mód, jelen idő: 1. *hi-jjátok* — 2. *kír-itök, váj-játok* — 3. *váj-játok, kaszál-látok, hány-nyátok, mos-sátok, halász-szátok, ráz-zátok.*

3. s z e m é l y : a l a n y i r a g o z á s : AK=kijelentő és feltételes mód, múlt idő: *irt-ak, várt-ok, kirt-ek (vóna)* — NAK=1. feltételes mód, jelen idő: *látná-nok, szeretni-nek* — 2. kijelentő mód, jelen idő: *óvas-nak, lát-nok, keres-nek* — 3. *bont-anak, márt-onak, vesztenek* — 4. felszólító mód: *irgy-anak, higgy-enek.*

T á r g y a s r a g o z á s : K=feltételes mód, jelen idő: *látná-k, vünni-k* — ÁK=kijelentő és feltételes mód, múlt idő, valamint felszólító mód: *irt-ák, kirt-ik (vóna); áss-ák, less-ik, kirgy-ik, irgy-ák* — JÁK=kijelentő mód, jelen idő, veláris és vegyes hangrendű igék, valamint néhány palatális ige (ezeket l. i. m. 40): 1. *hi-jják* — 2. *rak-tyák, harap-tyák* — 3. *szab-gyák, agy-gyák, rág-gyák, hagy-gyák, nyom-gyák, mar-gyák, óv-gyák* — 4. *váj-ják, kínál-lák, hány-nyák, óvas-sák, halász-szák, ráz-zák* — IK=kijelentő mód, jelen idő, palatális igék: *vüsz-ik, kíri-ik, széd-ik.*

B) A névszóragok

T (akkuzatívusz)=1. *háló-t, zsivaj-t, halál-t, vagyon-t, asszon-t, far-t, házost, halászt, gősz-t* — 2. *titk-ot, lelk-et, lakodalm-at, nagyobb-at, szébbik-et, ártolm-at, győzelm-et, nyulánk-ot, filink-et, fájdalom-at, fejedelm-et, hatodik-at, hetedik-et, tanítójjék-at, Pintérék-et, fagyott-at, sütt-et* — 3. *ikr-ét, vastag-ot, ökr-öt, öt-öt.*

NAK¹ (datívusz és genitívusz)=*ur-nak, ház-nok, nő-nek, kert-nek.*

BA (illatívusz)=*udvar-ba, szobá-bo, üveg-be.*

BAN (inesszívusz)=1. BA a.

BÓL (elatívusz)=*ruhá-bul, üveg-bül ~ ruhá-bú, üveg-bű.*

N¹ (szuperesszívusz)=*háló-nn, udvar-onn, fül-önn, kéz-ënn.*

RA (szublatívusz)=*ablak-ra, fá-ro, kéz-re.*

RÓL (delatívusz)=*asztal-rul, fej-rül ~ asztal-rú, fej-rű, asztā-rú.*

NÁL (adesszívusz)=*ház-nál, kéz-nél ~ ház-ná, kéz-né.*

TÓL (ablatívusz)=*ház-tul, fül-tül ~ ház-tú, fül-tű.*

HOZ (allatívusz)=*asztal-ho, szék-hë, tükör-hö.*

VAL (insztrumentálisz-komitatívusz)=*háló-val ~ háló-vā, av-vó, nő-vel ~ nő-vë, ev-vë ~ ev-vé, merev-vel ~ merev-vë; szék-ke ~ szék-kë, kéz-zel, láb-bol, ház-zol stb.*

VÁ (transzlatívusz-faktívusz)=*hajó-vá, nő-vé, arany-nyá, jég-gé.*

ÉRT (kauzálisz-finálisz)=*nő-jjér, szék-ér.*

IG (terminatívusz)=*háló-jig, kert-ig.*

KÉNT (esszívusz-formálisz)=*tanár-kint.*

NKÉNT (disztributívusz)=*ëggy-enkint ~ ëggy-enkinn, lípis-ënkint ~ lípis-ënkinn, hód-ankint ~ hód-ankinn, ház-onkint ~ ház-onkinn, öt-önkint ~ öt-önkinn, táblá-nkint ~ táblá-nkinn.*

KÉPPEN (esszívusz-formálisz)=*más-kíppenn.*

STUL (szociatívusz)=*fíju-stul ~ fíju-stú, szekerek-estül ~ szekerek-estű, gyerekek-ëstül ~ gyerekek-ëstű, ökr-östül ~ ökr-östű, kabát-ostul ~ kabát-ostú, asszony-ostul ~ asszony-ostú.*

L (esszívusz-modálisz)=*rossz-ul ~ rossz-ú, veszëtt-ül ~ veszëtt-ű; jó-ll.*

KOR (temporálisz)=*karácson-kor.*

NTA (disztributívusz-temporálisz)=*nyar-anta, nap-onta, het-ente.*

LAG (modálisz)=*viszony-lag, arány-log, híhető-leg.*

N² (modálisz-esszívusz)=*hat-ann, száz-onn, nagy-onn, nekihevütt-enn, könny-enn, szíp-ënn, keserü-jenn, szomorú-jann.*

SZOR (multiplikatívusz)=*három-szor, ennyi-szër, elő-sször, töp-ször.*

SZÁM (disztributívusz-temporálisz)=*hët-szám.*

NAK² (latívusz)=*kert-nek, falu-nak, Kapuvár-nok.*

Visszaszorulóban lévő ragok: (1. i. m. 160):

Á (latívusz)=*Kapuvár-á.*

T (lokatívusz)=*Kolozsvár-t, Kapuvár-ott, Győr-ött, Pécs-ëtt.*

Die Ableitungssuffixe, Deklinations- und Konjugationsendungen in der Mundart von Mihályi dargestellt an konkreten Daten

In der neueren deskriptiven Forschung wird auch in Ungarn mehr Interesse der morphonologischen Seite der Morpheme geschenkt. In diesem Sinne hat der Verfasser die verschiedenen Realisationen der Derivationssuffixe sowie der Deklinations- und Konjugationsendungen seiner Heimatmundart (Mihályi in Westungarn) zusammengestellt.

J. KISS

A magyar mássalhangzó-kapcsolódások rendszerének törvényszerűségeihez

1. Minden nyelvben az egyes mássalhangzók és még inkább a mássalhangzó-fajták terheltsége különböző. Ez utóbbinak két oka is van: egyrészt az egyes fajtákhoz sorolható mássalhangzók különböző száma (pl. pergő 1 van a magyarban, zár-, ill. réshang pedig 8-8 stb.), másrészt az egyes hangok nyelvi frekvenciája között is nagyon jelentősek az eltérések, pl. a *t* a szövegek statisztikája alapján nyelvünkben a *zs*-nél 120-szor gyakoribb mássalhangzó. Az eddigi statisztikai eredmények szerint (NyK LIV, 96 kk.; ALH III, 136 kk., mindkettő további irodalmi utalásokkal) a következő a mássalhangzó-fajták¹ gyakorisági sorrendje:

zárhang	38,1%,	VEENKER szerint:	41,36%
réshang	25,1%		24,28%
orrhang	18,1%		15,14%
laterális	10,1%		10,64%
pergő	7,3%		7,43%
affrikáta	1,3%		1,14%
összes mássalhangzó	100,0%		99,99%

Ennek alapján a mássalhangzók kapcsolódásaiban eleve a zárhangok és a réshangok dominálása várható, affrikáták pedig csak gyéren. Ha az affrikáták száma valamilyen helyzetben akár csak a pergőkét is eléri, az már viszonylag soknak minősítendő, ha pedig vezető helyre kerülnek, az kiugró jelenségnek.

Az egyes mássalhangzók a magyarban terheltségük alapján 4, egymástól jól elhatárolható frekvencia-sávba sorolhatók (NyK LIV, 108—10, ALH III, 136—7), ahol a sávok között a sávok szélességének kb. 10—50%-a az üresség. Fogyó frekvenciával a következő állapítható meg:

1. 8—4,8% közötti frekvenciájú: *t, l, n, k*
2. 4,5—3,3% közötti frekvenciájú: *r, m, s*
3. 2,7—1,3% közötti frekvenciájú: *g, z, d, b, v, sz, h, j, gy*
4. 1%-nál ritkább: *f, p, ny, cs, c, ty, zs, ly, dz, dzs.*

¹ Az *ly, dz, dzs* rendkívüli ritkaságánál fogva nem is fordulhat elő minden statisztikai felmérésben, l. TOLNAI (NyK. 35: 422), TARNÓCZY (NyK. LIII, 119); W. VEENKER cikkének rövid szövegből nyert adatai is alátámasztják a régebbi sokkal terjedelmesebb anyagból kapott eredményeket (l. NyK. 84: 305—48, különösen 3. és 5. tábl. i. h. 312—316).

Az eddigi hangstatisztikai vizsgálatok arra is rávilágítottak, hogy az egyes mássalhangzóknak több mint a kétharmadrésze intervokális helyzetű, vagy pedig szókezdeten magánhangzó előtt, ill. szóvégen magánhangzó mögött található, s csak kevesebb, mint a harmadrésze fordul elő mássalhangzók kapcsolódásában¹ (NyK LIV, 137—8; LV, 140—1 közötti nagy táblázat, ALH III, 145—6 és uo. V. tábl.), az 1%-nál kisebb terheltségű mássalhangzók azért is csak elvétve találhatók mássalhangzó-kapcsolódásokban. Megjegyzendő, hogy a szótári statisztikák eredményei bizonyos fókig eltérőek a szövegek alapján nyert eredményektől: a nyelvileg ritka hangok frekvenciája a szótárban többnyire nagyobb, mint a szövegekben, a szótárban a szavak átlagos szótagszáma a címszavak alapján hosszabb, mint a szövegekben (NyK LVI, 222, 225; ALH III, 421, 424). Ehhez a megállapításhoz azonban csak a kisterjedelmű Szófsz. címszavainak feldolgozása áll rendelkezésünkre (NyK LVI, 215—66; ALH III, 411—30; IV, 193—224).

Monográfiájában B. Lőrinczy Éva (A magyar mássalhangzó-kapcsolódások rendszere és törvényszerűségei 1979) az egyes mássalhangzókat és a mássalhangzó-fajtaikat úgy kezeli, mintha a kapcsolódásokban mindegyiktől eleve azonos gyakorisággal való részvétel volna várható. Azt ugyan sehol sem mondja ki, hogy 6 mássalhangzó-fajta elvben $\frac{100}{6}$, azaz 16-17% gyakorisággal oszlana meg egyenletesen a vizsgált anyagban, de arra sem utal egyszer sem, hogy a pergők, laterálisok, affrikáták kis száma miatt még egyenletes hangelosztás mellett is (amit egyetlen nyelvben sem lehet tapasztalni!) kisebb lenne a zár- és réshangokénál. Az összehasonlításaiban hallgatólagosan alapul vett tárgyalási mód okozza, hogy eredményeit gyakran más-hogy értékelem, noha anyagát kitűnően rendszerezte és mikrofilológiai részleteket is alaposan megtárgyalt. A következőkben az ő anyaga és rendszerezése alapján, de az eddigi hangstatisztikai és fonotaktikai vizsgálatok szem előtt tartásával tekintem át anyagát.

2. A példaanyagra való hivatkozásokban B. Lőrinczy Éva terminológiáját, jelöléseit általában követem, kisebb módosításokra azonban elméleti és gyakorlati megfontolásokból szükség van. Kitűnő, szemléletes képleteit természetesen megtartom, a kny. és a nyj. jelölését azonban többnyire elhagyom, hiszen e könyv ismerői számára nyilvánvaló, hogy a példaanyagban a kny. adat található a ferde vonal előtt, a nyj. pedig mögötte. A torlódások jelölésére CC, CCC, CCCC helyett a kapcsolódásokban lévő mássalhangzók számát együttthatóként írom ki. Ily módon pl. kny.CCCC/nyj.CC helyett röviden 4C/2C. fog a következőkben szerepelni. A mássalhangzók sorrendjének bemutatására a szemléletes indexezést (C₁C₂C₃) nemcsak megtartandónak tartom, hanem még tovább is fejleszthetőnek, s ezzel rövidíthető és szemléletesebbé tehető a függelékekbe sorolt, ill. sorolható szembenállások jelölése (erről részletesebben 7.2.-ben).

A szembenállások kategóriáinak további jelölését az ábécé nagy- és kisbetűivel

¹ Az eddigi felmérések a vizsgálatok módszere miatt kettőnél több elem kapcsolódását nem mutathatták ki.

feleslegesnek, sőt bizonyos fokig zavarónak találom. Felesleges A és B-vel arra utalni, hogy a nyelvjárási adatokban több, ill. kevesebb a mássalhangzók száma, mint a köznyelvben, hiszen ez éppúgy kiviláglik a képletből, mint az, hogy a különbség 1 vagy 2 hang (amire a könyvben a nagybetűt követő a, ill. b mutat rá pleonasztikusan).

Nemcsak az első nagy és az azt követő kis betűt, hanem még többet is tartalmaz a képlet, hiszen szám szerint látható belőle, hogy hány kny. mássalhangzó fordul elő a szembenállásban.¹ Ha elhagyjuk az egy nagy + két kis betűvel való tipizálást, a 2C/3C, 4C/2C stb. -féle képletek ezek nélkül is teljesen egyértelműen jelölik és jellemzik a szembenállás-csoportokat (vö. i. m.).

A könyvben az alcsoportok, típusok és altípusok decimálrendszere számomra ugyancsak meglehetősen áttekinthetetlen (a csoportokban 3, az alcsoportokban 4, a függelékben több vagy kevesebb számjegyűek), a számok „helyi értéke” a példanyag teljessége, ill. hiányossága szerint változtatja jelentését. Néhány tévesen besorolt példának a helyrerakása következtében (l. 4.) pedig az adott anyagnak sem felel meg (vö. 4.1.).

A sok visszakeresést szükségessé tevő és támadható decimális rendszer helyett a mássalhangzófajták rövidítését használtam feljegyzéseim készítésekor és táblázataim összeállításakor is, tehát:

z = zárhang	r = réshang
o = orrhang	l = laterális
p = pergő	a = affrikáta

Ily módon pl. $z+r+z/z+z$ véleményem szerint egyértelműbben mutatja, hogy a $C_1C_2C_3/C_1C_3$ szembenállás-csoporton belül milyen fajta mássalhangzók szembenállásáról van szó, mint ha 3.1.2.1. található előtte (i. m. 351), melyhez a „B.a.b.” kategóriajelzést a 317. lapon, a „B.a.b.3.” csoport jelzést pedig csak a 384-en találtam meg (nem is könnyen). Ugyanez a decimális szám máshol a $C_1C_2C_3/C_3$ csoportban (melynek B.b.b.3. a pleonasztikus jelzete) $o+l+z/z$ szembenállásra utal (429). Ezzel a példával egyúttal azt is illusztráltam, hogy z, r stb. ebben az új, általam alkalmazott jelölésrendszerben b á r m e l y zárhangot, réshangot s.i.t. jelölhet, felesleges az indexezése; az első és a 3. helyen a fent idézett $z+r+z$ esetében különböző két zárhang (k, t) áll (*textus [teksztus]* i. h.), de másutt, pl. $r+z+r$ egyik példájában (*sztsz/szsz: keresztszámra*) azonosak a réshangok. Ha táblázataimban helyhiány miatt csak a hosszabb, torlódásos formát van módomban felírni, akkor, a függelékek példáinál z_r, r_f stb. jelöléssel utalok arra, ha a torlódás egyik eleme a szembenállásban a mássalhangzó saját fajtáján belül megváltozik (pl. t -ből d , m -ből ny lesz stb.), másfajta változásra pedig az új hangfajta rövidítésével, az indexben, pl. r_a utal sz he-

¹ Teljesen felesleges tehát (sőt számomra zavaró), hogy az A.a. mögött következő betű (a, b, vagy c) kny. 1, 2, 3 hangra utal az A.b. mögötti a-nak 0, ill. b-nek (úgy mint előbb) 2 kny. hangra kell utalnia, a B.a. és B.b. kezdetet követően a, b, c, viszont 2, 3, 4 kny. hangot jelöl (43—5, itt és a következőkben minden, a forrás megadása nélküli lapszám B. Lőrinczy Éva szóban forgó könyvére utal).

lyett álló *c*, ill. a képletekben C_{1r} , alkalmazás a fajtán belüli változásra, C_{1v} -vel a hangfajta megváltozására.

3. Széljegyzetekben nem szokásos nagy táblázatok készítéséhez akkor fogtam, amikor a szembenállás-csoportok jellemzésekor (64—6, 94—7 stb.), jellegzetességeinek összefoglalásakor nem segítette az áttekintést a könyvben semmi olyan szemléletes ábra, mint amilyent az olvasó az altípusok típusú egyesítésekor látott és megszokott. Amikor pedig az egymás tükörképének tekinthető csoportok, kategóriák szembesítésére kerül sor (elrejtve az utóbb tárgyalt csoport, kategória összefoglalásában, 97—9, 254—9, 305—16, 391—8, 412—6), ezekről jó képet a bennük található kitűnő táblázatos összefoglalások (pl. 308 kk.) ellenére is csak ott kaptam, ahol a csoport, ill. kategória igen kicsiny volta miatt az egész előtttem állt, így $3C/4C$ és $4C/3C$ (406—9), $\emptyset/2C$ és $2C/\emptyset$ (421—3), $2C/4C$ és $4C/2C$ (436—8) valamint $x/x+2$ és $x/x-2$ (440—1) esetében. De a nyelvileg legfontosabb, nagyobb példaszámú kategóriáknál ($C/2C$, $2C/C$, $2C/3C$, $3C/2C$) hiányzott számomra a szemléletes, áttekinthető, az egészet egyszerre egybefogó táblázatos összefoglalás (305—16, 391—8).

4. Több mint 6000 cédula adatainak elrendezésekor óhatatlanul kerülhet néhány téves helyre. Ezeket (mármint, amelyekre rábukkantam) táblázataim készítése előtt meg nem felelő helyükről töröltem és a könyv rendezési elvei szerinti helyre átsoroltam. Több módon is ellenőriztem, nehogy az átsorolások javítás helyett rontások legyenek, pl. *d/dr* egyetlen példája *eldibol/eldribol* esetében, az előtte látható **2.2.2.** feloldása (479) is egyértelműen szó belsejében, az utótag kezdetén lévő szembenállásra utal, tehát nem szókezdő **dibol/dribol* a példa; ebben az összetett szóban pedig *ld/ldr* szembenállás látható, vö. $2C/3C$ hasonló példáival: *ananászbarack*, *kelempázmadár*, *szempont*, *szemfedél* stb. melyek az előtag példái lehetnének $C/2C$ szembenállásra, ha az összetett szavakat a szerző nem tekintette volna egységnek; ott azonban a rendezési elvnek megfelelően nem találhatók; vagy igeikötős példa is idézhető $3C/2C$ -re: *kjff/kf*: *bukjffel*, mely ugyancsak az előtag $2C/C$ kategóriájú példája lehetne más rendezési elv esetén. A szerző azonban az összetett szavakat a szembenállások szempontjából 'tömorfémák'-nak (25) vette, éppen úgy mint a toldalékolt szóalakok szembenállásait is, pl. *stn/sn*: *ezüstnél* stb. Az *npr/nr* egyetlen példája, *ködmönpruszlik* is az utótag példája lehetne, ha az elrendezés csak azt a szót vette volna egységnek, melyben a szembenállás található. Lőrinczy Éva azonban csak úgy járhatott el, ahogy elvileg (néhány tévedést nem tekintve) tette, különben pl. az *sth/s* szembenállást (*fűstház*) sehol sem tudta volna a rendszerben elhelyezni. Abból is nyilvánvaló, hogy az általam máshova sorolandó toldalékolt és összetett szavak mostani helye téves, hogy pl. *pókhálós* a rendszerezés értelmében *kh/k* példajaként található (máshova nem is kerülhetett, *h/ø* szembenállás nem kerülhetett a címnek megfelelően az anyagba!) a *pókháló* azonban, mely *kh/nkh* szembenállás példája, tévesen a *pók* szóval együtt *k/nk* anyagába került: hasonlóképpen *jázminból* helyesen *nb/b* példái között kapott helyet, a *jázminbokor* azonban nem *nb/ntb* alatt, hanem *jázmin* társaságában

n/nt példaanyagában van. A kétféle elrendezés indoklására olyan érv sem hozható, hogy a *C/Ø* szembenállások feldolgozása ebből a munkából kimaradt, s ezért többször a szembenállások csak a *pókháló*s, *jázmínból*, stb. szavakat egységnek tekintve helyezhetők el a mássalhangzók kapcsolódásainak szembenállásai között; a *C₁C₂C₃/C₁C₃*, csoport 136 szembenállásának $\frac{2}{3}$ része ugyanis olyan összetett vagy toldalékolt szó, melynek előtagja végén van *2C/C* szembenállás, s a rendezés elvének megfelelően egységnek tekintve, *3C/2C* példaanyagába került, mint ahogy további több mint 60 esetben is egységnek tekintve történt az összetételek besorolása. Ilyen meggondolás alapján végeztem el a következő átsorolásokat:

C/2C-ből *2C/3C*-be:

<i>d/dr</i>	helyett	<i>ld/ldr:</i>	<i>eldíbol</i>
<i>n/nt</i>	helyett	<i>nb/ntb:</i>	<i>jázmínbokor</i>
<i>n/nt</i>	helyett	<i>nk/ntk:</i>	<i>pergamenkörte</i>
<i>n/nt</i>	helyett	<i>nzs/ntzs:</i>	<i>csalánzsák</i>
<i>n/ng</i>	helyett	<i>nv/ngv:</i>	<i>sínvas</i>
<i>ny/nygy</i>	helyett	<i>nyh/nygyh:</i>	<i>aranyhal</i>
<i>k/nk</i>	helyett	<i>kh/nkh:</i>	<i>pókháló</i>
<i>cs/ncs</i>	helyett	<i>csb/ncsb:</i>	<i>székácsbúza</i>
<i>c/rc</i>	helyett	<i>cb/rcb:</i>	<i>akácból, lécből</i>
<i>cs/lcs</i>	helyett	<i>csm/lcsm:</i>	<i>tőcsmadár</i>
<i>m/ng</i>	helyett	<i>mb/ngb:</i>	<i>kosztümben</i>
<i>ny/nd</i>	helyett	<i>nyl/ndl:</i>	<i>köménylé</i>
<i>ny/nd</i>	helyett	<i>nysz/ndsz:</i>	<i>görényszőr</i>
<i>k/ng</i>	helyett	<i>kj/ngj:</i>	<i>selymékje</i>
<i>r/nt</i>	helyett	<i>rk/ntk:</i>	<i>mármurkőkoporsó</i>

2C/3C-ből *3C/4C*-be:

<i>tr/str</i>	helyett	<i>ltr/lstr:</i>	<i>feltrájból</i>
<i>sr/str</i>	helyett	<i>lsr/lstr:</i>	<i>felsrófol</i>

2C/C-ből *3C/2C*-be:

<i>pr/p</i>	helyett	<i>gypr/gyp:</i>	<i>nagypruszli</i>
<i>kv/k</i>	helyett	<i>jkv/jk:</i>	<i>fejkvóta</i>
<i>ck/c</i>	helyett	<i>ckf/cf:</i>	<i>barackfa</i>
<i>ng/g</i>	helyett	<i>ngt/gt:</i>	<i>islingtű</i>
<i>nz/z</i>	helyett	<i>nzb/zb:</i>	<i>pénzből</i>
<i>rs/s</i>	helyett	<i>rsp/sp:</i>	<i>borsporos</i>
<i>rs/s</i>	helyett	<i>rsh/sh:</i>	<i>nyárshordozó</i>
<i>rs/s</i>	helyett	<i>rst/st:</i>	<i>borstörő</i>
<i>sk/k</i>	helyett	<i>nysk/nyk:</i>	<i>aranskatulya</i>
<i>jsz/sz</i>	helyett	<i>jszt/szt:</i>	<i>vejszt (acc.)</i>

2C/Ø-ből 3C/C-be:

<i>lgy/Ø</i>	helyett	<i>lgyf/f:</i>	<i>tölgyfa</i>
--------------	---------	----------------	----------------

3C/2C-ből 4C/3C-be:

<i>spr/pr</i>	helyett	<i>lspr/lpr:</i>	<i>oldalsprajc, felsprajcol, felspriccol</i>
<i>jnk/nk</i>	helyett	<i>jnkr/nkr:</i>	<i>sájnkrajcár</i>
<i>jnk/mk</i>	helyett	<i>jnkr/mkr:</i>	<i>sájnkrajcár</i>
<i>rpsz/rc</i>	helyett	<i>rpszk/rck:</i>	<i>korpszkommandáns</i>

Táblázatos összeállításaimba nem vettem bele a példák átsorolása után üressé vált szembenállásokat (*d/dr, r/nt, tr/str; jnk/nk, jnk/mk, rpsz/rc*); természetesen azokat sem, melyeket lapalji jegyzettel Lőrinczy törölt (*h/gh, gy/gv, gyg/gy, tb/b* 1. 79, 101, 188, 214), belevettem viszont azokat, melyek az átrendezés után újaként adódtak: *ld/ldr, nb/ntb, nzs/ntzs, nv/ngv, nyh/nygyh, kh/nkh, csl/ncsl, cb/rcb, csm/lcsm, mb/ngb, nyl/ndl, nysz/ndl, kj/ngj, rk/ntk, ltr/lstr, lsr/lstr, gypr/gyp, jkv/jk, ngt/gt, nzb/zb, rsh/sh, rst/st, nysk/nyk, jszt/szt, lgyf/f, lspr/lpr, jnkr/nkr, jnkr/mkr, rpszk/rck*. Többször az átsorolások miatt a példák száma megváltozik (*nk/ntk, nyh/nygyh, ckf/cf*).¹

4.1. Az 'átsorolások' elvégzésekor győződhetünk meg arról, hogy az egyes altípusokat növekvő sorrendű decimális számokkal jelölni mennyire célszerűtlen. A C₁C₂/C₃C₁C₂ csoportnak pl. a kny. affrikáta kezdetű típusába a könyv eredeti elrendezésében 3 altípus tartozott 1-1 példával, az átrendezés után 6 az altípusok száma, 7 példával.

A 7 példa a következő 6 szembenállási altípust illusztrálja:

a + z/o + a + z	<i>csb/ncsb:</i>	<i>székácsbúza</i>
a + z/p + a + z	<i>cb/rcb:</i>	<i>akácból, lécből</i>
a + z/r + a + z	<i>ck/jck:</i>	<i>puckivacki</i>
a + z/l + a + z	<i>csk/lcsk:</i>	<i>ócska</i>
a + o/p + a + o	<i>csm/rcsm:</i>	<i>kocsm</i>
a + o/l + a + o	<i>csm/lcsm:</i>	<i>tőcsmadár</i>

A könyvben (150—1)

A.a.b.2.3. altípusai a következő decimális számokkal:

Ø
Ø
2.3.1.1.
2.3.1.2.
2.3.2.
Ø

Mint látható, a decimális rendszerben az ide átsorolt első 3, két altípusba tartozó példa számára nincs elhelyezési lehetőség, üres hely, az utolsó elhelyezhető lenne, mert az a már amúgy is besoroltak mögé kerülne, de még annak a behelyezése is csak 2.3.2.-nek 2.3.2.1. való módosításával volna 2.3.2.2. decimális számmal lehetséges.

4.2. Nemcsak a mássalhangzó-fajtákra utaló decimális számok, hanem csoportokra utaló pleonasztikus betű és számkombinációk sem maradnak változatlanok az

¹ Az eddigi lelőhelyek a morfématar (453—68) és a szembenállások ábécérendben közölt tára (30—42) alapján is megtalálhatók, közlésüket ezért mellőzöm.

átSOROLÁS után. Azzal, hogy a *mármurkőkoporsó* *r/nt* helyett *rk/ntk* szembenállással sorolandó át, s így *C/2C* helyett *2C/3C* kategóriába tartozik, ott egy újabb csoport létesül: az első három soktagú (összesen 100 körüli tagszámú) csoporton kívül, melyekben a nyelvjárási adatban csak többlet van, változás azonban a köznyelvben is meglévő hangokban nincs, eddig csak egy példa (*hurca/hurdsza*) igényelt külön csoportot, melyet $C_1C_2/C_1C_3C_4$ képlet szemléltet, a most idesorolt szembenállás számára a $C_1C_2/C_3C_4C_2$ csoport bevezetése szükséges, azaz a „A.a.b” kategóriában ezek szerint, nem 1.—4.-ig, hanem 5.-ig számozandók a csoportok!

5. A mássalhangzók számát illető téves besorolásokat helyesbítettem összefoglaló táblázataim készítésekor, ezért az egyes csoportokba tartozó szembenállások és példák száma helyenként kis mértékben eltér a Lőrinczy Évánál közöltektől. Néhány más probléma esetén nem változtattam a könyv besorolását, noha több esetben elvi kérdés a besorolás, mert pl. az *nr/r*, vagy az *nj/j* szembenállás egyetlen példája *közepébenrezgős/közepiberezgős* (226), *közbenjáró/közbejáró* (227) esetében talán nem hangtani szembenállásról van szó, hanem nyj. *-ban*, *-ben* és *-ba*, *-be* egybeeséséről. A nyelvjárási hovatarozás ismerete nélkül azonban a pontos helyzet fáradságos megállapítása helyett az ilyen példákat is bevettem a táblázatokba, hiszen egyetlen előfordulás úgyis csak a lehetséges, nem pedig a szokásos esetek számába tartozik.¹

Szerintem azokat a szembenállásokat is felesleges hangtani jelenséggként számon tartani, melyeket csak egy olyan példa igazol, ahol a kny. alak nem valóságosan létező, hanem kikövetkeztetett. A köznyelvinek aligha, vagy csak fenntartással tekinthető szavak egyenkénti felülvizsgálata és elbírálása helyett azonban az anyagot inkább úgy tekintettem át, ahogy Lőrinczy könyve tartalmazza.

A könyvben számomra zavaróan „tőmorféma” néven összeszámált adatokhoz a képző- és ragmorfémák számát hozzáadtam; a táblázatokba így a könyv több szembenállásban részt vevő szavai többször, ill. az adatok összege került bele a fenti (4) kis korrekcióval. A *ly* és *j* kny./nyj. ingadozó viszonya miatt többször csak a réshangok és laterálisok összege azonos két különböző szempontú, de azonos anyagot szemléltető táblázatomban.

6. A következőkben mindenütt hang-, nem pedig fonémakapcsolatokról beszélek. Ennek egyik oka, hogy a köznyelvi fonémakapcsolatokkal szembenálló mássalhangzó-kapcsolatok megállapíthatatlan számú nyelvjárásból valók, ezek fonémarendszeréről semmi közelebbi ismeretünk sem lehet; másik oka, hogy néhány szembenállás közlésekor aligha lenne eldönthető a kétféleképpen megadott nyj. hang fonematikus hovatarozása, pl. *n/lj* [*jj*] (121), *v/lj* [*jj*] (123), *c/zsz* [*ssz*] (125), *rc/rdsz* [*rtsz*] (166), *mfl/nf* [*mf*] (326), *ngl/ngy* [*nygy*] (325) stb., ezek az ÚMTSz. betűkapcsolatai.

¹ Kálmán Béla figyelmeztetett rá, hogy a NyA valamennyi kutatópontján *n* nélkül mondják a *hol* kérdésre felelő belső helyhatározó ragot! Ezek szerint ezek törlendők a hangtani szembenállások közül.

7. A C_1/C_1C_2 szembenállás-csoport példaanyagát (47—64) az I. táblázat, C_1/C_2C_1 adatait (66—94) a II. tábl., az ezek tükörképét alkotó C_1C_2/C_1 (188—212) és C_1C_2/C_2 (214—52) két szembenállás-csoportét egyesítve a III. tábl. tartalmazza. A nyelvileg nagyon ritka, igen kis megterheltségű *dz* és *dzs* hangot — a táblázatok terjedelmének csökkentése miatt — csak akkor jelöltem bennük, ha előfordul a példaanyagban.

Az I. táblázatban a vízszintes sorokban a köznyelvi hangok, a függőleges oszlopokban a nyelvjárási többlethangok találhatók, a sorok és az oszlopok találkozásában a szembenállások realizációinak a száma, pl. az *n* sorban a *t* oszlopban a 20-as az *n/nt* szembenállás 20 esetére utal. Lényeges különbség az I. és a II. tábl. felépítésében, hogy a II. tábl. esetében az oszlopok tartalmazzák a köznyelvi hangokat, a sorok pedig a nyelvjárási többletet, vagyis a *t* oszlop (C_1) elé C_2 -ként *n* 9-szer járul, 9 *t/nt* szembenállást regisztrálva a Lőrinczy Éva által feldolgozott anyagban.

Szinkrón szempontból a $C/2C$ kategóriában nyj. többletről $2C/C$ esetében viszont hiányról beszélhetünk, ugyanakkor természetesen a nyelvjárási többlethang gyakran, ahogy Lőrinczy objektívan utal rá, archaizmus (71, 73, 77 stb.), sőt pl. a *j* mely az *l* mellett a nyelvjárásokban gyakran archaikus, máskor anorganikus járulékhang (83). A számadatok egybevetése azonban csak a szinkrón állapotokat hasonlíthatja össze és csak *r e n d s z e r h e z*, azaz a köznyelvihez viszonyíthatók a *k ü l ö n b ö z ő* helyről való népnyelvi adatok.

A III. táblázat egyesítve szemlélteti a $2C/C$ kategória azon szembenállás-csoportjait, melyekben a kny. elem a nyj. adatban változatlanul megtalálható. A ferde vonal fölötti (szinte számlálóként felírt) kurzív számok a C_1C_2/C_1 csoport adatai, így az utolsó oszlopban lévő kurzív számok a C_1C_2/C_1 szembenállásoknak a nyj. adatokban is meglévő C_1 elemeit adják meg, az utolsó sorként közöltösszegsor kurzív számai pedig a népnyelvi hiányokat (C_2) tartalmazzák. A C_1C_2/C_2 adatai szemléltető (nevező-szerűen közölt) antikva számoknál pedig éppen fordítva, az utolsó sorban lévő számok, az oszlopok összegei mutatják a megőrzött hangok (C_2) összegét, a sorok összegeit tartalmazó utolsó oszlop az nyj. adatokból hiányzó (C_1) hangokat. Az oszlopok és sorok találkozásában, pl. az *s* sorában és *t* oszlopában a 8-as az *st/s*, a ferde vonal alatti 16-os az *st/t* szembenállások számát adja meg, melyek 200, ill. 414 példából *v i s z o n y l a g* azonos gyakoriságra utalnak. Érdekes módon különben többnyire csak ott 'azonos' a kétféle szembenállás megterheltsége, ahol mindegyikre csak egy példa van. A $200/414 \approx 1/2$ értéket pl. *rt*-nél $\frac{8}{9}$ nem közelíti meg; a legtöbb esetben, ahol az egyik csoportban kiugróan sok esetet regisztráltak, a másikon egy sincs, vagy csak 1-2. Az I—III. tábl. anyagából látható, hogy az elvileg lehetséges mássalhangzó találkozások közül aránylag kevésnél regisztrálható egy és két hang közötti szembenállás, noha a hangtalálkozások zöme a magyarban nemcsak elvileg lehetséges, hanem legtöbbjük meg is valósul (I. KASSAI, Magyar Fonetikai Füzetek¹ 8:74—6).

¹ Erre a munkájára Kassai Ilona volt szíves a figyelmet felhívni, ezúton mondok érte köszönetet.

Az I. és a II. táblázat csoportjainak egyesítésére egy táblázatban a C/2C kategóriában a nyj. többlethangok különböző sorrendje miatt nem került sor (a két csoport adataihoz más fejléc kellene az oszlopoknál és a soroknál, így nehéz lenne az adatok tévedés nélküli olvasása). A két táblázat egybevetéséből azonban látható, hogy a keletkező nyj. hangkapcsolódások terheltsége ebben a két csoportban is a III. táblázatban egyesített két csoporthoz hasonlóan nagyon különböző, alig akad olyan eset, az I. és a II.-ban mint *lt*, melyre 6 *l/lt* és 8 *t/lt* példa van a 192. ill. 285-ből, (I. I., II. tábl.), ill. csak az 1-1 adattal vannak képviselve (*rd*, *szk*, *kl* stb. stb. I. I., II. tábl.) egyformán vannak terhelve. A kiugró értékeknél (20 *n/nt*, 11 *k/nk*) a másik csoportban sokkal kevesebb a példa (9 *t/nt*, 2 *n/nk*), vagy nincs is (6 *sz/szt*, 6 *r/rj*, 5 *r/rh*, 10 *d/d*, 11 *sz/jsz*, 12 *z/jz* stb., ill. *Øt/szt*, *Øj/rj*, 1 *h/rh*, *Øl/ld*, *Øj/jsz*, *Øj/jz*). Csak látszólag közeli megterheltségű a 19 *n/ng* és a 17 *g/ng*, hiszen a 19 a C_1/C_1C_2 csoport eseteinek 9,9; a 17 előfordulás pedig a maga csoportjában csak 5,9%-ot képvisel.

Bár az I. és a II. táblázatból is látható mindegyik szembenállás-csoportban a C_1 , ill. C_2 -ként feljegyzett hangok száma és az egyes szembenállások előfordulási gyakorisága, ezeket fogyó sorrendben a IV. tábl. is tartalmazza, így ez a C_1/C_1C_2 és a C_1/C_2C_1 számadatainak összefoglalását (64—5, ill. 94—6) és a két szembenállás-csoport számadatainak egybevetését (97—9) is szemlélteti. Az egyes csoportok gyakori vagy hiányzó kny., ill. nyj. hangjait, valamint a leggyakoribb szembenállásokat egyaránt megadja. Minthogy a C/2C példának csaknem 85%-a benne van az I. és a II. tábl. anyagában, így a IV. tábl. lényegileg mindazt szemlélteti, amit C/2C összefoglalásában a C_1 , ill. C_2 helyzetben gyakori, ritka vagy egyikként gyakori, a másik-ként ritka hangokból LŐRINCZY megállapított (130—3).

Az V. tábl. a III. tábl. két csoportját mutatja be ugyanolyan szempontokból, mint ahogy a IV. tábl. az I. és a II.-at.

Az egymással szemben elhelyezett IV. és V. táblázat egyrészt C_1/C_1C_2 és C_1C_2/C_1 másrészt C_1/C_2C_1 és C_1C_2/C_2 egybevetésére is módot ad. A C_1/C_1C_2 és C_1C_2/C_1 tükörképekben pl. C_2 -ként nincs *z*, *zs*, *c*, *cs*, mindkettőben a leggyakoribb a *t* és a *h*, *r* is a leggyakoribbak közé tartozik, C_1 -ként pedig mindegyikben *r*, *n*, *s*, *k*, *p* stb. gyakori, *ty*, *h* pedig hiányzik. A C_1/C_2C_1 és C_1C_2/C_2 'tükörképekben' közösen gyakori C_2 hang az *l* (mindkettőben a 3. a gyakorisági sorrendben), a *zs* pedig egyikben sem szerepel, itt C_1 egybevetésénél még kisebb a hasonlóság, a C_1/C_2C_1 -ben C_1 -ként elő sem fordul *j*, a tükörképben a második leggyakoribb!

7.1. Fent (7) hivatkoztam már arra a 8 *st/s* és a 16 *st/t* szembenállással kapcsolatosan, hogy *st* kétféle egyszerűsödési módja saját csoportján belül kb. azonos terheltségű. Lőrinczy Éva a III. tábl. anyagával kapcsolatosan az e „két csoport körébe tartozó tőmorfémák számában tapasztalható jelentős különbség” (255) létezését hangsúlyozandónak tartja. Különböző számú példát tartalmazó csoportok, kategóriák egybevetésekor a következtetéseket ezért többször fenntartással vonja le (255, 305—6). Ha százalékokat hasonlítunk össze (mint fent 7., *n/ng*, *g/ng* esetében), akkor „az egybevetés . . az érintett tőmorfémák nagy számbeli különbsége” (395) el-

lenére is akadálytalan, de kissé kényelmetlen. Az azonban kétségtelen, hogy pl. a IV. tábl. kiugró adatainál C_1 és C_2 -nél a kiugrások, ill. az azt követő esések nagyságáról, a két csoport egybevetéséről más képet nyerünk, ha a százalékokat kiszámoljuk (l. VI. tábl.).

A százalékszámítás elkerülhető, ha azonos nagyságrendűre 'nagyítjuk' a csoportokat, ha rendszeresnek tekintjük az összefüggéseket, akkor arányos nagyítás vagy kicsinyítés esetén a rendszer jellegzetes tulajdonságai változatlanok maradnak. Az eddig szemlélt 4 csoport szembenállásait 400-as nagyságrendűvé alakítva a csoportok szembenállásai a VII. tábl. veti egybe. Az összehasonlítások így könnyen elvégezhetőek. Más kérdés azonban, hogy nyelviileg hogyan értékelhetőek, mert pl. a *t/jt* szembenállás a maga csoportjában csak a 14. a gyakorisági sorrendben, minthogy azonban a feljegyzések nagyobbik fele toldalékmorfémán lévő szembenállás (a 7-ből 2 képző és 2 rag), a képzőknek és a ragoknak az egyes szavaknál sokkal gyakoribb a használata, ezért ezek a szövegekben sokkal gyakrabban fordulnak elő, mint a csak egyes szavakban megfigyelt szembenállások.

A gyakoriságok egybevetésének másik, s számítás útján ki nem küszöbölhető nehézsége, sőt akadálya, hogy az egyes számadatoknak különböző a 'súlya'. A „(. . . *tücsök trücsök* változata, és a *tüszköl trüszköl* formája) sok előfordulással nagy területi elterjedtséget mutat” (48), s hasonló földrajzi helymeghatározásokból (vö. 66, 200 stb.) látható, hogy számos példa több helyről is adatolható. Ezek interdiálektálisan más értékűek, mint a hapax feljegyzések (vö. IMRE, MNy. 76:371). Minthogy az adatok mellett Lőrinczy Éva nem közölte a feljegyzési helyeket, így az adatokat megfelelő súlypontozással csak az ÜMTSz. anyagából lehetne ellátni.

Nyelvi szempontból szerintem nem az a legérdekesebb kérdés, hogy egy bizonyos hangkapcsolódás (pl. *nt*) hányszor keletkezik egyik vagy másik módon (*n/nt*, *t/nt*) egyes vidékeken, vagy hogyan egyszerűsödik (*nt/n*, *nt/t*), hanem, hogy a szembenállásokban szereplő mássalhangzó-kapcsolódások a nyelvhasználatban gyakorinak-e vagy ritkák. Eddig a hangkapcsolódások egymáshoz viszonyított gyakoriságának vizsgálatára mindössze egyszer került sor Veres Péter prózája alapján, ezért ezeket az adatokat összehasonlítás céljából csak Veres Péter nyelvezetéből idézhetem. Az ezt bemutató táblázatnak (NyK LV, a 140. és a 141. lap közötti nagy tábl. ALH III, V. tábl.) a mássalhangzó-kapcsolódásokra vonatkozó részét itt közlöm (XXIX. tábl.). A 10 000 hangra számított kapcsolódásban még 1000-szer sincs mássalhangzók találkozása (tehát 10% alatti), a csillagok a 10 000 hangnál 0,25-nál kisebb valószínűségű, de regisztrált kapcsolódásokra utalnak. A XXX. tábl. mássalhangzó-fajták szerint összesíti a XXIX. tábl. adatait.

A VII. táblázatból látható, hogy *nt* mely *n/nt* és *nt/n* szembenállással a saját csoportjában a leggyakoribb, a *t/nt* és *nt/t* esetében is a 8., ill. a 12.—14., Veres Péternél is a 6. a sorrendben. Az ugyancsak kiemelkedően gyakori *ng* az *n/ng* és *g/ng* esetében (a nyj. többségnél mindkét helyt 2. a csoportjában), a hiányoknál *ng/n* a 15., *ng/g* az 5. helyen áll, s Veresnél is a 14.—15. A következők, az *st* és az *rl* már sokkal ritkább (*s/st*, *st/s*, *st/t*, ill. *rl/r*, *l/rl*, *rl/l* csak három csoportban tartozik a leggyakoribbak közé

a 15., 5., 4., ill. 8., 12., 3.) s ezek közül pl. csak *st* szerepel Veresnél a gyakoribbak között, a 7., *rl* pedig éppen csak megtalálható Veresnél is. A Veresnél leggyakoribb *rt* és *lt* viszont a szembenállásokban a Veresnél csak ritka *pr*- és *rj*-vel kb. azonosan gyakori (ill. ritka). További összehasonlítások helyett talán inkább az a konklúzió vonható le a szembenállások és az íronál felmért gyakoriságok egybevetéséből, hogy többnyire csak a beszédben gyakori torlódások jönnek létre, ill. bomlanak fel, s ezekben is a nyelvileg erősen megterhelt hangok (pl. *t, l, n, k* stb.) szerepelnek.

A VIII. tábl. az I—VII. táblázatot mintegy egyesíti, minthogy ezek realizációit szám szerint adja meg. Ebből is világosan látható, hogy *tr, pr, nt, ng, rt, rd, st, lt* stb. mind a négy csoportban megtalálható; a ritka, hiányos vagy az ÚMTSz.-ből nem adatolt szembenállások mássalhangzó-kapcsolódásai áttekinthetők, ill. megállapíthatók ebből az egyesítésből.

7.2. Mint fent (2.) már jeleztem, több alcsoportot tartok függelékbe helyezhetőnek, sőt helyezendőnek, mint Lőrinczy Éva. A C_1/C_2C_3 és a C_1C_2/C_3 alcsoportjai közül 2-2 szerintem a $C/2C$ és a $2C/C$ kategória eddig tárgyalt, c s a k k é t k ü l ö n b ö z ő indexszámot igénylő alcsoportjának ugyanolyan függeléke, mint ahogyan a kettőnél több tagú kapcsolódásoknál jó indoklással függelékbe kerültek szembenállások, melyeknél a szembenállás mindkét oldalán meglévő egyik hang nem azonos, hanem módosult (saját mássalhangzó fajtáján belül, vagy akár a képzés módját is megváltoztatva). Ilyeneknél Lőrinczy Éva a C_{1a} mássalhangzónak „némiképpen eltérő formában található” C_{1b} -vel jelezhető megfelelőjét tartalmazó szembenállásról beszél (152¹). Szerintem ez a $C/2C$ és $2C/C$ kategória csoportjainál is járható út. A következőkben (IX. tábl.) megadok néhány a $2C/3C$, $3C/2C$, $4C/3C$, $4C/2C$ kategória valamelyik csoportjának a függelékében található szembenállást, C/C_f , ill. C/C_v alatt kiemelem belőle a függelékbe kerülést okozó egymásnak megfeleltethető, de nem azonos mássalhangzókat, majd közlöm C_1/C_2C_3 , ill. C_1C_2/C_3 -ból a hasonló hangváltozást mutató szembenállásokat. A lelőhelyek megadása a szembenállások jó visszakereshetősége miatt (30—42) az áttekinthetőség érdekében elmaradt. Ha a *b/p, t/d* stb., azaz mássalhangzó-fajtán belüli változás, ill. a *p/f, r/l* stb.-féle módosulások (IX. táblázatban az előttük közölt szembenállásokban) a függelékbe helyezést teszik lehetővé, akkor ugyanezek $C/2C$ és $2C/C$ esetében is hasonló eljárást indokolnak. A nagyobb számú mássalhangzót tartalmazó torlódások függelékeiben csak *spr/tr, str/kr* és *zsn/rsn* olyan szembenállás, melyhez hasonló nem akad a kevesebb eleműek között, s *rsny/szn, kszpl/spr* pedig olyanok, melyeknek megfelelője, azaz egyszerre két megváltozás, nem is akadhat 1 és 2 mássalhangzó közötti szembenállások esetén. Ez utóbbi szembenállások sokkal nagyobb száma akkora, hogy ezeknél viszont sok olyan mássalhangzófajtán belüli módosulásos szembenállás van, melyhez hasonló több mássalhangzó torlódásakor nincs az anyagban, így elsősorban *k/g, g/k, d/t* és *p/b* módosulásos megfelelés látható több szembenállásban (*k/gr, k/ng, kt/g, kv/g, kl/g, nk/g, lk/g; gr/k, gl/k, ng/k, lg/k, jg/k; d/nt, d/st, d/lt, ld/t; p/br,*

¹ Dupla indexezés található még a 162., 344., 377. lapon és valószínűleg sajtóhibával a 325-en.

pl/b); egyéb zárhangok közötti változásra is van több példa: *rt/k*, *rt/g*, *d/nygy*, *ld/gy*, *jd/gy*, *ty/nt*, *lty/t*, *ty/kj*, *k/th*. Több szembenállásban réshangok váltják fel egymást: *f/kh*, *lv/j*, *v/lj*, *szt/z*, *z/jsz*, *gz/s*, *zh/sz*, *jz/sz*, *rs/j*, *zs/jz*, van azonban lateraliszon belüli változás is: *ly/gl*, *ly/rl*. Vannak még olyan szembenállások is, melyeknél a képzés módja változik meg *rgy/cs*, *rt/j*, *rs/j*, *zs/jc*, *st/cs*, *rs/cs*, *jsz/cs*, *c/nt*, *c/szk*, *s* a dezaffrikálódást és az affrikálódást mindet ide lehetne sorolni: *c/tsz*, *c/dsz*, *c/zsz*, *cs/dsz*, *rc/rdsz*, *szty/cs*.

Azon az alapon, ahogyan meggyőző indoklással könyve 152. lapjától kezdve Lőrinczy Éva függelékebe helyez „formailag” más alcsoportba, „*t a r t a l m i l a g*” azonban „bizonyos összefüggések” (268) alapján másképpen megítélhető szembenállásokat, a következőkben a C_1/C_2C_3 és a C_1C_2/C_3 alcsoportjai és az ennél többtagú kapcsolódások hasonló csoportjainál én is hasonló módon cselekszem, C helyett a szembenállás másik oldalán C_f jelöléssel az ugyanazon mássalhangzó-fajtán belüli (a zöngéállapot vagy a képzés helye szerint különbséget mutató) két mássalhangzót jelölöm, C helyett a szembenállás másik oldalán C_v -vel pedig a képzés módjában különböző, de valamilyen megmondolás alapján egymásnak megfeleltethető két hangot adom meg (tehát olyat, mely világosan nem többelhang, hanem „megváltozott” mássalhangzó). Ily módon a X. tábl. ’átjelölései’ jönnek létre.

Az utolsó két sorban közölt egyszerűbb jelölés az előző 8 következtében válik lehetővé. A C_1 és C_{1f} -féle mássalhangzók közötti változásokra tulajdonképpen a C_1C_2/C_1 csoportokba sorolt anyagban Lőrinczy Éva maga is ad példákat, l. *tűzhely*, példa a „*zh [szh]/z*” és a „*zh [szh]/sz*” (205) szembenállásra is, az utóbbi tulajdonképpen már C_1C_2/C_{1f} alá lenne sorolandó!

Minthogy a képzés módjának megtartásával egy zárhang és egy réshang elvben 7 másik azonos hangfajtájú mássalhangzóvá változhat, az orrhangnak 2, a laterálisnak 1 változási lehetősége van, az affrikátának elvben 3, így a szembenállások képe ezekben a szembenállásokban tarkább, mint az eddig bemutatottaknál, ezért a XI. táblázatban az egész szembenállást meg kell adnom, nem elég csak a hosszabb tagot a csoport jelölésével, mint pl. C_1/C_1C_2 esetében, ahol *nt* egyértelműen csak *n/nt* szembenállásra utalhat.

A XI. és a XII. táblázatba sorolt szembenállásokat Lőrinczy is tulajdonképpen így ítéli meg, ahogy én itt tettem, erre vall, hogy egyszer az itt C_1/C_2C_{1f} és a C_1/C_2C_{1v} jelöléssel összefoglaltakról azt írja: „általában a kny. $C_1/nyj.C_2C_1$ csoport valamelyik altípusába tartozó szembenállások alternansai” (120). Másik figyelmet érdemlő körülmény, hogy a C_1/C_2C_3 három alcsoportja eredményeinek összesítésére szerinte „lehetőség sincsen” (128), ill. C_1C_2/C_3 esetében pedig „nem látszik célszerűnek” (298) szerinte az összefoglalás.

Ily módon a XI. és a XII. tábl. példáinak kiemelése és másutt történő elhelyezése után mindegyik csoportban csak a legjelentéktelenebb, a 3. alcsoport marad, azaz C_1/C_2C_3 máshova függelékként át nem tehető szembenállásai: *n/jg* (alakta-ni háttérű; l. 120), *?n/lj [jj]*, *r/nd*, *r/ng* („részint etimológiai, részint alaktani okokból magyarázható”, 122), *v/mb* („népetimológiával keletkezett”, 122), *j/nk*, *v/lj [jj]*

(hangcsere, szóalak-keveredés, 123), $?l/jh$, $?cs/mp$, c/zsz és néhány dezaffrikáció: c/tsz , $2\ c/dsz$, cs/dsz [tsz], azaz maximum 14, de kevesebbnek is ítéltető. Még jelentéktelenebb a C_1C_2/C_3 máshova nem sorolható példaanyaga, mert nt/sz (különböző átvétel, s így „hangtani szempontból érdektelen”) (295), rt/n (morfológiai, szembenállás), lyt/n és lyt/ny „egyértelműen morfológia arculatu” (296), ezek után itt csak $szty/cs^1$ marad, ha rgy/cs (291) is idesorolandó, akkor is 2 és 6 között állapítható meg az idesorolt szembenállások száma. A $C/2C$, $2C/C$ összesítésekor a C_1/C_2C_3 és a C_1C_2/C_3 figyelmen kívül hagyása nem befolyásolhatja az összképet.

A mindössze 145 szembenállást bemutató XI. tábl. szembetűnő vonása az orrhangok közötti változások dominálása (különösen zárhangok előtt szembeszökően nagyszámú), mert a $22\ o/o_f + z$ szembenállás a $C_1/C_{1f}C_2$ alcsoport $\frac{2}{3}$ anyaga; de a $15\ o + z/o_f$ is 40%-nál több a maga alcsoportjában. A C_1C_2/C_{2f} és a C_1/C_2C_{1f} példaanyagában megváltozó zárhangokat a szembenállásoknak $t\ o\ b\ b$ mint a fele tartalmaz, mindkettőben főként orrhangok, ill. laterálisok mögött, $2C/C$ típusú szembenállásban még gyakori a laterálisnak a nyj. hiánya a megmaradó (megváltozott) zárhang mellől.

A XII. tábl. 32 szembenállása annyira szórványos, hogy 4, ill. 3 realizáció csak sz/nc , jsz/c esetében található és 2-re is csak cs/st , pr/f , rt/j esetében akad példa.

7.3. A XIII. tábl. mássalhangzó-fajták szerinti áttekintésben foglalja össze a $C/2C$ és a $2C/C$ kategória teljes anyagát. Az A- és B-negyed, azaz a tábl. felső fele $C/2C$, az alsó fele (C-, D-negyede) pedig $2C/C$ adatait tartalmazza; az összeállítás bal fele (azaz az A- és a C-negyed) a nem változó első tagú csoportokat (C_1/C_1C_2 , C_1C_2/C_1), a jobb fele (B-, D-negyed) a stabil hangot második tagként tartalmazó (C_1/C_2C_1 , C_1C_2/C_2) szembenállások regisztrált eseteit összegzi, s így ezek egybevetését szemlélteti. A- és B-negyed megfelelő adatai összeadva és C meg D ugyan-csak egyesített adataival $C/2C$ és $2C/C$ egybevetését teszik lehetővé. A nagyobb számjegyek olyan szembenállások adatai, melyekben a kny. és a nyj. adatban is meglévő mássalhangzó teljesen azonos (I. I—VIII. tábl.), az alattuk lévő kisebb számok szembenállásaiban a közös kny. és nyj. hang a képzés helyét vagy zöngésségét illetően módosult (a XI. tábl. anyaga), a zárójelbe tett kisebb számok pedig olyan kételemű nyj. hangkapcsolatra utalnak a $C/2C$ kategóriában, ill. kny. kapcsolatra $2C/C$ példaanyagában, amelyeknél a szembenállás egytagú része a képzés módját illetően különbözik a neki megfeleltethető mássalhangzótól a kéttagú kapcsolatban (I. XII. tábl. mindössze csak 32 adat). A nagyobb és a kisebb szám(ok) összege adja meg a négy csoport mindegyik adatánál a lehetséges alcsoportban talált esetek számát, ill. pl. $192 + 33 + (4) = 229$, azaz a C_1/C_1C_2 , $C_1/C_{1f}C_2$, $C_1/C_{1v}C_2$ alcsoportok példaanyagának számát. Az összegek megadását a tábl. áttekinthetősége érdekében mellőztem, külön-

¹ Az $szty/cs$ szembenállást Lőrinczy a „kny. $C_1C_2/nyj.$ C_3 ($\leftrightarrow \emptyset$)” alcsoportba helyezte (296), egy másik, ugyancsak $r + z/a$ altípusú szembenállást (st/cs) viszont „kny. $C_1C_2/nyj.$ C_3 ($\leftrightarrow$ kny. $C_1C_2/nyj.$ C_1) alá. A C_1C_2/C_{1v} képlet vagy C_1C_2/C_{2v} bevezetésével akár $r \rightarrow a$, akár $z \rightarrow a$ változást regisztrálva a két példa egy altípusba sorolható, nem pedig két különböző alcsoportba.

ben is — az adott példánál maradva $C_1/C_{1f}C_2$ és $C_1/C_{1v}C_2$ 33+4 adata a C_1/C_1C_2 192 adatából nyert eredményeket lényegesen, az arányokat illetően sehol sem módosítja. A nagyobb számok az amúgy is kiemelkedőkhöz járulnak, a kicsik pedig a közepes vagy kis terheltségű kapcsolódásokhoz, mindössze az $o/o_f + a$ szembenállásnál említésre méltó talán, hogy annak 2 adata egy a csoportban máshol nem talált szembenállást illusztrál; ilyen 'üres helyet' megszüntető adat csak még egy akad az egész anyagban: $z + o/z_f$ egyetlen, kérdőjeles példája. A nagyobb számok az A-negyedben C_1/C_1C_2 (64—5), B-negyedben C_1/C_2C_1 (94—6), C-ben C_1C_2/C_1 (212—3), D-ben C_1C_2/C_2 (252—3) összefoglalását szemléltetik. A és B, ill. C és D megfelelő adatai a két-két csoport egybevetését (97—9, ill. 255—8) teszik könnyebbé. Ha viszont a kisebb számokat sem hagyjuk figyelmen kívül, akkor az A- és B-negyed $C/2C$ (129—33), a C- és D-negyed $2C/C$ (298—305), ill. a felső fél és az alsó fél (A+B együtt, ill. C+D együtt) a $C/2C$ és a $2C/C$ kategória egybevetését (305—16) teszi könnyebbé. A XIII. tábl. tehát csak a fent közölt átrendezés (X. tábl.) utáni C_1/C_2C_3 , ill. C_1C_2/C_3 képletű néhány szembenállást nem tartalmazza. Az itt egybefoglalt:

	A	B	C	D
C-s	192	285	200	414
C_f -es	33	24	36	52
C_v -s	4	9	9	10
	229	318	245	476

Összesen 1268 adatból levonható tanulságokon 20-nál mindenképpen kevesebb atipikus eset elhagyása nyilván semmit sem változtat.

A XIII. tábl. négy mezejét (elsősorban a felső kettőt), különböző módon kell 'olvasni'. Az A-negyedben a mássalhangzó-fajták sorai a kny., oszlopai pedig a kny. hangok mögé kerülő nyj. mássalhangzók fajtáiról adnak képet. Ily módon a példaanyagba való visszalapozás nélkül világos, hogy 96 (ill. 123) esetben, azaz a C_1/C_1C_2 szembenállások nagyobbik felében nyj. többlethangként zárhang található, orrhang csak 5-ször, réshang pedig csaknem minden 4. példában. A többlethang előtt viszont, mint ahogy a C_1 -et tartalmazó sorok mutatják, a csak 3 hangot tartalmazó orrhang-fajta a maga 63+24 példájával még a 8-8 tagú zár- és réshangoknál is gyakoribb ezekben a szembenállásokban.

A B-negyedben — azért, hogy itt is baloldali oszlopban fejlécként szereplő hangfajtája mögé kelljen a felső sor fejlécében megadott hangfajta olvasni, a kny. C_1 hangok itt (és csak itt!) az oszlopokban található, s a sorok adják a nyj. C_2 többlethangjait, azaz pl. az r sor és o oszlop találkozásában lévő 6 azt jelenti, hogy 6 $o/r + o$ szembenállás van az ÚMTSz.-ban. A nyj. többlethangok közül itt a 93+12+5 orrhang a 285+24+9 példának könnyen megállapíthatóan az $1/3$ része körüli mennyiség, s az is jól látható, hogy a réshangok 79+4+2 adata is jóval $1/4$ feletti előfordulásra vall. A kny. hangfajta oszlopainál pedig a zárhangok 128+15+1-es gyakori-

ságukkal szembeszökően kiugranak (45%), mint olyan hangok, melyek elé a nyj. többlethangok kerülni szoktak.

A C-negyedben a $79+6+3$ réshangról és $60+18+4$ zárhangról mint nyj. hiányhangról nagyobb matematikai felkészültség nélkül is könnyen látható, hogy a $200+36+9$ C_1C_2/C_1 típusú példának kb. 40%-át, ill. 30%-át teszik ki; a változatlanul maradó C_1 sorok esetében a mássalhangzó-fajták megoszlása nyelvhasználatbeli gyakoriságuktól (1) csak az orrhangok kicsit nagyobb és a pergők nagy megterheltségével tér el. A D-negyedben kiugróan magas szám a megmaradó zárhangok oszlopának az összege $195+30$ zárhang, azaz $414+52+10$ -nek, C_1C_2/C_2 példának csaknem a felében zárhang, s csaknem a negyedében ($101+7+5$) réshang van a kny. és nyj. adatokban is, a nyj. hiányok pedig a negyedrésznél több esetben ($110+8+4$) réshang, s csaknem minden 4. esetben orr- ($100+7+1$), ill. csaknem minden 5. esetben zárhang ($79+10+2$).

A nyelvileg igen kis terheltségű affrikáták jelentéktelen szereplése (kivéve az o + a kapcsolatokban!) ugyancsak szembetűnő a XIII. tábl. közlésmódjából, sőt az is nyilvánvaló, hogy meg nem változó elemű szembenállásokban (nagyobb számok) affrikáta sem többlet-, sem pedig hiányhangként nem fordul elő.

A XIII. táblázatból és némi spekulációval az is világos, hogy minden mássalhangzó-fajta mindegyikkel kapcsolódhat, affrikáta affrikátával talán csak összetételben (*tánc csoport*). A C_1C_2/C_2 mindenre ad első elemű affrikáta-kapcsolódáson kívül köznyelvi példát ($p+p$, $l+l$ kimaradt a vizsgálatból!). Azt viszont könnyű belátni, hogy agglutináló nyelvben, ahol névszó végződhet affrikátára, ahhoz bármilyen mássalhangzó-fajtájú toldalék kerülhet, tehát affrikáta mögé is, pl. *akácból*, *akácnak*, *akácról*, *akáchoz*; a +l kapcsolódásra a köznyelvben már nehezebb példát találni, inkább csak összetett szavakban: *tánc lépés*, *páclé*, *kulcslyuk* stb., de vö. még *cucli*, *fecli*, *pracli* s még több német eredetű idegen-jövevényt is.

Feltűnő a XIII. táblázatot szemlélve, hogy o + z kapcsolat mind a négy negyedben kimagaslóan, de különböző módon nagy frekvenciájú (C_1/C_1C_2 példának kb. a harmada, C_1/C_2C_1 -nél csaknem az ötödrész, $2C/C$ -nél 10%-nál több o + z kapcsolót!). A négy csoportban az o + z kapcsolódásnál csak a C_1C_2/C_2 -ben az r + z/z szembenállásainak a száma nagyobb. Ez annál figyelemre méltóbb jelenség, mert o + z csak 24-féle hangkapcsolat alapján realizálódhat, z + r és r + z esetében 64-féle módon kapcsolódhatnak a mássalhangzók, de r + r és z + z is 56-56 módon lehetséges, ha az azonos hangok kapcsolódásaira nem vagyunk tekintettel.

A mássalhangzófajták kapcsolódásának gyakorisági sorrendjét a XIV. tábl. mutatja.

Mint látható a C/2C kategóriában a nyj. o + z a többihez képest is kiugró gyakoriságú, 2C/C kategóriákban viszont a két első gyakorisága szembetűnő, de csak C_1C_2/C_2 esetén kiugró az r + z, és az azt követő 2. is a többihez képest. C_1/C_1C_2 szembenállásainál szinte a 3. leggyakoribbtól kezdve kicsinyek az eltérések a példaszámban, C_1/C_2C_1 -nél a 2.—5. áll egymáshoz közel, s a 6.-tól kezdve 1-1 példán múlhat a sorrend, C_1C_2/C_1 -nél az egyformán gyakori első két szembenállás után csak a

3. frekvenciája előzi még meg kicsit a 4.—8.-at, aztán némi ugrással a 9.-től lefelé szorosan egymás után következnek a többiek. A cezúra C_1C_2/C_2 esetén az 1., a 2. és aztán a 6. után található.

Az eddigi egybevetésnél csak az előfordulások számát vettem figyelembe. Ha azt is nézzük, hogy hány lehetőségből valósul meg pl. a C_1C_2/C_1 csoportban 24-24 o+z, ill. z+r kapcsolat (a függelék eseteit most figyelmen kívül hagyom), akkor a két azonos szám már különböző megterheltségre mutat. A 3 orrhang ui. a 8 zárhanggal $3 \cdot 8 = 24$ módon kapcsolódhat, a példák és a lehetőségek számának aránya $24 : 24 = 1$, vagyis olyan az o+z megterheltsége, mintha minden lehetőségre 1-1 példa akadna. A 8 zárhang 8 réshanggal viszont $8 \cdot 8 = 64$ -féle kombinációra képes, az arány $24 : 64 = \frac{3}{8}$, azaz 1-1 kombinációra itt kb. harmadannyi megvalósulás jut, mint o+z megvalósulásainál. Ilyen egybevetéssel az egyes csoportokon belül reálisabb a kombinációk gyakoriságának összehasonlítása. A gyakorisági sorrend azonban így teljesen más, mert pl. a p+l és az l+p kombinációban, minthogy egy pergő és gyakorlatilag csak egy lateralis van (ly többnyire j-ként kezelhető), minden egyes megvalósulás az $1 \cdot 1 = 1$ lehetőségből egy egésszel növeli az arányt!

A megvalósult szembenállások és a kombinációs lehetőségek viszonya alapján összeállított gyakorisági sorrend elkészítésekor a függelékek viszonyaira is tekintettel voltam, hiszen 2C/C kettős mássalhangzó-kapcsolódásainál a kny. torlódásai szempontjából teljesen mindegy, hogy a nyj. szembenállásokban teljesen azonosan vagy módosulva található-e meg az egyik vagy a másik eleme, s ugyanez igaz C/2C esetében, a földrajzilag szétszórt nyj. kételemű találkozásokról is. A XV. tábl. csak azokat a kapcsolódásokat foglalja össze, melyeknél az előfordulási és a kombinációs lehetőségek arányszáma ≥ 1 . A legtöbb példát tartalmazó C_1C_2/C_2 esetben akad természetesen a legtöbb ilyen terheltségű. A csoportok különböző példaszámát kiküszöbölő egybevetés a XVI. táblázatban látható, ahol 400-as nagyságrendre nagyítva (l. VII. tábl.) vannak az előfordulási számok, s Veres Péter megfelelő adatai is. Az előfordult kombinációk számát 400-as nagyságrendre nagyítva és a lehetőségek számához viszonyítva a 2 feletti aránymutatójukat a XVII. táblázatban foglaltam össze.

A XIV—XVII. tábl. egybevetéseiből látható, hogy a C_1/C_1C_2 csoportban abszolút számokban és viszonylag is az o/o+z a leggyakoribb szembenállás típus; ennek a két mássalhangzó-fajtának a kapcsolódása a többi szembenállás csoportban is mindenfajta egybevetéskor a leggyakoribbak között szerepel. Az r+z/z szembenállás, mely a XIV. tábl. alapján a legfrekvenciásabbnak látszik, a csoportok azonos nagyságúvá hozatala és a lehetőségek figyelembe vétele után már bele sem került a XVII. tábl. anyagába. Nyelvi szempontból a szembenállások ilyen összehasonlítása tehát szinte játék a számokkal, 2C/C szembenállásai mássalhangzófajtáknak a köznyelvben gyakori kapcsolódásai Veres Péter nyelvezetében is, C/2C esetében, azonban földrajzilag különböző helyen megvalósuló kapcsolódások nem egy rendszerbe tartozó halmazára utalnak.

7.3.1. A VIII. és a XIII. tábl. összehasonlításából látható, hogy a kiemelkedően gyakran regisztrált mássalhangzó-fajták kapcsolódásaiban találhatóak általában a „l e g g y a k r a b b a n (tehát legfeljebb 20, illetőleg legalább 8 tömorfémában) e l ő f o r d u l ó” (307) szembenállások, sőt többnyire nem is egy, pl. o + z esetében a 4 csoportból 3-ban van 3-3 ekkora. Az összefüggés azonban nem szükségszerű, a C_1C_2/C_2 csoportban a XIV. tábl. szerint az 5.—9. leggyakoribb mássalhangzó-fajta kapcsolódás z+r, o+r, r+r, ezekben nincs ilyen gyakori szembenállás, hanem sok közepes vagy kis gyakoriságú, ezzel szemben a p+l, vagy a p+r a 16 r/l/l, ill. a 10 rs/s ellenére sem tartozik az itteni leggyakoribb kapcsolódások közé, s ilyen példák természetesen a többi csoportban is találhatóak. A szembenállás gyakoriságának alsó határát 8-ban megállapítani egyébként teljesen önkényes, inkább gyakorlati, mint elméleti okból adódik. Ha ui. egy 400-as nagyságrendű csoportban 8 vagy annál több szembenállás tekinthető soknak, akkor a 300-as nagyságrendben 6, 200-asban pedig 4 lenne ez a határ. A táblázatok szembenállásainak az egybevetése is ezt igazolja.

7.4. Meg kell vizsgálni, hogy a XIII. tábl. 3-szor 4, azaz 12-féle módon képletbe foglalható (12 alcsoportba tartozó) 1268 szembenállása, melyhez még 20-nál kevesebb C_1/C_2C_3 és C_1C_2/C_3 képletű járul, nyelvileg sok-e vagy kevés.

Az I—III. táblázatban, ha a nagyon kis terheltségű dz és dzs affrikáta is következetesen benne lenne, 26 sor és 26 oszlop lenne, azaz elvben $26 \cdot 26 = 676$ kapcsolódási lehetőség van. Minthogy a mássalhangzók rövid—hosszú szembenállásait, a nyúlást és a rövidülést Lőrinczy Éva közelebbi indoklás nélkül kizárta vizsgálataiból (l. p/pp, l/l/l stb. 12—3), ezeknek a helye eleve üres marad, tehát $26 \cdot 25 = 650$ realizációs lehetőséggel kell C/2C és 2C/C mindkét olyan csoportjában számolnunk, melyben a kny. és nyj. közös hang teljesen azonos. Ez már önmagában a 4 csoportban 2600 szembenállás lenne, akkor is, ha mindegyikre csak egy példa lenne; márpedig e 4 csoport összes példája, néhány gyakorinak mondható, 8—20 alkalommal megvalósult szembenállás ellenére is, összesen c s a k 1091 (az természetes eleve várható, hogy nem minden kombináció valósul meg).

A C_1/C_2C_3 és a C_1C_2/C_3 képlet kombinatív lehetőségei 26 mássalhangzó esetén sokkal nagyobb számot eredményeznek. C_1 ui. 26-féle módon választható, ekkor C_2 25-féleképpen (minthogy $C_1 \neq C_2$ úgy, mint az I—III. tábl. csoportjaiban) és C_3 már csak 24-féle módon (mert $C_1 \neq C_3$ és $C_2 \neq C_3$), azaz $26 \cdot 25 \cdot 24 = 15\,600$ kombinatív lehetőség van C/2C és 2C/C esetében is, azaz összesen 31 200. Ebben azonban már azok a lehetőségek is benne foglaltatnak, melyeknél a két hang egyike a szembenállás két oldalán lényegileg azonos hang módosult változata (C_f , C_v). Ezt a 31 200 lehetőséget $145 + 32 + \max. 20$ példa illusztrálja az ÚMTSz.-ban!

Az $1091 + 145 + 32 + \max. 20$, azaz kevesebb, mint 1300 szembenállás a lehetséges 31 200 + 2600 kombinációhoz képest (kerekén 4%), nyilván nem tekinthető soknak.

Nyelvi szempontból akkor is jelentékenynek lehetne nevezni a szembenállások bizonyos típusait, ha azok egy bizonyos nyelvjárásra vagy a nyelvjárások egy csoportjára jellemzők lennének. Például, ha az l+C/C típus példaanyaga, a szótagzáró

/ kiesése, belekerült volna az ÚMTSz. anyagába (de ez csak kis mértékben került bele, l. 247), akkor lenne legalább egy ilyen típus a feldolgozott anyagban. Az ÚMTSz. gyűjtési elveinek következtében azonban legfeljebb néhány altípus köthető — bizonyos fenntartásokkal — nyelvjáráshoz, s akkor sem csak arra az egyre jellemző (l. 66, 97, 109, 120, 127, 134, 214, 254, 274, 295, 298, 304, 315—6 és az ott közölt utalásokat az altípusokra), az erdélyi nyelvjárások pl. talán egy kicsit többet fordulnak elő, az említésekben de nem magukban!

A földrajzi vonatkozású összefoglalásokban szinte mindenütt olvasható, hogy bizonyos szembenállások egy szóhoz vagy szócsoporthoz kötődnek, s nagy területi szétszórtság jellemző feljegyzési helyeikre. Lőrinczy Éva könyvéből sajnos nem tudjuk meg, hogy egy szembenállás egy-egy szó esetében „valójában . . . a morfémahoz kötődés jellemzi az idetartozó adatok földrajzi megoszlását” (53) részletesebb kifejtéséből látható, hogy pl. az *n/ng* szembenállásra nem 19 adat van, hanem sokkal több, mert egy-egy adata „az északi (palóc), továbbá az erdélyi, a moldvai és a bukovinai nyelvjárásokban” gyakoriak, másokra pedig „a nyugati nyelvjárásokból van a legtöbb” adat.

Mint a táblázatokból (I—VIII., XI—XII.) is látható, és Lőrinczy Éva is többször említi, a 8 vagy annál gyakoribb előfordulást (129, 307) nagyszámúnak tekinti. Megítélésem szerint még a leggyakoribbakat is kicsiny szám jelöli, hiszen 20-nál egyetlen szembenállásra sincs több példa. A közlés módjából pedig nem derül ki, hogy egy bizonyos helyről van-e 20 adat, vagy 20 különböző nyelvjárásból 1-1. Ez utóbbi eset is az elterjedtség szempontjából igen kicsiny lenne (a többi persze még kevesebb). A monográfia alapján a kutatópontok számáról semmiféle képet nem kapunk, egy így feltett kérdésre az ÚMTSz. sem ad választ. Az ÚMTSz.-ban az „előforduló földrajzi nevek jegyzéke” a 61—133. lapon, azaz 70-nél több lapon található, 63 sorban laponként. Több név egy sornál hosszabb, azonban így is legalább 4000-re becsülhető a szótárban szereplő földrajzi nevek jegyzéke. Egy bizonyos adat lelőhelyére természetesen több földrajzi név is utalhat (a település, a járás, a megye, a tájegység neve stb.), az átfedés lehet egyes esetekben (de nem mindig!) 4- vagy 5-szörös is. Azért legalább 800—1000-re mégis becsülhető az adatokat szolgáltatató különböző helyek száma. Ehhez viszonyítva nemcsak a 20-as maximális gyakoriság, de a C/2C, 2C/C 1300-nyi szembenállása is nagyon kisszámú. Az arány persze javulna, ha az előfordulási gyakoriság segítségével 'súlypontozva' lehetne a szembenállásokat számítani (pl. az *f/fl* egyetlen példája *forint/florint* hány helyről adatható), erre viszont csak az ÚMTSz. segítségével lenne módunk válaszolni. Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy könyve megírásához a szerző 30 000 kny./nyj. különbséget tartalmazó adatából (12) csak 6—7000-et használt fel (478), akkor ebből az következik, hogy a C/2C és 2C/C szembenállásainak a száma súlypontozva is feltétlenül 6—7000 alatt marad (hiszen a 6—7000-ben a 3 és a 4 tagú kapcsolódások is bennfoglaltatnak). Márpedig, ha az ország 800—1000 (vagy ennél több) különböző helyén a több ezer, sőt több tízezer módon lehetséges, a szókincs és a toldalékmorfémákon is meglévő, azaz meg-

ismétlődő szembenállásokra összesen csak 6—7000 adat van, akkor az csak rendkívül szórványos jelenség!

8. Három mássalhangzó $C_1C_2C_3$ a magyar nyelv 26 mássalhangzójából $26 \cdot 25 \cdot 25 = 16\,250$ módon kombinálódhat. Az első elem u.i. bármelyik lehet a 26-ból, a 2. akármelyik a többi 25 közül (kivéve az első elemként ottlétét, tehát pontosan annyi a kombinációs lehetőség, mint C_1C_2 esetében), 3. elemként minden esetben újra 25 jön számításba, mert C_3 nem lehet C_2 -vel azonos (C_1 és C_3 azonosságára azonban van példa, l. *tédrre/térre, szántnak/szánnak* stb.). A 3C/2C szembenállásaiban elmaradhat akár az 1., akár a 2., akár a 3. tag, tehát bármelyik, azaz 16 250 kombinációból 3-féle módon, azaz 48 750 módon maradhat el 1-1 elem, még akkor is, ha csak azokat az eseteket vesszük számba, melyeknél a megmaradó mássalhangzók megváltozása nélkül, csak hiány mutatkozik. A 2C/3C szembenállás esetei, ahol a nyj. többlettag a meglévő két mássalhangzó elé, mögé vagy közé járulhat, 3C/2C kategória eseteinek éppen a negatívját jelentik, ill. valamivel kevesebb lehetőséggel, mert C_1 nem lehet C_2 -vel azonos (pontosabban ilyen példa nincs az anyagban), ezért a $C_1C_2/C_1C_3C_2$ csoportban nem jöhet létre olyan nyj. hármas mássalhangzó-kapcsolódás, melynek első és harmadik eleme azonos. Azt hiszem, teljesen felesleges végigszámolni, hogy csak az 1., csak a 2. és csak a 3. tag 25-féle módon lehetséges megváltoztatása révén $3 \cdot 25 = 75$ -ször ennyi különböző módon jöhetnek létre olyan 2C/3C és 3C/2C kategóriájú szembenállások, melyeknél a már vizsgált eseteken kívül a 3 mássalhangzó egyikénél az indexben f vagy v, vagy 4-es index szükséges. Még az is lehetséges azonban, hogy egyszerre 2 hang változzék meg, mindegyik 25-25-féleképpen, azaz 625 módon kombinálódhatnak a megváltozások és ez a 625-féle változás is 3 módon lehetséges ($C_{1v}C_{2v}C_3$, $C_{1v}C_2C_{3v}$, $C_1C_{2v}C_{3v}$). Nagy, milliós számok közlése helyett elég arra utalnom, hogy a 2C/3C kategóriát a 135—72. lapon, a 3C/2C-t a 317—98. lapon találjuk, azaz az anyagközlés és a tárgyalás terjedelme alig több a C/2C és 2C/C terjedelme felénél! Noha sokkal több a realizációs lehetőség, az anyag a 2C és C közötti szembenállásoknak látszólag csak a fele, a példák száma pedig valójában még az egyharmadánál is kevesebb (a negyedénél több).

A számítást hangokra felesleges, hangfajtákra azonban talán nem árt elvégezni. A 6-féle mássalhangzó-fajta mindegyikéhez 6-féle második kapcsolódhat, azaz 36 fajta kombináció lehetséges (l. XIII. tábl.). Gyakorlatilag p+p, de még 1+1 kapcsolódására, sőt a+a esetére sincs példánk (l. XXVII., XXVIII. tábl.), tehát csak 33-féle 2-es kombinációból épülhet tovább a 3 tagú; a $33 \cdot 6 = 198$ lehetőségéből levonhatunk 15-öt, ha eleve kizárjuk, hogy az 5-5¹ pergő, lateralis, ill. affrikáta második tagú, két-elemű kapcsolathoz harmadik tagként ugyanazok járuljanak. Mint a XVIII—XXII. tábl. mutatja, a példaanyagban 183-féle kapcsolódási lehetőségnek a mássalhangzó-fajták között a harmada sem fordul elő.

¹ Azért 5-5, mert p+p, 1+1, a+a, azaz a 6. már elmaradt az első 36 kombinációs lehetőségéből.

8.1. A XVIII. tábl. 2 kivételével¹ a 2C/3C kategória valamennyi szembenállását egyesítve mutatja be. A $C_1C_2/C_1C_2C_3$ csoport (135—42) 27, a $C_1C_2/C_3C_1C_2$ (142—51) 43, a $C_1C_2/C_1C_3C_2$ (155—61) 26 példáját, valamint az ezek függelékébe (152—3, 161—4) sorolt 6+8 szembenállást, azaz összesen 110-et. A háromféle csoportot csak úgy sikerült egy táblázatra helyezni, hogy középtűt a nyj. 3C kapcsolódás mássalhangzó-fajtáit adom meg, előtte jelezve, hogy ennek 1., 2. vagy 3. eleme hány példában nyj. többlet, a függelékhez pedig mögötte adva meg ugyanezeket a számadatok. Ily módon pl. az $o+z+1$ sora a következőt jelenti: $C_1C_2/C_3C_1C_2$ csoportban 4 példában van a $z+1/o+z+1$ szembenállásra, $C_1C_2/C_1C_3C_2$ -ben 1 esetben található $o+1/o+z+1$, $C_1C_2/C_1C_2C_3$ -ban viszont 7 $o+z/o+z+1$ típusú példa akad, a függelékben pedig 2 $z_1+1/o+z_2+1$ és 1 o_1+1/o_2+z+1 szembenállást regisztráltak.

A XIX. tábl. a 3C/2C adatait tartalmazza, ebben az esetben 3C a kny. mássalhangzó-fajták kapcsolódásait jelzi, előtte C_1 , C_2 , C_3 alatt pedig a számok az nyj. 1., 2. vagy 3. hang hiányát tartalmazó szembenállások számát mutatják, jobbra található ugyanígy a függelékbe helyezhetők előfordulási gyakorisága. A $C_1C_2C_3/C_1C_2$ (317—25) 25, a $C_1C_2C_3/C_2C_3$ (329—43) 55 és $C_1C_2C_3/C_1C_3$ (350—77) 125, valamint e 3 csoport függelékébe (325—7, 343—9, 377—84) sorolható 9+11+13, azaz összesen 238 szembenállást csak ilyen rövidített módon sikerült egyszerre áttekinthetővé tennem.

A XX. tábl. a 2C/3C és a 3C/2C azon megvalósult eseteit veti egybe, melyekben a szembenállásban a közös elemek teljes azonossága mellett csak egy hang a különbség; a közlés módja azonos a XVIII. és a XIX. táblázatával, a nyj. hiányok a 3C/2C, a nyj. többlethangok a 2C/3C felirat alatt találhatók. Minthogy 3C/2C 205 és 2C/3C 96 példáját veti a XX. tábl. egybe, az arányok realisabb szemléltetése kedvéért az utóbbi kategóriát a duplájára nagyítva tartalmazza.² A példák valójában regisztrált számát a XVIII. és a XIX. tábl. adatai mutatják.

A XX. tábl. adataiból valószínűleg levonható az a tanulság, hogy a magyarban 3 zárhang nem igen kapcsolódhat egymással, sőt a nyelvjárások egy mássalhangzó mögött további két zárhang kapcsolódását sem nagyon kedvelik, ilyenkor a 3 elemű kapcsolat középső zárhangját egyszerűsítésként többnyire elhagyják, l. $p+z+z$, $r+z+z$, $a+z+z$ kapcsolódásnál, $l+z+z$ esetén is ez a gyakoribb változtatási mód. Ugyanez a helyzet $o+z+z$ esetén is, bár ez az egyetlen olyan $z+z$ végű mássalhangzó-torlódás, mely nyelvjárásokban létre is jön, vagy úgy is fogalmazható, ahol a kny. o-ból a gyakori $o+z$ kapcsolat még z előtt is létrejön (vö. XIII. tábl.).

A XXI. tábl. a XX. tábl. anyagának konkrét realizációit tartalmazza. A terjedelem csökkentése miatt itt a nyj. többlet, ill. hiány hangja más típussal (kurzívval) van szedve, vagyis pl. ptr a 3C/2C fejléc alatt ptr/pr , a 2C/3C alatt pedig pr/ptr szemben-

¹ $C_1C_2/C_1C_3C_4$ és $C_1C_2/C_3C_4C_2$ példáját (vö. 4.1.) nem lehet ide beilleszteni.

² Erre téves megállapítások elkerülése miatt van szükség. LŐRINCZY ÉVA pl. azt írja: „Az orrhangok esetében az n hiánya a nyj. szóalakban eléggé jellemzőnek látszik; mindenesetre kétszer annyira, mint többlethangként való fellépése” (397), holott a hiány (15 a 230-ból) csak 6,5%, a többlet (8 a középérték 93-ból) 8,6%, tehát a 15 és a 8 megvalósulás egymáshoz elég közel áll ugyan, egész pontosan pedig a 8 viszonylag több a 15-nél.

állást jelöli. A függelékekbe sorolt szembenállásokat, mindössze 14, ill. 33-at, a XXII. tábl. egyesíti.

A 2C/3C szembenállás-kategória egyes csoportjainak összefoglaló tárgyalását (141—2, 153—5, 164—6) és az egész kategóriáét (167—72) csak a XVIII., XXI. és XXII. tábl., a 3C/2C csoportjaiét és az egész kategóriáét (327—8, 349—50, 384—6, 386—91) a XIX., XXI., XXII. tábl. adatait szemlélve tudtam követni (s nem csak elhinni Lőrinczy Éva megállapításait), a két kategória egybevető tárgyalása (391—8) a XX., XXI. és XXII. tábl. segítségével vált számomra világossá. Mellesleg ilyen táblázatok segítségével nemcsak a nyj. többlet-, ill. hiányhangokról (a $C_1C_2/C_1C_3C_2$ szembenállásaiban szinte kizárólagos zárhang többlethangról), a kny., ill. nyj. kéttagú kapcsolat első vagy második tagjáról nyer az ember áttekintést (mely még szemléletesebb egy-egy csoportra, ha kiemeljük az éppen vizsgált csoport adatait, ennek közlését azonban feleslegesnek tartottam), hanem olyan hibák lehetőségét is elkerüljük vele, hogy pl. a 2C/3C leggyakoribb nyj. háromelemű kapcsolatai sorba állítása-kor a cédulaanyag összekeverődése miatt a $p+z+r$ kapcsolódás frekvenciája 4, 3 és 1 megadásával forduljon elő (169—170), holott valójában 8 (minthogy a függelékekből $p+a/p+z+r$ ide, $p+r/l+z+r$ pedig nem ide sorolandó, l. XVIII. tábl.). A XXI. tábl. alapján pl. az *str* kapcsolatról fáradság nélkül megállapítható, hogy háromféle szembenállástípusban többször is egyszerűsödik (10 *str/tr*, 4 *str/sr*, 2 *str/st*), bővüléssel csak kétféleképpen és csak ritkábban jön létre (2 *sr/str*, 1 *st/str*).¹ Megfelel az egyszerűsítő tendencia gyakoribb voltának, hogy 3C/2C példaanyaga nemcsak gazdagabb 2C/3C eseteinél, de az egyszerűsítést 3-féle módon létesítő szembenállás (l. még *sztr*, *mpl*, *ntl*, *ntr*) tükörképe a 2C/3C kategóriában soha sincs meg háromféle módon.

A függelékek egybevetésekor (XXII. tábl.) csak *ndf* [*ntf*]/*mf*, ill. *mf/ntf* esetében látható két olyan példa, amelyekben egymás tükörképe található; *rendfa/remfa*, *rémfa* és *szemfedél/szentfödél* (378, 162), a nyelvjárási hovatarozás azonban csak az ÚMTSz. (vagy más forrás) alapján állapítható meg, ezért ez az egyetlen példa semmi további következtetésre nem ad lehetőséget.

8.2. Két és három hang közötti szembenállásra 26 mássalhangzó között, a lehetőségek száma, mint láttuk, a sokszorosa az egy és két hang közöttinek, de a megvalósulásukra mégis harmadannyi példa sincs. Minthogy a zárhangok és réshangok együtt a használatban a statisztikázások szerint 60%-nál, orrhangokkal együtt 80%-nál is gyakoribbak (l. 1), így eleve várható, hogy a háromelemű kapcsolódásokban ezek domináljanak, mint ahogy az $o+z$ és a $r+z$ gyakorisága már a kételeműek között és a folyamatos beszédben is (l. XIII—XVII. és XXX. tábl.) kiemelkedik, így minden valószínűség eleve amellet szól, hogy a gyakori kételeműek nőhessenek meg még egy taggal. Ezt az eredmények igazolják is a 2C/3C 110 példájából 35 (csaknem a harmada!) $o+z$ kezdetű, $r+z$ kezdetű már csak 15 van, a kettő együtt majdnem a

¹ A *tr/str* példája, *feltrájból*, ebben a formában valószínűleg létezik ugyan, de csak *ltr/lstr* szembenállásként van adatolva.

példaanyag fele, 3C/2C esetében pedig a 238 példa harmadánál több, 82 az r+z kezdetű, 65 pedig o+z kapcsolattal kezdődik, tehát együtt 60%-nál is több.

Nyelvileg feltétlenül a 3C/2C összefoglaló áttekintése az érdekesebb, mert ez egy rendszerből, a köznyelvből mutat be 238 statisztikák készítésekor más-kor fel sem merülő szempontok alapján összekeresett, háromelemű torlódást, míg a 2C/3C kategória 110 hármas mássalhangzó-torlódása a legkülönbözőbb keleti és nyugati, északi és déli nyelvjárásból, tehát nem egyazon rendszerből való. A XIX. tábl. szemlélésekor számomra az volt a megdöbbentő és további gondolkodásra, kutatásra késztető tanulság, hogy a kapcsolatok első és harmadik elemeként a 6 mássalhangzó-fajta mindegyike megtalálható, középső elemeként pedig egyszer sem fordul elő per-gő vagy lateralis¹, sőt még orrhang is csak kevesebbszer, mint az orrhangnál különben sokkal ritkább affrikáta. Ezt a megfigyelést a XVIII. tábl. nyj. hármas kapcsolódásai is megerősítik, ott zár- és réshangon kívül csak affrikáta van még középső elemeként, nincs per-gő, lateralis, sőt orrhang sincs. (Az nem különösebben érdekes, hogy a ritka affrikáta első elemként itt hiányzik, ha a kny. 238 3C-nél 3 esetben affrikáta a kezdőhang, akkor 110 példából 0—2 közötti előfordulás teljesen reális.)

A példaanyagból kiderül, hogy összetett szavak csak $C_1C_2/C_1C_3C_2$ és $C_1C_2C_3/C_1C_3$ példaanyagában (és ezek függelékeiben) vannak ($C_1C_2C_3/C_1C_3$ -ban több mint 40%). Így felvetődik a gondolat, hogy két mássalhangzó közé többlet-hangként a nyelvjárásokban harmadik akkor kerül, ha az első tag szóvége vagy a második szókezdeté bővíülhet, ill. hármas kapcsolódásból a középső vagy az előtag szóvégi, vagy az utótag szókezdő torlódásából maradhat el. Ez a lehetőség az első tag szóvégi mássalhangzó-torlódásának feloldását illetően természetesen toldalék-morfémák hozzájárulásakor is fennáll: *konfektnek/konfjetnek, konfekt/konfet*². A példák igen nagy részénél a középső kny. hang olyan esetekben hiányzik a népnyelvben, amire szóvégi példa is van. Szóvégi *-rg, -rgy, -rd, -rcs, -sd, -jt, -jg, -lp, -lv, -nyv, -nc* esetében nincs ugyan adatunk a szóvégi mássalhangzó elmaradására, csak összetett szóban $C_1C_2C_3/C_1C_3$ példáiban, de az ÚMTSz. adattára nem lehet a szembenállásokat illetően teljes. Van például adat a *krisztkindli* szónál *kr/k, sztk/szk* és *sztk/sk* szembenállásra, nem szerepel azonban *ndll/nd* esetében, noha valószínűtlen, hogy *mándli/mándi* mellett ugyanazon a vidéken ne létezzék ebben a szóban is hasonló szembenállás.

8.2.1. A szókezdő és szóvégi mássalhangzó-torlódásokat nagyobb anyagból más-hol állítottam össze (NyK 86:168—9, 174—5, I. és IV. tábl.), valamint az ezekkel

¹ A kny. szóalakok háromelemű kapcsolatai között „résh + lat + per-gő: l” szerepel a könyvben a 390. lapon, s nyilván innen átmásolva a 394-en is, ez azonban téves adat. Nem található ilyen egyetlen egy sem 3C/2C példaanyagában (317—98), s az egyes csoportok összefoglalásakor sincs középső hangként sehol sem laterálisról szó: $C_1C_2C_3/C_1C_2$ második elemeként a 328. lapon 18 zár-, 10 réshangról és 4 affrikátáról ír a szerző (ahol azonban az affrikáták helyén a 3 *nszt/nc* és 1 *nszk/nc* szembenállásban a kny. alakban még réshangok vannak l. 327), $C_1C_2C_3/C_2C_3$ csoportban 34 zárhang, 20 réshang és 4-4 orrhang, ill. affrikáta a középső hang (349), $C_1C_2C_3/C_1C_3$ kieső C_2 elemeként 123 zár-, 11 réshang és 3 affrikátát (385) számolt össze Lőrinczy Éva. A 449. lapon 547 alatt is előfordul r+l+p utalással 350-re, ott azonban o+r+l látható, l. még a 450. lapon is.

² A függelék-ből idetartozó, de kissé rendhagyó példa mindössze *megpróbál/metróból*.

kapcsolatosan észlelt szembenállásokat is (uo. II. és VI. tábl.). Ennek alapján megállapítható, hogy orrhanggal, pergővel és lateralissal szőkezdő mássalhangzó-torlódás sohasem kezdődik (affrikátával is csak *cv-* kezdetű újabb jövevényszavak), s szővégi mássalhangzó-torlódás pergővel sohasem, lateralissal 2 szavunkban s orrhanggal is csak néhány, kis fáradsággal felsorolható szóban található (uo. III. és VII. tábl.). Ily módon érthető, hogy háromelemű mássalhangzó-kapcsolat, $C_1C_2C_3$ középső eleme sohasem lehet sem összetett, sem toldalékolt szóban *r*, *ly*, továbbá orrhang is csak nagyon ritkán s csak kevés előtag toldalékolt és összetett szavában, s *l* is csak *ajánl* származékaiban (szembenállásban l. XXIII. tábl.), valamint a *görl* szó toldalékolt alakjaiban és összetételeiben. Sok *-li* végű német jövevényszavunk (l. csak Lőrinczy Éva morfématárában: *cirkli, forhamentli, glázli* stb.) is arra utal, hogy mássalhangzó mögött lévő szővégi *l*-vel nem vettünk át szavakat.

Szőkezdeten *r*, *l*, *ly* és orrhang mögött mindig magánhangzó következik; szővégen sem állhat *r*, *ly* előtt más, mint magánhangzó. Ily módon felmerül az a *s e j t s*, hogy régi magyar nyelvi szabály szerint *r*, *l*, *ly* sőt még orrhang *m e l l e t t* is egyik oldalán — vagy előtte, vagy mögötte — magánhangzónak kell lennie. Ez alól csak két régi, a XIV. század óta adatolt szavunk (*ajánl* és *szárny*), továbbá néhány kb. két évszázados *C+m*, *C+n* végű jövevényszavunk és *-rny* végződésű nyelvújítási szó a kivétel. Megjegyzendő, hogy *m* és *n* előtt a szővégen csak *r*, *l* található; *-jm*, *-jn* mindössze a *slájm, überbájn, kombájn* szavakban van. Ezt a szőkezdetek és szővégződészek vizsgálatával alátámasztott, matematikai minta alapján sejtésnek nevezhető megállapítást nyelvi szabállyá csak akkor lehetne átminősíteni, ha azokat a mássalhangzó-torlódásos szavakat is összegyűjtenők, melyekben a *kny.* és a *nyj.* adatok között nincs az ÚMTSz. anyagában szembenállás, sőt még azokat is, melyeknél a *kny.* és a *nyj.* szó alakilag és jelentésileg is egyező, tehát nem került bele az ÚMTSz.-ba. A megfogalmazás óvatosságára az a tényállás is okot ad, hogy a szőkezdetek szótári ellenőrzésekor is akad több olyan hangkapcsolódás, melyre a szembenállások vizsgálatakor nincs szőkezdő példa, a szővégződészek torlódásainak tanúsága szerint pedig (ahol a torlódást a nyelvjárások valószínűleg jobban eltűrik, mint kezdő helyzetben) kb. ugyanannyi a szembenállásokban elő nem forduló hangkapcsolódási lehetőségek száma, mint a szembenállásokban, s ezek közül egy (*görl*) addig üres mássalhangzó-fajta kapcsolódási lehetőséget (*p+l*) illusztrál.

8.3. A 2C/3C és 3C/2C kategória egybevetésekor Lőrinczy Éva több olyan megállapításra is jut, mellyel semmiképpen sem tudok egyetérteni. Szerinte arról, „hogy a magyar msh-rendszerben mely háromelemű kapcsolódások a legstabilabbak” (395) képet kaphatunk e két kategória háromelemű kapcsolatainak egybevetésekor (393—4). Minthogy pl. az *r+z+p*, az *o+z+l*, az *o+z+z* kapcsolat a 2C/3C kategóriában valamint a 3C/2C kategóriában is gyakori, ez szerinte arra vall, „hogy az adott háromelemű kapcsolódások valóban a leggyakoribbak hangrendszerünkben, hiszen feloldásuk nem okvetlenül következik be, sőt még ilyenek kialakítása is előfordulhat” (395). Ezt a következtetést nem értem; Lőrinczy Éva anyaga nyelvünk leggyakoribb háromelemű kapcsolódásainak megállapítására szerintem semmiképpen sem alkal-

mas, mert a köznyelvi és a népszerű adatokban is azonos háromelemű kapcsolatokat a szerző ebben a művében teljesen figyelmen kívül hagyta, anyaggyűjtése csak a „kny. címszó és a hozzátartozó nyj. változat(ok) viszonylatában egy vagy több msh. tekintetében valamiféle különbséget” (12) mutató adatokra szorítkozott, ezért olyan példája nem is lehet, melyben a „feldolrás” nem következik be. Az ÚMTSz. több mint 600 000 cédulájából ily módon 5%, azaz 30 000 adat került gyűjtésébe, s ebből is ’csak’ 6—7000, azaz az ÚMTSz. anyagának 1%-a az ebben a munkában feldolgozottak száma. A gyakori, valamint a nem változó, a stabil háromelemű kapcsolatok tehát az anyagnak abban a 99%-ában keresendők, melyben nincs számbeli különbség a köznyelvi és a nyelvjárási adat(ok) között. De még az is kérdéses, hogy az ÚMTSz. egész anyagából lehet-e, szabad-e „a magyar hangrendszer egészére vonatkozólag következtetéseket levonni” (18), ill. pontosabban az „adott esetben a msh-rendszer egészére” (475). Itt nem annyira „a források esetlegessége és heterogenitása” (475), hanem az ÚMTSz. anyaga okozza a problémát: „Az ÚMTSz.-nak mint a magyar irodalmi és köznyelvből hiányzó, csak a nyelvjárásokban élő szóelemeket, vagyis az (alaki, jelentésbeli és valódi) tájszókat regisztráló ... szótárnak” (9—10) az anyagában elsősorban a különbségek kereshetők és találhatók meg, nem pedig az egyezések (vö. IMRE S. MNy. 76:368—9). Biztosan nagyon sok esetben van a feldolgozatlan 99% anyagában (sőt az itt feldolgozott szavak hangtestének itt nem vizsgált részében is) kny.nC/nyj.nC azonosságra példa, de ezek a szilárd kapcsolatok jelen munkából, a munka célkitűzésének megfelelően nem derülhetnek ki. Erre ebben a könyvben legfőljebb a közölt szembenállások (30—42) hiányából lehet következtetni, pl. sem *mk/m*, sem *mk/k* vagy *mk/C* (ahol $C \neq m, k$) stb. nincs a munka jegyzékében (35) tehát a *háromkor*, *malomkapu*, *majomka*, *majomként* stb. *mk* kapcsolat stabilnak, szilárdnak, valamennyi nyelvjárásban megmaradandónak látszik (persze megterheltségéről, vagy arról, hogy nem morfémák határán is fellelhető-e, ilyen próbák nem adnak felvilágosítást). Olyan példa is kreálható, ahol a hiány is csak kritikával használható fel következtetésekre, pl. *lcb*, *lck*, *lcv* nincs a jegyzékben (33), noha a közeli, mert *nyolcból/nyócból*, *nyolckor/nyóckor*, *nyolcvan/nyócvan* stb.-féle példák alapján az *lcb/cb*, *lck/ck*, *lcv/cv*-féle szembenállásokról mindenkinek van tudomása, ezek gyűjtését azonban kizárták az ÚMTSz. anyagából (247). Megjegyzendő, hogy az nC/nC azonossági szembenállások rendszeres számbavételekor nyilván az derülne ki, hogy nem a leggyakoribbak egyúttal a legstabilabbak, hiszen a gyakoriaknak van gyakori előfordulásuk következtében a legtöbb módjuk megváltozni, többnyire rövidülni. Az eddigi érthetőségi célból végzett statisztikai vizsgálatok alapján a közbeszédben a leggyakoribb kételemű mássalhangzó-kapcsolatok (fogyó sorrendben) *rt*, *lt*, *szt*, *nd*, *nk*, *nt*, *st*, *mb*, *ln*, *zd*, *ld*, *rg*, *tk*, *kt*, *ng*, *rn*, *kn* (l. XXIX. és VII. tábl.), ezek — *zd*, *kn*¹ kivételével — a tárgyalt szembenállások között (30—42) egy vagy többféleképpen megtalálhatók, nyj. rövidebb megfelelője mindnek van.

¹ Gyakori a *kn* a többes *k* jele és *n* kezdetű morfémák (*-nál*, *-nél*, *-nak*, *-nek*) találkozása miatt, tehát funkciója van mindkettőnek.

A 'stabil', köznyelvi és nyelvjárási adat(ok)ban mindig azonos kapcsolatok, tehát valószínűleg nem a leggyakoribbak között keresendő.

Ami a háromelemű kapcsolódások kialakítását illeti (395), azt pedig szerintem nem a példák számának egybevetése, hanem az etimológiák vizsgálata dönti el. Az a tény, hogy a 3C/2C kategóriába több példa tartozik, mint a 2C/3C-be, általában X/X-1-re több a példa, mint X/X+1-re kétségtelenül arra vall, hogy a nyj. inkább törekszik a háromelemű és általában a többelemű kapcsolatok megszüntetésére, mint kialakítására (391).

8.4. A 3C/C kategória az egyetlen, melynek tükörképe (C/3C) teljesen hiányzik az anyagból. A $C_1C_2C_3/C_3$ csoportban 8 esetben két morféma határa esik a 2. és a 3. mássalhangzó közé, jellemző, hogy mindig az új morféma kezdőhangja, C_3 marad meg a nyelvjárás(ok)ban a hármas torlódásból (XXIII. tábl.).

Az egyetlen példa az egész könyv anyagában, ahol lateralis nem magánhanzó mellett fordul elő a kny. adatban az idesorolt *ajánlkozik/ajákozik* vö. **8.2.1.**

Felesleges számítással igazolni, hogy a lehetőségekhez képest milyen kevés 3C/C esetében a megvalósulás. A valóságszámítás becsléseinek megfelelően itt is az o+z és az r+z kezdetek dominálnak a ritka affrikáta teljes hiánya pedig szinte eleve várható ilyen gyér számú példa esetében.

8.5. A nemcsak a kombinációs lehetőségekhez képest, hanem minden szempontból is kevés a négyelemű mássalhangzó-kapcsolódás, s még ez a kevés is 3 vagy 2 hanggal állhat szemben. A négyelemű mássalhangzó-kapcsolódások táblázatából (XXIV. tábl.) látható, hogy még 15 olyan különböző szó sincs az ÚMTSz. anyagában, melyben a kny. szóban (ha ugyan lehet valamennyit köznyelvinek nevezni, az ÉrtSz. nem tartalmazza mindet), négy mássalhangzó kapcsolódik egymáshoz, a nyelvjárásokban pedig éppen csak 8 ilyen példa akad. Ebből a kevés, de még így is 4 különböző kategóriába tartozó esetből kettőt törölnék: az egyetlen szóvégit (*mi-helyst/mihejnst*), ahol morféma-különbsége látható (174); *ezüststiglic/ezistiglic* esetében pedig inkább haplológiát látok (vö. né. *selbständig* < *selbst* + *ständig*) mint hangtani szembenállást. Valamennyi többi szó idegen eredete pedig még a laikusnak sem lehet kétséges.

8.6. Az ugyancsak gyér példaszámmal képviselt CC/Ø és Ø/CC kategória egybevetése (melyeknél mindkettőben $26 \cdot 25 = 650$ különböző szembenállás lenne lehetséges), s melyre 13, ill. 5 példa van, annyira szemléletes (421) s ugyanakkor elhanyagolhatóan kis számuk miatt a rendszer szempontjából oly érdektelen, hogy annak táblázatos közlése itt felesleges, egyébként úgyis benne vannak a XXVII—XXVIII. táblázatban. A tagok számát mindkettőben még kisebbnek látom mint Lőrinczy Éva: *mi/münk* megítélésem szerint alaktanilag különbözik, *iglicetüske/stiglicetüske* pedig, ahogy a szerző is írja, szókeveredésből származik (181—2); a *sifli(nt)*, *farta(ng)* és *mióra/mujvara* magánhangzóra végződő köznyelvinek mondott változatai közül pedig az ÉrtSz.-ben csak *sifli* található, de argó, ill. táj. minősítéssel; így kny. szavak hiányában ez a kategória inkább virtuálisan létezhet, mint valóban létezik. A 2C/Ø kategóriából a *kend/ke* szembenállást a *kegyelmed* további rövidülésének tekintem és

törölném. A megmaradó 12-ből 6 példa $-r/\emptyset$ szóvégi, szembenállás azonban érdekes és figyelemre méltó relatív maximum, nemcsak a $2C/\emptyset$, hanem az $X/X-2$ kategóriáknak is a maximuma (439).

8.7. Lőrinczy Éva egyik összefoglalása a $\text{kny.X/nyj.X}+1$ szembenállások egye-sítése. Összesíteni vagy valamennyi példát szabad és érdemes (vö. 167, 387), vagy csak a kiemelkedő gyakoriságúakat, azaz a $C/2C$ kategóriából a legalább 8, a $2C/3C$ kategóriából a legalább 3-4 példával igazolhatókat (ha ugyan ez elméleti szempontból is gyakorinak nevezhető). Abból viszont sem elméleti, sem gyakorlati következtetés nem vonható le, ha a két gyengén képviselt kategória valamennyi példáját egybevetjük a $C/2C$ gyakori példáival, ahogy a szerző itt tette (177—8), hiszen láttuk, hogy pl. C_1C_2/C_2 kategóriában van három kiemelkedően nagy kapcsolódása a mássalhangzó-fajtáknak, noha hangokra bontva egyetlen feltűnően gyakori szembenállás sincs benne (**7.3•1.**). A $C/2C$ kategóriában $z+l$, $p+o$, $p+l$, $l+o$ gyakori kapcsolódás, de csak a *msh*-fajták vizsgálatakor, hangokra bontva nem, ezért Lőrinczynél be sem kerültek a gyakoriak közé! A valamennyi mássalhangzó-fajta *nyj.* kapcsolódása első két elemét mutató XXV. táblázatból látható, hogy a leggyakoribb kapcsolódások az $X/X+1$ -re nézve teljesen azonosak a $C/2C$ kategóriára nyert eredményekkel, sőt a leggyakoribb, mely egészen kiemelkedő gyakoriságú, Lőrinczynél is ugyanaz (továbbá ugyancsak a 2—10. leggyakoribbak is; l. XXVI. tábl.).

A XXV. táblázatból az is látható, hogy *pergő*, *lateralis* és *többnnyire* az *orrhang* is, a *másutt* nyert eredményeknek megfelelően (**8.1. kk.**), úgy fordul elő, hogy előtte vagy mögötte magánhangzó található, ezért mássalhangzó-kapcsolódások második elemeként *r*, *l* vagy *orrhang* csak a $C/2C$ kategóriában található, *r* *másutt* nem fordul elő, *l* középső elemként csak a kérdőjeles *flaska/flgaska* szembenállásban; a *torlódá*-sokban középső hangként igen ritka *orrhang* példája *mihelyst/mihejnst* sem hangtani szembenállás, hanem „szinte bizonyosan szóalak-keveredés” (174—5) következtében jött létre.

Mínthogy a XXV. tábl. tanúsága szerint az $X/X+1$ szembenállások kialakulása teljesen döntő módon $C/2C$ adataitól függ, így nem tudom megérteni, honnan adódott LŐRINCZY ÉVÁNAK az a megállapítása, hogy „a *kny.* szóalak *msh.*-ja, illetőleg *msh.*-kapcsolata e l ő t t leggyakrabban olyankor mutat a *nyj.* szóalak többlethang-zót, ha az illető *msh.* vagy az illető *msh.*-kapcsolat első hangja *r é s h a n g*” (178). A $C/2C$ kategóriában a XIII. tábl. B-negyede szerint $285+24+9 C_1/C_2C_1$ csoportba tartozó példánál $128+15+1$ esetben van *nyj.* többlethang zárhang és csak $58+4+1$ esetben réshang előtt, s ez az arány $X/X+1$ összegezésekor is $347:153$ a zárhangok javára. (Megjegyzendő, hogy ezekben nem feltétlenül *nyj.* többlethang az első elem!) A megállapítás folytatása ugyanígy igazolhatatlan számomra; eszerint *nyj.* többlet-hang akkor kerül a köznyelvinek „utána...”, ha a *kny.* szóalak *msh.*-ja, illetőleg *msh.*-kapcsolatának utolsó tagja zárhang” (uo.). A XIII. tábl. A-negyedében $52+8$ zárhang és $63+24$ orrhang mögé kerül *nyj.* többlethang, s ugyancsak maradnak az ará-nyok, a három- és a négyelemű kapcsolódások első két tagja eredményeinek hozzá-

számítása után is, $X/X+1$ összesítésekor is 249 orr- és csak 112 zárhang mögötti kapcsolódás látható a XXV. tábl. adataiban.

$X/X-1$ összesítésekor $2C/C$ domináló kny. szerepe ugyanígy kiugrik, mint ahogy $X/X+1$ -nél $C/2C$ nyomja rá az egyesítésre a bélyeget, ill. a nyj. kapcsolatokban $2C/C$ -ben nincs torlódás, ott $3C/2C$ adatai adják szinte az összesítés eredményét is.

9. Az egész anyag zömét, azaz a legtöbb szembenállást úgy lehet szerintem táblázatosan összefoglalni, ha egyrészt a kny., másrészt a nyj. kételemű mássalhangzókapcsolódások szembenállásait egyesítjük; ily módon a XXVII. és a XXVIII. tábl. mindet tartalmazza, kivéve a $3C/4C$, $4C/3C$, $3C/C$ kategóriájú, összesen 43 és a $C_1C_2/C_1C_3C_4$, $C_1C_2/C_3C_4C_2$ csoport 1-1 szembenállási, valamint C_1C_2/C_3 példáit azaz átfedi csaknem az egész anyagot. A XXVII. tábl. a III., a XI., XII., XVIII. és a XXIV. tábl. idevonatkozó anyagát egyesíti, a XXVIII. pedig az I., II., XI., XII., XIX., XXIV. tábl. kételemű nyj. szembenállásait. A XXVII. és a XXVIII. táblázatban $2C/C$ és $C/2C$ kategóriában a szembenállás egyelemű részénél megadtam a számzerű gyakoriságon kívül az ott meglévő mássalhangzó fajtáját is. Így pl. a XXVII. tábl. kny. C_1C_2 oszlopának $z+p$ sorában az előtte lévő 15 z 15 C_1C_2/C_1 csoportba tartozó $z+p/z$ szembenállást regisztrált, előtte, a C_1C_2/C_{1f} oszlopban lévő 3 z pedig 3 $z+p/z_f$ szembenállásra utal, s.í.t.; a sorban első 2 l, mely a C_1C_2/C_{2v} oszlopban található 2 r helyett l hangot tartalmazó 2 $z+p/l$ szembenállást jelöl (l. III., XI., XII. tábl.). A $2C/3C$ kategória C_f és C_v tagjaira csak összesítve utaltam, ezekről a XVIII., XIX. tábl., hangokra felbontva pedig a XXII. tábl. ad felvilágosítást. A $2C/4C$ szembenállásai: *dl/jndl*, *szt/jsztr*, $4C/2C$ alá pedig szerintem csak *jnsl/sl* és *nskr/sl* tartozik.

A XXVII. és XXVIII. tábl. tehát együtt tartalmazza Lőrinczy Éva könyvének valamennyi 1 és 2 msh. közötti szembenállását, nemcsak az I—XVII. tábl.-ba foglaltakat, hanem még a C_1/C_2C_3 típusúakat is (C_1C_2/C_3 hiányáról l. fent, 7.2., 7.3.).

A 2 és 3 msh. közötti szembenállások összefoglalásakor a függelékekbe sorolt f-indexű és nagyobb példaszámú, tisztán számokkal leírható csoportok problémamentesen összeszámálhatók, pl. $2C/3C$ kategória $C_1C_2/C_1C_3C_2$ csoportjában $o+r/o+z+r$ altípus 6 és a függelék $o+r/o_f+z+r$ 2 példájában a kny. kettős kapcsolódásban egyaránt $o+r$ van, azaz 8 esetben kerül orrhang és réshang közé zárhang. Ily módon a XVIII. táblázat függelékében szereplő 14 példából (vö. XXII. tábl.) 13, valamint a XIX. tábl. függelékének 33 esetéből 26 elhelyezése a XXVII. és a XXVIII. tábl.-ban problémamentes. A C_v -s példák (a XVIII. tábl. anyagában 1, a XIX.-ben 7) besorolása a XXVII. tábl.-ba a kny. $2C$, a XVIII.-ba a nyj. $2C$ realizációja alapján történt (tehát kny. a $+o$ alá került az a $+o/p+r+o$ *csm/rsm* szembenállás), hasonlóképpen a nyj. realizáció alapján került a XXVIII. tábl.-ba a XIX. és a XXII. tábl. alapján megtalálható 6 $3C/2C$ kategóriájú C_v -s szembenállás; az *rc/rdsz* és az *rk/ntk* szembenállás azonban nemcsak a XVIII. tábl.-ban (l. lapalji jegyzet), de a XXVII.-ben sem helyezhető el, minthogy nincs mód egyszerre a többlethang és a változás minőségét is regisztrálni.

A lehetőségek számát a kny. 2C és a nyj. 2C tagú szembenállások esetében is milliók számok fejezik ki (l. 7.4., 8., 8.4., 8.5.), ehhez képest igen szerény a megvalósulások száma!

A kny. 2C szembenállásaiból $p+p$, $l+l$ kapcsolódásaira nem terjedt ki a feldolgozás, elvileg lehetne $a+l$, $a+p$, $a+a$ kapcsolódású példa is, de nem akadt az anyagban. Hasonlóképpen nyilván véletlen, hogy a nyj. kételemű mássalhangzó-kapcsolódások között nincs $l+p$, $a+o$, $a+p$, $a+a$ elemű, illetőleg az affrikáták ritkasága indokolhatja ezeket a hiányokat (elvi lehetőségükről l. fent, 7.3.).

A XXVII. és a XXVIII. tábl. összehasonlításából jól látható, hogy a kny. példákban az $o+z$ és az $r+z$ kapcsolódás száma kiugróan frekvenciát, 100 feletti, s ugyanezek a leggyakoribbak a nyelvjárásokban is, mint látható, sőt ott a leggyakoribb, az $o+z$ még észrevehetőbben gyakori, mint az azt követő $r+z$. A kny. szembenállások közül a $z+r$ és $o+r$, a nyelvjárásiak kisebb számú 2C kapcsolatainak összesítésében pedig még az $r+r$ és a $z+p$ kapcsolódásra van 50 vagy annál több példa. A két táblázatból fáradság nélkül leolvasható, hogy az egyes szembenállási kategóriákban milyen mássalhangzó-fajta és hányszor jelentkezik többletként vagy hiányként a nyelvjárási adatokban. A XXVII. táblázatból világos, hogy a nyj. szembenállások többször rövidebbek, mint hosszabbak a megfelelő kny. kapcsolódásoknál. A XXVIII. tábl. alapján azonban tévedés volna arra gondolni, hogy a C/2C kategória nagyszámú megvalósulása 3C/2C, 4C/2C kevesebb esetéhez képest ellene mond a XXVII. tábl. alapján megállapítható rövidítő tendenciának, mert egyrészt már 2C/C adatainak a száma is nagyobb, mint a C/2C kategóriában foglaltaké, másrészt a C/Ø szembenállások feldolgozása (minthogy azokban sehol sincs torlódás), hiányzik a könyvből, s így ebből az összefoglalásból is.

A XXVII. táblázatból, mint már említettem, jól látszik, hogy a nyelvjárások általában csökkentik, nem pedig növelik a mássalhangzó-kapcsolatokban résztvevő mássalhangzók számát. Ez még a nyelvileg ritka affrikáták esetére is érvényes, mert 49 olyan kételemű kapcsolatuk van a köznyelvben, melynek a nyelvjárásokban csak egy mássalhangzó felel meg, s csak 16 olyan, ahol 3-elemű a torlódásuk. Ezt annál fontosabb hangsúlyozni, mert 2 msh. közül az affrikáta sohasem esik ki, ezért kny. C+a kapcsolat a C_1C_2/C_1 csoportban és függelékeiben (C_1C_2/C_{1f} , C_1C_2/C_{1v}) nem fordul elő; csak a C_1C_2/C_2 csoport és függelékei szembenállásaiban van C+a kapcsolódás, s ennek ellenére 49 esetben kisebb és csak 16 esetben nagyobb a kapcsolódó nyj. mássalhangzók száma. A kny. a+C szembenállások száma azonban olyan kicsiny, hogy erre már csakugyan nem terjed ki a nagyszámok törvénye: 3 $a+z/a$ és 2 $a+r/a$ szembenállás és 9 $a+C/3C$ típusú található az ÚMTSz. anyagában.

9.1. A három- és a négyelemű mássalhangzók szerkezetére tett megfigyelések alapján pergő, laterális s bizonyos esetek kivételével az orrhang is csak szélső elem lehet, a 2C/3C kategóriában, ezért bizonyos szembenállások eleve sem várhatók, így $C_1C_2/C_1C_2C_3$ -nál a C+p, C+l, C+o sorát üresnek várhatjuk és találjuk is (r+l esetében csak egy kérdőjeles példa van!). $C_1C_2/C_3C_1C_2$ -nél ugyanennyi a tilalom: p+C, l+C és o+C nem vehet, s valóban nem is vesz részt a $C_1C_2/C_3C_1C_2$ szembenállásai-

ban, végül $C_1C_2/C_1C_3C_2$ esetén a legtöbb a tilalom, mert a középső járulékhang nem lehet pergő vagy lateralis; az ÚMTSz. példaanyaga alapján a nem magánhangzó melletti helyzetben amúgy is nagyon elvétve található orrhang sem került egyetlen esetben sem két kny. mássalhangzó közé; megjegyzendő, hogy harmadik elemként orrhang sem járult egyetlen példában sem két mássalhangzó mögé.

Affrikáta csak három esik ki a szembenállásokban, járulékhangként nem fordul elő, csak zárhangból vagy réshangból keletkezhet, 1. 7 példában C_1C_2/C_{1v} , C_1C_2/C_{2v} esetében. Érdekes, hogy a XXVIII. tábl. kevesebb nyj. adatából több példa van az o + a kapcsolódásra, mint a kny. esetekben.

9.2. A szembenállásokban megvalósult példák számának és a kombinációs lehetőségeknek a viszonya valamennyi kny. kételemű kapcsolódás figyelembe vételekor is a p + l kapcsolódásakor a legnagyobb, ezt o + z, z + p arányszáma követi.

9.2.1. Ha nem mássalhangzófajták, hanem az egyes hangok kapcsolatait vizsgáljuk, akkor már veszít az r/l kapcsolat és szembenállásainak a száma az összes többi lehengerelő maximalitásából, hiszen a z + r, r + z kapcsolódások 64-es, a z + z, r + r 56-os lehetősége (mert az azonos hangok kapcsolata kimaradt a vizsgálatból) hangokra lebontva tartalmazhat és tartalmaz is (l. VIII., XXI. tábl.) 16-nál, ill. 16 + 6-nál gyakrabban észlelt szembenállásokat. Ezért érdemes megnézni azokat a szembenállásokat hangokra lebontva, melyeknél a 2C/C kategória sok példájához a 2C/3C-ből 10-nél több csatlakozik. Vizsgáljuk meg az abszolút számokban leggyakoribb, 100-nál is több példát tartalmazó r + z és o + z kapcsolatok, és az ezek felénél is kevesebb példával illusztrálható z + p kapcsolatok szembenállásait (l. a két leggyakoribbat és a 11.-et az abszolút számok szerinti gyakorisági sorrendben, i. m. 301).

A 8 réshang a 8 zárhanggal 64-féle módon kombinálódhatna, ebből azonban még 20 olyan sem valósul meg, melynek szembenállása a népnyelvben több vagy kevesebb hangot mutat fel (l. a legtöbbet 237—8., vö. még 203., 139., 146., 266., 271., 281., 296., 419. lapon, itt pedig a VIII., XI., XII., XXI., XXII. táblázatban). Az r + z kapcsolatokból a kny. *sp*, *st* és *jb* esetén (az idézett helyeken) a népnyelvben több vagy kevesebb hang található:

20 <i>sp/p</i>			<i>sp/dsp</i>	<i>sp/rsp</i>
16 <i>st/t</i>	8 <i>st/t</i>	<i>st/str, st/stv</i>	<i>st/kst, st/nst,</i>	<i>st/hst, st/lst</i>
2 <i>jb/b</i>		<i>jb/jbr, jb/jbl</i>		

Ezeket kívül csak csökkenő szembenállásra 3 *sk/k*, 1 *sk/s*, 5 *jd/d*, 1 *jd/j*, 2 *lyt/t*, 2 *lyt/ly*, növekvőre *szt/sztv*, 2 *szt/jszt* esetében látunk különböző megoldásokat. A különböző megoldások talán földrajzilag elhatárolhatók, erre azonban Lőrinczy Éva adatközlése és földrajzi kötődésre való utalásai (203, 239, 139, 147 stb.) nem adnak lehetőséget, mert a *zt/jzt* moldvai és bukovinai (147) jellegét kiemeli ugyan az r + z kapcsolatok közül, a többit, köztük a többféleképpen változókat, nem lokalizálja.

Az o + z kapcsolatok esetében a 24 kapcsolódási lehetőségből 13 különböző valósul meg a regisztrált 112 példában (l. a legtöbbet 224—5., továbbá 194., 135., 156., 162., 263—4., 277. l., és itt a VIII., XI., XXI. tábl.). Az o + z kapcsolatokból 5 (*ng*,

mp, *nt*, *nd*, *nb*) a 2C/C, a 2C/3C, sőt az *nd* és az *ng* a 2C/Ø kategóriában is előfordul, közülük a legritkább az *nb* 3 kategóriában tűnik fel 1-1 példában, az *ng* a leggyakoribb, 30 példában 9-féle szembenállásban található meg, *nt* is 20-nál többen. Földrajzi kötődés sem a kategóriákról, sem a csoportokról nem állapítható meg.

A *z+p* lehetséges 8 kombinációjából 6 van meg a regisztrált 40 szembenállás között, *pr*, *tr*, *kr* és *gr* esetében is van 2C/C és 2C/3C kategóriába tartozó példa, a 18 kny. *pr*-nek 5-féle különböző nyelvjárási szembenállása van, *tr* csak 10 példában fordul elő, *gr* 5-ször, de mindkettő ugyancsak 5-féle szembenállással (189, 218, 260, 268, 290, 142, 155). A 3 *pr/ptr* szembenállás erdélyi, a pergő elmaradása viszont a Dunától keletre is jelentkezik, de többször Erdélyben is, tehát földrajzi elhatárolása *z+p* szembenállásai esetén sem állapítható meg.

9.3. A szembenállások gazdag, de egy-egy nyelvjárárs szempontjából feltehetően csak szórványos jelenségnek tekinthető anyagát érdemes pozíciójuk szempontjából is összefoglalni.

A magyarban, mint nyelvcsaládunk minden nyelvében, sőt mint minden agglutináló nyelvben, a szóvégi pozíció nem jelenti, s nem is jelentheti a kizárólag szóvégi előfordulást, mert a szóvégi helyzetből a hang vagy hangkapcsolat toldalékok előtt szóközépi pozícióba kerül. Az egy altípusba sorolt példák (*ajánl*, *ajánlom*; *arany*, *aranyos*, *aranyoz*, *aranyeső*, *aranyhal*; *bolt*, *bolti*, *boltos* stb.) is látszólag ezt illusztrálják. Azért c s a k l á t s z ó l a g, mert a nyelvjárási hovatartozás jelöletlensége miatt megállapíthatatlan, hogy a toldalékolt esetek ugyanonnan valók-e (vagy ugyanonnan is), mint a szóvégi szembenállás példája. Az említett példák között összetételek is szerepelnek. Összetételkor nemcsak szóvégi, hanem szókezdő szembenállás is kerül szóközépi helyzetbe: *skatulya*, *aranyskatulya*; *sprajc*, *oldalsprajc*, *kisprajcol*, *felsprajcol*; *spriccol*, *felspriccol* stb., ahol a nyelvjárási hovatartozás problémája azonos az éppen említett szóvégiével. Ily módon toldalékolás és összetétel útján elvben minden szókezdő és szóvégi pozíció egyúttal virtuálisan szóközépi is. Ezért a pozíciót illetően szerintem nem a szám szerinti eloszlás kérdése az érdekes (hiszen a toldalékolt és összetett szavak hossza miatt a szóközépi helyzet legalább annyi, mint a kezdő és végső helyzet együtt), hanem a minőségi, vagyis, hogy m i l y e n hangkapcsolatok s e n e k megfelelően milyen szembenállások lehetségesek szókezdeten, szóvégen, ill. csak szóközépen, minthogy az előző kétféle egyúttal szóközépére is kerülhet. Némely szembenállásról Lőrinczy Éva is megállapítja, hogy szókezdő vagy szóvégi helyzet jellemző rájuk (65, 96, 220 stb.), de az egész anyagot ebből a szempontból nem foglalja össze. A szókezdet szembenállásait összefoglaló táblázat (I. NyK 86:170., II. tábl.) és az azt kiegészítő szótárakból gyűjtött szókezdő mássalhangzó-kapcsolódások (I. uo. I. tábl.) arra vallanak, hogy sokkal kevesebb a nyelvileg dokumentált, sőt mondhatnám megtúrt szókezdő kapcsolódás, mint a szóközépi, ez jól látható, ha akár 2C, akár a 3C kapcsolatokat tartalmazó (I–III., VIII., XI., XXI–XXIV.) táblázatokkal vetjük a szókezdő torlódások adatait egybe (NyK. 86:168–70., I., II. tábl.). A szóvégi lehetőségek gazdagabbak ugyan a szókezdő helyzetűeknél (NyK. 86:174–6.,

IV., VI. tábl.), de ezek is szegényebbek a szóközépi realizációkat is tartalmazó, valamennyi lehetőséget bemutató egybevetéseknél (I—III., VIII., XI., XXI—XXIV. tábl.).

A másik probléma a toldalékolt alakokkal kapcsolatosan, hogy a szóvégi szembenállások feltétlenül megmaradnak-e toldalékmorfémák előtt, összetételek alkotásakor, ill. a csak ragok, képzők, jelek, összetételek határán feljegyzett szembenállások abszolút szóvégen, ill. szókezdeten is megvannak-e. Ez a kérdés megválaszolatlan, ill. az ÚMTSz. anyagából megválaszolhatatlan, mert pl. a *jázmín/jázmint, léc/lérc, piac/piarc* mellett a *jázmínbokor/jázmintbokor, lécből/lércből, piacon/piarcon* stb. toldalékos alakokról és összetételekből csak gyanítható, de a nyelvjárási hovatartozás jelöltesége miatt nem állítható, hogy azonos kutatópontról származnak. Arra nézve sem ad az anyag semmi útmutatást sem (mint ahogy nem is adhat), hogy pl. a szóban forgó *n/nt, c/rc* stb. szóvégi megfelelés minden toldalékos alakban megfigyelhető-e (pl. *jázmínnak, lécről, piacra, léctől, piacnak, lécnek, piachoz, lécköteg, piachely* stb. esetében is), tehát kell-e ezeknél sok, a példaanyagban nem szereplő 2C/3C szembenállás lehetőségével is számolnunk; *akácból/akárcból, pőznek (dat.)/pőrsnek* esetében viszont éppen az a kérdés marad nyitva, hogy rag nélkül is bekövetkezik-e ugyanez a változás.

Ezeknél valószínűnek tartható ugyan, hogy a szó alapalakjában és teljes paradigmájában van népnyelvi változás, de nem biztos. Az egyszerűsödő szóvégződések — *konfekt/konfek, konfekt/konfet* esetében is nyitva marad ugyanez a kérdés, sőt a $C_1C_2C_3/C_2C_3$ alatt található *konfektnek/konfetnek* alatti észrevétel „e szembenállásra mindössze a tőmorféma e ragos formájában van példánk” (329), még ki is emeli a bizonytalanságot. Még problematikusabb *nyelvcsap/nyelcsap* esetében a helyzet, mert az első tag *v* nélküli ejtésére önálló szóként nincs adat, feltehetően más nyelvjárásból viszont van, *nyelv/nyev* s talán ismét máshonnan *nyelve/nyéve* adat is. Többször az ÚMTSz.-ből még valószínűsíteni sem tudjuk az első morféma nyelvjárási szóvégződését, így *férj, földszint, gönc, gyufagomb, haraszt, ing, izenbarg, katáng, kereszt, kert, pünkösöd, rost, szent, térd, test* stb. esetében nincs adat arra, hogy az utolsó mássalhangzó a szóvégén is elmarad-e. Toldalékolva vagy összetételben a $C_1C_2C_3/C_1C_3$ csoport példáiban sok ilyen akad *férjhez, férjnek, földszintre, göncbe, gyufagomblé, harasztkendő, ingpánt, ingváll, izenbargkörte, katángvirág, keresztbe, keresztfa, keresztfürész, keresztkoma, kertben, pünkösdkor, rostkender, szentgőcs, szentgyörgynapi, szentjánoskenyér, térdre, testház, testhezállók, testhordó, testszín, testvér* stb. (sőt még *férjhez/féhez* szembenállás is van). Ezekben esetleg még az is feltehető, hogy csak hármas torlódás középső tagjaként maradnak el. Ha pedig csakugyan csak ott van szembenállásuk, akkor az alakilag és jelentésbelileg a kny. adattal egyező első tagoknak nincs is miért benne lenniük az ÚMTSz. anyagában. A kérdés annál jogosultabb, mert a *tölgyfa/tőfa* több nyugati, déli és keleti nyelvjárásból feljegyzett szembenállás, míg a *tölgy/tő* (419) viszont csak néhány nyugati nyelvjárásból van adatolva. Az a körülmény pedig, hogy *k/ng* egyetlen szó belsejében való példája, *selymékje* (bszó), *selymingje* (vö. 109) a szerző szerint az ugyanezen szembenállásnak többi, a szó végén adatolt szembenállásához számítandó, mert „ezek egyike (ti. a *selymékje*) szintén

szóvégi előfordulás ad hoc szóbeljei realizációját mutatja” (110), arra enged következtetni, hogy ott Lőrinczy Éva számol egy fel nem jegyzett **selymék/selyming* szembenállás lehetőségével, míg a többi hasonló szembenállás (pl. *ezüstnél, férjhez, férjnek* stb.) esetében ilyen utalás nincs, sőt még ott sem, ahol pl. a *jsz/c* szembenállásra a toldalékolt szóalak belsejében (nem az alapszó szóvégén) látható a példában (*fejszének*). Olyan szembenállásoknál mint *cserépfá/cseréfa, cserépfánk/cseréfánk, lepényleső/lepileső* az a probléma merül fel, hogy van-e a példák feljegyzési helyén *p/Ø, ny/Ø* stb. szembenállás; ennek a kérdésnek a vizsgálatát Lőrinczy Éva viszont eleve kirekesztette munkájából (minthogy ezekben nincs mássalhangzók kapcsolódása) — választ erre tehát csak máshonnan kereshetünk.

9.4. A diakrón szempont figyelembe vétele egyetlen egyszer sem zavar a mássalhangzó-kapcsolódások vizsgálatakor, sőt szinte vártam az összefoglalásban egy olyan összesítést, melyet csak a példaanyag etimológiáinak ismeretében lehet megtenni. A szerző sokszor, helyesen utal arra, hogy a nyelvjárási többlet archaizmus, arról is többször esik szó, hogy etimologikusan a kny. szóhoz tartozó hang hiányzik a nyj. adat(ok)ban, inetimologikus *n, j* stb. nyj. többletről vagy a szóvég nyomatékosításáról is többször esik szó. Szívesen láttam volna ezek összefoglalását kategóriánként is, az anyag egészéről is. Remélem, cikk formájában pótolja ezt a szerző.

Érdekes lenne azoknak a szavaknak a jegyzékét is látni, melyeken a szembenállások nagy területeken vagy többféleképpen figyelhetők meg. Jövevényszavak-e ezek, ill. az utóbbiak több helyről való átvételek-e? Feltűnő és jellemző jelenség, hogy a példaanyagban az uráli eredetű elemek csaknem teljesen hiányoznak!

9.5. A példaanyagból úgy látszik, hogy a morfémahatárok összetétel-tagjainál másképpen viselkednek a szembenállásokban, mint *tő* és toldalék találkozásakor.

Az összetett szavakban nemcsak olyankor maradhat el a szókezdő mássalhangzó, amikor a tagok jelentése már nem feltétlenül és mindenkinek világos (pl. *húsvét* az *sv/s* szembenállásra 3-féle realizációval is példa, továbbá *sv/sz-re* is), vagy amikor hangtanilag szinte összeolvadhat a szóvégződéssel (*szíjgyártó*), hanem többször olyankor is, amikor aligha lehet elhomályosult vagy elhomályosuló az összetétel: *alábbvaló, pókhálós, tűzhely, házhéja, préshurka, húshagyat, otthon, színjártig* stb. Az elmaradó szókezdő hang többnyire *h*, éppenúgy, mint a két mássalhangzó különbségű *sth/s* (*fűstház*), *lh/Ø* (*elhiszem*) összetétel határán lévő szembenállásban. A toldalékmorfémák esetében (*-ban, -ben, -nak, -nek, -ra, -re* stb.) egyetlen ilyen példa sincs az anyagban. (A *gyalogjában gj/g* szembenállása morféma változásának is tekinthető!) A szembenállásokban szereplő toldalékmorfémák vagy bővülnek a nyelvjárásokban (*-ék, -ít, -t acc., -t loc. -t igeképző*), vagy a magánhangzós kezdetű *-ért* rövidül; a két toldalék határán megfigyelt *ln/ny* szembenállás pedig a szótagzáró *l* kiesését és „a kny. alveoláris *n* helyett a nyj. szóalakban prepalatális *ny*-et mutató főnévi igenévképző” (286) esete. Minthogy pl. *j* kiesésére *kapj, rohanj* stb.-féle helyzetben sincs példa, felmerül a kérdés, a rövid kishangtestű toldalékmorfémák

kezdő mássalhangzóját talán funkciója őrzi meg a szembenállások során való eltűnéstől.¹

10. Felmerül a kérdés, nem lehet-e a könyvben tárgyalt valamennyi szembenállást egy képlettel megadni, mint ahogyan jellemzésük egy mondattal lehetséges: a mássalhangzó-kapcsolatban a nyj. adat(ok)ban a mássalhangzók száma 1 vagy 2-vel több vagy kevesebb, mint a köznyelvben. Ilyen összefoglaló képlet szerintem készíthető:

$$\begin{aligned} & \text{kny. } nC/\text{nyj. } (n+m)C, \\ & \text{ahol } n, m \text{ egész szám, } \quad 0 \leq n \leq 4 \\ & \quad \quad \quad -2 \leq m \leq 2 \end{aligned}$$

A képlet azonban többet tartalmaz, mint a könyvben feldolgozott anyag, még-hozzá:

ha $n=n, m=0$, akkor $\text{kny. } nC/\text{nyj. } nC$, azaz $C/C, 2C/2C, 3C/3C, 4C/4C$
 ha $n=0, m=1$, akkor $\text{kny. } \emptyset/\text{nyj. } C$,
 ha $n=1, m=-1$, akkor $\text{kny. } C/\text{nyj. } \emptyset$

Ezek közül nC/nC a stabil kapcsolatok összességére utal, melyek számbavétele nélkül csak az ÚMTSz. anyagának 1%-át kitevő példákat fejezi ki a képlet. $C/\emptyset$ vizsgálatának szükségessége a morfémahatárok mássalhangzó-kapcsolatainak vizsgálatakor is felmerült (l. 9.3.). A $\emptyset/C$ kategóriához pedig csak egy szubjektív megjegyzést tudok csatolni. Már a könyv olvasása előtt, a tartalomjegyzék alapján feltűnt nekem, hogy nincs $\emptyset/C, C/\emptyset, C/3C$, noha rájöttem, hogy az első kettő felvételét a könyv címe eleve kizárja, különböző összefoglalások ($X/X+1, X/X-1$), olvasásakor mindig újra feltűnt hiányuk (hiszen példák mindkettőre közismertek: *miért/mijért, kié/kijé, miénk/mijénk, reá/rejá, reá/riva, el/e, fel/fe, azóta/aóta* stb.), míg újra meg újra eszembe nem jutott a kizárás oka. Hogy idesorolásukat hiányoltam, arra vall, hogy a nyelvi rendszer szempontjából idetartoznak, nemcsak a képlet teljessége kívánja feldolgozásukat.

Felvethető az a kérdés is, hogy a magyar nyelvben csakugyan 4-e az $(n+m)$ maximuma ($4, 3+1, 2+2$), ahogyan a vizsgált anyagból látszik. Kérdés, hogy ilyen szavak — példáim természetesen kissé erőszakolt jellegűek — mint *darabont-strázsa, part-strand, ponty-strand, hang-sztrájk, darált-sprőd* stb., ahol morféma határán öt mássalhangzó kerülne összetételkor egymás mellé, nyelvileg lehetetlenek-e, vagy csak a vizsgált anyagban nem akadnak. Papp Ferenc volt szíves a figyelmemet felhívni a nyelvtörténeti adalékok között található *halistráf* 'tartószalag?' címszóra (MNY. LXXX, 245, l. 1750-ből *holtstraf* uo.). Kálmán Béla szíves közlése a harmincas évekből egy köznyelvi adat: a fényképezőgép önkioldója *zelpszknipszer*.

¹ Az összetett szavak viselkedése miatt nem igaz, „hogy toldalékmorféma, illetőleg összetételi tag kezdő msh-ja a fontos grammatikai funkció miatt nem eshet ki” (NyK. 84: 256).

11. Összefoglalásként megállapítható, hogy az ÚMTSz. anyagának 1%-ában megfigyelhető kny./nyj. szembenállások nemcsak a szótár anyagában, hanem a nyelvjárások összessége szempontjából is csak marginális jelenséggént mutatkoznak. Az eredmények matematikailag igazolják a nyelvjáráskutatók eddigi eljárását, miszerint a nyelvjárások felosztásakor a konsonantizmusnak abba alig van beleszólása. Egy bizonyos szempontból bizonyos fokig azt a megfigyelést is igazolják a vizsgálatok, hogy a különböző magyar nyelvjárások beszélői kölcsönösen megértik egymást; egyrészt az ÚMTSz. cédulaanyaga alapján a konsonantizmus legalább 95%-ban szám szerint azonos mindenütt (pontosabban az ÚMTSz. anyagában 95%-ban s ezen kívül az ott meg nem található alakilag és jelentésileg is egyező szavakban), továbbá a mássalhangzók találkozásakor — mely Veres Péternél a hangtalálkozásoknak kevesebb mint 10%-a (XXIX. tábl.) —, ugyanolyan mássalhangzó-fajták kapcsolódása a leggyakoribb a köznyelvben is és a nyelvjárások összességében is. Ezeken az előre is várható eredményeken kívül az elvégzett nagy munka problémák tömegét veti fel, megoldásuk csak az ÚMTSz. anyagából eleve lehetetlen. Így pl. külön meg lehetne vizsgálni, hogy Erdély nyelvjárásaira csakugyan jellemzőek-e a mássalhangzók torlódásai, különösen szókezdeten; hogy a déli nyelvjárások a szembenállásokat illetően csakugyan még közelebb állnak-e a köznyelvhez, mint a többiek. Ha a széles körben elterjedt szavakat, melyekben egy vagy többféle szembenállás figyelhető meg, el lehetne különíteni a többitől, s akkor is kirajzolódna ilyen földrajzi elkülönülések, akkor érdemes lenne ezeket a kérdéseket külön megvizsgálni, számolva az esetleges negatív eredménnyel is. Akármilyen részletprobléma kidolgozásakor rendkívül nagy segítséget jelent majd, hogy e mű segítségével a hasonló helyzeteket könnyen meg lehet találni, s az ÚMTSz. alapján földrajzilag is lokalizálni.¹

VÉRTES EDIT

Zu den Regelmäßigkeiten des Systems der ungarischen Konsonantenverbindungen

Aus dem Neuen Ungarischen Dialektalwörterbuch (Új Magyar Tájszótár) wurden von Éva B. Lőrinczy alle Wörter zusammengestellt, in deren Konsonantismus das gemeinsprachliche Wort verglichen mit dem Dialektalwort eine in Zahlen erfassbare 'Oppositen' aufweist (wozu sich auch qualitative Unterschiede in den fraglichen Konsonantengruppen gesellen können). Oppositionsgruppen wurden anschaulich zusammengefaßt, größere Einheiten, die Kategorien der Oppositionen aber nicht, obzwar zur guten Übersicht des Materials, um das System und die Gesetzmäßigkeiten der Konsonantenverbindungen zu erfassen, auch die unentbehrlich sind,

¹ Lőrinczy Éva könyvéről írt ismertetésem végén (Nyr. 107: 380) jeleztem, hogy a tárgykörhöz a NyK.-ben fogok részletesebben hozzászólni. A fenti cikk az oda szánt közleményt is tartalmazza.

wenn auch die Tabellen etwas unbequem groß werden (Tab. I—III, VIII, XI—XIII, XVIII—XXIV, XXVII—XXVIII). Aus der tabellarischen Mitteilungsweise ergeben sich verschiedene miteinander vergleichbare Frequenzzahlen (Tab. IV—V, XIV, XXV—XXVI); um die verschiedenen Oppositionstypen miteinander mathematisch und sprachlich richtig zu konfrontieren, muß man aber entweder Prozentzahlen angeben oder die Ergebnisse in eine gemeinsame Größenordnung transponieren (Tab. VI—VII, XV—XVII, XX). Bei dieser Interpretationsweise in der großangelegten Monographie von Lőrinczy sticht im mitgeteilten Materials ins Auge, daß mittlere Glieder in Verbindungen von drei oder vier Konsonanten immer Explosivae, Fricativae und Affricaten sind (bis auf in *ajánlkozik*). Da in einer drei- oder viergliedrigen Konsonantenhäufung im Ungarischen zwangsläufig immer eine Morphemgrenze zu finden ist, kann mit Hilfe der großen Wörterbücher, bzw. des rückläufigen Wörterbuches die Ursache dieser Erscheinung festgestellt werden. Im Ungarischen gibt es unter den mit einer Konsonantengruppe anlautenden Wörtern keine solche, deren erster Mitlaut *l, ly, m, n, ny, r* wäre (nur zwei ganz junge Fremdwörter), demzufolge kann in einem Kompositum das zweite Glied nach einem konsonantisch auslautenden ersten Glied keine Zusammentreffen mit *l, ly, m, n, ny, r* in der Mitte zustande kommen. Wenn aber im Auslaut in einer Konsonantengruppe das zweite Element ein lateraler, tremulanter oder nasaler Mitlaut ist, dann kann bei der Suffigierung, bei Ableitungen und bei Komposita dieser Auslaut in die Mitte einer Konsonantengruppe geraten. Seit dem XIV. Jh. solche Wörter wurden nur zwei registriert (*ajánl, szárny*), weiterhin wurden in den letzten 200 Jahre einige neue Wörter mit *-lm, -rm, -rn, -rl, -jn, -jm* aus dem Deutschen oder aus dem internationalen Wortschatz übernommen. Dieser Umstand weist darauf hin, das Liquidae und Nasalen selten in der Mitte einer Konsonantengruppe auftreten können, *r* aber zur Zeit nicht.

Die Frage wirft sich auf, ob das untersuchte Material, die quantitativen Oppositionen der Konsonantengruppen dazu geeignet sind, die phonotaktischen Regelmäßigkeiten des ungarischen Konsonantensystems, die stabilen Konsonantenverbindungen zu repräsentieren. Das als Grundlage dienende Dialektalwörterbuch enthält nur die tatsächlichen Dialektalwörter, die formell oder in der Bedeutung vom entsprechenden gemeinsprachlichen Wort abweichen, den bedeutendsten Teil des Wortschatzes, die in der Gemeinsprache und in den Mundarten identischen Wörter fehlen. Aus dem gewissermaßen sprachliche Besonderheiten enthaltendem Material gibt es auch nur in 1% qualitative Unterschiede in den Oppositionen, in weiteren 4% nur qualitative, und 95% des Materials berücksichtigte Lőrinczy überhaupt nicht, da sie da keine Oppositionen in den Konsonantengruppen feststellen konnte. Die stabilen Konsonantenhäufungen sind aber eben in diesem Material zu finden. Eine mathematische Überprüfung führt zum selben Resultat. Wenn man annimmt, daß die Zahl (*n*) der Konsonanten (*C*) in einer Konsonantenhäufung im Ungarischen maximal 4 sein kann, und der quantitative Unterschied in den Oppositionen (*m*) 1 oder 2 (Zuschuß oder Mangel) ist, können die im Material befindlichen Oppositionen in eine Formel gefaßt werden:

gemeinsprachlich nC/dialektal (n+m)C

wobei $n=0, 1, 2, 3, 4$

$m=\pm 1, \pm 2$

$n+m\geq 0$

Da bei den Untersuchungen von Lőrinczy nur Konsonantengruppen einbezogen wurden, muß noch die Beschränkung hinzugefügt werden, daß entweder n, oder n+m 2, oder größer sein muß. Auf diese Weise wurden die Oppositionen Ø/1, bzw. 1/Ø außer acht gelassen (was bei der Phonotaktik der Konsonanten belanglos ist, bei der Untersuchung der übrigen Oppositionen aber brauchbar gewesen wäre). Wenn m alle Werte von -2 bis +2 durchlaufen könnte, dann wären bei m=0 die Identitäten auch unter die Oppositionen eingereiht, also das Material (95% des Wörterbuches), welches die stabilen, unveränderlichen Konsonantengruppen enthält.

Um die Resultate sprachlich richtig zu schätzen, darf auch die Belastetheit der verschiedenen Konsonanten, Konsonantentypen und der Konsonantengruppen in der Rede nicht vernachlässigt werden.

E. VÉRTES

I. táblázat
A kny. C₁/nyj. C₁C₂ csoport szembenállásai

$C_1 \backslash C_2$	p	b	t	d	ty	gy	k	g	m	n	ny	r	f	v	sz	z	s	zs	j	h	l	ly	c	cs	$\sum C_1$	
p					2							8							1		4				15	
b												3									3				6	
t												12								1					14	
d																					1				2	
ty																									0	
gy																									0	
k												1													12	
g				1													1			1	7	1	2		3	
m	1	2																							4	
n			20	9			2	19																	50	
ny					8															1					9	
r			4	1	4				1		3				3				6	5					27	
f													2								1				3	
v																			1						1	
sz							1														4				11	
z			6		2																				3	
s			4	1								1								1	2				9	
zs					1																				1	
j							1	1			1														3	
h																									0	
l			6																2	3					12	
ly																				2					2	
c																					1				5	
cs																									0	
$\sum C_2$	1	2	40	14	2	13	4	20	1	1	3	27	0	11	0	0	0	1	0	11	21	18	2	0	0	192

II. táblázat
A kny. C₁/nyj. C₂C₁ csoport szembenállásai

$\frac{C_1}{C_2}$	p	b	t	d	ty	gy	k	g	m	n	ny	r	f	v	sz	z	s	zs	j	h	l	ly	c	dz	cs	$\sum C_2$
p												2									1				2	
b							3					3		2							2				1	
t										1				3											8	
d																									7	
ty																									0	
gy																									0	
k						1						2		2		1				1	1				5	
g												2									3				6	
m	2	5											1	1							1				10	
n			9	3			11	17						2						2			12	1	18	
ny					2	1									3						1				5	
r			1	1	2	1	3	1	2	1	3		1			3	2			1	7		7	2	38	
f																									0	
v							1														1				2	
sz							1																		1	
z																									0	
s			2							1														1	7	
zs	3																								0	
j		4	7	2			9	4	1	3		2	1	1	11	12	2			2	3		1	3	68	
h										1															1	
l	1		8	10		2	8	2	1	6			1	2	1							1	2		45	
ly	1																								1	
c																									0	
cs																									0	
$\sum C_1$	7	9	27	16	4	5	36	24	5	12	3	9	4	11	17	13	5	2	0	6	17	3	22	1	27	285

III. táblázat

A kny. C₁C₂(nyj. C₁ (kurzív számlátószertű adatok) és a kny. C₁C₂/nyj. C₂ csoport szembentállásai

$\frac{C_2}{C_1}$	p	b	t	d	ty	gy	k	g	m	n	ny	r	f	v	sz	z	s	zs	j	h	l	ly	c	cs	ΣC_1
p																									
b																									
t																									
d																									
ty																									
gy																									
k																									
g																									
m																									
n																									
ny																									
r																									
f																									
v																									
sz																									
z																									
s																									
zs																									
j																									
h																									
l																									
ly																									
c																									
cs																									
ΣC_2																									

IV. táblázat
A C_1/C_1C_2 és a C_1/C_2C_1 csoport frakvencia-adatai fogyó rendben

C_1		C_2		szembenállások	
C_1/C_1C_2	C_1/C_2C_1	C_1/C_1C_2	C_1/C_2C_1	C_1/C_1C_2	C_1/C_2C_1
50 <i>n</i>	36 <i>k</i>	40 <i>t</i>	78 <i>n</i>	20 <i>n/nt</i>	18 <i>cs/ncs</i>
27 <i>r</i>	27 <i>t</i>	27 <i>r</i>	68 <i>j</i>	19 <i>n/ng</i>	17 <i>g/ng</i>
15 <i>p</i>	27 <i>cs</i>	21 <i>h</i>	45 <i>l</i>	12 <i>t/tr</i>	12 <i>c/nc</i>
14 <i>t</i>	24 <i>g</i>	20 <i>g</i>	38 <i>r</i>	9 <i>n/nd</i>	12 <i>z/jz</i>
12 <i>k</i>	22 <i>c</i>	18 <i>l</i>	10 <i>m</i>	8 <i>ny/nygy</i>	11 <i>k/nk</i>
12 <i>l</i>	17 <i>l</i>	14 <i>d</i>	8 <i>t</i>	8 <i>p/pr</i>	11 <i>sz/jsz</i>
11 <i>sz</i>	17 <i>sz</i>	13 <i>gy</i>	7 <i>d</i>	7 <i>k/kh</i>	10 <i>d/ld</i>
9 <i>ny</i>	16 <i>d</i>	11 <i>v</i>	7 <i>s</i>	6 <i>r/rj</i>	9 <i>t/nt</i>
9 <i>s</i>	13 <i>z</i>	11 <i>j</i>	6 <i>g</i>	6 <i>sz/szt</i>	9 <i>k/jk</i>
6 <i>b</i>	12 <i>n</i>	4 <i>k</i>	5 <i>k</i>	6 <i>l/lt</i>	8 <i>t/lt</i>
5 <i>c</i>	11 <i>v</i>	3 <i>ny</i>	5 <i>ny</i>	5 <i>r/rh</i>	8 <i>k/lk</i>
4 <i>m</i>	9 <i>b</i>	2 <i>b</i>	2 <i>p</i>	4 <i>p/pl</i>	7 <i>l/rl</i>
3 <i>g</i>	9 <i>r</i>	2 <i>ty</i>	2 <i>v</i>	4 <i>r/rt</i>	7 <i>c/rc</i>
3 <i>f</i>	7 <i>p</i>	2 <i>ly</i>	1 <i>b</i>	4 <i>r/rgy</i>	7 <i>t/jt</i>
3 <i>z</i>	6 <i>h</i>	1 <i>p</i>	1 <i>sz</i>	4 <i>s/st</i>	6 <i>n/ln</i>
3 <i>j</i>	5 <i>m</i>	1 <i>m</i>	1 <i>h</i>	4 <i>sz/szl</i>	5 <i>b/mb</i>
2 <i>d</i>	5 <i>gy</i>	1 <i>n</i>	1 <i>ly</i>	4 <i>c/cv</i>	4 <i>b/jb</i>
2 <i>ly</i>	5 <i>s</i>	1 <i>s</i>		3 <i>stb.</i>	4 <i>g/jg</i>
1 <i>v</i>	4 <i>ty</i>				3 <i>stb.</i>
1 <i>zs</i>	4 <i>f</i>				
192	3 <i>ny</i>	192			
	3 <i>ly</i>				
	2 <i>zs</i>				
	1 <i>dz</i>				
	285		285		
∅ <i>ty</i>		∅ <i>sz</i>	∅ <i>ty</i>		
<i>gy</i>		<i>f</i>	<i>gy</i>		
<i>h</i>	∅ <i>j</i>	<i>z</i>	<i>f</i>		
		<i>zs</i>	<i>z</i>		
		<i>c</i>	<i>zs</i>		
<i>cs</i>		<i>c</i>	<i>c</i>		
		<i>cs</i>	<i>cs</i>		

V. táblázat
A C_1C_2/C_2 és a C_1C_2/C_1 csoport frekvencia-adatai fogyó rendben

Szembenállások		C_2		C_1	
C_1C_2/C_2	C_1C_2/C_1	C_1C_2/C_2	C_1C_2/C_1	C_1C_2/C_2	C_1C_2/C_1
20 <i>sp/p</i>	9 <i>nt/n</i>	81 <i>t</i>	36 <i>t</i>	74 <i>n</i>	36 <i>r</i>
20 <i>jt/t</i>	9 <i>rj/r</i>	31 <i>p</i>	31 <i>h</i>	59 <i>j</i>	25 <i>s</i>
16 <i>rl/l</i>	8 <i>rt/r</i>	31 <i>l</i>	28 <i>l</i>	58 <i>l</i>	23 <i>n</i>
16 <i>st/t</i>	8 <i>pr/p</i>	27 <i>k</i>	28 <i>v</i>	56 <i>r</i>	22 <i>k</i>
11 <i>ng/g</i>	8 <i>st/s</i>	23 <i>h</i>	21 <i>r</i>	47 <i>s</i>	16 <i>p</i>
10 <i>lt/t</i>	7 <i>kh/k</i>	23 <i>cs</i>	18 <i>j</i>	21 <i>d</i>	10 <i>m</i>
10 <i>rs/s</i>	6 <i>nd/n</i>	22 <i>g</i>	8 <i>d</i>	20 <i>t</i>	10 <i>l</i>
9 <i>mp/p</i>	6 <i>rl/r</i>	22 <i>s</i>	5 <i>b</i>	17 <i>m</i>	9 <i>t</i>
9 <i>ncs/cs</i>	5 <i>pl/p</i>	19 <i>v</i>	5 <i>ly</i>	16 <i>g</i>	9 <i>ny</i>
9 <i>rt/t</i>	5 <i>nyv/ny</i>	16 <i>d</i>	4 <i>k</i>	11 <i>ly</i>	7 <i>sz</i>
9 <i>lh/h</i>	5 <i>rv/r</i>	16 <i>f</i>	4 <i>g</i>	9 <i>ny</i>	6 <i>b</i>
8 <i>dt/t</i>	5 <i>rh/r</i>	16 <i>c</i>	4 <i>m</i>	7 <i>p</i>	5 <i>f</i>
8 <i>nt/t</i>	5 <i>sh/s</i>	15 <i>r</i>	3 <i>n</i>	6 <i>gy</i>	5 <i>j</i>
8 <i>nc/c</i>	4 <i>kv/k</i>	13 <i>m</i>	2 <i>gy</i>	5 <i>k</i>	4 <i>c</i>
7 <i>jsz/sz</i>	4 <i>ng/n</i>	12 <i>n</i>	1 <i>p</i>	4 <i>b</i>	3 <i>g</i>
6 <i>nd/d</i>	4 <i>nyh/ny</i>	12 <i>sz</i>	1 <i>f</i>	2 <i>h</i>	3 <i>ly</i>
6 <i>ns/s</i>	4 <i>sl/s</i>	10 <i>b</i>	1 <i>sz</i>	1 <i>v</i>	2 <i>d</i>
6 <i>jcs/cs</i>	4 <i>lj/l</i>	6 <i>ny</i>	200	1 <i>sz</i>	2 <i>gy</i>
6 <i>lk/k</i>	3 <i>stb.</i>	5 <i>gy</i>		414	2 <i>z</i>
6 <i>lm/m</i>		5 <i>j</i>			1 <i>cs</i>
5 <i>nk/k</i>		4 <i>z</i>			200
5 <i>lcs/cs</i>		3 <i>ty</i>			
4 <i>stb.</i>		2 <i>ly</i>			
		414			
		∅ <i>zs</i>	∅ <i>ty</i>	∅ <i>ty</i>	∅ <i>ty</i>
			<i>ny</i>	<i>f</i>	<i>v</i>
			<i>z</i>	<i>z</i>	
			<i>s</i>		
			<i>zs</i>	<i>zs</i>	<i>zs</i>
			<i>c</i>	<i>c</i>	<i>h</i>
			<i>cs</i>	<i>cs</i>	

VI. táblázat
A IV. és V. táblázat leggyakoribb mássalhangzóinak
százalékos megoszlása

kny. C ₁ /nyj. C ₁ C ₂		kny. C ₁ /nyj. C ₂ C ₁		kny. C ₁ C ₂ /nyj. C ₂		kny. C ₁ C ₂ /nyj. C ₁	
C ₁	C ₂	C ₁	C ₂	C ₁	C ₂	C ₁	C ₂
26,0% <i>n</i>	20,8% <i>t</i>	12,7% <i>k</i>	27,4% <i>n</i>	17,9% <i>n</i>	19,6% <i>t</i>	18,0% <i>r</i>	18,0% <i>t</i>
14,0% <i>r</i>	14,0% <i>r</i>	9,5% <i>t</i>	23,9% <i>j</i>	14,3% <i>j</i>	7,2% <i>p</i>	12,5% <i>s</i>	15,5% <i>h</i>
7,8% <i>p</i>	10,9% <i>h</i>	9,5% <i>cs</i>	15,8% <i>l</i>	14,0% <i>l</i>	7,2% <i>l</i>	11,5% <i>n</i>	14,0% <i>l</i>
7,3% <i>t</i>	10,4% <i>g</i>	8,4% <i>g</i>	13,3% <i>r</i>	13,5% <i>r</i>	6,5% <i>k</i>	11,0% <i>k</i>	14,0% <i>v</i>
6,3% <i>k</i>	9,4% <i>l</i>	7,7% <i>c</i>	3,5% <i>m</i>	11,4% <i>s</i>	5,6% <i>h</i>	8,0% <i>p</i>	10,5% <i>r</i>
6,3% <i>l</i>	7,3% <i>d</i>	6,0% <i>l</i>	2,8% <i>t</i>	5,1% <i>d</i>	5,6% <i>cs</i>	5,0% <i>m</i>	9,0% <i>j</i>
5,7% <i>sz</i>	6,8% <i>gy</i>	6,0% <i>sz</i>	2,5% <i>d</i>	4,8% <i>t</i>	5,3% <i>g</i>	5,0% <i>l</i>	4,0% <i>d</i>
4,7% <i>s, ny</i>	5,7% <i>j, v</i>	5,6% <i>d</i>	2,5% <i>s</i>	4,1% <i>m</i>	5,3% <i>s</i>	4,5% <i>t, ny</i>	2,5% <i>b, ly</i>

VII. táblázat
C/2C és 2C/C leggyakoribb szembenállásai
(400-as nagyságrendre átszámítva)

	C ₁ /C ₁ C ₂	C ₁ C ₂ /C ₁	C ₁ /C ₂ C ₁	C ₁ C ₂ /C ₂	Veres Péter
	2.2-szeres (kerekítve)	2-szeres	1.5-szeres (kerekítve)	1 : 1	
1.	44 <i>n/nt</i>	18 <i>nt/n</i>	27 <i>cs/ncs</i>	20 <i>sp/p</i>	<i>rt</i>
2.	42 <i>n/ng</i>	18 <i>rj/r</i>	26 <i>g/ng</i>	20 <i>jt/t</i>	<i>lt</i>
3.	26 <i>t/tr</i>	16 <i>rt/r</i>	18 <i>c/nc</i>	16 <i>rl/l</i>	<i>szt</i>
4.	20 <i>nd</i>	16 <i>pr/p</i>	18 <i>z/jz</i>	16 <i>st/t</i>	<i>nd</i>
5.	18 <i>ny/nyg</i>	16 <i>st/s</i>	17 <i>k/nk</i>	11 <i>ng/g</i>	<i>nk</i>
6.	18 <i>p/pr</i>	14 <i>kh/k</i>	17 <i>sz/jsz</i>	10 <i>lt/t</i>	<i>nt</i>
7.	15 <i>k/kh</i>	12 <i>nd/n</i>	15 <i>d/ld</i>	10 <i>rs/s</i>	<i>st</i>
8.	13 <i>r/rj</i>	12 <i>rl/r</i>	14 <i>t/nt</i>	9 <i>mp/p</i>	<i>mb</i>
9.	13 <i>sz/szt</i>	10 <i>pl/p</i>	14 <i>k/ljk</i>	9 <i>ncs/cs</i>	<i>ln</i>
10.	13 <i>l/lt</i>	10 <i>nyv/ny</i>	12 <i>t/lt</i>	9 <i>rt/t</i>	<i>zd</i>
11.	11 <i>r/rh</i>	10 <i>rv/r</i>	12 <i>k/lk</i>	9 <i>lh/h</i>	<i>ld</i>
12.	9 <i>p/pl</i>	10 <i>rh/r</i>	11 <i>l/rl</i>	8 <i>dt/t</i>	<i>rg</i>
13.	9 <i>r/rt</i>	10 <i>sh/s</i>	11 <i>c/rc</i>	8 <i>nt/t</i>	<i>tk</i>
14.	9 <i>r/rgy</i>	8 <i>kv/k</i>	11 <i>t/jt</i>	8 <i>nc/c</i>	<i>ng</i>
15.	9 <i>s/st</i>	8 <i>ng/n</i>	9 <i>n/ln</i>	7 <i>jsz/sz</i>	<i>kt</i>
16.	9 <i>sz/szl</i>	8 <i>nyh/ny</i>	8 <i>b/mb</i>	6 <i>stb.</i>	<i>rn</i>
17.	9 <i>c/cv</i>	8 <i>sl/s</i>	6 <i>b/jb</i>		<i>kn</i>
18.	7 <i>stb.</i>	8 <i>lj/l</i>	6 <i>g/ljg</i>		<i>jt</i>
		6 <i>stb.</i>	5 <i>stb.</i>		

Függelékbe sorolt és hasonló megokolással függelékbe sorolható szembenállások

Függelékbe sorolt szembenállások		Változás C/C _f	Függelékbe sorolható szembenállások	
2C/3C	3C/2C 4C/3C 4C/2C		C ₁ C ₂ /C ₃	C ₁ /C ₂ C ₃
<i>tl/ndl</i>	<i>sztb/szp</i> <i>ntl/nd</i>	<i>b/p</i> <i>t/d</i>	<i>bh/p</i> <i>tn/d, tr/d, rt/d, st/d,</i> <i>lt/d</i>	<i>b/pl</i> <i>t/jd</i>
<i>dl/ngl</i>	<i>ntl/nty, rst/sty</i> <i>gpr/tr</i> <i>ngl/ngy</i>	<i>t/ty</i> <i>d/g</i> <i>g/t</i> <i>g/gv</i>	<i>tl/ty, nt/ty, jt/ty, lt/ty</i> <i>dr/g</i> <i>ng/gv</i>	<i>t/typ, t/tyh</i> <i>g/nt</i> <i>g/nygy</i>
<i>mp/ntp,</i> <i>mf/ntf</i>	<i>mfl/nf</i> <i>jnp/mp, ncb/mb,</i> <i>ndf/mf, nfl/mf,</i> <i>ngl/ml</i> <i>jnkr/mkr</i>	<i>m/n</i> <i>n/m</i>	<i>nt/m, nd/m, ng/m, nv/m</i>	<i>m/ng, m/rn</i>
<i>szn/sztny</i>	<i>nyvt/nt,rsny/szn</i>	<i>n/ny</i> <i>ny/n</i>	<i>nt/ny, nd/ny, nty/ny,</i> <i>ngy/ny, ng/ny, nh/ny,</i> <i>dn/ny, gyn/ny, gn/ny,</i> <i>jn/ny, lyn/ny, ln/ny</i> <i>nyh/n</i>	<i>n/nyt</i> <i>ny/nt, ny/nd, ny/nk,</i> <i>ny/ng, ny/nc,</i> <i>ny/ndzs</i>
	<i>stv/sf</i> <i>kszt/st, sztk/sk</i> <i>rsny/szn, stv/szv</i> <i>stv/zsv</i>	<i>v/f</i> <i>sz/s</i> <i>s/sz</i> <i>s/zs</i>	<i>tv/f</i> <i>szl/s, ksz/s</i> <i>sv/sz</i> <i>sr/zs, rs/zs</i>	<i>sz/st</i>
	<i>mfl/fly</i>	<i>l/ly</i>	<i>lgy/ly, rl/ly</i>	
<i>csm/rcm</i>	<i>nck/esk, nkc/ncs</i>	<i>c/cs</i> <i>cs/c</i>	<i>nc/cs</i> <i>lcs/c</i>	
<i>rf/ltf</i>	<i>pszl/fl</i> <i>nskr/nsl, nskr/sl</i> <i>nszk/ck, nszk/nc,</i> <i>nszt/nc, rpsz/rc,</i> <i>vszk/ck</i>	<i>C/C_v</i> <i>p/f</i> <i>r/l</i> <i>sz/c</i>	<i>pr/f</i> <i>rt/l, rv/l, tr/l, gr/l, rj/l</i> <i>szv/c, jsz/c</i>	<i>sz/jc, sz/nc, sz/lc</i>
<i>csm/rsm</i>		<i>cs/s</i>	<i>ncs/s, lcs/s</i>	<i>cs/st, cs/sl, es/ls</i>

¹A VIII. tábl.- lásd a 202—203.lapon.

VIII. táblázat
Hangmódosulás nélküli szembenállások 1 és 2 mássalhangzó között

kny.C ₁ /nyj.C ₁ C ₂	kny.C ₁ /nyj.C ₂ C ₁	C+C	kny.C ₁ C ₂ /nyj.C ₁	kny.C ₁ C ₂ /nyj.C ₂
2 <i>pty, gd</i>	3 <i>tk, kgy</i>	z+z	3 <i>kt, pt, gyb</i>	{ 8 <i>dt, 4 tk, 4 tg,</i> 3 <i>gt, pt, pty, pk,</i> gyp, <i>gk, kb, kt, gd</i>
—	<i>dn</i>	z+o	—	3 <i>dn, gym, gyn,</i> km, <i>gm, gn</i>
12 <i>tr, 8 pr, 3 br, kr</i>	3 <i>tr, 2 pr, 2 gr</i>	z+p	8 <i>pr, 3 tr, 2 kr, br,</i> gr	3 <i>tr, 2 dr, pr, gr</i>
7 <i>kh, pj, tv, th, dv</i> <i>kj, gs</i>	3 <i>dv, 2 tv, 2 ksz,</i> gz, <i>kh</i>	z+r	7 <i>kh, 4 kv, 3 th,</i> 2 <i>tv, pf, pj, bv, dv,</i> gj	{ 3 <i>tv, 3 th, 2 pf,</i> 2 <i>bf, 2 tj, 2 dv,</i> 2 <i>dh, 2 gf, 2 kv,</i> pv, <i>bs, tsz, gyv, gv,</i> gh
4 <i>pl, 3 bl, dl, kl, gl,</i> 2 <i>kly</i>	2 <i>dl, 3 gly, bl, kl</i>	z+l	5 <i>pl, 3 kl, 3 kly,</i> 2 <i>bl, 2 bly, tl, dl,</i> gyl, <i>gl</i>	4 <i>dl, 4 gl, bly</i>
—	<i>dc</i>	z+a	—	<i>gcs, gycs</i>
20 <i>nt, 19 ng, 9 nd</i> 8 <i>nygy, 2 nk, 2 mb,</i> <i>mp</i>	17 <i>ng, 11 nk, 9 nt,</i> 5 <i>mb, 3 nd, 2 mp,</i> 2 <i>nyty, nygy</i>	o+z	9 <i>nt, 6 nd, 4 ng,</i> 3 <i>mb, mp, nb</i>	{ 11 <i>ng, 9 mp, 8 nt,</i> 6 <i>nd, 5 nk, 4 mb,</i> 2 <i>nyt, nb, nty,</i> ngy, <i>nyg</i>
—	—	o+o	? <i>mn</i>	<i>mn, nm, nym</i>
—	—	o+p	—	<i>nr, nyr</i>
<i>mh, nyh</i>	3 <i>nsz, 2 nv, 2 nh,</i> <i>mf, mv</i>	o+r	5 <i>nyv, 4 nyh, 2 mj,</i> <i>mv, mh, nv, nsz, nj</i>	{ 6 <i>ns, 3 nv, 3 nz,</i> 2 <i>mf, 2 nf, 2 nsz,</i> 2 <i>nh, mj, nj, nly,</i> nysz, <i>nyh</i>
—	<i>ml, nyl</i>	o+l	<i>ml</i>	2 <i>nl, 2 nyl</i>
—	18 <i>ncs, 12 nc, ndz,</i> <i>nycs</i>	o+a	—	9 <i>ncs, 8 nc</i>
4 <i>rt, 4 rgy, rd</i>	3 <i>rk, 2 rty, rt, rd,</i> <i>rgy, rg</i>	p+z	8 <i>rt, rd</i>	{ 9 <i>rt, 2 rgy, 2 rg,</i> rb, <i>rd, rty, rk</i>
3 <i>rny, rm</i>	3 <i>rny, 2 rm, rn</i>	p+o	2 <i>rn</i>	2 <i>rn, rny</i>
6 <i>rj, 5 rh, 3 rv</i>	3 <i>rs, 2 rzs, rf, rh</i>	p+r	9 <i>rj, 5 rv, 5 rh</i>	10 <i>rs, 2 rf, rsz, rj,</i> rh
—	7 <i>rl</i>	p+l	6 <i>rl</i>	16 <i>rl</i>
—	7 <i>rc, 2 rcs</i>	p+a	—	4 <i>rc, rcs</i>

kny.C ₁ /nyj.C ₁ C ₂	kny.C ₁ /nyj.C ₂ C ₁	C+C	kny.C ₁ C ₂ /nyj.C ₁	kny.C ₁ C ₂ /nyj.C ₂
6 szt, 4 st, 2 zd, szk, sd, zsgy, jk, jg	9 jk, 7 jt, 4 jb, 4 jg, 3 sp, 2 st, 2 jd, vk, szk	r+z	8 st, 3 szt, sk, jd, jgy	20 sp, 20 jt, 16 st, 5 jd, 3 sk, 3 jk, 2 jb, szp, jg, ht
jn	3 jn, sm, jm, hn	r+o	3 sm, jm	3 jny, 2 sn, vny, sm, sny, jm, jn
2 fr, zr vj, sv, sh	2 jr 12 jz, 11 jsz, 2 js, 2 jh, jf, jv	r+p r+r	3 fr, 2 sr, zr 5 sh, 3 szh, 2 sv, szv, zh, jv	2 jr 7 jsz, 3 sv, 2 jh, jf, jz, js
4 szl, 2 sl, fl —	3 jl, vl 3 jcs, jc, scs	r+l r+a	4 sl, 2 fl, jl —	sl, jl, hl 6 jcs, 2 jc
6 lt	10 ld, 8 lt, 8 lk, 2 lgy, 2 lg, lp lyp	l+z	2 lt, 2 lyt, lgy	10 lt, 6 lk, 3 ld, 2 lgy, 2 lg, lp, 3 lyk, 2 lyt, lyg
—	6 ln, lm	l+o	—	6 lm, ln
—	—	l+p	—	4 lr
3 lh, 2 lj, lv, 2 lyh	2 lv, lf, lsz	l+r	4 lj, 2 lh, lv, lyv	9 lh, 4 ls, 2 lf, lv, lyf, 2 lyv, 2 lyh
—	2 lcs, lc	l+a	—	5 lcs, 2 lc
—	—	a+z	2 ck, csk	—
—	—	a+o	—	—
—	—	a+p	—	—
4 cv	—	a+r	2 cv	—
cl	—	a+l	—	—
192	285	összeg	200	414

X. táblázat
Megváltoztatott képletek

A könyvben		a következőkben
„kny. $C_1/nyj. C_2C_3$ ($\leftrightarrow$ kny. $C_1/nyj. C_1C_2$)”	(100—106)	$C_1/C_{1f}C_2$
ennek függelékei	(106—108)	$C_1/C_{1v}C_2$
„kny. $C_1/nyj. C_2C_3$ ($\leftrightarrow$ kny. $C_1/nyj. C_2C_1$)”	(109—116)	C_1/C_2C_{1f}
ennek függelékei	(116—119)	C_1/C_2C_{1v}
„kny. $C_1C_2/nyj. C_3$ ($\leftrightarrow$ kny. $C_1C_2/nyj. C_1$)”	(259—268)	C_1C_2/C_{1f}
ennek függelékei	(268—272)	C_1C_2/C_{1v}
„kny. $C_1C_2/nyj. C_3$ ($\leftrightarrow$ kny. $C_1C_2/nyj. C_2$)”	(274—290)	C_1C_2/C_{2f}
ennek függelékei	(290—293)	C_1C_2/C_{2v}
„kny. $C_1/nyj. C_2C_3$ ($\leftrightarrow\emptyset$)”	(120—127)	C_1/C_2C_3
„kny. $C_1C_2/nyj. C_3$ ($\leftrightarrow\emptyset$)”	(295—298)	C_1C_2/C_3

XI. táblázat
C/2C, 2C/C kategóriájú szembenállások
(mássalhangzó-fajtán belüli módosulásokkal)

$C_1/C_{1f}C_2$	C_1C_2/C_{1f}	kny., nyj. $C_1 + C_2$		C_1C_2/C_{2f}	C_1/C_2C_{1f}
? <i>t/typ</i>	? <i>kt/g</i>	$z_f + z$	$z + z_f$		
	? <i>tn/d</i>	$z_f + o$	$o + z_f$	2 <i>nk/g, nt/ty</i> 2 <i>ng/k, ng/gy</i>	<i>d/nt, d/nygy</i> 7 <i>k/ng, ty/nt</i> <i>g/nt, g/nygy</i>
<i>p/br</i> <i>k/gr</i>	<i>tr/d</i> <i>dr/g, gr/k</i>	$z_f + p$	$p + z_f$	<i>rt/d, rt/k</i> <i>rt/g</i>	
2 <i>ty/kj, t/tyh</i> <i>k/th</i>	<i>bh/p</i> <i>kv/b</i>	$z_f + r$	$r + z_f$	<i>st/d, jd/gy</i> 2 <i>jt/ty, jg/k</i>	<i>t/jd</i> <i>d/st</i>
<i>b/pl</i>	<i>pl/b, tl/ty</i> 2 <i>kl/g, gl/k</i> <i>gly/k</i>	$z_f + l$	$l + z_f$	2 <i>lt/d, lty/t</i> 6 <i>lt/ty, lgy/d</i> <i>ld/t, lk/g</i> 3 <i>ld/gy, lg/k</i>	<i>d/lt</i>
5 <i>m/ng, 2 n/nyt</i> 5 <i>ny/nt, 5 ny/nd</i> 4 <i>ny/ng, ny/nk</i>	2 <i>nt/m, nd/m</i> 3 <i>nt/ny, nd/ny</i> <i>nty/ny, ngy/ny</i> 2 <i>ng/m, 4 ng/ny</i>	$o_f + z$	$z + o_f$	5 <i>dn/ny</i> <i>gyn/ny</i> <i>gn/ny</i>	
	<i>ny/m, nh/ny</i> <i>nyh/n</i>	$o_f + r$	$r + o_f$	2 <i>jn/ny</i>	
		$o_f + p$	$p + o_f$		? <i>m/rn</i>
		$o_f + l$	$l + o_f$	2 <i>ln/ny, lyn/ny</i>	
<i>ny/nc, ny/ndzs</i>		$o_f + a$	$a + o_f$		
<i>sz/st</i>	<i>szt/z</i>	$r_f + z$	$z + r_f$	<i>tv/f, ksz/s, gz/s</i>	<i>f/kh</i>
	<i>sr/zs</i>	$r_f + p$	$p + r_f$	<i>rs/j, rs/zs</i>	
	<i>sv/sz</i>	$r_f + r$	$r + r_f$	<i>jz/sz</i>	<i>z/jsz, zs/jz</i>
	<i>szl/s</i>	$r_f + l$	$l + r_f$	<i>lv/j</i>	<i>v/lj</i>
	<i>lgy/ly</i>	$l_f + z$	$z + l_f$		2 <i>ly/gl</i>
		$l_f + p$	$p + l_f$	<i>rl/ly</i>	2 <i>ly/rl</i>
		$a_f + o$	$o + a_f$	<i>nc/cs</i>	
		$a_f + l$	$l + a_f$	<i>lcs/c</i>	
33	36	összesen		52	24

XII. táblázat
C/2C és 2C/C kategóriájú szembenállások
a képzés módját megváltoztató mássalhangzókkal

$C_1/C_{1v}C_2$	C_1C_2/C_{1v}	kny. vagy nyj.		C_1C_2/C_{2v}	C_1/C_2C_{1v}
		$C_1 + C_2$	$C_1 + C_2$		
	<i>2 pr/f</i>	$z_r + p$			
	<i>2 rt/j</i> <i>rt/l</i> <i>rv/l</i> <i>rj/l</i>	$p_r + z$ $p_l + z$ $p_l + r$	$z + p_l$	<i>tr/l</i> <i>gr/l</i>	
	<i>st/cs</i> <i>szv/c</i>	$r_a + z$ $r_a + r$	$o + r_a$ $p + r_a$ $r + r_a$ $l + r_a$	 <i>? rs/cs</i> <i>3 jsz/c</i> <i>jsz/cs</i>	<i>4 sz/nc</i> <i>sz/jc</i> <i>zs/jc</i> <i>sz/lc</i>
<i>c/szk</i> <i>2 cs/st</i> <i>? cs/sl</i>		$a_r + z$ $a_r + l$	$o + a_z$ $o + a_r$ $l + a_r$	 <i>ncs/s</i> <i>lcs/sz</i> <i>lcs/s</i>	<i>c/nt</i> <i>cs/ls</i>
4	9	összesen		10	9

XIII. táblázat
C/2C és 2C/C szembenállásainak mássallhangzó-kapcsolódásai

A	C ₂ C ₁	z	o	p	r	l	a	kny.	C ₁ C ₂	z	o	p	r	l	a	nyj. többlet	B
kny. C ₁ /nyj. C ₂	z	3	—	24	13	12	—	52	z	4	1	7	9	7	1	29	kny. C ₁ /nyj. C ₂
	o	61	—	2	4	1	—	8	o	50	—	—	1	2	32	3	
	p	22	4	—	14	—	2	63	p	9	6	—	7	7	(4)	93	
	r	17	1	3	3	7	—	24	r	33	6	2	29	4	5	12(+5)	
	l	6	—	—	8	(1)	—	27	l	2	7	—	2	(2)	3	38	
a	—	—	—	4	1	—	—	31	a	1	—	—	4	(1)	0	79	
ny. többlet	96	5	27	44	20	—	—	1(+4)	1	32	7	—	4	—	3	46	
ny. többlet	24(+3)	2	4	1(+1)	2	—	—	14	a	128	20	9	58	20	50	285 C	
C	C ₂ C ₁	z	o	p	r	l	a	nyj.- ban van	C ₂ C ₁	z	o	p	r	l	a	nyj. hiány	D
kny. C ₁ C ₂ /nyj. C ₁	z	5	—	15	21	19	—	60	z	27	8	7	26	9	2	79	kny. C ₁ C ₂ /nyj. C ₂
	o	24	?1	—	16	1	—	13(+2)	o	49	3	2	24	5	17	10(+2)	
	p	15	2	—	3	6	—	42	p	6	3	—	15	16	5	100	
	r	9	2	—	19	(2)	—	18	r	17	3	—	2(+1)	1	8	7(+1)	
	l	14	4	6	13	7	—	36	l	3	10	2	15	3	21	56	
a	1(+1)	5	—	1	1(+1)	1	—	(5)	a	72	2	4	21	—	7	6(+1)	
nyj. hiány	18(+4)?1	4(+2)	6(+3)	7	—	—	—	44	nyj.- ban van	195	31	15	101	33	39	414 C	
nyj. hiány	36(+9)	—	—	—	—	—	—	4(+2)	nyj.- ban van	30	12	(2)	7(+5)	1	2(+3)	52(+10)	

XIV. táblázat
A mássalhangzófajták kapcsolódásainak gyakorisági sorrendje
a C/2C és a 2C/C kategóriában és Veres Péter nyelvezetében

	C_1/C_1C_2	C_1/C_2C_1	C_1C_2/C_1	C_1C_2/C_2	Veres P
1.	o ÷ z (61 ÷ 22)	o ÷ z (50 ÷ 13)	o ÷ z (24 ÷ 15)	r ÷ z (72 ÷ 5)	o ÷ z
2.	z ÷ p (24 ÷ 2)	r ÷ z (33 ÷ 2)	z ÷ r (21 ÷ 2)	o ÷ z (49 ÷ 6)	r ÷ z
3.	r ÷ z (17 ÷ 4)	o ÷ a (32 ÷ 4)	z ÷ l (19 ÷ 6)	l ÷ z (30 ÷ 16)	l ÷ z
4.	p ÷ r (14)	l ÷ z (32 ÷ 1)	p ÷ r (19 ÷ 2)	z ÷ z (27)	p ÷ z
5.	z ÷ r (13 ÷ 4)	r ÷ r (29 ÷ 2)	o ÷ r (16 ÷ 3)	z ÷ r (26 ÷ 3)	z ÷ r
6.	z ÷ l (12 ÷ 1)	z ÷ r (9 ÷ 1)	z ÷ p (15 ÷ 5)	o ÷ r (24)	z ÷ z
7.	p ÷ z (9)	p ÷ z (9)	r ÷ z (14 ÷ 2)	l ÷ r (21 ÷ 1)	z ÷ o
8.	l ÷ r (8)	p ÷ a (9)	r ÷ r (13 ÷ 2)	p ÷ z (17 ÷ 3)	l ÷ o
9.	r ÷ l (7 ÷ 1)	o ÷ r (9)	p ÷ z (9 ÷ 3)	o ÷ a (17 ÷ 2)	z ÷ p

XV. táblázat

A mássalhangzó-fajták kapcsolódásainak gyakorisági sorrendje az 1 és 2 hang közötti szembenállásokban a megvalósulási lehetőségekhez viszonyítva

C_1/C_1C_2	C_1/C_2C_1	C_1C_2/C_1	C_1C_2/C_2
	$p+l \quad (7+2):1=9$	$p+l \quad 6:1=6$	$p+l \quad (16+1):=17$
$o+z \quad (61+22):24=3\frac{11}{24}$	$l+z \quad (32+1):8=4\frac{1}{8}$		$l+z \quad (30+16):8=5\frac{3}{4}$
$z+p \quad (24+2):8=3\frac{1}{4}$			$l+p \quad (4):1=4$
	$o+a \quad (32+4):12=3$	$z+l \quad (19+6):8=3\frac{1}{8}$	$l+o \quad (7+3):3=3\frac{1}{3}$
	$o+z \quad (50+13):24=2\frac{5}{8}$	$p+r \quad (19+2):8=2\frac{5}{8}$	$l+r \quad (21+1):8=2\frac{3}{4}$
		$z+p \quad (15+5):8=2\frac{1}{2}$	$p+z \quad (17+3):8=2\frac{1}{2}$
	$l+o \quad (7):3=2\frac{1}{3}$		$l+a \quad (7+3):4=2\frac{1}{2}$
	$p+o \quad (6+1):3=2\frac{1}{3}$		$o+z \quad (49+6):24=2\frac{7}{24}$
$p+r \quad 14:8=1\frac{3}{4}$	$p+a \quad 9:4=2\frac{1}{4}$		$p+r \quad (15+3):8=2\frac{1}{4}$
$z+l \quad (12+1):8=1\frac{5}{8}$		$o+z \quad (24+15):24=1\frac{5}{8}$	$o+l \quad 5:3=1\frac{2}{3}$
$p+o \quad 4:3=1\frac{1}{3}$		$p+z \quad (9+3):8=1\frac{1}{2}$	$o+a \quad (17+2):12=1\frac{7}{12}$
$p+z \quad 9:8=1\frac{1}{8}$	$p+z \quad 9:8=1\frac{1}{8}$		$p+a \quad 5:4=1\frac{1}{4}$
$r+l \quad (7+1):8=1$	$z+l \quad (7+2):8=1\frac{1}{8}$	$r+l \quad (7+1):8=1$	$r+z \quad (72+5):64=1\frac{13}{64}$
	$l+a \quad (3+1):4=1$		$z+l \quad 9:8=1\frac{1}{8}$
			$z+p \quad (7+2):8=1\frac{1}{8}$
			$o+r \quad 24:24=1$
			$p+o \quad 3:3=1$

XVI. táblázat

A C/2C és a 2C/C kategória mássalhangzó-fajtái kapcsolódásának gyakorisági sorrendje 400-as nagyságrendben megadva

	C_1/C_1C_2 (2,1 : 1)	C_1/C_2C_1 (1,5 : 1)	C_1C_2/C_1 (2 : 1)	C_1C_2/C_2 (1 : 1)	Veres Péter
1.	o + z (128 + 46)	o + z (75 + 20)	o + z (48 + 30)	r ÷ z (72 + 5)	o + z (75)
2	z + p (50 + 4)	r + z (50 + 3)	z + r (42 + 8)	o + z (49 + 6)	r + z (59)
3.	r + z (36 + 8)	o + a (48 + 6)	z + l (38 + 12)	l + z (30 + 16)	l + z (54)
4.	p + r (29)	l + z (48 + 2)	p + r (38 + 4)	z + z (27)	p + z (51)
5.	z + r (27 ÷ 8)	r + r (44 + 3)	o + r (32 + 6)	z + r (26 + 3)	z + r (29)
6.	z + l (25 + 2)	z + r (14 + 2)	z + p (30 + 6)	o + r (24)	z + z (24)

XVII. táblázat

C/2C és 2C/C szembenállásainak gyakorisági sorrendje a lehetőségek számához viszonyítva 480-as nagyságrendben

C_1/C_1C_2 (192 + 37) · 2,1 = 481 2,1 : 1	C_1/C_2C_1 (285 + 33) · 1,5 = 477 1,5 : 1	C_1C_2/C_1 (200 + 45) · 2 = 490 2 : 1	C_1C_2/C_2 414 + 62 = 476 1 : 1
	p + l 13,5	p + l 12,00	p + l 17,00
o + z 7,3 z + p 6,8		z + l 6,25	
	l + z 6,2	p + r 5,25 z + p 5,00	l + z 5,75
	o + a 4,5		l + p 4,00
p + r 3,7	o + z 3,9 l + o 3,5 p + o 3,5 p + a 3,4		l + o 3,30
z + l 2,9 p + o 2,8		o + z 3,25 p + z 3,00	
			l + r 2,75 p + z 2,50 l + a 2,50 o + z 2,30 p + r 2,25
p + z 2,4			
r + l 2,1		r + l 2,00	

XVIII. táblázat
A kny. 2C/nyj. 3C kategória*

x-szer nyj. többlethang az			nyj. msh-fajták kapcsolódása	nyj. msh-fajták kapcsolódása a függelékben	x-szer nyj. többlethang az		
1.	2.	3.			1.	2.	3.
4	3	—	$z+z+p$				
2	—	—	$z+r+z$				
?1	—	—	$z+r+p$				
—	—	?1	$z+r+r$				
1	—	—	$z+r+a$				
—	6	—	$o+z+z$	o_f+z+z	—	2	—
1	—	1	$o+z+p$				
1	6	—	$o+z+r$	o_f+z+r	—	2	—
				$o+z_f+r$	1	—	—
4	1	7	$o+z+l$	$o+z_f+l$	2	—	—
				o_f+z+l	—	1	—
1	—	—	$o+r+z$				
2	—	—	$o+r+l$				
1	—	2	$o+a+z$				
—	—	3	$o+a+r$				
1	—	—	$p+z+p$				
—	3	4	$p+z+r$	p_l+z+r	—	1	—
				$p+z+a_r$	—	1	—
2	—	—	$p+r+z$				
1	—	—	$p+r+o$	$p+r_f+o$	1	—	—
—	1	—	$p+r+r$				
—	—	1	$p+r+l$				
2	—	—	$p+a+z$				
1	—	—	$p+a+o$	$p+a_f+o$	1	—	—
				$p+a_f+o$	1	—	—
—	—	?1	$p+a+r$				
—	2	—	$r+z+o$	$r+z+o_f$	—	1	—
2	3	2	$r+z+p$				
—	—	2	$r+z+r$				
1	1	1	$r+z+l$				
7	—	—	$r+r+z$				
3	—	—	$r+r+o$				
1	—	—	$r+r+l$				
—	—	?1	$r+l+z$				
1	—	—	$r+a+z$				
—	—	1	$l+z+p$				
1	—	—	$l+r+z$				
1	—	—	$l+a+z$				
1	—	—	$l+a+o$				
43	26	27	a példák számának összege		6	8	—

* A csak 1-1 példával képviselt $C_1C_2/C_1C_3C_4$ és $C_1C_2/C_3C_4C_2$ csoport nincs belefoglalva a táblázatba, 1.4.2.

XIX. táblázat
A kny. 3C/nyj. 2C kategória

x-szer nyj. hiányhang a			a kny. msh-fajták kapcsolódása	kny. msh-fajták kapcsolódása a függelékben	x-szer nyj. hiányhang a		
C ₁	C ₂	C ₃			C ₁	C ₂	C ₃
1	—	—	z+z+o				
—	1	1	z+z+p	z+z _f +p	1	—	—
3	1	—	z+r+z	z+r _f +z	1	—	—
1	1	—	z+r+o				
—	2	—	z+r+r				
—	—	1	z+r+l	z _r +r+l	—	1	—
1	19	—	o+z+z				
—	1	—	o+z+o	o _f +z+o	—	2	—
2	3	2	o+z+p				
?1	8	1	o+z+r	o _f +z+r	—	1	—
7	4	6	o+z+l	o+z _f +l	—	—	3
				o _f +z+l	—	1	—
—	2	—	o+z+a	o+z+a _f	—	?1	—
6	2	1	o+r+z	o+r _a +z	1	—	4
				o _f +r+z	—	1	—
1	—	2	o+r+l	o+r+l _f	1	—	—
				o _f +r+l	—	—	2
1	1	—	o+a+z	o+a _f +z	1	—	—
				o _f +a+z	—	1	—
—	3	—	p+z+z				
—	2	—	p+z+o				
—	1	—	p+z+p				
—	3	—	p+z+r				
2	—	1	p+z+l				
—	2	—	p+z+a				
3	1	1	p+r+z	p+r+z _f	1	—	—
1	1	—	p+r+o	p+r _f +o _f	1	—	—
—	—	1	p+r+p				
1	1	—	p+r+r				
1	—	1	p+r+l				
—	1	—	p+a+r				
—	17	—	r+z+z	r+z+z _f	—	1	—
—	6	—	r+z+o	r _f +z+z	—	1	—
16	12	5	r+z+p	r+z _f +p	2	—	—
—	15	1	r+z+r	r+z+r _f	—	1	—
				r _f +z+r	—	2	—
—	3	—	r+z+l				
				r+o _f +z	1	—	—
1	—	—	r+o+r				
2	—	1	r+r+z	r+r _a +z	1	—	—
1	—	—	r+r+l				
2	4	—	l+z+z				
—	1	—	l+z+o				
—	2	—	l+z+r				
—	1	—	l+z+l				
1	—	—	l+r+o				
—	1	—	l+r+a				
—	1	—	a+z+z				
—	2	—	a+z+r				
55	125	25	a példák számának összege		11	13	9

XX. táblázat
A 3C/2C és a 2C/3C kategória egybevetése függelékeik nélkül

3C/2C nyj. hiányhang az			kny. illetve nyj. msh- fajták kapcsolódása	2C/3C duplájában nyj. többlethang az		
1.	2.	3.		1.	2.	3.
1	—	—	z+z+o	—	—	—
—	1	1	z+z+p	8	6	—
3	1	—	z+r+z	4	—	—
1	1	—	z+r+o	—	—	—
—	—	—	z+r+p	?2	—	—
—	2	—	z+r+r	—	—	?2
—	—	1	z+r+l	—	—	—
—	—	—	z+r+a	2	—	—
1	19	—	o+z+z	—	12	—
—	1	—	o+z+o	—	—	—
2	3	2	o+z+p	2	—	2
?1	8	1	o+z+r	2	12	—
7	4	6	o+z+l	8	2	14
—	2	—	o+z+a	—	—	—
6	2	1	o+r+z	2	—	—
1	—	2	o+r+l	4	—	—
1	1	—	o+a+z	—	—	4
—	—	—	o+a+r	2	—	6
—	3	—	p+z+z	—	—	—
—	2	—	p+z+o	—	—	—
—	1	—	p+z+p	2	—	—
—	3	—	p+z+r	—	6	8
2	—	1	p+z+l	—	—	—
—	2	—	p+z+a	—	—	—
3	1	1	p+r+z	4	—	—
1	1	—	p+r+o	2	—	—
—	—	1	p+r+p	—	—	—
1	1	—	p+r+r	—	2	—
1	—	1	p+r+l	—	—	2
—	—	—	p+a+z	4	—	—
—	—	—	p+a+o	2	—	—
—	1	—	p+a+r	—	—	?2
—	17	—	r+z+z	—	—	—
—	6	—	r+z+o	—	4	—
16	12	5	r+z+p	4	6	4
—	15	1	r+z+r	—	—	4
—	3	—	r+z+l	2	2	2
1	—	—	r+o+r	—	—	—
2	—	1	r+r+z	14	—	—
—	—	—	r+r+o	6	—	—
1	—	—	r+r+l	2	—	—
—	—	—	r+l+z	—	—	?2
—	—	—	r+a+z	2	—	—
2	4	—	l+z+z	—	—	—
—	1	—	l+z+o	—	—	—
—	—	—	l+z+p	—	—	2
—	2	—	l+z+r	—	—	—
—	1	—	l+z+l	—	—	—
—	—	—	l+r+z	2	—	—
1	—	—	l+r+o	—	—	—
—	1	—	l+r+a	—	—	—
—	—	—	l+a+z	2	—	—
—	—	—	l+a+o	2	—	—
—	1	—	a+z+z	—	—	—
—	2	—	a+z+r	—	—	—

A 2 és 3 mássalhangzó közötti szembenállások realizációi

kny. C ₁ C ₂ /nyj. C ₂ C ₁ C ₂	kny. C ₁ C ₂ /nyj. C ₁ C ₃ C ₂	kny. C ₁ C ₂ /nyj. C ₁ C ₂ C ₃	C + C + C
4 tpr dsp, kst ? kfr kszc	3 ptr	 ? ksly	z+z+o z+z+p z+r+z z+r+o z+r+p z+r+r z+r+l z+r+a
ngr nkh 2 ndl, mpl, ntl nst mfl, nzsl ncsb	2 nrk, 2 nrg, ndk, nrb 2 nygyh, mpf, ngs, ntzs, ngv mbi	ndr 2 ndl, 2 ngl, mp/, nt/, nk/ nct, nck ncf, ncv, ncj	o+z+z o+z+o o+z+p o+z+r o+z+l o+z+a o+r+z o+r+l o+a+z o+a+r
rtr rsp, rzsp rsn 2 rcb rcsm	rtf, rtv, rtyf rsf	2 rtv, rtf, rth rs/ ? rcsz	p+z+z p+z+o p+z+p p+z+r p+z+l p+z+a p+r+z p+r+o p+r+p p+r+r p+r+l p+a+z p+a+o p+a+r
jbr, jtr jtl 3 jzt, 2 jszt, jszb, hst jsn, jszm, jzn jzl jck	stm, sztn 2 str, sztr ? sztl	str, jbr stv, sztv jb/ ? flg	r+z+z r+z+o r+z+p r+z+r r+z+l r+o+r r+r+z r+r+o r+r+l r+l+z r+a+z
/st /csk /csm		ldr	l+z+z l+z+o l+z+p l+z+r l+z+l l+r+z l+r+o l+r+a l+a+z l+a+o
			a+z+z a+z+r
43 példa	26 példa	27 példa	Összesen

(A nyelvjárási többlet ill. hiány van kurzívan szedve)

kny. C ₁ C ₂ C ₃ /nyj. C ₂ C ₃	kny. C ₁ C ₂ C ₃ /nyj. C ₁ C ₃	kny. C ₁ C ₂ C ₃ /nyj. C ₁ C ₂
ktn kst, kszp, ksz pfn	ptr kszt pfn kjf, gszf	gypr pszl
ngt 2 ntr ? nth 3 mpl, 2 ndl, ntl, ngl 2 nsp, 2 nst, nszt, nzb mfl nck	7 ntg, 4 nkt, 2 mbg, nrk, ndb, ndk, nrb, ngp, ngb, n/n ntr, npr, ndr 2 mbf, 2 ngv, mbj, ntj, ndf, ngsz 2 mpl, mbl, ntl nkc, ngcs nszk, nysk nck	mbr, ntr nk 3 ngl, mpl, ntl, ndl nszt mfl, nfl
2 rtl 2 rsp, rst rsny rsh rsl	r/bt, r/b, rgk rtm, rgyn rdr rtf, rth, rks rtcs, rk rsp rjn rjh rcsf	rb/ rst rsr rsl
10 str, 3 spr, szpr, sztr, skr jnz jszt jzl	5 szrg, 4 szrk, 2 sztp, szrb, srk, sdk, jtp, jtg, jgk 2 sztm, sztn, sztny, stm, stn 8 sztr, 4 str 3 sztv, 3 sth, 2 sztf, 2 sztsz, 2 jth, stf, stv, sts 2 sztl, jdl	2 str, spr, skr, sztr jk jszt
2 /tk /yst lzn	4 lrk ldm lpf, lrf lul lvcs	
	ckp 2 ckf	
55 példa	125 példa	25 példa

XXII. táblázat
A 3C/2C és a 2C/3C kategória függelékeinek az egybevetése

$C_1C_2C_3/C_2C_3$ függeléke	$C_1C_2C_3/C_1C_3$ függeléke	$C_1C_2C_3/C_1C_2$ függeléke	kny., nyj. msh-fajták kapcsolódása	$C_1C_2/C_3C_1C_2$ függeléke	$C_1C_2/C_1C_3C_2$ függeléke
<i>gpr/tr</i> <i>kszt/st</i>	<i>pszl/fl*</i>		$z+z_f+p$ $z+r_f+z$ z_f+r+l		
<i>mfl/fly</i> <i>nszk/ck</i> <i>neck/csk</i>	<i>?nke/ncs</i> <i>ntm/mm,</i> <i>ngny/nyy</i> <i>ndf[ntf]/mf</i> <i>ngl/ml</i> <i>nyvt/nt</i> <i>ncb/mb</i>	<i>ntl/nd, ntl/nty</i> <i>ngl/ngy</i> <i>3 nszt/nc,</i> <i>nszk/nc</i> <i>mfl/nf, nfl/mf</i>	$o+z_f+r$ $o+z_f+l$ $o+z+a_f$ o_f+z+z o_f+z+o o_f+z+r o_f+z+l $o+r+l_f$ $o+r_a+z$ o_f+r+z o_f+r+l $o+a_f+z$ o_f+a+z	<i>kj/ngj</i> <i>tl/ndl</i> <i>dl/ngl</i>	<i>mp/ntp, mb/ngb</i> <i>mf/nf,</i> <i>nysz/ndsz</i> <i>nyl/ndl</i>
<i>rst/sty</i> <i>rsny/szn</i>			p_l+z+r $p+z+a_r$ $p+r+z_f$ $p+r_f+o_f$ $p+a_f+o$ $p+a_f+o$ $p+a_r+o$ $p+r_f+o$	<i>csm/rcm</i> <i>csm/rsm</i> <i>zsn/rsn</i>	<i>rf/ltf</i> <i>rc/rdsz[rtsz]**</i>
<i>spr/tr,</i> <i>str/kr</i> <i>jnp/mp</i> <i>vszk/ck</i>	<i>sztb/szp</i> <i>stv/sf</i> <i>satk/sk</i> <i>stv/szy, stv/zsv</i>		$r+z+z_f$ $r+z+o_f$ $r+z+r_f$ $r+z_f+p$ r_f+z+z r_f+z+r $r+o_f+z$ $r+r_a+z$		<i>szn/sztny</i>
11	13	9	összesen	6	8

* Másképpen Lőrinczy, $z+r_1+l/r_2+l$, azaz $C_1C_2C_3/C_2C_3$ alá helyezi.

** Másképpen a könyvben, $C_1C_2/C_1C_2C_3$ alatt, tehát $p+a_z+r$ felfogással.

XXIII. táblázat
A kny. 3C/nyj. C kategória példaanyaga

Csoport	Háromelemű kapcsolódás	Szembenállás	Kny. szó
$C_1C_2C_3/C_1$	r+z+o r+z+r	?stm/s sth/s	most meg fűstház
$C_1C_2C_3/C_2$	o+z+l r+z+p r+z+p	mpl/p spr/p str/t	krumpli spriccelődött strimfli
$C_1C_2C_3/C_3$	o+z+z o+z+o o+z+o o+z+p o+z+r o+z+r o+z+l o+l+z p+r+r r+z+l l+z+r	?ngk/k ndny/ny ngny/ny ndr/r nth/h ndh/h ntl/l nlk/k rjh/h jdl/l lgyf/f	katángkóró mindnyának hétsingnyi kindrusz mintha mondhatta pántlika ajánlkozik férjhez vájdling tölgyfa

XXIV. táblázat
Szembenállások négy mássalhangzó kapcsolódásával

kategó- ria	szembenállás (nyj. többlet)	kny. vagy nyj. négyelemű kapcsolódás	szembenállás (nyj. hiány)	kny. szó
2C/4C	<i>dl/jndl</i>	$r + o + z + l$		rédli
	<i>szt/jsztr</i>	$r + r + z + p$		gulászta
kny.	<i>str/jstr</i>	$r + r + z + p$		flastróm
3C/nyj.	<i>mfl/mpfl</i>	$o + z + r + l$		stamfli
4C	<i>sztm/szktm</i>	$r + z + z + o$		asztma
	<i>lyst/jnst</i>	$r + o + r + z$		mihelyest
	<i>ltr/lstr</i>	$l + r + z + p$		feltrájból
	<i>lsr/lstr</i>	$l + r + z + p$		felsrófol
kny. 4C/nyj. 3C		$z + r + z + p$ $o + r + z + p$	<i>ksztr/sztr</i> <i>nstr/str</i>	extra [ksztr]
		$o + r + z + p$		instrumentum
		$r + o + z + p$	<i>nskr/skr</i>	konskribál
		$r + o + r + l$	<i>jnkr/nkr</i>	sájnkrajcár
		$r + o + a + z$	<i>jnszl/nszl</i>	ájnszlág
		$r + o + a + r$	<i>jneck/neck</i>	ájneckesej
			<i>jncv/ncv</i>	ájncváj
		$z + r_f + z + l_p$ $r + o_f + z + p$	<i>kszpl/spr</i> <i>jnkr/mkr</i>	explikál [kszpl]
				sájnkrajcár
		$r + o + r + l$	<i>jnszl/jsl</i>	ájnszlág
		$l + r + z + p$	<i>lspr/lpr</i>	oldalsprajc
				felsprajcol
4C/2C		$p + z + r_a + z$	<i>rpszk/rck</i>	felspriccol
		$z + r + z + p$ $o + r + z + p_l$	<i>ksztr/kszr</i> <i>nskr/nszl</i>	korpszkommandáns
				extra [ksztr]
		$z + r + z + r$ $r + o + r + l$	<i>stst/st</i> <i>jnszl/sl</i>	konskribál
				ezüststiglic
		$o + r + z + p_l$	<i>nskr/sl</i>	ájnszlág
				konskripció

XXV. táblázat
A kny. x/nyj. x + 1 szembenállások nyj. első két eleme

$C_1 + \backslash C_2$		zárh.	rész.	affr.	lat.	pergő	orrh.	ΣC_1
orrhang	C/2C	152	11	38	2	—	—	249
	2C/3C	36	3	6	—	—	—	
	3C/4C	1	—	—	—	—	—	
		189	14	44	2	—	—	
részhang	C/2C	58	38	7	12	5	7	160
	2C/3C	15	11	1	21	—	—	
	2C/4C	—	1	—	—	—	1	
	3C/4C	1	1	—	—	—	1	
		74	51	8	13	5	9	
zárhang	C/2C	8	34	1	22	34	1	112
	2C/3C	7	5	—	—	—	—	
		15	39	1	22	34	1	
pergő	C/2C	18	21	9	9	—	11	91
	2C/3C	10	7	6	—	—	—	
		28	28	15	9	—	11	
laterális	C/2C	39	14	4	—	—	7	71
	2C/3C	2	1	2	—	—	—	
	3C/4C	—	2	—	—	—	—	
		41	17	6	—	—	7	
affrikáta	C/3C	—	4	—	1	—	—	5
	2C/3C	—	—	—	—	—	—	
		—	4	—	1	—	—	
ΣC_2		347	153	74	47	39	28	688

XXVI. táblázat

A nyj. x + 1 kapcsolatok leggyakoribb első két mássalhangzófajtája

C ₁ C ₂		Előfordulás gyakorisága		
		x + 1-ben	C/2C-ben	Lőrinczy Éva szerint
1.	o + z	189	152	1. 120
2.	r + z	74	58	6. 18
3.	r + r	51	38	3. 34
4.	o + a	44	38	2. 35
5.	l + z	41	39	4. 29
6.	z + r	39	34	10. 5
7.	z + p	34	34	5. 20
8.	p + r	28	21	8—9. 7
9.	p + z	28	18	7. 9
10.	z + l	22	22	— —
11.	l + r	17	14	14—17. 1
12.	p + a	15	9	8—9. 7
13.	o + r	15	8	11—12. 3
14.	z + z	14	11	11—12. 3
15.	r + l	13	12	14—17. 1
16.	p + o	11	11	— —
17.	p + l	9	9	— —
18.	r + o	9	7	14—17. 1
19.	r + a	8	7	13. 2
20.	l + o	7	7	— —
21.	l + a	6	4	14—17. 1

XXVII. táblázat

A kny. kételemű mássalhangzós kapcsolódások különböző nyj. szembenállásai

A szembenállás nyj. msh-fajtája							kny. C ₁ + C ₂	A nyj. többlethang, C ₃ msh-fajtája										2C/4C		
2C/Ø	C ₁ C ₂ /C _{2v}	C ₁ C ₂ /C _{1v}	C ₁ C ₂ /C _{2f}	C ₁ C ₂ /C ₂	C ₁ C ₂ /C _{1f}	C ₁ C ₂ /C ₁		C ₁ C ₂ /C ₁ C ₂ C ₃				C ₁ C ₂ /C ₁ C ₃ C ₂		C ₁ C ₂ /C ₃ C ₁ C ₂						
								z	p	r	l	z	r	z	o	p	r		l	
	—	—	—	27z	?1z	5z	z+z	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
	—	—	7o	8o	?1z	—	z+o	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
	2l	2r	—	7p	3z	15z	z+p	—	—	—	—	3	—	4	1	1	2	—		
	—	—	3r	26r	2z	21z	z+r	—	—	?1	—	—	—	—	2	—	—	—		
	—	—	—	9l	6z	19z	z+l	—	—	—	—	—	—	—	6	—	1	—		
	—	—	—	2a	—	—	z+a	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
3Ø	—	—	6z	49z	15o	24o	o+z	—	1	—	7	8	—	—	—	—	—	—		
	—	—	—	3o	—	?1o	o+o	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
	—	—	—	2p	—	—	o+p	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
	—	—	—	24r	3o	16o	o+r	—	—	—	—	8	—	—	—	—	—	—		
	—	—	—	5l	—	1o	o+l	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—		
	1r	—	1a	17a	—	—	o+a	2	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—		
	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
6Ø	—	{2r 1l	3z	17z	—	9p	p+z	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—		
	—	—	—	3o	—	2p	p+o	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
1Ø	?1a	2l	2r	15r	—	19p	p+r	—	—	—	1	5	1	—	—	—	—	—		
	—	—	1l	16l	—	6p	p+l	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
	—	—	—	5a	—	—	p+a	—	—	?1	—	—	—	—	—	—	—	—		
	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
?1Ø	—	1a	5z	72z	1r	14r	r+z	—	2	2	1	—	—	2	1	2	7	1	1	
	—	—	2o	10o	—	4r	r+o	—	—	—	—	3	—	—	—	2	3	—		
	—	—	2p	1r	6r	6r	r+p	—	—	—	—	3	—	?1	—	—	—	—		
	4a	1a	1r	15r	1r	13r	r+r	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
	—	—	—	3l	1r	7r	r+l	?1	—	—	—	1	—	—	2	—	1	—		
	—	—	—	8a	—	—	r+a	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—		
	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
1Ø	—	—	16z	30z	1l	5l	l+z	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
	—	—	3o	7o	—	—	l+o	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
	—	—	—	4p	—	—	l+p	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
1Ø	—	—	1r	21r	—	8l	l+r	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
	2r	—	1a	7a	—	—	l+a	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
	—	—	—	—	—	3a	a+z	—	—	—	—	—	—	—	1	2	1	1		
	—	—	—	—	—	—	a+o	—	—	—	—	—	—	—	—	3	—	1		
	—	—	—	—	—	2a	a+r	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		
13	10	9	52	414	36	200	össz.	3+	4+	11+	9	33+	1	8+	13+	10+	15+	3	2	

a szembenállás kny. msh-fajtája										a kny. többlethangnak a msh-fajtája											
Ø/2C	C ₁ /C ₂ C ₃	C ₁ /C ₂ C ₁ C ₂	C ₁ /C ₂ C ₁ C ₂	C ₁ /C ₂ C ₁ C ₂	C ₁ /C ₂ C ₁ C ₂	nyj. C+C	C ₁ C ₂ C ₃ /C ₁ C ₂						C ₁ C ₂ C ₃ /C ₂ C ₃								
							C ₃			C ₁			C ₂			C ₁			C ₂		
							z	p	r	l	z	o	p	r	l	z	r	a	z	r	a
							z	p	r	l	z	o	p	r	l	z	r	a	z	r	a
	—	—	—	—	—	z+z	z	z	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	—	—	—	—	—	z+o	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	—	—	—	—	—	z+p	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	4a	—	—	—	—	z+r	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	—	—	—	—	—	z+l	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
2Ø	2p 2r ?1a	?1a	—	—	—	z+a	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	—	—	—	—	—	o+z	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	—	—	—	—	—	o+o	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	—	—	—	—	—	o+p	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	—	—	—	—	—	o+r	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	—	—	—	—	—	o+l	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	—	—	—	—	—	o+a	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
1Ø	—	—	—	—	—	p+z	p	z	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	—	—	—	—	—	p+o	9z	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	—	—	—	—	—	p+p	6o	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	—	—	—	—	—	p+r	7r	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	—	—	—	—	—	p+l	7l	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	—	—	—	—	—	p+a	9a	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	—	—	—	—	—	r+z	33z	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	—	—	—	—	—	r+o	6o	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	—	—	—	—	—	r+p	2p	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	—	—	—	—	—	r+r	29r	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
2	—	—	—	—	—	r+l	4l	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	—	—	—	—	—	r+a	5a	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	—	—	—	—	—	l+z	32z	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	—	—	—	—	—	l+o	7o	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	—	—	—	—	—	l+r	4r	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	—	—	—	—	—	l+l	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	—	—	—	—	—	l+a	3a	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	—	—	—	—	—	a+z	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	—	—	—	—	—	a+r	4a	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
	—	—	—	—	—	a+l	1a	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
3	14	9	4	24	33	285	össz.:	7 + 9 + 2 + 16	7 + 22 + 10 + 24 + 3	123 + 12 + 3	2										

XXX. táblázat¹

A mássalhangzó-fajták kapcsolódási gyakorisága Veres Péternél, azaz a köznyelvben
(10 000 hangra átszámolva)

$C_1 + \backslash C_2$	Zárhang	orrhang	pergő	réshang	laterális	laterális	összesen
Zárhang	53,75	34,75	28,00	65,25	12,75	1,75	196,25
Orrhang	166,50	3,25	1,00	14,00	3,00	13,25	201,00
Pergő	113,50	18,75		23,25	2,00	2,50	160,00
Réshang	131,25	26,00	6,75	11,75	3,75	0,75	180,25
Laterális	120,50	31,50	1,00	25,25		1,75	180,00
Affrikáta	3,00	0,75	0,25	1,50	—	—	5,50
Összesen	588,50	115,00	37,00	141,00	21,50	20,00	923,00

¹ A XXIX. tábl.-t lásd a 224—225. lapon.

XXIX. táblázat
A mássalhangzók kapcsolódási gyakorisága Veres Péternél,

$C_1 \backslash C_2$	p	b	t	d	ty	gy	k	g	m	n	ny
p	—	*	1,25	*	—	—	1,50	—	*	0,50	—
b	—	—	—	—	—	—	0,50	—	—	*	—
t	1,75	3,00	—	—	—	*	11,00	1,00	1,50	7,00	0,75
d	—	2,75	—	—	—	—	0,25	*	0,50	6,25	—
ty	*	—	—	—	—	—	0,75	—	—	—	—
gy	*	0,50	0,75	0,25	—	—	0,50	0,25	1,50	0,25	—
k	*	6,50	10,50	—	—	—	—	*	—	10,00	*
g	*	6,25	2,75	1,00	—	—	0,50	—	1,75	4,25	0,50
m	1,00	23,25	1,00	—	—	—	0,50	—	—	1,00	0,50
n	—	—	36,00	47,00	0,50	5,75	37,75	10,50	0,50	—	0,50
ny	—	0,75	2,25	*	0,25	*	*	—	—	0,75	—
r	0,75	3,75	78,50	8,50	1,75	0,50	8,00	11,75	8,00	10,25	0,50
f	—	—	—	—	—	—	—	—	—	*	—
v	—	*	—	—	—	—	—	—	—	0,25	—
sz	—	0,50	49,75	*	0,75	—	1,50	—	—	3,00	0,75
z	—	3,25	—	20,50	—	0,25	—	1,50	3,50	8,00	—
s	*	3,00	25,00	—	—	—	4,50	3,00	3,75	5,25	0,25
zs	—	0,25	*	0,25	—	*	—	*	—	*	—
j	*	0,75	9,50	4,50	0,75	—	1,00	0,50	—	1,25	*
h	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
l	0,25	4,00	73,25	18,00	—	3,00	9,00	13,00	9,00	21,50	1,00
c	—	0,25	—	—	—	—	0,25	*	*	*	—
cs	—	*	0,50	—	—	—	2,00	—	0,50	0,25	—

azaz a köznyelvben (10 000 hang esetén)

r	f	v	sz	z	s	zs	j	h	l	c	cs
2,00	0,25	0,25	1,00	*	*	—	3,75	0,50	2,00	—	0,25
1,00	*	—	0,50	—	—	—	—	0,25	1,50	—	—
4,50	0,50	6,75	3,00	—	5,75	—	—	6,00	6,25	1,25	*
7,00	—	2,00	0,75	—	0,50	—	0,25	3,25	0,25	—	—
*	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1,00	*	1,25	3,25	0,50	0,50	—	*	0,75	*	—	0,25
6,00	*	0,50	3,00	—	1,00	—	0,25	1,25	0,50	*	—
6,50	2,50	2,75	3,00	*	2,00	—	3,75	3,50	2,25	*	*
0,50	0,50	*	1,50	0,75	—	—	0,25	0,50	1,50	—	1,50
0,25	*	—	0,50	1,50	2,00	—	—	0,50	0,75	4,75	7,00
0,25	0,25	1,75	0,50	0,50	1,50	—	0,75	0,75	0,75	—	—
	0,75	3,50	3,50	3,50	4,25	0,75	5,00	2,00	2,00	1,50	1,00
0,75	—	—	—	—	0,25	—	*	—	—	—	—
—	—	—	—	—	0,75	—	1,00	—	—	—	—
2,00	—	—	—	—	—	—	—	0,50	0,25	—	—
0,25	*	1,50	—	—	—	—	—	2,25	1,25	—	—
3,50	0,50	0,25	*	—	—	—	0,25	2,25	0,75	—	0,25
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
0,25	*	—	0,50	0,25	0,75	—	—	0,50	1,50	—	0,50
—	—	—	—	—	*	—	—	—	—	—	—
1,00	2,25	5,50	2,00	—	4,00	—	8,75	4,75		0,25	1,50
0,25	*	*	1,25	—	—	—	—	*	—	—	—
—	—	*	—	—	—	—	—	*	—	—	—

ISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK

Erdélyi magyar szótörténeti tár III. kötet (Elt-Felzs) 1163 l. és **IV. kötet** (Fém-Ha) 1299 l. Anyagát gyűjtötte és szerkesztette, SZABÓ T. ATTILA. Szerkesztő-munkatársak — III. k.: *B. Gergely Piroska, Kósa Ferenc, Zs. Maksay Mária, Nagy Jenő, Vámszer Márta, Vigh Károly, Zsemlyei János.* — IV. k.: *P. Dombi Erzsébet, B. Gergely Piroska, Kósa Ferenc, Zs. Maksay Mária, Nagy Jenő, Szabó Zsolt, Vámszer Márta, Vigh Károly, Zsemlyei János.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1982 és 1984.

A magyar nyelv legnagyobb szótárának immár harmadik és negyedik kötete hagyta el a sajtót. Voltak és vannak nagy szótárolvasók. Kosztolányi például szenvedélyesen gyűjtötte és tanulmányozta a szótárakat és nem győzött betelni velük és megcsodálni, hogy a különböző nyelveken hogy fejezik ki azokat a szólásokat, fordulatokat, amelyekkel színessé, hajlékonnyá válik a nyelv. Élvezettel böngészte a Magyar Etymológiai Szótár füzeteit és Bárczi Szófejtő Szótárát is. Milyen örömmel forgathatta volna a Szótörténeti Tár kötetait, hiszen meglevenedik bennük a 16—18. század erdélyi színes, gazdag magyar nyelve a hivatalos fontoskodástól a cifra káromkodásig minden stílusrétegben... Mivel a levéltárakban felgyűlt anyagok nem az örökkévalóságnak szánt, hanem a mindennapi csetepaté, pereskedés, levelezés szülte szövegek, így sokkal közelebb állnak a beszélt nyelvhez, mint a magas irodalmi, vallásos, jogi, történeti és egyéb tudományos művek.

A Szótörténeti Tár a nyelvtörténeti szótárak minden tartalmi és formai kellékével rendelkezik. Erdélyi voltát azzal is hangsúlyozza, hogy a nyelvtörténeti címszó után magyarázatként megtaláljuk a szó magyar köznyelvi alakja mellett a román és német megfelelőket is. Ennek az eljárásnak az az előnye is megvan, hogy segít az esetleges román vagy szász jövevényszavak felismerésében.

Nehéz volna felsorolni, hány szónak első előfordulását hozza előbbre a Tár évekkel, évtizedekkel, esetleg évszázadokkal is. Erre idéztem példát előző ismertetésemben is (MNYj. XXII, 149—53). Azt is csak hosszú vizsgálatok után lehetne megállapítani, mennyi itt az új, először szótározott tő, származék és összetett szó. Számuk biztosan ezrekre tehető. A szótár megjelenése után újra lehet írni vagy számos új példával frissíteni a magyar szóképzés történetét. Mivel pedig a szótörténeti Tár szinte minden címszóhoz bőséges szövegmutatványt hoz kéziratok forrásokból, széldületesen kibővül a történeti nyelv t a n példatára. Ez a példaanyag pedig minőségben és mennyiségben is jelentősen különbözik az eddig ismert és részben latin-

ból szolgálai fordított kódexek, valamint a 16. századtól kezdve a nyomtatott, tehát a köznek szánt történeti, vallási és szépirodalomtól. Adtak ki ugyan eddig is levelezéseket, jobbágyi panaszleveleket és egyéb régi iratokat részben történelmi és irodalmi forrásként betűhíven, de jelentős hányadukat erősen közelítették mai helyesírásunkhoz. Így tartalmilag felhasználhatók forrásként, de nyelvtörténet szempontjából nem hitelesek. Szabó T. Attila példatárára azonban nyugodtan támaszkodhat minden magyar nyelvtörténész hangtani, alaktani, sőt akár mondattani szempontból használja is ezt a kimeríthetetlenül gazdag anyagot.

Ha azonban valaki nemcsak a szavakra kíváncsi, hanem a szólások, nyelvi fordulatok érdeklik, ezekből is olyan tekintélyes mennyiség halmozódott föl az eddigi négy kötetben, hogy szóláskincsünk gyűjteményei sok új anyaggal és változattal bővíthetnek. Néhány találmomra választott példa, amely nem tartozik a közismertek közé (mai helyesírással):

III, 281: *valakinek ért gabonájába veti sarlóját* 'belekaszáll más gabonájába, vagyis illetéktelenül beleavatkozik más dolgába'; *ért gabonája az Istennek* 'megérett a halálra'; 706: *egy farkas a másikat meg nem marja; egyik farkastól elvette, más farkasnak adta* 'cseberből vederbe került'; *fűjják, mintha egy farkas ordítana; nagyobb körme van a medvének, mint a farkasnak*; 809: *gonosz fába vágta a fejszét* 'rossz útra tért'; — IV, 316—7: *oly gyalázatos szó forog felőle, hogy ha a Szamos mindétig által foly rajta is, de el nem mossa; szép szín alatt erőszak forog*; 759: *ártatlan, mint a mai szült gyermek; meghalt a gyermek, elkölt a komaság*; 962: *elközelget a halál, mint a lopó avagy a tolvaj*; 1020: *a gyors hamisság gyakran elnyomja a lassú igazságot*.

A III. kötet különösen alkalmas az igekötők tanulmányozására, hiszen az igekötő egy kis része és a teljes *fel-* igekötős igék és igei származékok itt találhatók. A IV.-ben csak a csekély mennyiségű locativusi *fenn-* igekötő van meg. Az ilyen igekötős igék egy része ma is él (*fennáll, fennforog, fennhagy, fennhél, fennjár, fennmarad, fenntart*), de nem ismeri a mai köznyelv a *fennlátó* (fennhélázó), *fennírt* (említett), *fennszolgál* (felszolgál), *fennlétel* (jelenlét) igéket és származékokat. A *fennkölt* kancza (büszke fejtartású ló) 1789-es adatához jól illik a megkérdőjelezett, de valószínűleg azonos jelentésű 1749-es *fel költ nyakú . . . gyermek lova* (csikója) adat.

A III. kötetben található *el-* igekötős igék és igei származékok közül ma nem használatos a köznyelvben, illetve köznyelvi jelentésben az *eltáblázott* (táblánként kiosztott), *eltagad* (letagad, eltitkol), *eltagol* (eldönget), *eltakar* (betakarít, elhord), *eltakarít* (elhantol, temet, magot elvet), *eltartóztat* (visszatart), *eltávoztat* (elkerül, elhárít), *eltelik* (véget ér, vége szakad), *eltemehedik* (elkallódik), *eltemeheszt* (elveszt), *eltér*¹ (kitér, letesz vmiről), *eltér*² (elfér), *eltéveszt* (elveszt). Az *eltökit* (elsinkófal, megkaparít) szót csak az argóban hallottam, nem is sejtettem, hogy már a 18. század közepén használták. További példák: *eltölt* (elkövet, véghez visz, benő, elborít, ellep, áttölt), *eltövisel* (töviskerítéssel elzár), *elugrik* (meglép), *elvádol* (be-~megvádol), *elvág* (ki-~levág), *eltakar* (csak: elkotródik, eltakaródik), *elválaszt* (ki-~megválaszt, eldönt, dűlőre visz), *elválva* (kivéve, kivételével), *elvált* (elcserél, ki-~visszavált), *elváltozik* (elkerül), *elvégez* (véget vet, eldönt), *elver* (kiver, elcsépel gabonát), *elvesz*

(átvesz, megkap, vizet elvezet), *elveszekedik* (elvész, eltűnik), *elveszeszt* (elveszít), *elyetemedik* (elszármazik, máshova vetődik), *elvon* (leront, elszed, visszatart), *elzahol* (elűz). Meg kell jegyezni, hogy a köznyelvben is előforduló igéknek rendszerint a köznyelvi jelentésük is megvan a zárójelben megadott régies vagy nyelvjárási jelentés mellett.

Átnéztem a III. kötet 219—376. lapjain a címszavakat. Közülük kiírtam a nem egészen közismert vagy csak más jelentésben használt latin eredetűeket (zárójelben a jelentés). Kihagytam a csak egy példában előfordulókat és az azonos tövűeket. Az így megrostált anyag a következő: *enodál* (tisztáz), *enormitás* (szörnyűség), *enteritisz* (bélhurut), *enumerál* (felsorol), *enunciál* (kifejez), *erekció* (építés), *erigál* (épít, emel), *erogál* (kiad), *error* (hiba).

Ugyanitt régiség vagy tájszó: *enyeket* (leplezget), *enyett* (helyett), *epekórság* (kölera), *érdekel* (bökdös, nyom, érint, emleget, sért, szorongat, fenyeget, a mai jelentés csak 1842-ből!), *erdöl*, *erdőz* (szálfát vág), *eregeltet* (terelget, legeltet), *erge* (patakocskak), *erkölcsös* (fortélyos), *erszényes* (erszénykészítő), *erszényemetelő* (zsebmetező). Az *érőleg* (már-már utolérve) azt mutatja, hogy a *-lag*, *-leg* rag nemcsak a német *-lich* mintájára honosodott meg.

A IV. kötetből a *gya-* kezdetű szavak közül írtam ki hasonló elvek szerint a kevésbé ismert szavakat: *gyak* (döf), *gyaka* (rakonca), *gyakor* (sűrű), *gyakorszita* (sűrű szita), *gyakort* (gyakran), *gyalogfusujka* (bokorbab), *gyalogkert* (törpe kerítés), *gyalogsovány* (alacsony sovány), *gyalogszék* (kisszék, zsámoly), *gyártott* (cserzett), *gyáratlan* (cserzetlen, nyers) bőr, *gyavítás* (gyógyítás).

Teljesen véletlenül bukkantam rá a következőkre: *éltemes* (élemedett), *esse~eszez* (ilyen-olyan), *folyamat* (patak), *garázna* (garázda), *gárgya* (kútkáva). A *fehér* szónak csak a *fejér* változata fordul elő. Érdekes, hogy a *győz* 'siegen; vincere' igére nincs példa. Rendszerint csak tagadásban fordul elő '(nem) bír vmit elvégezni, vmivel ellátni'.

Debrecenben talán az sem érdektelen, hogy a *hajdú* szó a 16. századi adatokban csak 'marhapásztor' jelentésben van meg (ilyen jelentésű adat van a TESz.-ben is, de ott már a 'katona, rabló' is korán jelentkezik).

Ha az ember semmi egyebet nem tesz, csak a példaanyagot olvassa, nem összefüggő szöveggént, csak mint a *Bölcsességek Könyvét* vagy *La Rochefoucauld* gondolatait, akkor is olyan, mint egy érdekes történelmi-szociológiai regény. (Örülhetnénk, ha Joyce, Szentkúthy, Esterházy Péter műveiben annyi összefüggés volna, mint ezekben a különböző okmányokból, levelekből és egyéb iratokból kiszakított példákban.) Színes, ízes nyelven bókolnak, pörlekednek, panaszkodnak, rágalmaznak, árulkodnak, kérnek és tanúskodnak a történelemből is jól ismert és teljesen ismeretlen nevű nemesek, polgárok, parasztok, katonák, szolgálok egyaránt. Események elevenednek meg, emberi indulatok szabadulnak fel. A történelem, még a művelődés- és gazdaságtörténet is csak a nagy jelentőségű, általános érvényű eseményekkel, háborúkkal, hadjáratokkal, gazdasági föllendüléssel és visszaeséssel, a termelőeszközök fejlődésével, a pénzügyi politikával, adórendszerrel, diplomáciával foglalkozik elsősorban. Itt

azonban mindez e g y e d i sorsokban tükröződik, a megnyilatkozások nem mindig törekszenek rideg tárgyilagosságra, hanem érzellemmel telítődnek meg.

A szótár sokoldalúságáról (személy-, állat- és helynevek ezrei) még bőven lehetne írni. Ismertetésemet azonban száraz számadatokkal fejezem be. Nem mérhető ugyan pontosan össze a *Tár az Ország*h László szerkesztette *Magyar Értelmező Szótárral* (I—VII, 1959—62), mert ez utóbbi a köznyelvre szorítkozik (bár az elterjedtebb tájszavakat és a közismert, de már elavult szavakat is fölveszi), a jelentéseket finoman elemzi, igen nagy számú, főképpen irodalmi példával mutatja be a címszavak használatát és stílusértékét. A *Tár* viszont szórványosan a 13—14. századból és igen nagy bőségben a 16—19. századból mutat be példákat kéziratos anyagból. Így igen sok nyelvjárási adat is előkerül benne. A kötetek végén lévő statisztikák nem mindig egyforma szempontokat vesznek figyelembe, de címszavakban össze lehet őket hasonlítani. Az ÉrtSz. önálló szócikkeinek száma (A—Gy) 18 708, a *Táré* pedig 23 210, tehát 4612-vel több. A lapszám (A—Gy) az ÉrtSz.-ban 2228, a *Tárban* 4904. Az ÉrtSz. nem közöl tulajdonneveket, a *Tár* első négy kötetében 1586 személynév, 6094 helynév és 28 állatnév fordul elő. Az ÉrtSz. nem közli a jelentések számát. Találomra választottam ki néhány szó jelentéseinek számát a két szótárból (zárójelben az ÉrtSz.): *elvesz* 38 (11), *elvon* 20 (7), *fog* 35 (23), *folyik* 22 (9), *forog* 18 (8). Az összehasonlítás nem az ÉrtSz. értékét csökkenti, hanem a *Tár* páratlan gazdagságát mutatja, és igazolja ismertetésem kezdő mondatát.

Hálás köszönettel tartozunk Szabó T. Attilának és munkatársainak. Kívánjuk, hogy jó egészségben fejezzék be a magyar nyelvnek ezt a kimeríthetetlen thesaurusát.

KÁLMÁN BÉLA

Dialektológiai szimpozion

(VEAB Értesítő 1982. II. — Veszprém, 1982. 229 l.)

A Veszprémi Akadémiai Bizottság társadalomtudományi szakbizottsága a Magyar Nyelvtudományi Társaság védnökségével, a Szombathelyi Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének szervezésében háromnapos országos értekezletet rendezett 1981. március 25—27-én. Az ezen elhangzott előadásokat és hozzászólásokat szerkesztette önálló kötetű Szabó Géza főiskolai tanár és Molnár Zoltán adjunktus a VEAB időszaki kiadványsorozatának egy számaként.

Elmondhatjuk, hogy a magyar nyelvjáráskutatás munkásainak 1941 óta, az akkori népryelvkutató konferencia óta nem volt ilyen méretű összejövedele. Meglátszott ez a szimpozion programján is: sok és nehéz kérdés szerepelt a napirendjén. Szalay Lászlón és Nemececz Ernőn kívül — akik a szombathelyi főiskola, illetőleg a DAB nevében köszöntötték az összejövetelt — 26 előadó 43 felszólalását közli a kötet, jelezve a tartalmi sokszínűséget és a vitakedvet. A résztvevők közt négy szomszédos állambeli magyar dialektológus is közreműködött: Penavin Olga, Sima Ferenc, Jakab István és Gálffy Mózes. A szimpozion tematikája négy nagy kérdéskört tűzött ki megvitatásra: a nyelvjárási monográfiák ügyét; a nyelvjárástan oktatási helyzetét a pedagógusképzésben; a nyelvjárási szókincsgyűjtés feladatait és a regionális nyelv-atlaszok problémáit.

1. „A nyelvjárási monográfiák elvi és módszertani kérdései” témakör vitaindító előadását Benkő Loránd tartotta „A nyelvjárási monográfiák” címmel (9—27). Sokoldalú elvi megközelítésben mutatta be a monográfia fogalmának értelmezési lehetőségeit az egyetlen helység egyetlen nyelvjárási jelenségét feldolgozó tanulmánytól a nyelvterület egészére kiterjedő, s a nyelvrendszer minden lényeges jelenségét magába foglaló nagy áttekintésig, amilyen Imre Samunak „A magyar nyelvjárások rendszere” című műve. Figyelmeztetett arra, hogy nemcsak a nyelvi rendszerben való szemléletmód elengedhetetlen, hanem a nyelvhasználat társadalmi rétegezettségének, a szociolingvisztika szempontjainak figyelemmel követése is. A ma már archaikus nyelvjárási alaprétég mellett meg kell mutatni a beszélők nyelvhasználatának köznyelvhez közelítő változatait, a falu nyelvének színteződését is, érzékeltetve így a nyelvi állapot és változás dialektikáját. Kiemelte: „a nyelvjárási monográfia, akár szélesebb kereteiben szemléljük, tehát akár minden nyelvjárási irányulású, nyelvjárásokkal foglalkozó nagy tanulmányt, könyvet, nagyobb lélegzetű munkát monográfiának veszünk, akár leszűkítettebb értelemben beszélünk is róla, a magyar nyelvtudományban *ma hiánycikk*” (18), illetőleg: „A *változásvizsgálatot* szerintem manapság és a jövőben is erősen

előtérbe kellene helyezni mindenfajta nyelvjárási monográfia készítésében” (21). Szükséges lenne emellett az archaikus vonások diakrón vizsgálata, az élő jelenségek összehasonlítása, a morfématikai, szintaktikai, frazeológiai és szövegtani irányú kutatás is, nem beszélve a szókincs-monográfiákról.

Kálmán Béla hozzászólása a nyelvszociológiai célok érdekében bőszeges szöveg-felvételezést lát szükségesnek, amelyeken a diglosszia jelenségeit is tanulmányozhatnánk.

Gálffy Mózes korreferátumának ezt a címet adta: „Szempontok a nyelvjárási mondatnok összeállításához”. Rámutatott a nyelvjárási mondatföldrajzi vizsgálatok hiányára, és saját gazdag tapasztalatai alapján tanácsokat fogalmazott meg az ilyen jellegű munkához nemcsak elvi, hanem konkrét tematikai tekintetben is.

Végh József távollétében bemutatott hozzászólása az elmúlt évtizedek dialektológiai eredményeinek áttekintése után a legfontosabb feladatokra utalt: „A kiemelt témák közé javasolnám pl. a zárt *i*-zés, az *ö*-zés, a zárt *ë*-zés, a mássalhangzó ikerítődés, az *l* nyújtó hatásának és kiesésének kérdéseit, a névszó- és igetőveket, a szókép-zést is” (48).

Balogh Lajos hozzászólása az egy településre koncentráló, nagy adattárral dolgozó jelenségmonográfiákat sürgette. Jelezte, hogy az MTA Nyelvtudományi Intézetében tervet dolgoznak ki a falu nyelvét rétegezethezében megragadó magnetofonos szöveggyűjtés országosan megválogatott kutatópontokon való elvégzésére. Ennek alapján lehet majd megragadni a nyelvjárási alaprétet és a folyamatosan zajló változásokat helyi és országos viszonylatokban.

Szabó Géza elvi indítású előadása (Nyelvjáráskutatásunk néhány kérdése. 55—62) a nagy dialektológiai teljesítmények (nyelvatlasz, tájszótár) mellett mutatkozó kutatási visszaeséből indult ki. A szombathelyi tanárképző főiskolán megindított regionális köznyelvi kutatásokról szólva hangsúlyozta: „Módszeres kutatásokkal kell felszínre hoznunk a nyelvjáráások nyelvszociológiai és nyelvlélektani összetevőit, azok kölcsönhatásait, a nyelvjárási részlegeknek mai állapotukban megmutatkozó (megfogható) mozgását, valamint a nyelvi kontaktusból fakadó vagy azzal összefüggésbe hozható jelenségeket, törvényszerűségeket” (60). Utalt a szlavistákkal, germanistákkal, történészekkel, néprajzosokkal való együttműködés hasznosságára, illetőleg a kezdő kutatóknak gyűjtési, feldolgozási mintákkal, segédletekkel való ellátására.

Guttmann Miklós konkrét kutatásaiból adott ízelítőt: általános iskolai tanulók nyelvhasználatának nyelvjárássóságát vizsgálta 5 Vas megyei helyszégből vett felmérés alapján. A számos hangtani jelenségre kiterjedő felmérés százalékosan alátámasztja az összegezést: „a nyelvjárási jelenségek továbbbélését legerősebben a zártabb települések segítik. Itt is fontos szerepe van a nagyszülőknek, akik hagyományörzőbb nyelvhasználatukkal nagy hatással vannak a környezetükben élő gyerekekre. . . . Az életkor és az iskolai évek számának növekedésével a köznyelviesülés is erőteljesebb” (66).

Molnár Zoltán Miklós főiskolai hallgatók nyelvhasználatának nyelvjárási hangzását vizsgálta magnetofonfelvételek alapján. Jó érzékkel mutat rá, hogy a tapasztalt — a köznyelvi normától eltérő — jelenségek nem feltétlenül nyelvjárási

szubsztrátumok, hanem esetleg az ifjúsági nyelv generációs tünetei, s így a nyelvművelés hatáskörébe is tartozhatnak.

2. „A nyelvjárástan a felsőoktatásban” témakör megvitatása (71—148) vonzotta a legtöbb felszólalást: 19-en fejtették ki ezzel kapcsolatos véleményüket. Ez nem véletlen, hiszen a jelenlévők nagy többsége egyetemi, főiskolai oktató volt.

Szabó Géza vitaindító előadásában szólt a nyelvjárástan tanárképző főiskolai tantervi helyzetéről: egy félévben kötelezően választható jellegű oktatása azt jelenti, hogy a hallgatók többsége egyáltalán nem részesül ilyen felkészítésben. Pedig szükség lenne rá: hiszen sem a normatív köznyelv tudatosítása, sem a nyelvművelés feladatai nem valósíthatók meg, ha a tanár nem hallja meg tanítványainak kiejtésében a különbségeket. Ezt erősítette meg hozzászólásában Bachát László is.

Az egyetemeken csak látszólag jobb a helyzet: ott ugyan kötelező tárgy a nyelvjárástan, de az egy félévben heti egy óra oktatási idő teljesen elégtelen a tárgy kellő szintű feldolgozására. Pedig az ismeretanyag közvetítésén túl itt kellene gondolni a kutatói utánpótlás nevelésére is, mint többen rámutattak (Szabó József, Sebestyén Árpád, Hajdú Mihály, Kiss Jenő, Szathmári István, Balogh Lajos, Benkő Loránd).

A tanítóképző főiskolákon nem kevésbé fontos lenne a nyelvjárástan oktatása — mutatott rá Várkonyi Imre —, hiszen a tájnyelvies kiejtést már az alsó tagozatban fel kellene ismerniük a tanítóknak. Erre azonban nem kapnak megfelelő felkészítést.

Szinte minden felszólaló hangoztatta, hogy a készülő reformtantervekben nagyobb teret kell biztosítani a stúdiumnak. Tartalmát tekintve komplexebbnek kell lennie: szociolingvisztikai keretbe kell ágyazni, együtt kell vizsgálni a többi belső nyelvtípussal. Gyakorlati terepmunkával rá kell terelni a hallgatók figyelmét a gyűjtés és feldolgozás tudományos kérdéseire, oda kell hatni, hogy az ilyen munka a tudományos diákköri tevékenység középpontjába kerüljön, s ezzel kutatási utánpótlás feladatnak is eleget tegyen.

Igen értékesek voltak a témakörben a szomszéd államok magyar egyetemeiről érkezett vendégek felszólalásai. Penavin Olga (Újvidék), Gálffy Mózes (Kolozsvár), Sima Ferenc és Jakab István (Pozsony) beszámolójából kitűnt, hogy mindezen egyetemeken jobb a stúdium helyzete, mint itthon: több órát lehet rá fordítani a tantervben, nagyobb mértékű a terepmunkára való lehetőség és kötelezettség, aminek következtében értékes gyűjtemények alakíthatók ki a hallgatók nyári vagy évközi kiutazásai révén: magnetofonszalagárak, átírt nyelvjárási szövegek, szógyűjtemények halmozódnak fel, menekülnek meg a feledéstől. Ezek a felszólalások megerősítették a hazai jelenlévőket a tanterv átalakításának, a tananyag kibővítésének szándékában.

3. „A regionális tájszótárak, a szókészleti gyűjtés és feldolgozás kérdései” — a szimpozion harmadik témaköre azért igen fontos, mert ez az a terület, ahol az eddigi gazdag gyűjtések ellenére is még igen sok betakarítanivaló van, másrészt a gyűjtők felkészítése könnyebb más kutatási területeknél, mód nyílik tehát széles önkéntes rétegek bevonására.

Hajdú Mihály igen tartalmas vitaindítójában „Regionális szótárak, szakszótárak, tájszótárak” 149—61) részletes tájékoztatást adott az ide tartozó munkálatok

történetéről, legfőbb eredményeiről. A teljes szókincsre törekvő regionális szótárak mellett már a századforduló óta előtérbe kerültek a kisebb energiával megvalósítható „regionális szakszótárak”: egy-egy kismesterség, foglalkozás, foglalatosság lehetőleg teljes szókészletéről, munkamenetéről készült szógyűjtemények. Értékes adattárak találhatók e területről a Néprijzi Múzeum adattárában, különösen a Végh József által elindított országos néprijzi és nyelvjárasi gyűjtőpályázat keretében létrejött, a hagyományos paraszti gazdálkodás témaköreit feldolgozó kéziratok állományában. Fontos kérdés: mi módon lehetne ezeket a kutatás vérkeringésébe bevinni. — Tisztázandónak itéli azt a kérdést is: van-e létjogosultsága a „regionális tájszótárnak”, tehát az olyan szógyűjteményeknek, amelyek egy-egy vidék vagy helység nyelvjárásából csak a tájszónak minősülő elemeket (a valódi, jelentésbeli vagy alaki tájszókat) válogatja ki. A korábbi, a teljes gyűjtéseket szorgalmazó, de legtöbb kutató számára teljesíthetetlen feladat helyett célszerűbbnek véli az ilyen — jól megfontolt elvek szerint válogató — kisebb terjedelmű tájszótárak összeállítását és közze tévését. Imre Samu, Kiss Jenő és mások nyomán foglalkozik az ilyen jellegű szótárak terjedelmi, válogatási, szócikkszerkesztési, szemléltetési kérdéseivel is.

A hozzászólók közül Balogh Lajos utalt a még megmenthető tájszókins nagy-ságára, fontosságára, a tematikus gyűjtés hasznosságára. A regionális tájszótárak mellett jó lenne további teljes regionális szótárak létrehozása is. — Végh József hozzászólása hangoztatta a hagyományos paraszti szókincs gyűjtésének, feldolgozásának jelentőségét, a fogalomkörök szerinti gyűjtést és a népi stílusvizsgálat hiányos ismereteit.

Vörös Ottó a Vas megye földrajzi neveiben fellelhető szókészleti régiségekről számolt be, rámutatva, hogy a teljességre törekvő megyei helynévgyűjtemények ilyen szempontból is jól használhatók. — Bokor József előadása a falusi beszélő szókészletének jellemzőit egyéni felmérések összesítésével vetíti ki a faluközösség szóhasználatának vizsgálatára, s jut el a falu nyelvének rétegződéséhez.

Benkő Loránd hozzászólása figyelmeztetett a történeti tájszó kutatás fontosságára: a település- és víznevek ilyen jellegű megvallatására. A tájszótárak szerkesztéséhez megjegyezte: nem elengedhetetlen a jelentések példamondattal való szemléltetése, ha egyébként a szerző-szerkesztő szilárd és igényes jelentésmegadásokkal dolgozik. — Kálmán Béla és Ördög Ferenc arra utaltak egyebek közt, hogy a helynévgyűjtéseket a tájszók élő és történeti vizsgálatához is fel kell használni, s a helynévgyűjtésben megedződött kutatókat buzdítani kell a tájnyelvi szókincs gyűjtésére.

4. „A regionális nyelvatlaszok problémái” témakört Deme László előadása vezette be. Az eredmények számbavétele után rámutatott: „Az utóbbi évtizedek kor-szelleme valahogy kevésbé kedvezett — és kedvez ma is — a helyszíni gyűjtésnek, az adatfeltáró, leletmentő munkának; például minősítési rendszerünk penzumtárába a regionális atlasz (hacsak nagy elvi kitekintéssel körül nem álcázza magát) éppúgy nem fér bele, mint a becsületes monográfia vagy a gondosan összeállított regionális szótár sem” (188—9). E szavak igazsága annál feltűnőbb, mivel a természettudományok területén kifejezett törekvés tapasztalható a gyakorlati hasznú alkotások foko-

zat alapjaként való elfogadtatására. Deme László meggyőzően bizonyította be, hogy egy tájnyelvi atlasz — a maga komplex felkészülést követelő munkafolyamataival együtt szemlélve — megfelelő alapja lehetne a tudományos fokozat odaítélésének.

A hozzászólások igazolták és nyomatékositották Deme László megállapításait (Sebestyén Árpád: Egy elvetélt tájatlász tanulságaiból; Király Lajos: A tájszótérképek szerepe a regionális atlaszokban; Juhász Dezső: Néprajzi atlaszok, térképek dialektológiai hasznosításáról). — Itt is igen értékes tájékoztatást hallhattak a résztvevők Gálffy Mózesről „A romániai magyar nyelvatlaszkutató munkáról”.

Deme László a hozzászólások tanulságainak összegezése után a résztvevők nevében a szombathelyi rendezőkhöz szólt: „Köszönet és elismerés a kezdeményezőknél és szervezőknek: a Szombathelyi Tanárképző Főiskola magyar nyelvészeinek — s elsősorban Szabó Géza barátunknak — azért, hogy nem a nyugalmat keresték, hanem igyekeztek munkára serkentő nyugtalanságot kelteni mindnyájunkban. Országos jellege és átfogó tematikája alapján bizvást nevezhetjük ezt az ülészakot a Második magyar néprajzkutató értekezletnek, negyven évvel az első után” (215).

Joggal remélhetjük, hogy a hasznos tanácskozás nyomtatásban közzétett anyaga mindnyájunkban fokozni fogja a nyelvjáráskutatás ügyéért való tenniakarást. És azt is reméljük, hogy a következő országos tanácskozásig nem kell újabb negyven évet várakozni.

SEBESTYÉN ÁRPÁD

Dialektológiai tanulmányok

(A Magyar Fonetikai Füzetek 12. számáról. MTA Nyelvtudományi Intézet.
Bp., 1983. 96 l.)

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete Fonetikai Osztályának több-kevesebb rendszerességgel megjelenő füzetei 1978 óta látnak napvilágot. Ezek a Bolla Kálmán által vezetett alkotóközösségben folyó nagyszabású, széles hatósugarú, az elmélyült és folyamatos tudományos kutatómunka megbízható dokumentumai.

Évkönyvünkben különös örömmel üdvözölhetjük a Fonetikai Füzetek legfrissebb számát, mely a hazai dialektológia hangtani kutatásainak problematikájával ismét foglalkozik az 1982-ben megjelent VEAB Értesítő (1982. II.) után (szerk. Szabó Géza, Molnár Zoltán).

Bolla Kálmán szerkesztő a Fonetikai Füzetek 12. kötetének Előszavában jelzi a téma változatlan időszerűségét. Egyrészt, mert „a hazai dialektológia a korszakváltás átmeneti szakaszába jutott”, s ez a tény szükségszerűvé teszi az utóbbi 10—15 évben elért eredményekről és buktatókról az összegező és értékelő áttekintéseket. Ezek a tanulmányok egyúttal kétely- és tévhitoszlatók is, abban a vonatkozásban ti., hogy a nyelvjáráskutatás felett eljárt az idő, s a hangtani téma amúgy is „lerágott csont”. A kötet szerzői meggyőznek arról, hogy bizonyos szemléletű és tematikájú hangtani kutatások ma már valóban kevésbé gazdagíthatják a dialektológiai kutatásokat. Ezen a téren is gyors szemlélet- és módszerváltásra van szükség, különben Imre Samu szavaival élve „óhatatlanul fölmerül a kérdés, hogy a helyi vonatkozású ismeretöbbllet, ami zömében már ismert nyelvjárási jelenségek helyi realizálódásából adódik, arányban van-e azzal az idő- és munkaerő-ráfordítással, amit egy-egy ilyen leírás igényel” (15). Imre Samu kérdése nem költői kérdés, hanem nagyon is megalapozott, figyelmeztető véleménynyilvánítás, irányszabás. Az idézet ugyanis így folytatódik: „Aligha! Éppen ezért nem volna-e célszerűbb, ha a rendelkezésre álló, nem túlságosan bő szellemi kapacitást a szélesebb területen belül olyan témák felé irányítanánk, amelyek inkább kecsegtetnek újabb eredményekkel.” Az új témák, lehetőségek sorozatát pedig a bevezető tanulmány mellett felsorakozó szerzőtársak mutatják be.

A kötetnek van egy másik, konkrétabb aktualitása is. A hazai kísérleti fonetika megeremtetője, Hegedűs Lajos ez évben lenne 75 éves, 25 évvel ezelőtt, 50 éves korában hunyt el. Követendő és szép gesztus a tudós-előd méltatása, munkásságának értékelése, megbecsülése. Hegedűs Lajos emlékének tisztelegnek ezzel a kötettel az egykori és az új munkatársak.

A Fonetikai Füzetek 12. számának tanulmányai nyelvjárási és regionális köznyelvi fonetikai elemzéseket mutatnak be. A tanulmányok szerzői e szaktudomány vezető, továbbá útkereső és megújulást ígérő művelői közül kerültek ki.

A kötet élére kívánczozott természetszerűleg Imre Samu áttekintő és értékelő tanulmánya az utóbbi másfél évtizedben végzett hazai magyar nyelvjárási hangtani kutatásokról (9—16). A szerző azonban a logikusnak látszó időkereteket és a korlátokat szűkösnek érezte több okból.

A hazai nyelvjárástani kutatásokat két nagyszabású kollektív munka határozta meg az 1940-es évek végétől az 1960-as évek végéig. A Magyar Nyelvjárások Atlasza és az Új Magyar Tájéztató. Kezdetben a tájatlász élvezett nagyobb támogatást, majd annak elkészülte után nagyobb anyagi és szellemi kapacitással kezdtek dolgozni a szótár készítésén is. A két munka sok fonetikai-fonológiai tapasztalatot, kutatási témát, megoldásra váró feladatot hozott felszínre, bár elsődlegesen nem az ezirányú kutatásokat célozta.

Az egyik ilyen hasznos „melléktermék” a r e g i o n á l i s k ö z n y e l v i s é g vizsgálata lett. A beszélt nyelv vizsgálatának fontosságára derült itt fény, a beszélők nyelvi állapotának rétegezetségére. Kiss Jenő meghatározása szerint „a nyelvjárás az a nyelvváltozat, amely a nyelvjárási beszélők nyelvi fundamentuma: erre épül rá később köznyelvi hatásra minden, ami már nem nyelvjárás, de még nem is köznyelv, s amit regionális köznyelvnek szokás nevezni, bár a falu viszonylatában helyesebb volna regionális köznyelvi változatokról beszélnünk” (67).

A tartalmi bővítés mellett szükségszerű az időbeli tágítás is. Nem lehetséges a múlt feltérképezése a jövő figyelembevétele nélkül. Ennek a gondolatnak a jegyében vázolja föl Imre Samu tematikus szempontból a szakterület legfontosabb eredményeit. Elsőként a szorosabban vett n y e l v j á r á s t a n i k u t a t á s o k a t tekinti át:

1. A magyar fonetikus lejegyzési rendszer teljes mértékben alkalmas a nyelvjárásainkban jelentkező fonológiai-fonetikai szintű nyelvi mozgás hű rögzítésére.

2. A nyelvtárlásból és a tájzótárlásból két fontos hangtani tárgyú monográfia nőtt ki: IMRE SAMU: A mai magyar nyelvjárások rendszere (1971) és B. LŐRINCZY ÉVA: A magyar mássalhangzó-kapcsolódások rendszere és törvényszerűségei (1979).

3. Egy-egy település, egy-egy erdélyi nyelvjárás hangtani és alaktani monográfiája elkészült (IMRE SAMU: A felsőőri nyelvjárás (1971), KISS JENŐ: A rábaközi Mihályi hang- és alaktana (1982), LAKÓ ELEMÉR: A kalotaszegi nyelvjárás magánhangzórendszere (1974), TEISZLER PÁL: A Nagykároly környéki magyar nyelvjárás magánhangzórendszere (1973), VÖÖ ISTVÁN: A bánsági magyar nyelvjárások magánhangzórendszere (1975).

4. Rangos hazai és határontúli folyóiratokban jelentek meg fontos hangtani résztanulmányok, amelyek közül a Magyar Nyelvjárások (szerk. Kálmán Béla és Sebestyén Árpád) emelkedik ki elsősorban.

Ezek a fontosabb eredmények. Hiba lenne azonban, ha a hiányosságokról nem ejtenénk szót. A hangtani kutatások terén kevés az „új” név, kevés a közlemények

száma, a tematika sem eléggé változatos. Ezeknek a hiányoknak a pótlására csillant fel több lehetőséget Imre Samu:

1. Nagyobb figyelmet kell a jövőben fordítanunk a nyelvjárási beszéd dallamának, hangsúlyviszonyainak tisztázására. Eddig egyetlen számottevő tanulmány jelent meg e témakörben: BARTÓK JÁNOS—BALOGH LAJOS: Csoportos hangsúlyok a nyelvjárási beszédben” címmel 1957-ben.

2. Kevés a nyelvjárási szövegközlés. Megjelent ugyan két önálló kiadvány 1974-ben és 1982-ben is, sőt a regionális köznyelvi szövegekből is vannak mutatványaink (1980-ból és 1981-ből), de ezek kiadását szorgalmazni kell. Itt ismét a Magyar Nyelvjárások közléseire kell felhívunk jobban a figyelmet, mert ezek már a nyelvjárásokban folyó változások új szempontú vizsgálatához is forrásul szolgálhatnak. A feldolgozás mikéntjére példaként IMRE SAMU cikkét említhetjük (ÁltNyT. VIII, 1970, 85—104).

A szorosan vett nyelvjárási hangtani kutatásokkal párhuzamosan erősen föllendült a r e g i o n á l i s k ö z n y e l v i s é g kutatása is.

1. A legfontosabb szempont e vonatkozásban a szemlélet- és módszerváltás. A kutatásokban ugyanis ma már nem alkalmazhatók a dialektológia hagyományos módszerei, hanem meghatározó szerepet kell kapniuk a n y e l v s z o c i o l ó g i a i és n y e l v p s z i c h o l ó g i a i szempontoknak is (vö. BALOGH LAJOS: Nyelvjáráskutatás és szociolingvisztika. MNy. LXXIV, 44—55).

2. A másik fontos tényező, hogy a hagyományos kutatási bázist ki kell terjeszteni, a v á r o s legalább olyan fontos lett, mint korábban a f a l u volt.

3. A regionális köznyelviséggel kapcsolatosan eddig a városi kiejtésre vonatkozó hangtani kutatások kaptak nagy szerepet, és itt mutattak föl eredményeket (pl. Tanulmányok a regionális köznyelviség köréből 1979).

4. Az elkészült magnófelvételek alapján szükséges egy nyelvszociológiai szempontból is átgondolt, reális koncepció kialakítása a további hangtani vizsgálatokhoz.

A tanulmány összegző megállapításait is érdemes számbavennünk, hiszen a jövő szempontjából nem közömbös Imre Samu iránymutatása.

1. Azok fölött a monográfiák fölött, amelyek egy-egy helyi nyelvjárás fonéma-rendszerét és azok funkcionálását vették számba — eljárt az idő.

2. Nehéz reálisan megvonni a határt ma a klasszikus értelemben vett helyi nyelvjárás és a helyi regionális köznyelv egyfajta archaikusabb változata között.

3. Helyes, ha a kutatás a falu nyelvére irányul úgy, hogy a belső mozgás is reálisan megragadható legyen benne. Ennek a rétegződésnek nyelvi vetületeit leírni igen nehéz módszertani feladatot jelent ma még. Ezeknek a módszereknek a kikísérletezése a legfontosabb feladat ma.

4. Jóval nagyobb mértékben szükséges felhasználni az elektroakusztikai gépi méréseket a dialektológiai kutatások elemzésében és felvételében is.

A bevezető elméleti-összegző tanulmányt kiegészíti FODOR KATALIN bibliográfiája a hetvenes évek magyar nyelvjárástani-hangtani irodalmáról (18—24). Ez azonban aligha tekinthető teljesnek, a különböző helyi, helytörténeti kiadványok közül is több tartalmazhat nyelvjárási jellegű tanulmányokat (vö. SEBESTYÉN Á.: A hajdúszoboszlói nyelvjárás jellemzése In: Dankó Imre szerk. Hajdúszoboszló monográfiája...). Ennek ellenére egyetlen megállapítást emelnék ki ajánló cikkéből: „Az utóbbi évtized magyar nyelvjárási ... irodalmáról áttekintést adni hálátlan feladat. Nem a bőségre, ... a kevés tanulmány, publikáció az oka” (18; — K. É.). A szerző kitér az egyes területen mutatkozó hiányosságokra (pl. az eszközfonetika, a hagyományos nyelvjáráskutatás terén), de az okokat nem elemzi, ez nyilván nem is volt feladata. Az a jelenség azonban mindenképpen aggasztó, hogy a fiatal nemzedékben alig mutatkozik utánpótlás a kutatói gárdában. A dolgok „miért”-jére egyébként Hajdú Mihály igen reális, gyakorlati szempontokat is figyelembevevő megállapításai világítanak rá a kötet későbbi oldalain.

Az áttekintő munkákat követően öt tanulmány mutatja be a nyelvjárási hangrendszer és a fonémarendszer új szempontú feldolgozásának lehetőségeit.

BALOGH LAJOS az *-n* modális rag előtti palatális kötőhangzó, a nyílt [e], illetve vele szemben az archaikusabb zárt [e] megjelenésének tendenciáit vizsgálja 11 kutatópontról gyűjtött anyagon. A dolgozat egy nagyobb munka része, amelynek kettős célja van: 1. az [e]-zés erősségi fokának megállapítása az egyes nyelvjárástípusokban; 2. a nyelvi rendszer oldaláról felderíteni a sztenderd [e]-ző szavakat (amelyek minden nyelvjárásban egyformán [e]-zők).

A szerző vizsgálatai, statisztikái azt mutatják, hogy a nyílt [e] az *-n* modális rag előtt 70%-os és a zárt [e] 23%-os megterheltségű, ami a vizsgált települések átlagát tükrözi. De két nyelvjárás kivételt képez: a sárréti Doboz község és a bukovinai székelly tájnyelv, ahol 50%-nál nagyobb a középzárt kötőhangzós realizáció.

Hogy melyik az egyértelműen archaikusabb forma, azt a történeti nyelvészet még vitatja (vö. SZABÓ GÉZA és BENKŐ LORÁND álláspontját 27), s Balogh Lajos sem foglal állást a kérdésben. A dolgozat a tövek szerinti (abszolút és relatív tő) felosztás után statisztikusan és adattárszerűen is bemutatja a 11 kutatópont adta nyelvjárás i különbségeket a vizsgált jelenségekben.

Új szemléletmódú megközelítésben tárgyalja Kassai Ilona és B. Lőrinczy Éva a nyelvjárási és köznyelvi szóalakok közötti formai eltérésekből adódó sajátosságokat és folyamatokat (38—53). A nyelvjárási alak mennyiségi, minőségi és sorrendbeli eltérései közül itt két témakörrel foglalkoznak a szerzők: a mássalhangzók számában és a hangelemek sorrendjében (=metatézis) mutatkozó különbséggel. Mindkét esetben számos tendenciát figyeltek meg és ezeket értelmezni is próbálták. Véggökövetkeztetésük a logikusan zárt nyelvi törvényszerűséggel, a gazdaságos fiziológiai működést feltételező hangsorépítkezéssel függ össze. A példaanyagból az a kép rajzolódik ki, hogy a köznyelv némiképp gazdaságosabb a nyelvjárásnál. Ennek oka pedig az lehet, hogy a nyelvjárást nem kötik szűk szabályok, mert elsősorban a beszédben él.

Gósy Máriát az a probléma foglalkoztatja „Kísérlet nyelvjárási beszédhangok műszeres elemzésére” című tanulmányában, hogy miben ragadhatók meg akusztikai szinten azok a nyelvjárásra jellemző hangtani sajátosságok, amelyek határozottan eltérnek a köznyelvitől (54–66). Vizsgált szövege a szakirodalomban nem pontosított elnevezésű „székely” nyelvjárásból való. A mgh-k és msh-k műszeres hangszínkép-elemzése után részletesen vizsgálta a szöveg időszerkezetét is (pl. beszédtempó, a msh-k időtartama stb.). Eredményei összevethetők a szakirodalom eddigi megállapításaival, és pontosítják vagy módosítják a székely nyelvjárásról eddig ismert hangtani leírásokat.

Kiss Jenő a mihályi nyelvjárás újabkori fonológiai-fonetikai változásairól tájékoztat (67–71). Célja az, hogy rögzítse és rendszerezze a Mihályiban fonémaszinten kimutatható változásokat, mert a falu nyelve ma kettősséget mutat: vagy a nyelvjárást, vagy az abból a köznyelv felé haladó változatokat beszél. A szerző bemutatja a fonémaállományát, a fonémák változásait és gyakoriságát. A gyakorisági listák adatai szerint a nyelvjárás mgh-i háromszorosan térnek el a köznyelvitől, míg a msh-k jóval „köznyelviesebben” viselkednek. A nyelvjárási mgh-k szilárdabban tartják magukat, mozgásuk minimális. A msh-k ellenben mozgékonyabbak, fogékonyabbak a változásra. A 30–40 évvel ezelőtti szóalakok közül ma már több kipusztult, velük a sajátos színezetű fonémák is.

A legtöbb következménnyel járó változás az [l] msh-val kapcsolatos ma, mert ez érinti a mgh-kat is. A második helyen az [n]-t és [p]-t érintő változás áll. A [j] mondatfonetikai szerepben visszaszorult. A mgh-k közül pedig a nyelvjárás labiális előhangú [a:] elemeinek szinte 100%-os eltűnése jellemző Mihályiban.

Bartók János a szupraszegmentális hangjelenségek körében végzett feldolgozást (72–81). Hegedűs Lajos moldvai gyűjtéséből igyekezett megmenteni és átadni valamit az utókornak.

A tanulmány érdeme emellett abban is áll, hogy áttekinti a tisztán nyelvtudományi célú beszédfelvételek történetét. Az első eszközfonetikai kísérletek az 1940-es években kezdődtek Hegedűs Lajos elvi programadásával. Ezek az elvek ma korszerűbbek és időszerűbbek, mint valaha. Sajnálatos, hogy a technika akkori fejlettségi szintje miatt Hegedűs felvételei elavultak. Bartók János mégis megkísérelte feldolgozni ezeket az intonációs szempontjából. A nyelvjárás felvételeiből kiderült, hogy igaz Szarvas Gábor múlt századi megállapítása, hogy ti. a moldvai nyelvjárás sok kisebb helyi nyelvjárásból áll össze, és intonálását archaikus jellegű vonások színezik (pl. ritkábban emelnek ki egy-egy szót erősebb hangsúllyal, mint a magyarok; a szavak utolsó tagja is hangsúlyozott, éneklő hangsúly, ritmikai hangsúlyok; fejhangok férfi és női beszélőnél egyaránt; a szaggatott előadás, a rövid szakaszok túlnyomó többsége stb.).

A hangtani dolgozatok sorát Hajdú Mihály nyelvjárási hangtörténeti tanulmánya zárja (82–92). A tudományos problémákat felvető, számbavevő és reálisan értékelő írás szól — végre ez is előkerül! — a nyelvjáráskutatás hanyatlásának személyi okairól is (83). Megszívlelendő volna számbavenni és felelősen befolyásolni ezeket az

eddig elhanyagolhatónak tartott tényeket, amelyekre már a szombathelyi szimpozion is fölhevítta a figyelmet.

Hajdú Mihály saját gyűjtési tapasztalataira építve úgy látja, hogy a nyomtatásban hozzáférhető törökországi defterek (=adóösszeírások) névanyaga szolgáltatja az egyik legjobb anyagot a történeti nyelvjáráskutatás számára. Elveti viszont — alapos indokkal — a kódexek vizsgálatát. E kötetben a XVI. századi magyar nyelvjárások illabialitás—labialitás fokának megállapításához szolgáltat adalékokat.

A tanulmánykötet Vértess O. András megemlékezése és bibliográfiája zárja Hegedűs Lajosról, az eszközfonetika megalapítójáról.

A külföldi olvasók számára is hozzáférhetővé válik a kötet azzal, hogy minden tanulmány után a bibliográfiai adatok mellett, angol nyelvű összefoglaló is található. Bizonyára ez az alapvető oka annak, hogy a hagyományosnak tekintett egyezményes népnyelvi átírás helyett az APhI átírási rendszerét használják a szerzők.

KOVÁCS ÉVA

MEZŐ ANDRÁS: A magyar hivatalos helységnévadás.

Nyelvészeti Tanulmányok 22. sz. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1982. 408 l.

Aligha lehetne szerzőnek és tárgyának szerencsésebb találkozását elképzelni, mint a fenti esetben. Mező András olyan nyelvész, névtudományi kutató, aki nem egyszerűen történelem szakos diplomával is rendelkezik. Mint eddigi tanulmányai bizonyítják: a társadalom életének múltbeli jelenségeit nagy érdeklődéssel, hozzáértéssel, a történettudományi szakirodalom mélyreható ismeretével vizsgálja. Ennek köszönhetően nyelvtörténeti munkái történész szemmel nézve is invenciózusak, nyelvi megfigyelései szilárd történeti tudásra, a társadalom akkori helyzetének pontos ismeretére alapozódnak. Egyszerre követi a legnagyobb elődök, Melich és Pais, illetőleg Szabó István és Györffy György nyelvi adatokra és történelmi körülményekre figyelő módszerét. Színtelenné koptatott szóval azt mondhatnánk: közelítésmódja komplex: nyelvészeti és történészi egyszerre, ezért adatokban gazdag, hiteles; eredményei szilárdak, bizalomkeltőek, meggyőzőek.

Az alapos történeti tájékozottság már a szerző első kötetének, „A baktalóránt-házi járás földrajzi nevei” (Nyíregyháza, 1967) eredményeiben megmutatkozik (vö. KÁLMÁN BÉLA: MNyj. XV, 119). Tovább erősödik kutatásának ez az oldala konkrét névtörténeti tanulmányaiban: *Nyíregyháza* (MNyj. XII, 137—42); Várdai-birtokok jobbágynévei a XV. század közepén (A kisvárdai Vármúzeum kiadványai 3. sz. Kisvárd, 1970), majd az első megyei történeti-etimológiai helységnévtár összeállítása során (MEZŐ ANDRÁS—NÉMETH PÉTER: Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtára. Nyíregyháza, 1972) stb.

A történetiség mellett másik nagy erénye Mező András kutatómunkájának az önelvű névtan, a névélettan ismerete, elfogadása, továbbfejlesztése. Ezzel az irányzattal már debreceni egyetemista korában megismerkedett Lőrincze Lajos és mások tevékenységének kapcsán. Szép tanítványi gesztus, hogy jelen kötetében nem mulasztja el a köszönetet aspiránsvezetőjének, Lőrincze Lajosnak (25).

A mesterséges vagy hivatalos névadás kérdései is korán érdekelni kezdték, erről tanulmányok sora árulkodik — jelezve az utat, amely elvezette könyvének témájához: A belterületi hivatalos névadás néhány sajátossága (MNY. LXV, 198—204); A mesterséges földrajzi nevek motivációja (MNyj. XVI, 55—69) stb. Több tanulmánya már konkrét előtanulmánynak fogható fel tárgyához: Községneveink rendezése a századfordulón (MNY. LXVIII, 54—66), A magyar hivatalos községnévadás első szakasza (MNyj. XIX, 57—79) stb.

Mező András jelen kötete kandidátusi értekezésnek íródott, és már 1972-ben

kiadásra készen állt. Akkor még teljes adattár is csatlakozott hozzá, és terjedelme meghaladta a 70 ívet. A lektorálás során — ma már nem pontosan rekonstruálható módon — a kiadás ügyében döntő szervek különválasztásra ítélték az elméleti és az adatfeldolgozó részt. Az előbbi — a jelen munka — végül egy évtized késéssel megjelent, a másik részre azóta is hiába várunk, sajnos (vö. 25.; PÉTER LÁSZLÓ: Nyr. CVII, 372). Talán még mai gazdasági viszonyaink között sem reménytelen kívánságunk, hogy e hatalmas energiával megalkotott s a továbbiakban a remélhetőleg megélénkülő helytörténeti kutatások számára nélkülözhetetlen anyag végre napvilágot lásson.

A kötet Bevezetése (15—25) a magyar helynévkutatás történetét tekinti át. A 19. századi előzményekhez SZABÓ T. ATTILA és BÁRCZI GÉZA összegezéseire utal, részletesebben a századunkban kibontakozó történész—nyelvész—néprajztudományi irányzatok képviselőit sorakoztatja fel. Utal röviden a külföldi kutatásokra is, főleg a szomszéd államokbeli, magyar névanyagot is érintő vizsgálatokra. Munkájának célját a 18—20. századi magyarországi helységnév-rendszer kialakulásának felderítésében, illetőleg a hivatalos névadás legáltalánosabb jellemzőinek bemutatásában jelöli meg. Fő feladatának a központosított hivatalos névadási tevékenység állami dokumentumainak feldolgozását tekintette az 1872-től 1970-ig terjedő évszázadban.

Külön fejezetben foglalkozik a hivatalos földrajzi nevek névtudományi kérdéseivel, elsősorban a saját ide vonatkozó tanulmányait összegezve (A hivatalos név a földrajzi nevek körében. — 26—42). E fontos fejezet számos fogalmat tisztáz világos névélettani alapokon, de nem korlátozva szempontjait magára a névadás mozzanataira, hanem kitágítva a névhasználat síkjára is, rámutatva ugyanakkor a természetes és mesterséges nevek hivatalos és népi használatából adódó kombinációs lehetőségekre, s az egyes nevek innen adódó „névélettani helyzetére”. Nemcsak saját maga, hanem egész névtudományunk számára fogalmazza meg a hivatalos névadás mivoltát: „A névadás célját és a névhasználatot is figyelembe véve h i v a t a l o s n é v - a d á s n a k nevezem tehát a hivatalos név létrehozására irányuló folyamatot, akár a korábbi közösségi név újraalkotására vagy befogadására (hivatalossá tevésére) korlátozódik ez a tevékenység, akár pedig mesterségesen állítanak elő új nevet” (42. — kiemelés az eredetiben).

Egy rövid, de fontos fejezet foglalkozik „A hivatalos helységnévadás korszakai”-val (43—9). Két nagy korszakot lát szükségesnek elkülöníteni: a „rendszeretlen” és a „rendszeres” névadás korát. Az első a 18. századtól 1898-ig, a másik attól máig tart. Természetesen jól tudja Mező is, hogy az első korszak kezdetének csak megszorítással tekinthető a 18. század, hiszen szörványos esetek a hivatalos névadásra az Árpád-kortól előbukkannak. Tömeges ilyen szükséglet és hatósági gyakorlat azonban valóban csak a török kiűzésével párhuzamosan alakult ki. A rendszeres névadás kezdeti évszáma a helységnévrendezés ügyében alkotott törvény megszületésével vitathatatlanul igazolható.

Mindkét nagy korszakon belül további belső tagolás lehetséges, sőt szükséges. Így az első korszakot két szakaszra bontja a szerző, külön választva az 1873—1898

közi éveket, mint az iparosodás, városiasodás, polgárosodás, állami bürokrácia és nacionalizmus névadásban is megnyilvánuló vonásainak idejét. A rendszeres névadás korán belül külön szakaszban tárgyalva találjuk a rendezés munkakorszakát (1898—1912), a módosítások szakaszát (1912—1919), majd a Tanácsköztársaság, a két világháború közti időszak, a második háború éveinek névadását, illetőleg az 1945—1954 közti évtized és az azóta folyó centralizált névadási korszakot. Lehetséges, hogy e szakaszolás nem minden esetben homogén szempontokra épít, s talán nem mindig arányos szakaszokat hoz létre, de a figyelembe vett külső, társadalmi szempontok mind olyanok, amelyeknek hatásuk volt a hivatalos névadás gyakorlatára, alkalmazásuk jogossága tehát elfogadható. Ezt maga a szerző is megfogalmazza: „Az előzőekben többször is említettük az i d e o l ó g i a i t a r t a l m a t, amely alkalmas lehet korszakhatárok megvonására. A nevekben rejlő politikai mondanivaló azonban sohasem volt homogén és következetesen érvényesülő” (48. — kiemelés az eredetiben).

A hivatalos helységnévadás politikai motiváltsága az esetek jelentős százalékában jól megfigyelhető a Mező által vizsgált korban végig, sőt a jelenhez közeledve erősödő formában. Ez a jelenség korántsem korlátozódik a magyarosítások megújuló hullámaira: térben és időben tetszés szerint kitágítható. A hivatalos névadást hivatalok, államigazgatási szervek végzik, ezek pedig ideológiailag elkötelezettek, az aktuális politikai tendenciák agitációs terepének tekintik ezt a tevékenységet is. Tágabb értelemben politikumnak lehetne tekinteni azt a motivációt is, amely a legrégibb névkincsünkben is megfigyelhető: a személynévből eredő helységnevek különböző altípusai sem kizárólag a tájékozódás, egyedítés, azonosítás névfunkciók kedvéért születtek, hanem jogbiztosító szerepűek voltak, mint erre Kniezsa nyomán Mező is rámutat (59). De vallottak a maguk korában e nevek arról is, hogy a terület már meg van ülve, foglalt, mások számára tilalmas; hirdethették a névadó személy vagy ős hírét, nevét, dicsőségét stb. Valójában a nem kifejezetten a helyhez, környezet-höz kötődő névadó vonásra támaszkodó motivációk tartalmazhatnak több-kevesebb politikumot a legrégibb időtől kezdve. Legfeljebb a régi korok türelmesebbek voltak az efféle politikumokkal szemben, mint a 19—20. század modern, totalitárius államai, ahol a politikai határok megváltozását rendszerint nyomon követi a helységek tömeges átkeresztelése. Részben innen ered a történeti helynévkutatás nagy tehertétele: bármilyen elfogulatlan is a kutató, eredményeiből tetszés szerint lehet kardot vagy pajzsot kalapálni.

A rendszertelen helységnévadás első szakaszáról szólva (50—74) a török hódoltság idején, illetőleg a török elleni felszabadító háborúk folyamán elpusztult, elnéptelenedett vidékek újraterelítése, benépesítése kapcsán létrejött települések elnevezéséről ad képet a szerző. E kor névadását az teszi fontossá, hogy számos új névtípus keletkezett, amely a későbbiek során minta gyanánt szolgált a hivatalos helységnévadás számára. Gazdagon sorjáznak a könyv lapjain az egyedileg megfejtett nevek csokorba szedett típusai: a régi név alapján való elnevezés példái, az új névadó vonás alapján, az idegen névadással elnevezett helységnevek. A névváltoztatások csoportjában már ekkor előbukkanó alcsoport a magyarosítással keletkezett neveké, de ará-

nyuk még csekély. Fontosabbnak látszik — precedens jellege miatt is — a tulajdonosról, telepítőről vagy kegyeleti célból más személyről történő névadás: ez függ össze leginkább a kor politikai életével: a visszafoglalt területek állami birtokba kerülésével, állami adományozásával jövevény főnemesek számára, illetőleg azzal, hogy a telepítések népe csak korlátozott mértékben kapcsolódott lakóhelyéhez, élete nem abban gyökerezett, kötődése bizonytalanabb volt.

A rendszertelen névadás második szakaszában (1873—1898) az új telepítések száma nem nagy: az intenzívebb gazdálkodás és a népszaporodás inkább helységegyesítésekkel jár (a névadás szempontjából ez is feladatokat hoz: mi legyen az új név).

E korszak helységnévadásának legérzékenyebb pontja a névváltoztatások kérdése, illetőleg ezen belül a tömeges magyarosításé. Pesty Frigyes nyomán joggal mutat rá Mező, hogy ez a folyamat a peremmegyékben indult útjára a vezető magyar nemesi réteg hatására. A példát készen kapták: „Magyarország nem áll egyedül e törekvéssel, mert Posenben is a lengyel neveket németre változtatták át az utolsó években... A helynevek németesítését előszeretettel gyakorolta Kattner E. nyugoti Poroszországban” — írta PESTY (Mo. helynevei. 1888., XIV.); majd így folytatta: „a német administráció, mely az ötvenes években mint a forradalom árnyéka magát köztünk befészkelte, a magyar helyneveket németre, még pedig nagyon ügyetlenül fordította. (Türkischer Heiliger Nicolaus, Török-Szent-Miklós helyett. Wüthender Armenier, Böszörmény helyett)”.

Joggal vonja le Mező is a következtetést: „Úgy látszik, a helységnevek használatában az államnyelvi elv ekkortájt kialakult gyakorlata, a neveknek és helyesírásuknak a mindenkori hivatalos nyelvhez igazítása napjainkig töretlenül érvényben maradt egész Európában, s különösen gyakori példákat teremt Közép-Európában, a Kárpát-medencében” (85).

Minden elismerést megérdemel Mező Andrásnak az a munkája, amelyet a rendszeres helységnévadás forrásainak felderítésére áldozott. Az Országos Levéltárban és a Központi Statisztikai Hivatalban 90 csomónyi kéziratos dokumentumgyűjteményt vizsgált át, benne Melich Jánosnak azokat a névfejtéseit, amelyeket mintegy 800 helységnévről készített a törzskönyvbizottság számára. Ennek az anyagnak a feltárása önmagában is tudománytörténeti jelentőségű lenne.

A helységnévrendezés mechanizmusának, dokumentumainak ismertetése után tüzetesen szól Mező a rendezés szükségességéről. A modern államigazgatás egész Európában és másutt is megkövetelte az egyes államokon belüli helységnévzavarok megszüntetését: a postai forgalom, a szállítás, a kereskedelem, a népességnyilvántartás parancsolóan írta elő a helységnévrendezést. Nálunk is a külföldihez hasonló zavaró tényezők szerepeltek. Ilyen volt a helységnevek közti homonímia: sok olyan helységnév fordult elő, amely egynél több település nevéként szerepelt (két-szeres, háromszoros, de még tízszeres homonima is akadt köztük). Zavaró lehet — például a szóbeliségben, telefonkapcsolatok keresésekor — a paronímia, a hasonló hangzás is (*Egres:Egeres; Makó:Mákó; Beleg:Belleg* stb.). Nem kisebb

baj a t ö b b n e v ű s é g vagy a f é l r e v e z e t ő lokalizálást sugalmazó név (Bács község Kolozs megyében, *Fogarás* Beregben stb.).

A rendezés során 1898 és 1912 között az országos törzskönyvbizottság az érintetlenül törzskönyvezett nevek mellett az alábbi módosításokat javasolta a belügyminiszternek: a korábbi kötőjelezés helyett egybeírást 2693 név esetében; egyéb írásmódváltoztatást 227 névben; valódi változtatást — jelzővel differenciálást, lefordítást stb. 4435 név esetében. Ezek a számok jól érzékeltetik a munka nagyságát. Részletesen bemutatja Mező András a korábbi név változatlan jóváhagyásának szempontjait, utalva a megyék és községek magatartására, gyakran ellenkezésére is (ha a szinonim nevek mindegyike ragaszkodott volna a megmaradáshoz). Legtöbb vita a névváltoztatás szempontjai körül, elveinek kialakításában s az elvek alkalmazásában bukkant elő. A megyei törvényhatóságok magatartása sokféle. A vegyes lakosságú megyék vezetősége egyik helyen túlbuzgó módon ment elébe a magyarosításnak vagy a magyar névváltozat egyedüli használatának, másutt minden eszközt megragadott, hogy az ajánlott változtatások keresztülvitelet megakadályozza, bármennyire igyekezett is a törzskönyvbizottság szakemberek bevonása útján érvényesíteni a történetiség, a helyesírásbeli egység, szabatoság, etimológiai világosság stb. szempontjait.

A névváltoztatások osztályozása a kötet legterjedelmesebb fejezete (160—266). Külön főcsoportokban tárgyalja a név alaptagjának, külön jelzőjének változtatásait, illetőleg a kombinált változtatásokat. Minden főcsoportban további osztásokat találunk a változtatás közelebbi módja szerint (a helyesírás, a hangzás, helyettesítés élő nyelvi szóval, történeti változat föllevenítésével, az idegen szó magyarra fordításával, új névadó motívum felhasználásával, alaktani módosítással stb.

Lebilincselő, izgalmas olvasmány a könyvnek ez a fejezete, ahogyan a nagy típusok alá foglalt egyedi nevek sorsa kibontakozik — itteni részletezésük nem lehet feladatunk. Az al típusok részletes táblázatba foglalását is megtaláljuk a kötet 265. lapján abszolút számokkal és százalékkértékekkel. Érdekes, hogy az alaptagok változtatásai közt nincs kiugróan nagy arányú: legtöbbször a hangzás átalakításával operált a bizottság (9,86%), utána a történeti névváltozatok visszaállítása következik (9,66%); a magyarra fordítás csak ezek után (8,04%). A jelzőváltoztatás főcsoportjában találjuk az összes változtatás legnépesebb alcsoportját: a differenciálással való névelkülönítések aránya a változtatások 26,66%-ában figyelhető meg (a 4662 változtatás közül 1243 név esetében).

A kötetet lezáró rövidebb fejezetekben szó esik még a módosításokról — az érintett helységek fellebbezéseiről — (266—72); a Tanácsköztársaság névadásáról (273—4); a két világháború közötti helységnévadásról (274—81); a második világháború alatti névadásról (281—6); a felszabadulás utáni évekről (286—92) és az 1955 utáni, „centralizált” hivatalos névadásról (292—6). Ez utóbbi korszakot az országos törzskönyvbizottság megszüntetése vezeti be, amelynek az a sajnálatos következménye lett, hogy a változtatások folyamatából „kimaradt az egész magyar földrajzinévrendszert számontartó, történész és nyelvész szakemberekkel is kiegészített tanácsadó szerv” (292). Nehéz megérteni, mi lehet ennek az oka, s még nehezebb, hogy az MTA

illetékes osztálya, bizottságai nem tudják vagy nem akarják megértetni az államigazgatási szervekkel a szaktudomány közreműködésének szükséges voltát.

Mező András könyve a vizsgált területen korszakalkotó kutatást ad a kezünkbe. Művének használhatóságát tovább fokozza, hogy a tárgyalt nevekről részletes helynévmutató csatlakozik a kötethez (309—407). Munkája nélkülözhetetlen eszköz mindenki számára, aki a magyar helységnevek vagy egyáltalán a földrajzi nevek történeti vagy elméleti kérdései iránt érdeklődik.

SEBESTYÉN ÁRPÁD

Baranya megye földrajzi nevei I—II.

Szerkesztette *Pesti János*, kiadja a Baranya Megyei Levéltár. Pécs, 1982.

(I. kötet: Sásdi, Szigetvári, Pécsi járás és Pécs város. 1055 l., II. kötet: Mohácsi, Siklósi járás és Névmutató. 1279 l.)

Az országos helynévmentő mozgalom eddigi legnagyobb teljesítménye a baranyai földrajzi nevek két impozáns kötete. Dr. Szita László levéltárigazgató a második kötet előszavában ezt írja: „Baranya megye Tanácsa 1973-ban határozta el, hogy önkéntes gyűjtők és a honismereti szakkörök közreműködésével összegyűjteti a megye ma élő (szóbeli) és történeti (írásbeli) földrajzi neveit. A gyűjtés megszervezésére a Baranya megyei Levéltár és a Pécsi Tanárképző Főiskola kapott megbízást. . . A leletmentő munkát messzemenően támogatta az MTA Nyelvtudományi Intézete, a MÉM Országos Földügyi és Térképészeti Hivatala és a Magyar Nyelvtudományi Társaság. Közvetlen segítséget nyújtott a gyűjtéshez és a közzétételhez a Művelődésügyi Minisztérium, a Baranya megyei Tanács, a Baranya megyei Levéltár, a Tanárképző Főiskola magyar nyelvészeti tanszéke, a megyei földhivatal és a megyei múzeum vezetősége.”

A hatalmas vállalkozás történetének részleteit is megismerhetjük az első kötet bevezetéséből. Például azt, hogy a megyei tanács a költségekre előre biztosított 250 ezer forintot; hogy olyan gyakorlott szakemberek vettek részt már a munkák kezdetétől a folyamatban, mint Király Lajos, Ördög Ferenc, Balogh Lajos, Papp László és Végh József; hogy az élőnyelvi gyűjtést 117 magyar szakos főiskolai hallgató és 60 más önkéntes résztvevő vállalta; hogy a minden eddigi megyeinél bőségebb levéltári adatolás nehéz munkáját Király Lajos, Hoffmann Ottó, Pesti János, Reuter Camillo, Timár György és Szita László végezte el; hogy külön figyelmet fordítottak a népességtörténet kérdéseire, a helységek lakosságának kontinuitására vagy a telepítésekre stb.

Érthető és természetes, hogy a nagylétszámú gyűjtőgárda munkájának irányításához, illetőleg a helyszíni és levéltári adatok ellenőrzéséhez, a közzététel megszervezéséhez, a szerkesztés során előbukkanó rengeteg nyelvészeti, hangjelölési, helyesírási kérdés eldöntéséhez állandó vezérkarra, vitaülésekre, megbeszélésekre sorozatára volt szükség, amelyre meghívást kaptak egy-egy kérdéskör országos szintű szakértői is: Fábíán Pál, Hőnyi Ede, Bachát László, Deme László, Hajdú Mihály, Kiss Lajos, Kovalovszky Miklós stb. Velük együtt érte el a helyi vezető testület, hogy a kötet szinte minden felvetődő kérdésben a legjobb, legelfogadhatóbb megoldást tartalmazza.

Pedig a nehézségek igen nagyok voltak. Nemcsak azért, mert a megye lakott helységeinek száma nagy: 320, hanem mert ezek közt olyan óriási város is van, mint

Pécs, amelynek névanyaga több mint 100 oldalt tölt meg, a megnevezett objektumok száma 3617 (I, 697—808). Meghaladja a 100 oldalt Mohács névkészletének előtárása is (II, 413—519). Ezek önmagukban sem pusztán mennyiségi problémák. Nagy városok élőnyelvi és történeti névanyaga sokkal bonyolultabb levéltári és élőnyelvi gyűjtőmunkát igényel: a változások, átkezesztelések, utcamegszüntetések, nyomvonal-módosítások évszázados nyomon követése rendkívül megnehezíti a munkát.

A nyelvészeti, névtudományi problémák azonban még ennél is jóval nehezebb kérdések elé állították a gyűjtőket. Baranya köztudomásúlag soknemzetiségű megyénk. A nem magyar nyelvű lakosság névismeretét természetesen nem lehetett nem létezőnek tekinteni, figyelmen kívül hagyni még akkor sem, ha nem mindig a helyi földműves lakosság nyelvében élő szókészletről volt is szó. Az objektivitás és a tudományos elfogulatlanság kikerülhetetlenné tette az ilyen szokatlan névtani munka felvállalását is. A gyűjtemény második kötetének bevezetésében (II, 9) erről ezt olvashatjuk: „A gyűjtés szervezésekor, 1973-ban az volt a fő célunk, hogy a helységek magyar, német és szerbhorvát földrajzi neveinek szóbeli változatait jegyezzük le. Más nyelvi [? nyelvű?] névadat megörökítésére akkor azért nem gondolhattunk, mert az addig megjelent magyar névadattárakban erre nem találtunk példát. Az ellenőrzés során derült ki, hogy a baranyai cigány, jiddis és szlovák nyelvű lakosságnak igen érdekes helynevei vannak: részben önálló, belső nyelvi alakulatok, részben más nyelvekből átvett névformák. Névtudományi, kultúrtörténeti szempontból ezek a nevek is figyelmet érdemelnek. Öröndetes, hogy Hoffmann Ottó a mohácsi járás néhány községében feljegyezte, majd közzétette megyénk cigány, jiddis és szlovák nyelvű lakosságának fontosabb földrajzi neveit.”

Gondolni való, mennyi hangtani, jelölési problémát vet fel már önmagában az is, hogy a helyi magyar kiejtés mellett a gyűjtőknek lépten-nyomon fel kellett jegyezniük a német és/vagy szerbhorvát neveket és névváltozatokat is, és lehetőleg úgy, hogy azok nyelvspecifikus hangzása egységes fonetikával tükröződjék, mert máskülönben elszakadnak egymástól az összetartozó, egymásból alakult földrajzi megnevezések. Világos, hogy e bonyolult nyelvészeti munkát a nagy többséget kitevő önkéntes gyűjtőkre, az adott idegen nyelveket nem beszélő főiskolai hallgatókra nem is igen lehetett rábízni. Ez rendkívül megnövelte a nyelvész szakemberek, az ellenőrzők munkáját. De mindenképpen megérte! Így a baranyai névadattár az eddigiektől eltérő, új vizsgálódásokra is lehetőséget fog kínálni a kutatóknak.

Az elmúlt években sok vita volt a névgyűjtemények élőnyelvi és történeti adatainak kíváncsatos arányáról: arról, hogy a teljességre törekvő élőnyelvi adatok mellé milyen történeti forrásanyagból milyen mennyiségű gyűjtést csatlakoztassunk. Azt mindenkinek könnyű belátnia, hogy a levéltári és kéziratos térképről való adatok segítenek a nevek megmagyarázásában, plasztikussá teszik a rendszer sajátosságait. Ugyanakkor nagyon megnövelik a gyűjtemények terjedelmét, s ez a mai kiadási helyzetben nem kis nehézség lehet. De az is probléma, hogy az élőnyelvi adatokat viszonylag könnyebb önkéntesekkel, rövid úton felkészített lelkes vállalkozókkal gyűjtetni,

miközben a levéltári források megvallatásához jól képzett kutatók sok időt kívánó munkája szükséges.

A baranyai kötetnek erőssége a történeti adatokban való gazdagság, és ennek őszintén örülünk. Úgy látszik, ebben az irányban hatott már az is, hogy a munka egyik szervező intézménye és kiadója a megyei levéltár volt, melynek az igazgatója is bekapcsolódott a munkába. A helyi hagyomány is eleven ebben a tekintetben, hiszen dr. Zsolt Zsigmond és főleg Reuter Camillo névtudományi, helynévtörténeti kutatásai a nyelvészek országos tábora előtt is közismertek. Nyeresége a kötetnek, hogy Kiss Lajos, az MTA Nyelvtudományi Intézetének munkatársa, a Földrajzi nevek etimológiai szótára című kitűnő mű szerzője is közreműködött a helység- és egyéb nevek származtatásában.

Az egyes helységek helytörténeti, honismereti kutatói bizonyára nagy örömmel fogadták azokat a tömör, de igen magvas összefoglalásokat, amelyek az egyes falvak anyagának bevezetőjében szerepelnek. Ezeknek az ad különös jelentőséget, hogy a telepítések történetére hiteles levéltári és történeti kutatások alapján szolgáltattak adatokat. Nem szélesen kibontott falutörténetek ezek, de érdeklődés felkeltésére, a hiedelmekkel való szembesítésre, realitás és folklór elválasztására alkalmas áttekintések. Alkalmasak arra, hogy az ott lakókban a szülőföldhöz kötődés érzését erősítsék, az identitástudatot növeljék.

A kötetek felszerelése, megszerkesztése a hasonló megyei kötetek legjobb hagyományait követi. Ez vonatkozik az útbaigazításokra, amelyek a rendkívül tömör fogalmazás feloldásához elengedhetetlenek: a művelési ágakra, a térszinformákra, tereptárgyakra, illetőleg a történeti forrásokra utaló rövidítések feloldása stb.

Külön kell szólni a két kötet együttes szótármutatójáról (II, 959—1270), B. Gereben Györgyike és Borsy Károly munkájáról. Ez háromhasábos tördelésben is több mint 300 oldal, szinte külön kötet lehetne. Pedig igencsak takarékoskodni kellett a hellyel. Ez az oka, hogy — némely más megyétől eltérően — a névelemek külön kigyűjtésére nem vállalkozhattak. A neveket köznyelvre átírt formában tartalmazza a mutató, kivéve az olyan tájnyelvi vagy történeti alakokat, ahol ez nem volt lehetséges, vagy igen eltérő formát eredményezett volna. Reméljük, a kötet alapján meginduló elemző, kutató munka pótolni fogja ezt a hiányt. Jó segítséget nyújt majd ehhez az, hogy ott található a kötetben a megyében előforduló magyar földrajzi köznevek értelmezése is, amit Pesti János közreműködésével Markó Imre Lehel állított össze (II, 951—8).

Hasznos figyelmessége a kötet szerkesztőinek az, hogy a községegyesítések és beolvasások következtében használaton kívül került helységneveket listába szedve utal rá, hogy ma melyik helység határában található a saját névvel nem szereplő falu területe (1271—5).

Feltétlenül elismerést érdemel a kaposvári nyomda munkája, amely láthatólag nem mindig rendelkezett egy ilyen bonyolult nyelvészeti mű kinyomtatásához szükséges feltételekkel, főleg idegen ékezetes betűkkel. Nagy kár, hogy a magyarországi nyomdák közt — úgy látszik — kölcsönzött matricákkal nem lehet megoldani olyan

kérdéseket, mint például az illabiális *a* jelölése. A jószándék elismerése mellett is kissé frivol, hogy éppen az ellenkező funkciójú, labialitást jelző ékezetes betűt kellett alkalmazni helyette. Kisebb gond, hogy a térképeknek a szedési tükörbe való beillesztése gyakran olyan méretű kicsinyítést követelt, hogy a számok kiolvasásához kéznél kell tartani a lupét. A szedéskép, a tagolás, a betűméretekkel és -típusokkal való gazdálkodás igényes tipográfiai munkára vall.

Baranya megye büszke lehet erre a kiadványára. Nagy szolgálatot tett nemcsak a megyei, hanem az egész magyar nyelvtudománynak és a neveket bármilyen szempontból hasznosítani kívánó törekvéseknek. Az eddigi hasonló kiadványoknál is magasabbra emelte a mércét, és ezt nehéz lesz meghaladni az ezután következőknek.

SEBESTYÉN ÁRPÁD

A Csepel-sziget helynevei

Közzéteszi: *Hajdú Mihály*. Akadémiai Kiadó. Bp., 1982. 332 l.

Jelentős kötettel gyarapodott földrajzi névi adattáraink sora. Hajdú Mihály gondozásában megjelent a Csepel-sziget helynévanyaga. Az impozáns kötet több éves gyűjtő, kutató, rendszerező munka eredménye. Ebben közreműködtek az ELTE Magyar Nyelvészeti Tudományos Diákkörének hallgatói is. Csapatmunka eredménye tehát ez a kötet, de az oroszlánrészt a közlétevő, a névtudomány jeles művelője vállalta és végezte nagy gonddal és körültekintéssel. A közös munka, miként HAJDÚ is megjegyzi, „fölbecsülhetetlen pedagógiai eredményekkel járt”, hiszen elősegítette az érdeklődő hallgatók bevonását a nyelvészeti kutatásba, fejlesztette filológiai képességeiket stb. Nem véletlen, hogy azóta közülük többen a nyelvtudomány eredményes művelőivé váltak. De a ráckevei Árpád Gimnázium Honismereti Szakkörének vezető tanárai és diákjai is fontos szerepet vállaltak szűkebb hazájuk értékeinek megmentésében. Tudjuk, máshol is hozott már eredményt a diákok földrajzinév-gyűjtő tevékenysége; a tudós szakember, a tudomány alapjaival ismerkedő egyetemi hallgatók és a lelkes középiskolások ilyen szép és gyümölcsöző összefogásának azonban mind-ezideig nem lehettünk tanúi.

„A Csepel-sziget helynevei” című kötet számban és módszerben is gyarapodó, tökéletesedő földrajzi névi adattáraink sorában kiemelkedő helyet foglal el, hiszen nem kevesebbet tartalmaz, mint hazánk legnagyobb szigetének teljes élő és történeti névanyagát.* Az élő nevek összegyűjtése kiterjedt az egész Csepel-szigetre, és magába foglalta a szigetet körülvevő Duna-ágak területére eső helyneveket, még akkor is, ha azok közigazgatásilag már nem tartoznak a Csepel-sziget községeihez. Ez a teljesség jellemezte a történeti adatok összegyűjtését is. A szerző és munkatársai minden föllelhető forrást kicéduláztak. Közöttük megtalálható SZAMOTA ISTVÁN—ZOLNAI GYULA Magyar oklevél-szótára (Bp., 1902—1906), a Budai török számadáskönyvek, 1550—1580 (Közzétette: FEKETE LAJOS—KÁLDY-NAGY GYULA. Bp., 1962), PESTY FRIGYES 1864—65. évi helynévgyűjtésének anyaga, JOANNES LIPSZKY Repertorium locorumja (Budae, 1806) és még nagyon sok ismert és kevésbé ismert forrás. Mivel a Csepel-sziget hazánknak mindig legközpontibb és egyik legsűrűbben lakott területe volt, történetével, névanyagával nagyon sok értékelő, feldolgozó munka is foglalkozott. Ezekből a szerző csak az elsőként közölt vagy máshol nem található adatokat

* Úgy vélem azonban, hogy a járások megszüntetése után is csak ott lesz célszerű tájegységek szerint összeállítani az adattárakat, ahol a már bevált módszer, a közigazgatási egységek (megyék, volt járások) szerinti adatgyűjtés és feldolgozás nem valósítható meg.

vette át. Írásos adatokat csak a XIX. század végéig keltezett iratokból gyűjtött. Kivételt csupán a közterületi nevekkel tett. Ezekre vonatkozóan minden adatot összegyűjtött.

Bár a szerző támaszkodhatott és támaszkodott más hasonló jellegű munkákra, a kötet módszertani szempontból is jelentős, hiszen először valósította meg a szinkron és diakron névanyag egységes szempontú elrendezését. Módszerbeli érdekesség az is, hogy a szerző a neveket nem a mai községhatárok szerint vette fel az adattárba, hanem egységes egészként kezelte a szigetet. A névvel jelölt helyeket folyamatos számozással látta el északról délre, illetve nyugatról keletre haladva. Mindezt egy nagy áttekintő térképre is rávezette (i. m. 33–4). Ezen a mai külterületi községhatárokat és belterületi határokat vonalazással különítette el. A sziget jelenlegi településeinek belterületeit emellett külön kinagyított térképeken mutatja be (i. m. 48–9, 93, 98, 110, 115, 129, 143, 147, 175, 206, 210, 228). Ezzel a módszerrel nemcsak a zsúfoltságot sikerült elkerülni, hanem a folyamatos számozás megtartásával a belterületi és külterületi névadatok is kiugranak.

Az adattár tehát a neveket nem ábécé-rendben, hanem az objektumok elhelyezkedése szerint tárgyalja. Az egyes szócikkek belső felépítése is eltér a megszokottól. Az egy objektumra vonatkozó adatokat előfordulásuk időrendjében, az évszám és a forrás megjelölésével sorolja fel. Az adatokat általában szövegkörnyezetükbe ágyazva adja meg, így közlései nemcsak a névtudomány, hanem a rokon tudományágak (régészet, néprajz, történettudomány, földrajz stb.) számára is igen hasznos információkat tartalmaznak. Példaként elég utalni az adattár első szócikkére, amely magáról a szigetről szól (i. m. 35–42). A több mint hat lapnyi szócikkből nemcsak azt tudjuk meg, hogy az idők folyamán milyen néven (neveken) emlegették a szigetet (*magna insula*, *Nagysziget*, *Insula maior*, *Chepel-zygethe*, *Chepelzygeth*, *Chepel insula*, *Kövi sziget*, *Kevei sziget*, *Ráczváros*, *ráczkői sziget*, *Szent Endre szigete*, *Szigetség*, *Csepely Szigete*, *Eugén-sziget*, *Nyulak szigete* stb.), hanem egykori birtokosairól, földrajzi viszonyairól, az ott lakók életéről is sok hasznos ismeretet szerezhetünk. (A sziget jelenlegi népi nevei is érdekesek: *Csepel-sziget*, *Csepeli-sziget*, *Sziget*, *Szigeccség*; német: *Csepeller-incl*, *Inszl*; szerbhorvát: *Csepël-ósztr*, *Ósztro*.)

Az élő és történeti nevek között egyaránt találhatók olyan névszerű helymegjelölések is, amelyek névvolta, felvétele vitatható (pl. *Soroksárnál lévő sziget*; i. m. 78). Névlettani szempontból azonban csak helyeselni lehet, hogy az ilyen laza szerkezetű, körülírásszerű formákat is közli az adattár, mert ezek nem egy esetben a névvé válás útjáról adnak hasznos tájékoztatást a kutatóknak. — Az adattárban a jelenkori népnyelvi adatokat N (népnyelvi) rövidítés vezeti be. Mivel a területet nemzetiségek is lakták (és lakják), az ilyen jellegű adatokat a magyar nyelvűektől n. (német), szh. (szerbhorvát) jelzés különíti el. A népnyelvi adatok közzétételében a szerző a VÉGH JÓZSEFTŐL megfogalmazott és általánosan elterjedt módszert követi (A földrajzi nevek gyűjtésének, ellenőrzésének és közzétételének kézikönyve. Bp., 1978). A fonematikus lejegyzést következetesen vitte végig: jelölte az összeolvadásokat, részleges és teljes hasonulásokat stb. A pontos fonetikus jelölésről (félhangzók, illabializált *ö*-k, labiá-

lis ě-k stb.) azonban ő is lemondott. A nevek köznyelvi alakban való közlését csak az általa szükségesnek ítélt esetekben teszi meg. A népnyelvi adatok után néhol saját megjegyzését is közli.

A gazdag tartalmú adattárát egy névmutató zárja. Mivel az adattár a legváltozatosabb névanyagot tartalmazza az eddig megjelent helynévi adattáraink közül, a mutatót a korábbiaknál gondosabban kellett megszerkeszteni. Néhány kritikai észrevételem a kötet eme részéhez kapcsolódik. A szerkesztői elvek közül csak egyetérthetünk azzal, hogy valamennyi név teljes terjedelmében bekerült a mutatóba, bármilyen hosszú is az (pl. *Felszántott-Űrge-hegyi-felső-mező-dűlő*), és azzal is, hogy a nyelvjárási alakokat köznyelvi formájukban közli (*Vitésségi-föld* helyett *Vitézségi-föld* stb.). Azt is csak helyeselni lehet, hogy nem szerepelnek köznyelvi alakra átírva azok a nevek, amelyeket nem lehet azonosítani mai közszóval (pl. *Ragád*, *Cserevic*), valamint azt is, hogy a földrajzi köznévi utótag több változatban élő vagy történeti adatokban szereplő változatait mai helyesírási alakkal vette fel a mutatóba (pl. *düllő*, *düllő*, *dülő* helyett *dülő*). De úgy vélem, nem volt szerencsés a *Kossuth utca* (*Kosút ucca*), *Jókai utca* (*Jókai ucca*) stb. népnyelvi vagy éppen hivatalos névváltozatokat a *Kossuth Lajos utca*, *Jókai Mór utca* nevekhez besorolni. Emiatt a nevek szerkezetének vizsgálatát nem lehet a mutató segítségével elvégezni, mindig meg kell keresni az adattár megfelelő szócikkeiben a nevek valódi alakját. — Az élő és nem élő (történeti) neveket az adattárban nem lehetett elkülöníteni egymástól. A névmutatóban azonban ez egy *-gal megoldható lett volna. Ezt a jelet, ha a név egyszer fordul elő a területen, a név elé, ha több objektumnak is ilyen neve van, akkor pedig az egyes számokhoz lehetett volna illeszteni. A névtudományi vizsgálódás szempontjából nem közömbös, hogy az illető név él-e még, vagy már csak a források tudnak róla. Mindez így csak az egyes szócikkekből deríthető ki, a mutatóból nem. — A nevek helyesírásának kérdése is a mutatóban nyert jelentőséget. A mutató helyesírása megfelel a FÖNMISz. által vallott elveknek, melyek alapján a földrajzi névi adattárak (és mutatók) általában készülnek. De véleményem szerint a már említett *Felszántott-Űrge-hegyi-felső-mező-dűlő* megoldás helyett célszerűbb lett volna a szabályzat által is javasolt tömbösítés elvét alkalmazni: *Felszántott-Űrgehegyi-felsőmező-dülő* stb.

Az említett apró észrevételek, kifogások természetesen mit sem vonnak le a kötet jelentőségéből, értékéből. A nagyszerű tudományos vállalkozás sikeres megvalósításához csak gratulálni tudunk Hajdú Mihálynak és munkatársainak.

KÁLNÁSI ÁRPÁD

DR. BODNÁR BÉLA: Hódmezővásárhelynek és környékének földrajzi nevei.

Tanulmányok Csongrád megye történetéből. VII. Sajtó alá rendezte:

S z a b ó J ó z s e f. Szeged, 1983.

Újabb kötettel gazdagodott földrajzi névi adattáraink sora. Bodnár Béla munkája azonban sok szempontból más, mint az eddigi kiadványok. Ezt a kötetet több tényező is rendhagyóvá teszi. Rendhagyó, hogy a szerző a helyneveket már nagyon régen, 1912—1938 között gyűjtötte. Rendhagyó az is, hogy nem nyelvész szakember, hanem földrajztudós végezte ezt a hagyománymentő munkát. Rendhagyó, hogy a kézirat elkészülte után majdnem egy fél évszázadig nem nyílt mód a kiadására. De rendhagyóvá teszi az a szomorú tény is, hogy a szerző már nem érhetette meg munkája megjelenését.

A nagy határú Hódmezővásárhelynek és környékének névanyagát összegyűjteni nem volt kis feladat. Ezt a munkát csak egy szülőföldjét, szülőföldje népét, szokásait szerető ember tudta elvégezni. Bodnár Béla könyvének minden sorában érezni lehet ezt a szeretetet. Munkája nem nélkülözi a szakszerűséget sem. A szerző a régi és újkori térképek, források, levéltári kutatások alapján végezte munkáját. Helyszíni gyűjtése is nagyon gondos volt, adatait főként idős adatközlőktől szerezte. Adatközlői még emlékeztek a Tisza szabályozása körüli állapotokra is. Nemcsak gyalogosan járta a tájat, hanem hivatali körülményeit kihasználva repülőgépről is megsejmelte a területet, hogy adatai minél megbízhatóbbak legyenek.

Az adattár mintegy 2800 nevet tartalmaz. A neveket abc-rendben közli, a belterület és külterület elnevezéseit nem különíti el. A valóban nagyon gondos munka eredményeként létrejött szócikkek sok hasznos információt tartalmaznak. Kibontakozik belőlük a korabeli Vásárhelynek és vidékének gazdag története, népi kultúrája, hagyományvilága. Megtudjuk, miként alakult ki, és hogyan fejlődött az egykori vízjárta Hódmezővásárhely jelenkori arculata. Előtűnnek az elpusztult falvak nyomai, megelevenedik a vízszabályozás előtti régi világ. Az adattár szócikkei szinte önálló tanulmányok. Példaként említhetjük a *Búvár útca*, *Gimnázium*, *Hattyas-tó*, *Hód-tó* stb. szócikkeket. Ez utóbbi például majdnem három oldalnyi terjedelmű. Tanulságos megvizsgálni, milyen gazdag ismeretanyagot közöl benne: Az objektum lokalizálását követően ír a magassági viszonyokról, beleépítve a légi megfigyelés során tapasztaltakat is. Részletes leírást ad a tó vízgyűjtő területéről, leírja hajdani és mostani alakját. Szól a tó körül elhelyezkedő településekről, a tó árvizeiről, halállományáról, halászatáról, a Tisza-szabályozás hatásáról, a tó pusztulásáról, területének művelés alá vételéről stb. — A gazdag adattár után több lapnyi terjedelemben a földrajzi nevek rendszerezését találjuk. Itt százalékosan és egyenként felsorolva közli a vízzel kap-

csolatos földrajzi közneveket, a belterületi és külterületi neveket stb. Jelentősen megkönnyíti ezzel a névtani vagy más szempontú feldolgozást.

A dicsérő megjegyzések után szólni kell Bodnár Béla munkájának hiányosságairól is. Az előszóból és a szerkesztői megjegyzésekből megtudjuk, hogy a munka kiadását az utóbbi években az a kíváncsi akadályozta meg, hogy egyes vélemények szerint az adattárat ki kellene egészíteni az újabb adatokkal, bizonyos módosítások kellene végrehajtani a koncepcióban. El kell azonban fogadnunk az akkor már idős szerző érvelését is, hogy ő ezt a munkáját 1938-ban az akkori állapotoknak megfelelően befejezte, és ezért elzárkózott a módosítások elől. Emberileg elfogadható érvelés, szakmailag azonban hiányossága a munkának, hogy az újabb adatok nem szerepelnek benne; valamint az is, hogy anyagközlése nem mindenben felel meg a jelenlegi követelményeknek. A kötet szerkesztője, Szabó József igyekezett az adattár szerkesztési elveit közelíteni a mai elvárásokhoz. Bodnár Béla a köznyelvi normák szerint törekedett a népi neveket feljegyezni, ezért nem jelölt sok nyelvjárási sajátosságot. Ez alól csak az *ö*-zés kivétel: *Högyös-malom*, *Kaszap Pétör utcája* stb. Ragaszkodott az *ly*-os írásmódhoz is, bár ennek a hangértéke ezen a területen is *j*: *Királyszék*, *Körtvélyesi-föd*, *Sarkaly* stb. Néhány esetben azonban az ingadozásokra is tekintettel volt: *körösz*~*köröszt*, *Örzsébet*~*Erzsébet*. Szabó József néhol változtatott a hangjelölésen. Utólag jelölte például a zárt *ë*-t a vegyes hangrendű szavakban: *Földéák-szél-düllő*, *Mözés-halom* stb. A kiejtésnek megfelelően hosszú *ú*-val írta át az *utca* köznevet: *Révai útca*, *Szenikirály útca* stb. Nem élő nevekben azonban meghagyta a köznyelvi *utca* alakot: **Dió utca*, **Szalma utca* stb. Mindezekkel együtt is a kötetből hiányzik a népnyelvi alakok, ejtéváltozatok következetes adatolása, közlése. De ezt a hiányosságot a tervezett „Csongrád megye földrajzi nevei” című kötet bizonyára pótolni fogja, hiszen ez utóbbi mű névtanos és nyelvjáráskutató szakemberek irányításával készül. Hiánynak érzem még, hogy Bodnár Béla térképe, melyen lokalizálta adatait, a hagyatékból nem került elő, így a kötetben más céllal, de nagyjából a gyűjtés idején készült térképek kaptak helyet.

Összegezve elmondhatjuk, hogy a „Hódmezővásárhelynek és környékének földrajzi nevei” című kötet említett hibái, fogyatékoságai ellenére is több tudományág számára jelenthet megbízható, jól felhasználható forrást. De tanulságait nemcsak az egyes tudományágak hasznosíthatják, a mű a helytörténeti kutatás, a honismereti mozgalom számára is sok értékes adattal szolgál. A szerző vallomásnak is beillő sorai, megjegyzései a szülőföld szeretetére, múltunk értékeinek megbecsülésére nevelik az olvasót.

KÁLNÁSI ÁRPÁD

Régi magyar glosszárium

(Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára). Szerkesztette *Berrár Jolán* és *Károly Sándor*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1984. 805 l.

Az 1950-es években újra lendületbe jövő magyar nyelvtörténeti kutatások nagy tervei közé iktatódott egy új magyar nyelvtörténeti szótár létrehozása. Indítékai közhely számba mentek: a Szarvas—Simonyi-féle NySz. koncepcionális és megvalósítási hibái a forrásanyagban és a források adataiban való válogatás tekintetében; új nyelvemlékek, oklevélkiadványok felfedezése, megjelentetése; a leíró és történeti lexikográfia elméletének és módszereinek fejlődése; a történeti grammatikai kutatások új, kiúgрозatlan adattárak iránti igénye stb. Indokoltnak látszott tehát, hogy az NySz.-hez korábban csatolt „pótlások” — mint az Oklevélszótár, a Nyelvújítási Szótár — újabb darabjainak létrehozását napirendre tűzze nyelvtudományunk. Az „Új Magyar Nyelvtörténeti Szótár” összefoglaló címmel indított munkát az ELTE magyar nyelvtörténeti tanszékének célfeladata lett, elvi irányítója Pais Dezső, közvetlen vezetője Berrár Jolán. Az első kötet a XIV—XVI. századi szótárak, szójegyzékek és glosszák adatait kívánta közreadni. Ez a mű látott most napvilágot saját, lényegét jobban kifejező címmel — ami egyben arról is árulkodik, hogy a korábbi nagyralátó tervekről a feltételek hiánya vagy a nyelvtudomány rendszerének fokozatos átalakulása alighanem lemondani kényszerít bennünket.

A szótár elveinek és adatközlő gyakorlatának kialakításába Berrár Jolán mellé Károly Sándort vonták be a munkát irányítói. Szerencsésebb szerkesztő párost keresve sem találhattak volna. Károly Sándor jelentéstani kutatási teljesítményei és mindkettőjük leíró, illetőleg történeti szintaktikai felkészültsége olyan történeti szótárt eredményezett, amely anyagát minden eddiginél sokoldalúbb felhasználásra tette alkalmassá. Előre várható volt ez már abból a közös közleményükből is, amelyben a szótár szerkesztési elveit kifejtették és mutatóvány-szócikkekben szemléltették (MNy. LXIII, 263—4, 381—94).

A szótár terjedelmes bevezetése (7—62) messze túlmegy azon, ami a munka gyakorlati használatához szükséges. Azt mondhatjuk, nemcsak rendkívül körültekintő lexikográfiai, hanem alapos lexikológiai tanulmánynak tekinthető, amelyben a szójelentés legkülönbözőbb kérdései kerülnek terítékre. Az itt kifejtett gondolatok nagy hasznára lehetnek mind az egy-, mind a kétnyelvű szótár szerkesztésére vállalkozóknak.

A glosszárium (= RMG1.) anyaga felöleli az összes 1290 és 1604 közt keletkezett és azóta nyomtatásban kiadott szótár, szójegyzék és szótár magyar szókincsét. Kivétel Calepinus 1585-ös Dictionariuma, amelynek van jó kiadása, és terjedelme jelen-

tős. Összesen 7500 szócikkben kb. 60 000 magyar szóadatot tartalmaz, amelyeket 58 szótári jellegű nyelvemlékből gyűjtöttek össze.

Tudatos törekvése volt a szerkesztőknek, hogy a feldolgozott források magyar szavait, összetételeit, körülírásait, a latin vagy más nyelvű kifejezések értelmezéseit minél jobban szétszedve, minél több helyen tartsák számon, mutassák be. Különösen fontos újítás, hogy az összetételek elemeit külön is értelmezik. Így valójában a tőszók szinte teljes szemantikai és szintaktikai szóródását együtt láthatjuk: a szócikkek szinte sugallják az átfogott három évszázad jelentésfejlődéseinek menetét, csábítanak a szótörténeti folyamatok tanulmányozására.

Bizonyára mindenki egyetért majd azzal, hogy a főnevesült melléknévi igeneveket külön címszóként tartja számon. Egyesek talán helytelenítik, hogy a *-képpen*, *-ként* toldalékos alakokat — Lazicziusra hivatkozva — kétféleképpen kezelik: főnévi alapszó esetén a főnév címszavánál, melléknévi alapszó esetén külön szócikkbe foglalják (vö. 21. l.). Igaz, egy kissé megzavarja az olvasót, hogy nemcsak a *csodálatos* és *csodálatosképpen* kapott külön címszót, hanem a főnévi *csoda* és *csodaképpen* is, de ez nem okvetlenül hiba. Egy kissé terjedelmesítő a számnevek címszóként való külön kezelése olyan esetekben mint *kilencven*, *kilencvenedik*, *kilencvenszer* — ha elvi indoklását elfogadjuk is. Helyeseljük a személynévmási határozószók részben bokrosított formájú címszavasítását (*neki/em/ed, énnekem, teneked* stb.), mert így szófajtörténeti tanulságokhoz juthatunk.

Nyeréségnak tekinthetjük a tulajdonnevek felvételét, a közszóktól való külön kezelését. Sajnáljuk, hogy a segédszók (névelők, névutók, igekötők, kötőszók) ún. egyszerűsített szócikkben kaptak helyet, bár igaz, hogy ezek utalórendszeréből a segédzó egész kapcsolatrendszere felderíthető. Kétségtelen, hogy ezeknek, meg az alárendelt összetett szavaknak „egyszerűsített” felvétele jelentős terjedelemsökkenést tett lehetővé, és alkalmat ad a szemantikai és szintaktikai kapcsolódásmódok együtt-látására is.

A szótár úgynevezett „teljes értékű szócikkei” négy részre tagolódnak. A címszó mai helyesírással, félkövér kapital betűtípussal szedve igen könnyűvé teszi a keresést. Utána a jelentés vagy a jelentések következnek — németül. A leggyakoribb jelentés sorszáma szintén félkövér. Az egyes adatok után zárójelben ott találjuk a megfelelő jelentés sorszámát. Ha nincs sorszám, akkor a félkövérrrel jelzett fő jelentés érvényes az adatra. Maguk a nyelvi adatok időrendben sorakoznak, előttük a források erősen redukált rövidítésével. Nyilván a hellyel való takarékoskodás az oka, hogy az egyes adatok előfordulási évszáma nem szerepel. Ha talán ez a gyakorlott kutatóknak nem okoz is nehézséget, a kötetnek a felsőoktatás gyakorlatában való felhasználását az évszámok jelentősen megkönnyítenék: kezdő hallgatóktól aligha várhatjuk a félszáznyi rövidítés kapásból való feloldását és az időtengelyen való elhelyezését. Már az is nagy segítség lett volna, ha legalább az első adat évszámát jelezték volna a szerkesztők.

Az egyes forrásokból kiemelt adatok az ottani latin, német megfelelővel együtt szerepelnek. A különböző források adatait függőleges vonal különíti el. Az eredeti-

ben található rövidítéseket feloldva találjuk úgy, hogy a kiegészítések felemelt betűkkel szerepelnek. Kár, hogy ezeket a betűket ugyanolyan méretűnek szedték, mint az adatot; szerintünk jobb volt a mutató szócikkek gyakorlata, ahol az emelt betűk mérete kisebb volt, így azok nem szorogtak úgy a sorközből, és méreteltérésükkel funkciójukat is jelezték, nem hihette őket elcsúszott betűknek az olvasó.

A szócikkek adatfelsorolása után félkövérrel kiemelt „L. még:” jelzés és köznyelvi helyesírás figyelmeztet a címszóbeli adat további kapcsolataira, azokra az összetételekre és szerkezetekre, amelyekben az adat szintén előfordul. Például az *étel* szócikkben ilyen utalások sorakoznak: *ételcsináló*, *ételben termő fűszernövény*, *ételhordó*, *étel neve*, *étel utja*, *ételt ad*, *ételt tud főzni*, *étellel rak*, *ételtartó*, *ételhez való*, *meleg ételt árul*, *ételfogyó*, *ételfőző*, *étel hulladéka*, *étellel tisztít*, *étel leve*, *étel megutalása*, *ételhez való villa*.

Sok szócikkhez jegyzetek is kapcsolódnak, amelyek apró, jól elkülönülő betűkkel a forrás hibáira, a kiadások javításaira vonatkozó technikai tudnivalókat tartalmaznak.

A névelők, névutók, igekötők és kötőszók „egyszerűsített szócikkeket” kaptak. „Ez annyit jelent, hogy ábécé-rendben felsoroljuk legközvetlenebb környezetüket, névutóknál a névszót, amelyhez csatlakoznak, igekötőknél az igét, amelynek bővítményei.” (35). Egy kissé komplikálja egy-egy névutó adatainak összegyűjtését, hogy a megjelölt főnév esetleg tovább utal egy harmadik címszóhoz: *alatt*: 1. *asztal*, ott viszont tovább kell mennünk az *eb* címszóhoz, ahol végre előkerül az *Asztal alatt heueró eb* kifejezés. Kétségtelen azonban, hogy így sok teret lehet megtakarítani, és az adatok végül is előkeríthetők.

Érdekes és hasznos gondolat volt, hogy a jelzős szintagma egészét továbbképző *-ú*, *-ű* képzős szavakat külön címszóként kezeli a szótár kötőjeles címszók formájában: *-ábrázató*, *-ábrázó*, *-ágó*, *-agyagó*, *-ajakó* stb. Összegyűjtésük szóképzésünk sajátos jelenségének történeti vizsgálatára is alkalmas lenne.

Összegezve azt mondhatjuk: a Régi Magyar Glosszáriumban értékes, modern, sokféle módon, sok célra felhasználható adatgyűjteményt kaptak a nyelvünk történeti alakulását vizsgáló kutatók.

SEBESTYÉN ÁRPÁD

**PERTTI VIRTARANTA: Karjalaisia kulttuurikuvia, ihmisiä ja elämäntaloita
rajantakaisessa Karjalassa**

(Karjalai kulturális képek, emberek és sorsok a határon túli Karjalában). Espoo, 1981. 272 l. + 92 kép + 1 térkép.

Mielőtt e gyönyörű kiállítású könyv ismertetésébe belekezdenék, néhány szót kell írnom Karjaláról és a könyv szerzőjéről. Finnország a 13. századtól 1809-ig Svédországhoz tartozott. Határa Oroszország felé e fél évezred alatt nem egyszer változott hol a svédek—finnek, hol az oroszok javára. A svéd—orosz, majd a finn—orosz határ azonban a mai magyar határokhoz hasonlóan szinte teljes egészében finn nyelvterületen húzódott, tehát a határ mindkét oldalán finnségi nyelvű népek éltek. A 13. századi határtól nyugatra élő finn törzsek nyelvéből kovácsolódott össze a mai finn (suomalainen) irodalmi nyelv, a határmenti és határon túli terület nyelvét nevezték karjalainak. Éltek és élnek még a finnek és karjalaiak szomszédságában más finnségi népek és nyelvek is, mint az észtek, a vót, az inkeri, a lív és a vepsze. Ezek közül a finnek többsége a 13. században svéd, az észteké pedig dán és német fennhatóság alá került.

A politikai határ egyben vallási és műveltségi választóvonalá is vált: a svéd és dán—német uralom alatti területek a római, majd a 16. századtól kezdve a luteránus egyházhoz tartoztak, a határvonaltól keletre lévők pedig a pravoszláv (ortodox) vallást vették föl. A pravoszláv finneknek nem alakult ki tartós írásbelisége, tehát a Szovjetunióban, a Szovjet-Karjalában irodalmi nyelvként a finnt használják. Olyasféle szerepet töltenek be a karjalaiak, mint a magyaroknál a csángók (azzal a különbséggel, hogy a csángók katolikusok maradtak). A Szovjet-Karjala a finn határtól keletre a Fehér-tengerig az Onyega és Ladoga tóig terjed. A szovjet-karjalaiak egy jelentős része azonban jóval keletebbre, Tver (ma Kalinyin) környékén él.

Pertti Virtaranta professzor a finn nyelvjáráskutatás nagymestere. Megteremtette hosszú munkával a finn nyelvjárási archívumot, amelyben ezernél több órányi finn beszéd van rögzítve hangszalagra három évtized alatt. Nemcsak a hazai finn nyelvjárássok beszélőitől vett föl lakóhelyükön óriási nyelvi anyagot (fényképek ezreit is), hanem bejárta a svédországi, norvégiai, amerikai finn lakta vidékeket is. Szovjet-Karjalában hét alkalommal együttesen több, mint fél évet töltött, és szinte minden falvát-zugát megkereste a karjalai lakosságnak. Karjalai szótára lesz a finnségi nyelvek egyik legnagyobb szótára. Eddig 3 kötete jelent meg (1968, 1974, 1983) — A—N — betű kb. 1700 lapon.

Pertti Virtaranta 1918-ban született, 1936-ban kezdte meg egyetemi tanulmányait, a második világháborúban katonáskodott, 1946-ban doktorált. 1948—56. a svédországi Lundban lektoroskodott, 1956-ban docenssé, két év múlva pedig egye-

temi tanárrá nevezték ki a helsinki egyetemre. 1969—75. a bölcsészkar dékáni hivataskört töltötte be. 1969-ben átvette a külföldi finn lektorok és „a finn mint idegen nyelv tanításának” felügyeletét. Ezt a tiszteit nyugdíjba vonulása után megtartotta.

Ilyen közéleti tevékenység, egyetemi oktatás, nyelvjárásgyűjtő utak mellett a legtermékenyebb szerző. Mintegy 300 műve közül csak a könyvalakban megjelentek száma 15. A finnországi nyelvjárási szövegekből közöl bőséges és érdekes szemelvényeket, de főleg a határokon túli finnság nyelvét és életét mutatja be nagyrészt magnetofonra fölvett és onnan írásban rögzített anyagon. Így a szerző segítségével ezek szólnak meg a hazai és külföldi finnek közül, akik mindennapi életük eseményein kívül felbecsülhetetlen néprajzi, népköltészeti hagyományt is megőriztek hiteles, ízes beszédmódjukon. Megelevenedik a svédországi, szovjet-karjalai és az amerikai finnek élete, emlékei, hagyományai. Minden könyvét 50—100 kitűnő fénykép illusztrálja. Több könyve egy-egy nyelvjárás hangtani monográfiája vagy finn nyelvtörténeti-nyelvjárási kérdések alapos elemzése.

A hosszú bevezetés után már csak igen röviden foglalom össze legutóbbi könyvének mondanivalóját. Tájékoztat Karjala nagyságáról és népességéről. A terület 172 400 km², tehát majdnem kétszer akkora, mint a mai Magyarország, lakossága azonban ma is csak 740 000. A lakosság a 20. században majdnem négyszeresére nőtt a századforduló óta. A karjalai, finn és vepsze lakosság százalékaránya ezalatt a 46,6-ról 14,6%-ra süllyedt. Az abszolút szám a 80 év alatt ugyan nőtt valamelyest a mintegy 90 ezerről 107 ezerre, de ez a gyarapodás az orosz (ukrán, belorusz) bevándorláshoz és szaporodáshoz mérten elenyésző.

Noha így a Karjalai Autonóm köztársaság lakosságának a finnségi (főképp karjalai) nyelvű lakosság egyhatodát sem teszi ki, számos jelentékeny kulturális személyiséget adott a köztársaságnak.

Az óriási terület sokáig egyetlen városát Nagy Péter cár alapította Szentpétervárral egyidőben, 1703-ban azzal, hogy fegyvergyárat építtetett a Pétervárhoz viszonylag közeli Onyega tó mentén. A mindenfelé hódító Oroszországnak szüksége volt a főváros mellett is ágyúgyárra. A gyár mellé lassanként kiépült a város is. A voronyezsi iparvidékről sokezer munkást vittek a gyárba, és így a korábban teljesen karjalai lakosságú terület a 19. századra már orosz többségűvé vált. Az eredeti *Petrovskoi zavod* (Finnül ma *Petroskoj*, oroszul pedig *Petrozavodszk*) lakossága 1717-ben még csak 3 ezer volt. 1905-ben már 14 ezer, 1939-ben 70 ezer, ma pedig 234 ezer. A további városok mind a 20. században alakultak a terület iparosításával. Kontupohjában papírgyár, gránit- és márvány-feldolgozó üzem, Karhumäki-ben (oroszul Megyvezsjegorszk) fűrészüzem, papír- és cellulóze-gyár létesült Szegezsbán, alumínium-feldolgozó Nadvoicában, fűrészüzem Sorokkában (oroszul Belomorsk).

A majdnem száz fényképpel díszített könyvben a szerző beszámol Karjala történetéről, tájairól, végtelen fenyveseiről, tavairól, csodálatos műemlékeiről, fatemplomairól, de főképpen az ottani tudományos és kulturális életről. Bemutatja a tudomány bástyáit, a Petroskoiban létesült Szovjet Akadémiai Intézetet. A hatalmas intézmény irodalmi, nyelvészeti és történeti intézetében 83 személy (közülük 44 karjalai

vepsze és finn) foglalkozik a balti finn nyelvekkel és a lappal, Karjala és Finnország történetével, irodalmával, valamint Karjala régészetével. A tudományos intézet szoros kapcsolatokat alakított ki a finn tudományos szervezetekkel. A szerző részletesen beszámol minden ott folyó szótári, nyelvjárási, fonetikai, nyelvtörténeti kutatásról. Hatalmas népköltészeti anyag is összegyűlt a szorgalmas kutatók és a még élő énekesek és mesélők segítségével. Ez a vidék a Kalevala énekeinek hazája, az ének ma sem múlt el. Kutatásaikba bevonják a már említett tveri karjalaiakat — akiknek száma valamivel nagyobb is, mint a Karjalában élőké —, valamint egyes kisebb finnségi nyelvek (vepsze, inkeri) nyelvjárásait és népköltészetét is.

Petroskoi egyetemén finn nyelvi és irodalmi tanszék működik (1946 óta), amelynek 1972 óta van állandó finn lektora Finnországból. A szerző pontosan beszámol a tanszék oktatóiról és hallgatóiról is.

Részletesen ír a finnül író költőkről-írókról, de hasonlóképpen a legalább olyan értékű alkotásokat létrehozó népi énekesekről, nótafákról, mesélőkről. Talán ez az első karjalai irodalomtörténet. Bemutat festőket, grafikusokat, akik a tájat vetítik vászonra, faragják fába. Név szerint és képek alapján megismerkedhetünk Karjala zeneszerzőivel, népi zenészeivel és énekesével is.

Ez a könyv egy ritkán lakott zord vidéket és őslakosságának szinte teljes kultúráját bemutatja. Ilyen munka volt annakidején Orbán Balázs Székelyföldje a múlt század végén. Milyen jó volna, ha a moldvai csángókról is megjelenhetne egy ilyen szinte enciklopedikus nyelvi, néprajzi, népköltészeti és kulturális képeskönyv!

KÁLMÁN BÉLA

ZUZANA HANUDEL': *Linhvistyčnyj atlas ukrajins'kich hovoriv Schidnoji Slovaččyny*. Nazvy strav, posudu i kuchonnoho načynnja (A kelet-szlovákiai ukrán nyelvjárások atlasza. Ételek, edények elnevezései). Bratislava—Prjašiv, 1981.

Ukrán nyelvészeti, nyelvjárási kutatások nemcsak a Szovjetunióban folytak és folynak, hanem azokban a környező országokban és amerikai államokban is, amelyekben számottevő ukrán kisebbség él. E kutatások közül a Csehszlovákiában — Eperjes székhellyel — folyók a legszerteágazóbbak és legeredményesebbek. A csehszlovákiai ukrainisztikai kutatások elsősorban a kassai P. J. Šafarik Egyetem Bölcsészettudományi és Pedagógiai Karainak ukrán tanszékein, a hozzájuk kapcsolódó Ukrainisztikai Kutató Intézetben, valamint a szlovákiai ukránok önálló, szvidniki múzeumában koncentrálódnak. Széles körű és eredményes ukrán nyelvészeti kutatómunka folyik a prágai Károly Egyetemen is.

A kutatások eredményei elsősorban a két önálló tudományos kiadványsorozatban, a *Naukovi zapysky Kul'turnoho sojuzu ukrajins'kich trudjaščych u ČSSR*. (A Csehszlovákiai Ukrán Dolgozók Kulturális Szövetségének Tudományos Közleményei) és a *Naukovyj zbirnyk muzeju ukrajins'koji kul'tury u Svydnyku* (a szvidniki Ukrán Kultúra Múzeumának Tudományos Gyűjteménye) címűben, továbbá egyetemi aktákban, önálló monográfiákban látnak napvilágot. Ezek az eredmények elszórva magyar vonatkozásokat is tartalmaznak, időnként meglepve a magyar szakembereket is [GUNDA BÉLA: *Naukovij zbirnik*. In Szlovákiai Téka. Herman Ottó Múzeum Közleményei 16 (1977): 164—5].

Az 1980-as hivatalos adatok szerint Csehszlovákiában 47 121 ukrán él. Népileg-nyelvileg lényegében hozzájuk tartozik annak a 7461 embernek a többsége is, akik orosznak vallották magukat. A nyelvi-nemzeti hovatartozásban megnyilvánuló ket-tősség a nemzeti újjászületési mozgalom megkésettiségevel, illetve az ukrán nemzeti öntudat, az ukrán önelnevezés e régióban való viszonylag késői jelentkezésével függ össze. Szlovákiában 36 850 ukrán, illetve 2410 orosz él. Az ukrán lakosság többsége a kelet-szlovákiai terület 4 északi, a bártfai, homonnai, ólublói és a szvidniki járásában él (GYÖNYÖR JÓZSEF: Csehszlovákia népességének megoszlása. Irodalmi Szemle 1983/1: 30—43).

A csehszlovákiai ukránok kárpátukránok. A két világháború között a Csehszlovák Köztársaságban az ukrán etnikumú területet közigazgatási, politikai képviselet tekintetben két részre osztották. Egy részén megalakult a bizonyos autonómiával rendelkező *Podkarpatszka Rusz* (Ruszinszkó, Kárpátukrajna, Kárpátalja stb.), másik részét, Ung megyének az Ung folyótól nyugatra eső területeit, Zemplén, Sáros, Szepes megyék északi részeit pedig Szlovákiához csatolták: A szlovák—ukrán határ

megvonásával kb. 100 ezernyi, településtörténetileg kompakt tömböt alkotó ukrán került kívül Kárpátalja határain. Az új politikai konstellációk létrejöttével a kárpát-ukránok társadalmi, gazdasági, kulturális, és úgy tűnik, nyelvi fejlődése is lényegében kettévált. A kulturális, nyelvi elkülönülés nyomai már a múlt században az eperjesi püspökség megalakulásával kitapinthatóak, de csak Csehszlovákia megalakulása után válnak szembeszökővé.

Az ukrán nyelvjárások rendszerén belül a kárpáti, délnyugati nyelvjárástípushoz tartozó szlovákiai ukrán dialektusok sajátos helyet foglalnak el. E peremnyelvjárások egyik fontos jellemzője, hogy területileg és kialakulásuk idejét tekintve rendkívül tagoltak. Másik specifikumuk abban áll, hogy évszázados kölcsönhatásban fejlődtek a szlovák, lengyel és magyar dialektusokkal; hatott rájuk a német telepesek nyelve, sőt a bolgár-keleti szláv érintkezés nyomait is magukon viselik. További fontos vonásuk, hogy sajátos, öntörvényű fejlődésüket egészen századunk 20-as éveieiig nem befolyásolták, illetve érintették az ukrán irodalmi nyelv nivelláló tendenciái. Mai fejlődésüket, alakulásukat a szlovák irodalmi nyelvi hatás befolyásolja radikálisan.

Z. Hanudel atlaszának I. kötete megjelenésével olyan új és fontos művel gazdagodott az ukrán dialektológia és nyelvföldrajzi irodalom, mely hungarológiai szempontból is figyelemre méltó. A kötet a címben megjelölt tárgykörök tükrében a magyar nyelvjárásokkal kölcsönhatásban lévő, de a magyar—ukrán nyelvi kölcsönhatást illetően még teljesen feldolgozatlan nyelvjáráscsoportokról szolgál szemléletes híradással. Értékét e szempontból is tovább növeli összevethetősége a magyar—ukrán nyelvi interferencia szemszögéből mintaszerűen feldolgozott szovjet kárpátukrán nyelvjáróterület tényeivel [BALOGH LAJOS: P. Lizanec három könyve a magyar—ukrán nyelvi kapcsolatokról. MNy. LXXIV, 244—8; J. O. DZENDZELIVSKYJ: Linhvistyčnyj atlas ukrajins'kich narodnych hovoriv Zakarpats'koji oblasti URSR (Leksyka) 1—2 t. Užhorod, 1958, 1969].

J. Dzendzelivszkij az ismertett kötet előszavában (5—7) méltatja a nyelvjárási kutatások jelentőségét, kiemeli a nyelvföldrajz korszerű módszereinek hatékonyságát, eredményeinek használhatóságát a leíró és általános nyelvjárásban, valamint a nyelvi interferencia kutatásában; meghatározza Z. Hanudel atlaszának viszonyát az ukrán regionális atlaszokhoz, valamint a szlovák és ukrán nemzeti nyelvatlaszokhoz.

A tudományos-technikai forradalom és társadalmi-politikai változások eredményeként — összhangban más régiók hasonló folyamataival — a hagyományos anyagi és szellemi kultúra átalakult, vagy átalakulóban van, aminek következményeként a hozzájuk kapcsolódó szókincs egy hányada, nem ritkán egész szókészleti (lexikai) csoportok (szövé-s fonás, eke és tartozékai, paraszti öltözködés, parasztház lakberendezése stb.) perifériára szorultak, illetve archaizálódtak. A társadalmi-gazdasági fejlődés jelzett tényezői s a nyomukba járó szlovák irodalmi nyelvi hatás égetően szükségessé teszi a felbecsülhetetlenül gazdag nyelvi anyagnak, a hagyományos kelet-szlovákiai ukrán szókincsnek a felgyűjtését. Összefüggésben azzal, hogy a szlovákiai ukrán nyelvjárások fejlődésük utolsó, egyre gyorsulva változó szakaszát élik. Ma

talán a gyűjtés a legfontosabb feladata a dialektológusoknak: a következő kutató-nemzedékkel szembeni lelkiismereti ügyük, becsületbeli kötelességük, hiszen 20—25 év múlva az már nehezen, a falvak többségében pedig egyáltalán nem végezhető el — írja a szovjet tudós.

A Bevezetőben (9—10) a szerző részben ismételve az előszóban már leírtakat, rámutat: a nemzeti nyelvatlasz bármennyire is sűrű a kutatópont-hálózata, teljes árnyaltságában nem képes bemutatni a nyelvjárási lexikát, amire a regionális, illetve tájatlások hivatottak. Különösen nagy szükség van sűrű kutatópontú regionális atlaszra ott, ahol történeti, településtörténeti, természetföldrajzi és egyéb okok miatt viszonylag kis területen nagy a nyelvjárások, illetve nyelvjárási változatok száma. A rövidre sikerült bevezetőben a szerző utal arra, hogy a gyűjtőmunka és az adatok kartografálása során módszertanilag elsősorban a J. Dzendzelivszkij által kidolgozott elméletre és az általa alkalmazott gyakorlatra támaszkodott. Zavaróan hat, hogy viszonylag keveset árul el a gyűjtés folyamatáról, a kikérdezett személyek neméről, koráról. A térképezés tárgyául összegyűjtött anyag a szerző által összeállított kérdőív alapján, az 1969—77. évi saját gyűjtés során állt össze. Esetenként és helyenként élt ukrán szakos egyetemi hallgatók és tanárok segítségével is. A kérdőívet őshonos (tősgyökeres) lakosoktól kérdezte ki, a problémás eseteket ellenőrizte. Az anyaggyűjtésben elsősorban az aktív (a jelentéstől a szóig) módszert alkalmazta, a passzív (a szótól a jelentésig) módszerhez ismert okok miatt csak a legelkerülhetetlenebb esetekben folyamodott.

Z. Hanudel munkája szláv viszonylatban a legsűrűbb kutatópont-hálózattal készült atlaszok közé tartozik. 125 kelet-szlovákiai ukránlakta települést ölel fel, így hálózata talán elég sűrű ahhoz, hogy lényeges szókinszbeli jelenségek ne csússzanak ki belőle. A hivatalos statisztikák szerint Kelet-Szlovákiában 1980-ban 53 olyan község volt, amelyekben az ukránok számaránya meghaladta az 50%-ot. A fentiekből érzékelhető, hogy a szerző szép számmal bevont olyan községeket is, amelyekben az ukránok arányszáma a statisztika szerint nem éri el a lakosság felét sem. Ez a megdöbbentő tény, egyszersmind érdeme is az atlasznak, megbízható, hű képet nyújt az ukrán—szlovák nyelvi kölcsönhatás eredményeiről, kiegészítve mind a szlovák, mind az ukrán nemzeti nyelvatlaszt. Utalnunk kell rá, hogy a szlovákiai ukrán nyelvjárásoknak ennél sűrűbb, ideálisnak mondott kutatópont-hálózati kartografált feldolgozása is van. Az 1965-ben elhunyt V. Latta a 2264 kérdést (667 fonetikai, 662 morfológiai, 20 szintaktikai, 975 lexikai) tartalmazó, önállóan összeállított kérdőívét 262 (!) ukránlakta településen kérdezte ki. A megszerkesztett, a kiadásra előkészített, de a nyomdai kapacitáshiány miatt eddig meg nem jelentetett atlaszt a Szlovák Akadémiai Kiadó archívumában őrzik, ahol szakemberek számára megtekinthető [JOZEF ŠTOLC: Atlas ukrajinských nářečí na východnom Slovensku. Slavica Slovaca 13 (1978): 78—86].

Az alapvető tájékozódáshoz hozzátartozó kutatópontok jegyzékét is a térképek előtt adja meg a szerző, előbb a szám szerinti sorrendben (11), majd a községek betű-

rendje szerint (12). Ezután az imponálón gazdag, több száz tételt tartalmazó irodalomjegyzék következik (13—26).

Az atlaszban három típusú térkép kapott helyet: 1. A terület 1960 előtti és mai közigazgatási felosztását tartalmazó segéd-, illetve tájékoztató térképek (30—1); 2. lexikai, lexiko-morfológiai jelenségek elterjedési határát mutató összegző térképek (158—66). 3. A tulajdonképpeni nyelvi, lexikai térképek, melyek két fontos fogalomkör szókincsét tartalmazzák. Ételnevek: 1—80. térkép (29—110); edények megnevezései: 81—127. térkép (111—57). Az 1: 5000 kicsinyítésű térképeken való eligazodást nagyszerűen segítik a folyók, patakok, valamint a járási (okruh) központok feltüntetése. Különösen szerencsésnek tartjuk a folyóvizek feltüntetését. Hanudel térképezési módszere szemléletessé teszi azt a nyelvjárás-elméletből ismeretes tételt, miszerint az izoglosszák, sőt izoglosszák nyalábjai is gyakran a vízválasztók mentén, vonalán futnak.

Az atlasz közzétételi módszere — az ungvári nyelvészek gyakorlatának megfelelően — az ábrákkal történő szemléltetés. Az atlasz nagy értékének tartjuk, hogy fonetikai jelölése megegyezik J. Dzendzelivszkij már idézett, hivatkozott atlaszának hangjelölésével. A térképeket a kommentárok (167—95) és a szómutató (197—207) követik. A kommentárok lakonikusan tájékoztatnak a térképek megértéséhez szükséges legfontosabb tudnivalókról: idézik a kérdőív vonatkozó kérdéseit, elemzik a térképezett jelenségre vonatkozó, de fel nem térképezett anyagot.

A korszerű térképezési követelményeknek megfelelően P. Lizanec nyelvföldrajzi térképei a magyar jövevényszavak mellett feltüntetik azok ukrán megfelelőit, illetve más nyelvű párhuzamait. Ez lehetőséget nyújt összehasonlításra, illetve annak felmérésére, hogy a két témakörön belül a kárpátukrán (szovjetunióbeli, szlovákiai) nyelvjárások egészét illetően milyen a magyar elemek aránya. A 127 lexikai térképből 18-20 tartalmaz kartográfta magyar adatot, némelyik többet is, pl. a 88. térkép: *koršū, koršoŭ, antalok* 'fonott üvegkorsó' (vö. TESz: *átalag*); a 115. térkép: *palačinoŭka, šerpinka* 'palacsintasütő (edény)' stb. Elvértve, a szórványosan jelentkező, fel nem térképezett, de a kommentárokból feltüntetett adatok között is akad magyar elem (l. 18., 66., 114. stb.).

A jelen ismertető szerzőjének már korábban is feltűnt, hogy a kelet-szlovákiai ukrán nyelvjárások magyar elemei hangalakjukat, morfológiai megformáltságukat tekintve rokonságot mutatnak a kelet-szlovák nyelvjárások magyarizmusaival is. Sőt a szlovákiai ukrán nyelvjárásokban számos olyan magyar jövevényszó található, amely a szovjetunióbeli kárpátukrán nyelvjárásokban nincs meg, illetve nincs adatolva: *koč < kocsi; kerul' < kerülő; valal < óm. valál; čak < csak* stb. (Naukovyj zbirnyk muzeju ukrajins'koji kul'tury u Svydnyku 9:577—89; 603—9). Keleti szlovák hatással magyarázható talán az is, hogy a *falat* szó és változatai 'levágott kenyérszelet' jelentésben csak a Hanudel által vizsgált területen és a csehszlovák—szovjet határ menti néhány szovjetunióbeli településen van meg (P. LYZANEC': Atlas leksyčnych madjaryzmiv ta jich vidpovidnykiv v ukrajins'kyh hovorach Zakarpats'koji oblasti URSR. Užhorod, 1976. 395. térkép: 22—3).

A szovjet-kárpátukrán területen mindenütt ismert *darap* és változatai Kelet-Szlovákiában 'kenyérszelet' jelentésben ismeretlenek. Több magyar szónak eltérő a jelentése a kelet-szlovákiai, illetve a kárpátaljai ukránoknál, bár ez a jelenség — az erős nyelvjárási tagoltsággal magyarázhatóan — gyakori a két nyelvjárásterületen belül is. Összességében az a benyomásunk, hogy a lexikát ért magyar hatást illetően a kelet-szlovákiai ukrán nyelvjárások és szovjet-kárpátukrán nyelvjárások csak a régebbi kölcsönzéseket tekintve mutatják ugyanazt a képet (DEZSŐ: K voprosu o vengerskich zaimstvovanijach v zakarpatskich pamjatnikach XVI—XVIII. v.v. Studia Slavica 4:71—96, 7:139—76). A P. Lizanec és Z. Hanudel által egyaránt térképre vitt fogalmak megnevezései között Kelet-Szlovákiában ismeretlenek az egyes ukrán nyelvjárások által később átvett szavak: *krumplytyryŭ* < *krumplitörőű*; *zurbolovŭ* < *zurbolóú*; *lapčanka* < *lapcsánka*; *ožona* < *ozsonna*; *ŷjlestyŷ* < *ielesztőű*; *pulyška* < *puliszka*; *dereji* < *dereje*; *horopaš* < *harapás*; *laboš* < *lábos*; *vojveryŷ* < *vajverőű*.

Végezetül elmondhatjuk, Kelet-Szlovákia ukrán nyelvjárásainak első nyomtatásban megjelent atlasza a gazdag hagyományokkal rendelkező ukrán dialektológia értékes alkotása, komoly hozzájárulás az ukrán és általában a szláv nyelvföldrajz eredményeihez. Eredményei felhasználhatók a nyelvtörténeti, az összehasonlító néprajzi kutatásokban is. Lapozgatása arról is meggyőzött bennünket, hogy az ukrán—magyar nyelvi kölcsönhatás tanulmányozásának is fontos segédeszköze lesz.

UDVARI ISTVÁN

KISS JENŐ, *Magyar madárnevek*

(Az európai madarak elnevezései). Nyelvészeti Tanulmányok 28. sz.

Akadémiai Kiadó. Budapest, 1984. 332 l.

Kiss Jenő ismertető könyve természetesen nem ornitológiai, hanem nyelvészeti jellegű, de az ornitológusok számára sem érdektelen olvasmány. Nyelvészeti szempontból nagyon hibrid magyar anyagot tartalmaz, mert van köznyelvi, szaknyelvi, nyelvújítási és nyelvjárási szóanyaga. Ezekben teljességre törekszik. Az idegen nyelvi anyag is igen érdekes, természetesen azt nem is várhatja el senki sem a szerzőtől, hogy minden európai nyelvből ismerje és közölje is az adatokat. A külföldi hasonló szemléletű vagy hangutánzó alakokból párhuzamként a leggyakrabban a négy — legnagyobb lélekszámban beszélt — európai nyelvből (angol, francia, német, orosz) említ adatokat, de elég gyakoriak a finn, észt, skandináv, holland példák, helyel-közzel egyes más finnugor nyelvből vagy olaszból, spanyolból, törökből és a szomszédos nyelvekből is idéz. Teljességre csak a magyar szaknyelvi és a hivatalos latin elnevezésben törekszik.

Az egyes névalakok elterjedési aránya persze nagyon változó. Ha ki is rekesztjük a Magyarországon nem élő fajtákat, akkor is csak egy kis része a madárneveknek közismert, valóban köznyelvi, mint a *veréb, cinke, bagoly, hatyú, gólya, sólyom, sas, galamb, fecske, harkály, rigó, sirály, varjú*. A városból ritkán kimozduló ember talán hírből és az irodalomból ismeri a *vöcsök, gödény, kárókatona, gém, bölömbika* stb. elnevezéseket, de aligha tudná az ölyvet a héjától vagy a karvalytól megkülönböztetni. A *seregély* nevét biztosan ismerik a szőlősgazdák, de a *lile, póling, cankó* és egyéb madárnév viselőjéről elég halvány fogalma lehet. Az irodalomból ismerik a fülemülét, hollót, de a hollóból nemcsak a fehér ritka, hanem már a fekete is. Gyerekkoromban a legközönségesebb kis énekesmadár a *tengelice—stiglic* volt, ma már egy-egy példány „eszmei értéke” sokezer forintba rúg. Nem ismerem a madárstatisztikákat, de számos említett madár életterét elvették nálunk. Az egykor közönséges *daru, kócsag* szinte eltűnt, másokat a gondos természetvédelem tart életben (*gólya, túzok*). A köznyelvben viszonylag ritka a madártanban kötelező kettős név, még a nem ornitológiai szótárokból is hiányzik a *barkóscinege, léprigó, kormos hantmadár, örvös légykapó, fitisz fűzike*, de még inkább *Temminck partfutója, Feldegg-sólyom*-féle legfeljebb ornitológusoktól ismert nevek. A háziszárnyasok nevét a szerző nem tárgyalja.

Érdekességként nem ártott bevenni, de a Vajda Péter alkotta, néha elképesztő csonkításos egybeolvasztások egyszemélyes érvényűek, óriási többségüket megalakítóján kívül senki sem használta.

A hivatalos ornitológiai elnevezések jelentékeny része természetesen a köznyelvben sem általános, mint a *barátkeselyű*, *hamvas rétihéja*, *parlagi sas*, *kékcsőrrű réce*, *bütykös hattyú*, *házi veréb* stb. A népnyelv főleg ott különbözteti meg az egyes alfajokat, ahol a két hasonló fajta színében, nagyságában vagy életmódjában is van különbség: *pápista varjú*, *kálomista varjú*.

A madárnevek az állatnevek egy érdekes csoportja. Számuk elég jelentős. Eredetük szempontjából érdekes, hogy ez az egyetlen olyan állattani rend, amelynek fajtáiban az elnevezések jelentékeny része hangutánzó jellegű. A madarak jelentős része „bemutatkozik”, tehát jellegzetes hangja van. Már ősidők óta (vö. holló, daru, varjú, fecske, harkály) és Európa más nyelveiben is egymástól függetlenül kialakulhattak a madár hangját utánzó elnevezések. Ezekre a szerző rendszeresen utal.

Az állatok más neveiben is lehetnek hangutánzó eredetű nevek, mint a magyar *kutya*, amely egymástól függetlenül fordul még elő olasz nyelvjárásokban (*cuccio*), a bolgárban és macedónban *kucsa* alakban, egy tőlünk ezeröttszáz km-re eső orosz nyelvjárásban *кутъя* formában stb. Még a rokon nyelvekben előfordul vogul *ku'tu* vagy az észt *kutsikas* (mindkettő jelentése: kutyakölyök) és hasonló permi és volgai megfelelők sem jelentenek genetikusan rokonságot. Csak annyiból rokonok ezek az elnevezések, hogy a *kutya* hívó (hangutánzó) neve vált az állat nevévé.

A madárnevek névtani szempontból azért is érdekesek, mert egyrészt számos helynévben fordulnak elő: Saskő, Hollókő, Rigómező (fordítás), *Szarkaberek*, *Füred*, *Fűr*, *Varjas*, *Gémesztó*, *Cinegés*, *Pacsirtás*, hanem személynévként is számos európai nyelvben gyakoriak, mint a magyar *Sas*, *Sólyom*, *Czakó* (gólya), Kánya, Galamb, Bagó (bagoly), *Rigó*, *Czinege*, *Veréb*, *Seregély*, *Varjú*, *Holló*, *Karalyos*, a németben *Adler*, *Falk*, *Geier*, *Schwalb*, *Specht*, *Amsel*, *Stieglitz*, az oroszban *Gagarin*, *Voronyin*, *Sztrizsov*. A magyarban a madárnév első adata gyakran személynévben vagy helységnévben fordul elő.

Magyar nyelvészeti szempontból a legfontosabbak a magyar nyelvterületen használatos természetes (népi) elnevezések, még ha nem is felelnek meg a madártani követelményeknek. A kéttagú szaknyelvi kifejezés az állatrendszertanban nélkülözhetetlen, de nem általánosan nyelvtörténeti értékű, hiszen egy-egy magyar ornitológus szerencsés vagy kevésbé szerencsés alkotása. Ez az, ami a rendszerezésből nem derül ki mindig világosan.

Helyes és követendő példa, hogy a szerző mindig hivatkozik lektorai (Benkő Loránd és Keve András) véleményére, akkor is, ha elfogadja, akkor is, ha vitába száll velük.

A könyv a következő fejezetekből áll: Bevezető: az anyag körülhatárolása, források, anyaggyűjtés, névadási típusok, a népi és a tudományos névadás, a madárnevek eredetvizsgálata, etimológiai típusok (magyar alakulatok, tükörfordítások, jövevényszavak, népetimológiás alakulatok, ősi madárneveink), a magyar nevezéktan (elég kacifántos szó!) kialakulásának vázlatos története. Ezt követi a mintegy 350 madárfajta rendszeres névvizsgálata, végül a források és rövidítések, válogatott bibliográfia és névjegyzék.

Kár, hogy a külföldi példák javarésze is „hivatalos”, tehát nem köznyelvi vagy nyelvjárási név. Néhol egészen hosszú, négy-öt szóból álló szintagmák is előfordulnak (pl. fr. *erismature* (?!), *à tête blanche* 100, *Le Gobe-mouche à collier* 272, *Le (!) Pie d'Europe* 327. Nehéz elképzelni, hogy egy magyar azt mondaná: sok nálunk a házi-veréb, vagy egy francia: il y a des pies d'Europe dans notre jardin.

Nem lehet hibátlan egy szótárjellegű könyv, amelyben sok idegen nyelvi adatot is közöl a szerző. Egy-egy betű vagy írásjel kimaradása, más betűtípussal való szedése a szerző minden igyekezete ellenére is bennmaradhat. Ezeket itt nem is említem. A francia és az észtt adatokban nagyon sűrűsödnek a hibák. Ezt azzal kellett volna a szerzőnek elkerülnie, hogy átolvastatja kéziratát vagy az első korrektúrát egy franciával és egy észttül jól tudó kollégájával, vagy pedig gondosabban utánanézz forrásainak.

Elhiszem, hogy van olyan francia forrása, amelyben a nevek (címként vagy címszóként) nagybetűs névelővel és főnévi taggal vannak írva. Nem nyelvtörténeti adatként azonban sohasem szoktunk a csak a címekben használt helyesírással adatot közölni. Címként természetesen a szerző is *Zöld harkály*-t ír, de szövegben már nem. Nem szokás a névelőt sem kitenni, mint ahogy a német, olasz, spanyol adatok is mindig névelőtlenek, a franciák meg hol így, hol úgy, pl. *Le lagopède ordinaire* (132), *Le tarin commun* (308), *grand harle*, de *Le Harle huppé*. A francia megnevezésekben elég gyakori az elírás, pl. *La Vanneau gris* (150). Ha valóban nőnemű volna a szó, akkor a jelző alakja *grise* lenne, de a szó hímnemű, tehát a jelző helyes, a névelő helytelen. A *La Maubèche noiratre* (55) madárnévben két ékezethiba is van, a névelő meg fölösleges, helyesen: *maubèche noirâtre*. A fordítás sem mindig pontos. Az *étang* jelentése inkább 'tócsa, pocsolya', mint 'tó' (603). A *tette chèvre*-ben ékezethiba van (*chèvre* kellene). A *dupe* (madárnévben *duppe*?) jelentése inkább 'hiszékeny, naiv'. Persze az ostoba ehhez elég közel áll.

Az észtt nevekben hasonló kifogásaim vannak: téves írás és pontatlan fordítás az észtt *kirsinärijä* (cseresznyeharapó 316). Csak akkor lehet helyes, ha déli észtt nyelvjárási alak. Az irodalmi észttben csak első szótagban fordulhat elő az *ä*, így az összetétel második tagja irodalmi nyelven *närija*. A jelentés sem pontos, mert a *närima* igen jelentése 'rág'. A *kanakull* a szerző szerint 'tyúkhéja', a *jäneseakull* pedig 'nyúlkarvaly', pedig az észtt összetétel második tagja egyformán *kull*. Téves a *tummihani* (80) 'süketlúd' jelentésmegadása, helyesen 'némalúd' (észtt *tumm* < ném. *stumm*). Az *austria vares* (= osztrák szalakóta) fordítás ugyancsak pontatlan, mert a *vares* jelentése: varjú. Bosszantó „értelmes” sajtóhiba a kékbegy finn *siniranta* neve (28). Így 'kék part' volna, a kékbegy: *sinirinta*.

Hogy a *török* jelenthet külföldit a magyarban (92), az az említett okon kívül azért is érthető, mert a 16—17—18. században egész Észak-Afrika, a Balkán, Moldva, Havasalföld a török birodalomhoz tartozott, így Magyarországot három ország határolta: nyugatról a Habsburg (német), északról Lengyelország, keletről és délről az Oszmán (török) birodalom.

Talán meg lehetett volna indokolni, miért tolmács a *kőforgató* (mert követ fordít)??

Különös, hogy a hóbagoly nappali és éjszakai madár (198).

Murmeliusz adataiban néhányszor x -nek írja az r -et. A 16. században a kis r írott alakja nagyon hasonlított az x -éhez.

Talán hosszúra nyúlt, de kisebb jelentőségű kifogásaim nem érintik a mű egészét, hiszen a felsorolt és fel nem sorolt pontatlanságok eltörpülnek a sokezer helyes, kifogástalan alak mellett. A betűhibák többsége nem értelemzavaró.

Noha én jobban elkülönítettem volna köznyelvi és nyelvjárási szociális érvényű adatokat a könyvnyelvi és egyedi szócsinálmányoktól, de ilyen formában is igen hasznos ez a monográfia. (Bennem kellemes távoli emlékeket is kelt, hiszen első tudományos munkám az obi-ugor állatnevek egy csoportjáról szólt.)

Kiss Jenő monográfiája mintája lehet minden ezután készülő hasonló tárgyú bel- és külföldi tanulmánynak. Ráadásul olvasmánynak is hasznos és szórakoztató.

KÁLMÁN BÉLA

Nyelvjárási szövegek*

XII. Hajdú-Bihar megye

Furta. A felvételt Sebestyén Árpád készítette 1958. október 6-án.

[Meséljen a fiatalságáról!]

Legények vótun kérem. Ált a világ nekünk, mind bésorozot katonáknak, mindem vasárnap múlattunk, hun a kocsmába, hun a bálba, míg oszt nem jött az a betyár hó"nap, október hatodika. Akkor aszt élméntem én is a többiekké¹, én Dēbrēcēmbe mēntem a Magyar Kiráji Második Homvét Huszárezrethē, ott, ott is szó"gátam, ott is vó"tam huszonhét hónapig ētyhúsztomba. Másut nem vó"tam, csak úty ha kiköldetēzsbe ha vó"tam ēty párszor. Vó"tam ētyszēr Bé"dzsbe, valami tisztí lānt hosztam haza, asztām vó"tam ētyszēr Nagyváradon, akkōr mēg valami verekēdisir min tanu lēttem bēidēzvē, én nem vó"tam rēszēsse, nēmcsak verekēdis vó"t, hanēm agyon is ütöttek itt ēggy embērt, az én jelēnlitēmbe, aszt a bírō"ság onan a katonasáktūl idēzēd bē. Ennyit nem vó"tan soha Dēbrēcēmbe, a többit, a huszonhē"t hó"napot ot tō"töttem lē, mint huszár.

[Ez a háború előtt volt?]

Háboru előtt. Kilencszáznítytū kilencszászhāt októ... vagy decembēr hārminc-ēggyig, a huszonhē"t hó"nap.

[Mi történt az életében, miután hazajött a katonaságtól?]

Hāt akkor kērēm mēg nő"tlem marattam ēggy é"vig, jártam a jányok utá. [Nevet.] Az asszonnak való" utá. Hād osztān októ... kilencszászhē"t novembēr hetedikēm mēg is esküttem a felesigēmme, mēgvam mēg ma is, ű is. Azután oszt tūtōttük az ile-tūnket, úgy, ahoty tuttuk.

[Hát a világháborúban volt?]

Vó"tam. Három é"vig vó"tam ott is. Ugyan ennek¹ az ezrednek a keretejim belő, ahun szōlgá"tam. Ot min távirász küldōnc szōlgá"tam, csak mint ēty fēl é"vet körübelū, mikor kimēntünk a harctērre, akkor a századná vó"tam én is. Ott osztā hun a kozág zavārt minket, hum mink a kozákot. Ez ity tō"tt, ez a fēl esztendō^ū akkōr el. Mērt

* Vö. MNyj. XII, 193—210; XIII, 173—90; XIV, 117—33; XV, 143—56; XVI, 137—52; XVIII, 173—82; XIX, 155—63; XX, 161—72; XXII, 167—73; XXIII, 189—209; XXIV, 149—72.

¹ Az első szótag erősen hangsúlyos.

mozgó^u harcok vó^utak, nem vó^ut még akkòr álló^uhàrc. Ez íty tő^utt. Azután má még első^u télén is csak mozgó^u harcok vó^utak, de mán akkòr annyival könnyeb vó^ut, hogy nem köllött ő^urszèmmnek mènni, mèrt az ezred törzsné lèttem bëosztva, mind legidő^usebb embèr az ezrednél, ijen tartalékos, hád osztá eñyit könnyitettek rajtam, mán akkor nity családom is vó^ut. Az ezretparancsnokunk oda vezé^unyèlt a táviró^ujáho. Ott is osztám mènt ám, mer glig jó^ul fogot nekè mìnènhè a fejem. Akartak ottan továpkébzó... vagyis kint a hàrcté^urèn... ijen táviró^utamfojamot létesitettek, hogy mènnyek oda. De nagyon ömfejü vó^utam é^un, hogy most harmincégy-harminckét é^uves koromba még é^um mènnyek iskolába? Nèm mènnyék é^un! Hád bizon ezir mèk kihàlgatásra is mèntem, de csak... csak nekè mèn lèt igazam, mèrt aszontam, mènnyék inkább a szá-zatho, mìnènivè mènnyék, de tanulni nèm mènnyék. Annyit mán tudok, hogy magam fele nem fordítom a fegyvèrt, aszt is tudom, hogy az ellensik fele kèl lő^uni, ha van. Hát mondom, nèm mèntem. Csak ot marattam. Ot tő^uttöttem osztá, útyhogy é^un kilencszásztizènhétnek a májussára kerúltam haza. Akkòr fèlmèntissel, mert mìnk az é^un apámnak vó^utunk nyó^ucam fíjaji... hatam mán kim vó^utunk a hàrcté^urèn, mèk két vő^u jis kim vó^ut. Útyhogy má az èggyik vő^u mèn èggy öcsém ugyanánál az ezrednél mán akkòr hő^usi halált is hàltak. Még èggy öcsém az is úh hàlt mèn, ot szèrzèd beteksigibe, hád oszt az apám... vó^ut nekije magának is èty kis fő^uggye, vó^ut èty kis haszombéres fő^uggye is, de nekè mèn is vó^ut. Így osztán ű é^ungèmet kirt, hogy eressenek haza. Mèrt előbb é^ungèm nèm akàrt az ezretparancsnokság elereszteni, mèrt ojan rèndölközisèk vó^utak, hogy műszaki csapattú fèlmèntis nincsen. Hád osz fèlmèntetètt èggy öcsémèt, még akkor az... az vó^ut a hatodik, aki èlmènt katonának. De hogy az apám szigorú embèr vó^ut, szekiroszta, hazajött az előtte való^u bátya szabatságra, akkor neki is tèttek èty kènyeret, amannak is, èlmènt az é^un öcsém, önkint ithatta idèsapámat², így osztán ű èngèm kirt; mondom má nekè mèn akkòr nity családom is vó^ut, az is csak az ű bajáho tàrtozott, azokat is gondozni, a családom kint lakot tanyán, ű mèn ithun, aszt így nekè mèn sikerút tizènhédbe, mondom, hazajönni, majd decembèrbe lèjárt a fèlmèntisèm, akkor be kèllèt vonúl^uni Dèbrècèmbè, ide a... csak a másodík homvét huszárezrethè, de február tizediké^un, mènin csak mőkaptam a fèlmèntist. Hát akkor osztá ithum vó^utam; a tizènynyó^ucas fòradalom èngèm ithun írt.

[Akkor történt itt valami érdekes?]

Nèm, ojan nagyon é^urdékès nèm törtínt, csak annyi törtínt: a jegyző^ut akàrták kihúzni az irodábúl, èty kis lárma, de tám még èty pofòn sèm csattant. Akkòr, mielő^ut ez lèt vó^una, az é^un apámat választották mèn bíró^unak, még akkòr bíró^u vó^ut. Mèr az é^un apám erőssen Kosút-párti, még a nagyapám is av vó^ut, a mi családungba nem vó^ut más politikai párti, mìnk is, é^un is av vó^utam mindig. Hád osztá a kössigne a bizalmád birta az apám, hád oszt ütèt választották mèn bíró^unak. Így oszt nèm sikerült a jeddző^ut, de tám mèn is taposták vó^una. Hát oszt az apám mènélőszte űket, hogy lècsítította űket, lècsèndèsítètte űket, és nèm törtínt ojan komojab bàj sèmmi. Vó^ut itt èty kis takaros

² A negyedik szótag is hangsúlyos.

erdeje a prépostságnak, azd bizon kívázták mind ęty szálíg, aszt ęhörták, hijába vó"t katonaság, hijába vó"t szó"gabíró", az ęn apám is mim bíró" ide is telefonát, amoda is, hogy micsinájjon, hát aszonták, hoty hád bizza rá. Elép tiltották, tiltották, de aután, még osztán a gazdák segítettek, akiknek hat ökrök még jó" lovajik vó"tak, mer nagyon rossz út vó"t onnan kijárni, oszt azok hörták, osztú fęlibe, męk kit hogy. De az ęrdő" ki létť irtva. Ennyi törtint csak a forradalom alatt.

Azutá jött osztú a Tanácskösztıársaság, akkór az ęn apám... nem, elő"sször még a románok jöttek, tán nem, a Tanácskösztıársaság. Nagyapámat, mivęl hoty huszonhárom hó"t fő"ggye vó"t, hát fęlmęntęttik, ęty prolętár embęr létť a... csag bíró", ęlnök vó"t, akkór a bíró" mększűnt. Mikor a románok jöttek, akkór męgin csak az ęn apámat hitták vissza oszt bíró"nak. Az vó"t, míg asztán a románok ki nem takarottak, aszt nem is tudom biztosan, hogy meddig. Lęmondott. A Tanácskösztıársaságba pedik csak tiszteľbeldi ęlnőke vó"t, mer a lakossák kirte, hogy maraggyon ott, hogy a tanácsával szó"gájja azokat... vagyis segítse elő" azokat a fįjatalabb, pró"bálatlan... A kössig idejibe má az ęn apám ekkor másotszörre is vó"d bíró". Hát így a kössígnęk az ügyezs-bajozs dőlgait ősmerte. Hád oszt mąjd mikor a románok jöttek, akkór azok męntek, hatták ott a kössikházát, akkór még elő"vęttik męgint az ęn apámat. De a kössig akaratábú, mindig. Mindig a kössig akaratábú, mert hát aki it jeddző" vó"t, az ęty pęcik sęm tūrte vó"na, hogy ot lęgyęn, mer a jeddző"vel, asztán a kőrmánnyal mindig, úgy a kössigbe, mint politikailag, mindig ellenzėki embęr vó"t. Hajthatatlan.

Ęn még ebbe az idő"be fįjatal embęr vó"tam, nem szerepęltem... huszonnıgy... ęzırkilencszázhuszonnıgyig, akkór választottak még kössigi eskütnęk. Vó"tam nıgy ęvıg, huszonnyó"dzba járt lę. Akkór lętem csak kössigi képviselőtestületi tag, męrt az ęn apám kiőregędętt, ű vó"t itt a pártnak, a kizsgazdapártnak vezetője. Hád osztú, ęn ugyan... nekęm nem vó"t, csak nyó"c hó"t fő"dem, vó"t aki, kizsgazdapártiak, ötvenhő"dasok még hąrminchő"dasok, id"ősebb embęręk, de... tudom is ęn, talán azır, hogy... azır az apám vó"t, ęnrám ruhászták aszt is. Tız ęvęn kęręsztű ęm vó"tam itt a hęjbeldi kizsgazdapártnak az ęlnőke. Nęgyvenődbe mőntam lę, arról a tisztsigęmrő, akkór mőg mán ęm vó"tam itt a bíró". Nęgyvennıgybe, mikór a mększállás męktőrtint, utána a fęlszabadulás, akkór novembęr, talán tızęnhetedikęm vó"t választás, ęngęm akkór a kössig ętyhangúlag męgválasztod bíró"nak. Jött a tavaszi választás, mikor mán az idejiglenęs kőrmány mükődizsbe lıpętt, akkór új választás létť, csak ęm marattam. Nęm akártam, męgúntam nagyon, sog baj vó"t, męr az ithum való" embęręk nem hittik asz, hoty háború van, az orosz katonasák pedik kővetęlte, hogy mindęnki szőlgájon, ahun a katonaságot kęl, ott a katonaságot, ahum pedig a kössigęt, azut még a kössigęt. Hát abba igazza vó"t szász százalıkig, mer a háború állott! Męr akik it-hum vó"tak, azok nęm akártak mán háborúrul tudni. Azut ęz ęty kicsit nehęz vó"t. Azır is vó"t nehęz, hogy nęm ęsętt a kezemre, mert az orosz katonaság, itt Ujfaluba vó"t a komęndó", ęgy dęrik fįjatal ő"rnagy, szęmıjęsem még is ősmęrkęttünk, mer tőpször vó"tam nála, asz mőnta, valaki nęm foganna szó"t, hát szó"jjak, kűd ű katonát. De ehę nęm vó"t lelkiismeretęm, valaki idegęn csapat vaty hatseregnek az izęje... elębe áliccsam. Így osztám bizon sokat kęlęt veszekędni vęlęk. Nęgyvenődbe osztán

csak lëmondtam a bíró^u . . . az izéirül, elöször a kizsgazdapárt elnöksígirül, négyvenötnek az ö^usszin. Annyira ki vó^utam merüve, hogy az orvosok, szó^uval ez a zsákaji, aki it vó^ut orvos, asz piheníst rendëlít. Hád osztán. . . elép hat hetet, a hat héⁱt után, męgin-csak mękhosszabbította.

[Elmondta: Hajner Ferenc, 75 éves földmüves]

Lejegyezte: HOFFMANN ISTVÁN

Èlső^ü nap, szeptembër elsején, amikor fëlmentünk iskolába, bemutatták, aki taníd bennünket abba az èlső^ü osztájba, vó^utak, akik még rittak, amikòr fëlmentek, fëltek az iskolátú. Mikòr bemëntünk, első^üs tanító^u néⁱni mesēlt ot nekünk, hogy az iskolába mit kël majd csinálni, męg męgmonta, felírta ëty papírra, hogy mit kël vënni, asz męk këlët mondani othon. Már akkòr a nagyobbak is odajártak, ëggy udvarra jártunk, azok má mesēlⁱtek, hogy mijen az èlső^ü osztáj. Mit szoktak csinálni. Bár. . . mękcsináták az iskolát, újra meszëtik, padokat. . . uj padok vó^utak, maj. . . ëggyüt jáccot-tunk az udvaron szünetębe a másodikosokkàl. Má azok tutták, hogy mijen az iskola, nekünk sokat mesēlⁱtek rüla, hoty hát mit kël ot csinálni. Męg nęⁱha ijezgettek is, hoty ki szoktak kapni. De láttuk, hotyhát az iskolába nemigen vërnek męg bennünket, nemigem fültünk, hoty kikapunk. Mikòr a könyvek megjöttek, szíp kipes könyvet kap-tunk, abba vó^utak a betük. Elëⁱb męg nem tuttung belő^ülëk semmit olvasni, de kışő^üb rájöttünk, hogy mennyi ëⁱrdekës mese van a könyvegbe. Nem sok tàntárgyat tanúlⁱtunk męⁱg akkòr, írás, olvasás męk számolás vó^ut.

[Elmondta: Veres Péter 14 éves tanuló]

Lejegyezte: HOFFMANN ISTVÁN

Mikor hazamęgyëk, akkor męgebgdëlëk, azután lëirom a leckéⁱt, męktanúloom, azután jáccok. Szoktunk jáccani kęrgető^üst męg mindëmfëlⁱit. Vagy átmęgyëk a szomszídba jáccani.

[Hogy játsszátok a kęrgetőst?]

Számolunk, hoty ki lëssz a kęrgető^ü.

[Hogy számoljátok?]

Piros kendő^ü, pipipi, / azalat vam valami, / három egér męg ëny nyúl, / kimęhet az ifiúr. És aki kimęgy, az lëssz a kęrgető^ü. És asztán asz kęrged bennünket; szaladunk a fa męgél męg a szàlmakazal háta męgél; míg mękfog ëgy másikat, akkor męg asz kęrgeti a többit.

[Hát még mit szoktatok játszani?]

Bújócskát is szoktunk.

[Az hogy megy?]

Akkor is számqlunk, és a húnyo^u odaáll ëty fáho vagy a fálho, és számol százig. Mim mëg ëbújunk. És akkor, mikor elindúl a búvó^u vagy a hűnyó^u, akkor mink meg elölmëgyünk, és akkor kivèrjük, hogy ipiapacs, ëty-kettő^ü. És ha ü nem tud előp kivèrni bennünket, akkor ujra ő a hűnyó.

[Hát aztán délután még mivel szoktad az időt tölteni?]

Há nyáron hàjtottam a libád délután.

[És ha rossz idő van kint, akkor bent mit csináltok?]

Hát akkor jáccunk : babázunk vagy òlvazsgatok, meséket.

[Elmondta: Veres Veronka 13 éves tanuló]

Lejegyezte: HOFFMANN ISTVÁN

Tájszavak Sárvár Sári városrészéből

Sárvár, a hangulatos, 16 ezer lakosú Rába-parti városka érdekesen egyesíti magában a várost és a falut. Városias magja, a Nádasdy-vár környéke, valaha a magyar művelődés egyik jelentős központja volt. Buda 1541-ben a török kezére került, a sárvári udvar jelentősége ezután megnövekedett, hisz Nádasdy Tamás az ország nádora lett. Udvarában megfordultak a kor haladó szellemei közül jópáran: Sylvester János, Dévai Bíró Mátyás, Tinódi L. Sebestyén, Szegedi Körös Gáspár, később Magyar István stb.

A korabeli város környékén lévő falvak a reformkorban összeépültek a várossal (Sári, Péntekfalu, Tizenháromváros, Vármellék stb.). Azóta is a város külső részei, átmenetet képeznek a város és a falu között. A hajdani Sári (Saár) ma is falusias jellegű, bár az utóbbi időben megjelentek a kétszintes házak, kiépítették a villany- és vízműrendszert. Az itt élő emberek, akik még mindig „bemennek a városba”, részben őrzik a falusi életmódot, szokásokat és beszédet.

Magam is ebben a környezetben töltöttem gyermekkoromat, felnőttként is rendszeresen visszajárok. Az itt közreadott tájszavak nem direkt tájsozgyűjtéssel kerültek egymás mellé. Amikor más jellegű anyagot gyűjtöttem, aközben figyeltem fel arra, mennyi tájszót használnak még az idősebbek Sáriban. A fiatalok ezeket már vagy nem ismerik, vagy csak passzív szókincsükbe kerültek be.

A kezdetben félszáznál alig több tájszót a későbbiekben már tudatosan kezdtem kiegészíteni folyamatos gyűjtéssel. A munkában nagyon lassan haladtam, hisz legtöbbjükre rákérdezni nem lehet, úgy kell őket „ellesni” a mindennapi beszédből. Gyakoriságuk már kicsi, csak adott szituációban használatosak.

A város nyelvjárási szempontból — Imre Samu felosztása szerint — az északnyugat-dunántúli nyelvjárástípushoz tartozik. Szókincsében, így a tájszavakban is erősen érződik a német hatás, pl. *abriktul*, *ándung*, *cëkkër*, *cilindër*, *fëszt*, *himpër*, *pájsli*, *sámëdli*, *serbli*, *silinga*, *zsëtër* stb. A tájszavak közlésében a szokásos módot alkalmazom: a főneveknél megadom a tárgy- és birtokragos formát, igéknél a kijelentő mód múlt idejű és felszólító módú, mellékneveknél a középfokú és határozóragos alakot. Ezenkívül kevés számban határozószókat is sikerült gyűjteni. Az értelmezés után a példamondat következik.

a b r i k t u l ts. i. (-út, -lon) 'üt, ver'. *Roz vótam, csak elabriktútak.*

á d i g á l t n. i. (-át, -lon) 'ácsorog, álldogál'. *A sarkon ádigát ëd darabig, várta az ángyát.*

a g y u s z t á l ts. i. (-át, -la) : 1. 'piszkál, szekíroz (embert)', 2. 'szerel, szerketet piszkál'. *Në agyusztád fojton azt a kőket! Álandóan a skodáját agyusztállá.*

a j t ó s z á r f a fn. (-t, -ja) 'ajtófélfa'. *Asztán kampót akasztottunk az ajtószárfába.*

á n d u n g fn. (-ot, -gya) 'kedv'. *Az embërnek még ándung'gya sincs.*

a s z o t t fn. (-at, -tlya) 'gyomnövény'. *Szállankint köll kiböökkönni a sok aszot-tat.*

á t a b o t á b a hsz. 'nagyjából, rendetlenül'. *Alikhogy elpakútam átabotába, má gyüttek is.*

b a c a mn. (-ább, -án) 'mafla, buta'. *Baca ëffirfi, hallod.*

b a g ó c s fn. (-ot, -csa) 'böglyö'. *A Rábán jól mëkcsipkëttek a bagócso.*

b a n g a mn. (-ább, -ún) 'ostoba, hülye'. *Beszihettem a bangának, hijába.*

b a r á t f ü l ö fn. (-it, -ëjé) 'derelye'. *Fősztem neki jó kizs barátfülit.*

b á s z l i mn. (-bb, -n) 'mulya'. *Hogy intézné el, ahho bászli.*

b a t r i fn. (-t, -ja) 'betét, zseb(telep)'. *Annak a jappán rádiónak, annak kicsi a batrija.*

b e n e k hst. 'befelé'. *Csak mëgy benek, nëm níz sëmerre.*

b i b i r c s ó k fn. (-ot, -tya) 'pattanás, duzzanat'. *Tele vót a pofája bibircsókkal.*

b i l i n g fn. (-ët, -gyë) 'fürt'. *Nëm sok vuot a biling'gyë, de azok hatalmassak.*

b o g á r fn. (-at, -gya) 'légy'. *Hemzsëktek a bogarak a ganajdombon.*

b ó l o g a t ts. i. (-ott, -sson) 'keveset alszik, szundít'. *Kiüt az ablak alá a padra bólogatni, öreg vót má.*

b ó n á s mn. (-sabb, -san) 'bogarás'. *Bónás a, rágyütt a bónája.*

b o n t ó s z i k fn. (-ët, -tyë) 'disznóbontó asztal'. *Ki kënë má dobni a spejzbu, nëm használluk a bontószi.*

b o s z o r k á n s z é l fn. (-et, -ë) 'száraz forgósél'. *Vüttö a boszorkánszél a leveleket mëg a port.*

b ö k k ö d ő fn. (-t, -jö) 'gyomirtó kéziszerszám'. *A bökködövel csapkotta mëg alú hátát.*

b ö m h e c mn. (-ebb) 'kövér és lusta'. *Az a bömhec hoccs csináná mëg?*

b ö s z m e mn. (-'bb, -'n) 'ostoba, hülye'. *Mër nézëtt ollan böszmén?*

b u b u l ts. i. (-út, -lon) 'szárnyas him párizk'. *Ű mëgbubúta a tyukokat, hof fitek tülö.*

b u b o r c s i k fn. (-ot, -tya) 1. *b i b i r c s ó k*. *Nőt a lábára két buborcsik is.*

c á b á r mn. (-abb, -u) 'rendetlen, gondozatlan'. *Hogy niszhet ki ën nő ennyire cábaru.*

c ë k k ë r fn. (-t, gyë) 'szatyor, bevásárló táská'. *A cëkkërt vüdd el, kisfiam!*

c i k á k u l i g e tn. (-út, -lon) 'fuldoklik'. *Űzsd mëg a hátát, në cikákullon!*

c i l i n d ë r fn. (-t, -gyë) 'lámpabura'. *Lámpánk mëg van, de a cilindërgyë rigën eltörött.*

c i m ë r : cimbër fn. (-ë, -it ~ gyit) 'kukorica virágja'. *A birtokragos alak használatos. Hoszta má a kukorica a cimërit, jó idő vót.*

c v i d e r mn. (-ebb, -en) 'nyűgös'. *Alig aluttam túlő, ollan cvidēr vót éjszaka.*
c s a p a fn. (-'t, -'ja) 'lábnyom'. *Biztos járt a fa alatt, ot maratt a csapája.*
c s a t a k o s mn. (-abb, -san) 'vizes, lucskos'. *Térdik csatakosan gyüt haza a gombázásbu.*

c s e d e r ts. i. (-t, -gyën) 'csavar'. *Jól mēkcsedertē, asztán bele is törtő a vigit.*
c s ē k a b ē k a mn. (-'bb, -'n) 'gírbegurba, torz'. *A járdájo is ollan csēkabēka.*
c s e m p e mn. (-'bb, -'n) 'ferde, tört szélű'. *Rásütött a nap, csempe lēt minkēt gyertya.*

c s e m p ű l tn. i. (-üt, -lő) 'a széle letörik, elhajol'. *A szilē lēcsempūt, mégis jó aluttejnek, nēm?*

c s e r é p fn. (-et, -'tyē ~ cserepē) 'zsindely'. *Még a cserepet is betörtő, úgy esēt, a jég.*

c s e s z k ű l ő d i k tn. i. (-ött, -ggyön) 'vacakol, piszkál'. *Ahēllēt, hom mestert hína, it cseszkülődik velē egisz nap.*

c s ē s z t e t ts. i. (-ēt, -sēn) 'lapos követ a víz felszínén pattogtat, ugráltat'. *Jól tutta a követ csēsztetnyi, még tizēnkettőt is ugrot neki.*

c s e s z t e t ts. i. (-ēt, -sēn) 'bosszant, piszkál'. *Nē csesztezsd aszt a gyerekēt álandójan!*

c s i c s ē d l i fn. (-t, -jē) 'aprópénz'. *Adok én kőccsön, van nekēm annyi csi-csēdlím.*

c s i g ě r fn. (-t, -gyē) 'rossz minőségű bor'. *Issza csak a csigert, aszongya, jó a.*

c s i h u v a s fn. (-at, -sa) 'tűzcsiholó szerszám'. *Lērajzulom én nekēd a csihuvat, mutatnyi nēm tudok má.*

c s i m b ó k fn. (-ot, -tya) 'cserebogár'. *Mēgrázom a fát, hullanak a csimbók, a tyukok mēk csak kapkották föl.*

c s i n g á l ó d i k tn. i. (-ott, -ggyon) 'lábát himbálja, vagy székkal hintázik'. *Ebídne csingálúdott, csingálúdott, asztán hanyad vágódott.*

c s i t k ē n y e fn. (-'t, -'jē) 'csipkebogyó'. *Szēgin öreg Rozi néni, mennyi csitkēnyét szēdēt!*

c s o b á n fn. (-t, -nya) 'lapos fa víztartó'. *Főlakasztotta a puogár a lőcsre a csobánt, mindig vót vizzē.*

c s ö c s fn. (-öt, -ő) 'női mell'. *Hirtelen elkapta a csöcsit, am mēg visitott.*

c s ö k ö t t mn. (-ebb, -en) 'gyengén táplált állat vagy rossz minőségű növény, pl. gyümölcs'. *Aszt a csököt körtit akargya elanni nekēm!*

c s u t i fn. (-t, -ja) 'égetett köcsög'. *Ot magukná csutisztunk a riētēn.*

d a r a s t e r c fn. (-t, -e) 'pirított lisztből, burgonyából készült étel'. *Kéccēr is evēt a darasterdzbü, izlēt neki.*

d a r v a d o z i k i. tn. (-ott, -zon) 'betegeskedik, rosszul érzi magát'. *Egiēs nap csag darvadozott a szobába.*

d é l u t a fn. (-'t) 'a délutáni időszak'. *Gyorsan mēnt ē ez a déluta.*

d o b z ó fn. (-t, -ja) 'sárga, puhahúsú szilvaféle'. *Az udvar elejin át a fa, a darazsak mēk csak ēttik a dobzót rula.*

d ö s t ö r ö g t n i. (-ött, -'gyön) 'élcélődik, évődik'. *A mestërembërek a kocsmába döstörögnek.*

ë b f i n g f n. (-ot) 'pattanás a nyelven'. *Soha nëm láttam akkora ëpfingot.*

e c e b o c a m n. (-ább, -án ~ -u) 'féleszű'. *Ollan ecebocán visëkëttek, rájjuk szót a jetyzsëdö.*

e l e m i s z t t s. i. (-ëtt, -szë) 'megöl'. *Elemisztenë ëk kanál vizbe az embërt.*

e l m o s t s. i. (-ott, -sa) 'megver'. *A tanító mëg nëm teketóriázott, nëm ám, jól elmosta.*

e l p r i c s k ü l t s. i. (-üt, -lön el) 'elver, elkerget'. *Nëm hatta otthon, mindën nap elpricskütö.*

é p ü l ~ í p ü l t s. i. (ípüt, ípüllön) 'építkezik'. *Këccintës házak épütek, am most a divat.*

e l r a k t s. i. (-ott, -tyon) 'megver'. *Mihejt ëraktam, magáho tért, nëm át neki föllebb.*

f a g y a l l ó f n. (-t) 'hideg'. *Ritka fagyalló vót harminckilendzbe, mëkfagyott a homlokán a kërezviz.*

f a s z i f n. és *m n.* (-t, -bb) 'zsugori, fösvény'. *A János? Ollan faszit nëm láttá.*

f a t t y a z t s. i. (-ott, -zon) 'felesleges hajtást letör'. *Lëfattyasztam a paradicsomot, terëmgynë má.*

f a v á g i t t ó f n. (-t, -ja) 'tuskó, melyen a fát vágják'. *Rátëttë a csibe nyakát a favágítóra, fejszivel vákta lë a fejít.*

f e j f n. (-et, -ë) 'kukoricacsó'. *Nő má a fejë, má tejes.*

f ë s z t h s z ó 'folyamatosan, megállás nélkül'. *Esëtt, de fësztt nyomtuk, estëre vigeznyi akartunk.*

f o r g ó d i k t n. i. (-ott, -gyon) 'sürög'. *Csak a vendigëk körü forgódott, nëm ëvëtt sëmmit së.*

f o s z l á n g o s m n. (-sabb, -san) 'rendezetlen, hanyag öltözködësű'. *A Csöpi? Az a foszlángos csibe? Jól mëgy neki, në fi!*

f ő d e s m n. (-sen) 'agyaggal dëngölt'. *Të mëk fődész szobába születtë.*

f ö l f n. (-t, -ö) 'tejszín'. *Mindig lëszëttük a tejnek a fölít.*

f ö l b a k f i n c á l t n. i. (-t, -lon) 'elesik, átvitt értelemben meghal'. *Csag dügozunk, mint az álatok, asztám maj fölbakfincálunk.*

f ö l m e t e l t s. i. (fölmëtët, metellë föl) 'földarabol'. *Fölmëtëtem nekig gyorsan süttëszttát.*

f ö n e k h s z ó 'föfelé'. *A fojása mellet mëntünk csak fönek.*

f ő t ö r t s. i. (-t, -gyön) 1. 'kutat, keres', 2. '(a szárnyas) kapírgál'. *Összëfötörtik a fiókot.*

f u j t ó f n. (-t, -ra) 'csomó, csomóra kötés'. *Nëm tutta a cipejit mëkkötni, csak fujtóra.*

f ü l f n. (-et, -ö) 'fogója, fogantyúja'. *Csak mëkfoktam a korsó fülit, a kezembe maratt.*

fürgetü fn. (-t, -jö) 'ráhajtható zár'. *Hajdzs rá nyugottan a fürgetüt, nem męgy be senki.*

gajdęc fn. (-ba) 'fene, fenébe'. *Ėccęc hasznátam a rohattat, aszt dophattam a gajdęcba.*

ganaj fn. (-t, -ja) 'trágya'. *Nincs ki földhorgya a ganajt a domtetőre.*

gecel tn. i. (*gecęc, -lęc*) 'kényelmetlen helyzetben guggol, ül'. *Od gecęcünk a föld vigibe.*

gérnya ~ gięcnya mn. 'sovány, vékony'. *Mitü ollan gérnya mégis, nem tudom.*

gezemicę fn. (-'t, -'jęc) 'értéktelen gyújtós, tüzelő'. *As sęc doptuk el, gezemicęnek jó lęcsz.*

gezmet fn. (-et, -ttye) 'gizgaz, limlom'. *Minden gezmetet hazahordott a mezzőrü, hátha jó lesz valaminek.*

girhes mn. (ritka: -sebb, -sen) 'nagyon sovány'. *Aszt a girhes lovat akarta elanni? Menmyięc?*

gęcęcgn. i. (-őt, -'gyön) 'nevetgél, gógicsél'. *Gęcęcött a drága, nem sít-ritt az.*

gubancul—*gubáncul* ts. i. (-út, -ullon) 'összekever'. *Föld vót ręcđessen tekervę, mégis összögubancúták.*

gumipuska fn. (-'t, -'ja) 'csúzli'. *Egįsz nap nyafogottęc vęc vacag gumipuskáęc az aptyának.*

gurgató fn. (-t, -ja) 'henger'. *Gurgatóm töpp fajta ızs vót, fa, vas, męc ken-gyelęc.*

grábla fn. (-'t, -'ja) 'gereblye'. *Rálipęctt a grábla vigire, am męc jól fejbe csapta a marhát.*

gyikulódik tn. i. (-ott, -ggyon) 'izeg-mozog'. *Nęc gyikulóggy, tęc gyerek!*

gyöp fn. (-öt) 'füves terület'. *Csipęcgettik a gyöpöt, attu sárga a tojás szikę.*

gyövőtін fn. (-t) 'szulák'. *Akkor má mindęctt összőfutott a gyövőtін.*

gyujtó fn. (-t, -ja) 'aprófa'. *Gyujtót váktam előre a térre.*

hant fn. (-ot, -tya) 'rög'. *A pap dob elősször ráęc hantot.*

happul ts. i. (-út, -lon) 'elemel, lop'. *Gondúhatod, nem vęcttę, happúta vala-hunnajd.*

haraszt fn. (-ot, -tya) 'száraz füves disznólegelő'. *Csipęcкęc szęcttünk a ha-raszon, męc tyugombát.*

hengęrbócázik tn. i. (-ott, -zon) 1. 'hempereg'; 2. 'elesik'. *Ot hengęr-bócázott egįsz nap az ágyon velęc.*

hęvizál tn. i. (-át, -lon) 'elkerüli, utánozza a munkát'. *Nіз męc az ípitkeзіst, annyі hęvizáló embęctt męc nem láttá.*

himpęc fn. (-t, -gyęc) 'málna'. *Drága vót ma a piac, himpęc csęc láttam.*

hozat fn. (-ot) 'egy adagnyi valamiből'. *Hazatút biciklivel három hozatot.*

höl fn. (-t, -ő) 'bab, borsó stb. hüvelye'. *A napon kipęcgőt magátu a hőlibü, hátha męc męc is csapkottuk.*

hűsül tn. i. (-út, -lön) 'árnyékban pihen'. *Mindęc ebęc után hűsőtünk a dió-fánáęc gyütt.*

- i b r e d ő s* mn. (-sebb, -sen) 'korán kelő'. *Ó, nagyon ibredőzs vót, korán főkēt.*
- i d é t l e n* mn. (-ebb, -ü) 'ostobát játszó'. *Égyig gyerekkē idétleneb, mind a másik.*
- i m é n t* hsz. 'előbb'. *Az imént még itt át, asztám má sēhun sē vót.*
- i t t e n n é k* hszó 'itt'. *Keresi, asztán ittennek van a kezē ügyibe.*
- k á g y i l l ó* fn. (-t, -ja) 'ház nélküli (meztelen) csiga'. *A salátát még megēttik a kágyillók.*
- k a j l a* mn. (-'bb, -'n) 'csintalan'. *Az ovodába még in kajlān viselkēdēt.*
- k a j t a t* tn. i. (-ott, -sson) 'valaki után jár'. *Mennyit kajtatott utāna szēgin firfi, mēk sē köllöt neki.*
- k a m u k é r* fn. (-bu) 'megtévesztés'. *Csak úgy monta, kamukérbu.*
- k a p a c s* fn. (-ot, -csa) 'villaszerű nyeles eszköz'. *Nálunk is láthattā kapacsot, a dobzófāra vuot föl akazva.*
- k a p a t o s* mn. (-sabb, -san) 'pityókás, becsípett'. *Kapatossan gyüt má idē, de nēm vót ríszēg.*
- k a p t á r* fn. (-t, -gy) 'méhkas'. *Befíszkētik magukat télēn a kaptárba az egerēk.*
- k a p t a t ó* fn. (-t, -ja) 'emelkedő'. *Nehezen tulom má föl a biciklit a hēgyi kaptatón.*
- k á r i c á l* tn. i. (-át, -lon) 'kotkodácsol'. *Bolon tyuk, egisz nap káricát, hát nēm mēnyét vót ott!*
- k á r i f i k a* fn. (-át, -'ja) 'ákombákom, rendetlen írás'. *Ki tuggya elolvasni az ű kárifikáját?*
- k a t r o c* fn. (-ot, -ca) 'kisebb háziállat ólja'. *Hajdzs be, fijam, űket a katrodzba!*
- k e h ē s* mn. (-sebb, -sen) 'köhögős, köhécselő'. *Kehēs lúnak is csag van gazdāja.*
- k e l e b ó l á l* tn. i. (-át, -lon) 'csavarog, össze-vissza mászkál'. *Elkelbólát a vetízsbe még a kukoricába egisz nap.*
- k e p ē* fn. (-it, -ijē) 'gabonakereszt'. *A lányok meg összehorták kepibe.*
- k e n c e f i c é l* ts. i. (kenceficét, -lēn) 'összeiken'. *Még a fejē bubgyát is össze-kenceficétē.*
- k e s e* mn. (-'bb) 'nagyon világosszőke'. *A Csabi, az igazi kese gyerekk vuot.*
- k e s h e d t* mn. (-ebb, -en) 'nyavalyás, beteges'. *Aszt a keshed disznót ruházná rád?*
- k í s í r k ē d i k* tn. i. (-ētt, -ggyēn) 'heccel, szekál'. *Nē kísirkēggy azzal a kicsi gyerekkel má!*
- k í s s z ó g á m* fn. 'fiam' (megszólítás). *Hosz csak idē, kisszógám, a gyufát!*
- k o m ó t o s* mn. (-sabb, -san) 'kényelmes'. *A mai embērek komótossak, nincs hajnali kelis.*
- k o r s ó* fn. (-t, -ja ~ korsaja) 'vizeskancsó'. *Gyerēkkoromba má dúgosztam, korsószám hortam a kapásoknak a vizet.*
- k o s z t a t* ts. i. (-ott, -son) 'cipőt vásít, csoszogva megy'. *Rosszak is a mai cipők, mēk kosztattya is űket.*
- k o t á g* tn. i. (-ott, -'gyon) 'furesán kotkodácsol'. *Tuttam, hot tojott, kotágott a háccsó udvarba.*

k ö h í c s ü l tn. i. (-lüt, -lön) 'aprókat köhög'. *Kicsit köhicsüt, nem izzó vót igazi beteg.*

k ö p e d tn. i. (-ëtt, köpeggyën) 'kopik, hámlik'. *Annyira mēksüttettē magát a nappal, hol lēköpedett az összezs bűrő.*

k ö t ő d i k tn. i. (-ött, -ggyön) 'kötekedik'. *A Feri bátyám, am mindik kötődöt velénk.*

k ö v e s z t ë t t fn. (-et, -ttye) 'abált, főtt szalonna'. *Tiz órára má vót kövesztēt még máj is.*

k r a m a n c fn. (-ot, -a) 'limlom, értéktelen holmi'. *Öreksígire összegyűjtöt mindēn kramancot, dehoty szabadúna mēk tülők.*

k u k u l tn. i. (-út, -lon) 'hőgutát kap'. *Borszasztó meleg van, az embēr mēkkukul.*

k u l l ó fn. (-t, -ja) 'kétkerekű kis szekérféle'. *Nincs má fuvar, kullón hozom el a tüziprű.*

k u r u g l a fn. (-'t, -'ja) 'szénvonó'. *Lēbontottuk a kemēncét, ēd darabig őrizgettük a kuruglát, asztán kidoptuk.*

k u r u s z p á l ts. i. (-át, -lon) 'cipőt koptat (konkrétan)'. *Föl nem emēné a lábát, kuruszpála a cipejít.*

k u r u s z p u l tn. i. (-út, -lon) 'csoszogva, csámpásan megy (általában)'. *Csámpás az egisz fajja, mint kuruszpul.*

k u t y o r fn. (-t) 'örvény'. *Hiába tudott uszni, lēhuszta a kutyor.*

l a g z i fn. (-t, -ja) 'lakodalom'. *Rīgēn vótam lagziba, nem izzó divat.*

l á l a mn. (-'bb, -'n) 'elesett, erőtlen'. *Gyüt felēm, ollan lálán, láttam a bajját.*

l a n g a l ó ~ l a n g a l l ó fn. (-t, -ja) 'kenyértésztából készített lángos'. *Kēnyér-sütēsné marat ki mindig, mēg úcs csináta az embēr, hol lēgyēn is langalóra való.*

l a s p o n y a fn. (-'t, -'ja) 'naspolya'. *A Tilos alatt át pár lasponyafa, arru szoktam hoznyi nekték.*

l a z a mn. (-'bb, -'n) 'nincs tartása, fáradékony, lanyha'. *Mēgvisēt nagyon, lazáb vótam min valaha.*

l e f f ě g tn. i. (-ëtt, -'gyēn) 'laffog, ide-oda lebeg, mozog'. *El nem mēnt a cipőszhē, csak leffēgett elő a cipő talpa. Spórút.*

l ě n e k hszó 'le, lefelé'. *Mēgyünk a hēgyrű lēnek, akkor barra van a Herpenyő.*

l o b o n c fn. (-ot, -ca) 'rendetlen haj'. *Fisűd mēg aszt a loboncot, micsoda ēd divat!*

l o b o n c o s mn. (-sabb, -san) 1. 'rendetlen, ápolatlan hajú'; 2. 'rendetlen ruházatú'. *Annak a loboncos lánnak akart udvarúnyi.*

m á c s i k fn. (-ot, -tya) 'metélt'. *Mindēty ha mácsik is, csak mákos lēgyēn, az a kedvencē.*

m a c s k a m í z fn. (-et, -ē) 'mēzga'. *Valami bajja van annak a szilvának, csupa macskamíz az ódala.*

m a k t a l a n mn. (-u) 'gyermektelen'. *Idē fogatta a tezsivirgyē gyērēkit magához, mer ű maktalan vót.*

m a s i n a fn. (-'t, -'ja) 'cséplőgép'. *A faluvégén akkora kanyart vett, még lejtett is az út, hob belefordult a masinával a vasuti árogra.*

m a s i n á l ts. i. (-át, -állon) 'csépel'. *Horvátnádallán is masinátam akkor.*

m a s i n á s fn. (-t, -sa) 'cséplőgépnél dolgozó ember'. *Mire odaértem, má főfogatta a masinásokat, sok fiatal menyecskét.*

m e c c ts. i. (-ett, -én) 'vág, visszavág növényt'. *Permetűnyi kéné mög, mők szőlőt meccenyi.*

m ě g n e s z ű l ts. i. (-űt, neszüllő mög) 'megsejt, rájön, észrevesz'. *Kiürűt a kocsmá, mire odaérték, mēgneszűtik előre aszt.*

m ě g y e fn. (-'t, -jē) 'mezsgye, birtokhatár'. *Mindig vita van a mēgyén, pedig ott van a vigin ět termiskű.*

m ě l á k mn. (-u, -abb) 'mamlasz, málé'. *Fére lökték a sorba, mindig ollan mēlák vót, nēm szót sēmmit.*

n y e s z l e t ~ n y i s z l e t mn. (-ebb) 'vékony, sovány, semmitérő'. *Mēgēszi a holnapot, mégis nyeszlet.*

n y i k h a j mn. 'semmirekellő, haszontalan'. *Nyíkhaj ěgy gyerek vót a Pétér.*

n y i z g ě r mn. (-ebb) 'sovány'. *Világ ěletibe nyizgēr vót, mégis tullitē az asszont.*

ó k u l a fn. (-'t, -'ja) 'szeműveg'. *Csak ókulával tudom mēgolvasnyi, hova is tētem.*

o l v a s ó fn. (-t, -ja) 'rózsafüzér'. *Csak űt este a padon, morzsűta az olvasót álandóján.*

o n d - m o n d tn. i. (ondott-mondott, ongya-mongya) 'mérgeľődik'. *Asztán ond-va-mondva ľēfekűtt a vigin.*

ő n t í s fn. (-t, -sē) 'áradásos terület'. *A Rába őntissin szēttē a gombát.*

ő r e g mn. (-ibű, -'gyē) 'nagy, nagyszemű'. *Mēkpucűta az őreg'gyit, a tōbbit ot hatta romlandóba.*

ő s z t ő k e fn. (-it ~ iět, -ijē). *Dűhibe utánna vákta az ősztkiět, mēk kajabát is.*

p á j s l i fn. (-t, -ja) 'tűdőleves'. *Ki nēm áhattam a pájslit, de erőtettē velem.*

p a l l a n g fn. (-ot, -'gya) 'deszkakerítés'. *A pallang mellet vigik szelēncék vó-tak, fehér, lila.*

p á s k u m fn. (-ot, -gya) 'disznólegelő'. *Má magátu visszatalát a páskumru, nēm is kölöt soha hajtanyi.*

p ě k ě d l i fn. (-t, -jē) 'bádog edény, konzervdoboz'. *Mēkkervertē a fōstikēt ěp pēkēdlibe, pedig rozsdázs vót.*

p i h a r c fn. (-ot, -a) 'piac'. *Mēnēk a piharcra, szokta mondani, de mindig rohant.*

p i l i n g a fn. (-'t, -'ja ~ 'jo) 'penge, késpenge'. *Finom acilbu vót a pilingájo, hajlikon vót, szerettem.*

p l u t y k a fn. (-'t, -'ja) 'kelkáposzta-főzelék'. *Mēg nēm ěvēt vóna plutykát.*

p ó g á r fn. (-t, -gya) 'paraszt, egyszerű ember'. *Begyűtt a pógár, beszīgetētt errű-arru, it tudot mēg az embēr mindēn hirt.*

p o s z ě r a mn. (-'bb, -'n) 'kicsi, nyamvadt'. *Kivűttő a piacra a poszēra malacát.*

p ő l h e d i k fn. (-ět, -tyē) 'magház'. *A bap pōlhediktyit a szēlben kifujattam.*

p ö r g y e fn. (-'ét, ~iēt, -'jē) 'perje, gyomfű'. Szálankint széttük ki a pörgyét, még a levelé is még'gyökeresedik, rohadt éf fű.

p r é s h u r k a fn. (-'t, -'ja) 'disznósajt'. Küttünk neki májat, kalbászt, prés-hurkát, kóstulót.

p r é z s m i t á l vn. i. (-át, -lon) '(időtöltésből) beszél'. Réggel emént a bódba, de egiz dílelött az uccán prézsmitát, nem izz vót ebiggyë.

p u c u l tn. i. (-út, -lon) 'menekül, elillan'. A lányok fítek túllő, ha csak megláták, má pucútak elüllő.

p u p á k mn. és fn. (-ot) 'házsártos férfi'. Ném akart orvost hinyi a vín pupák, attu fiët, azonnal mekhal.

r é c e fn. (-'t, -'je) 'kacsa'. Széttë a sok csollánt, mer annyi vót a récéjë, hon na.

r ë m i z fn. (-t, -ë) 'fás, bozótos legelő'. Behuzóttak a rëmizbe a hidektü, tele vót fácánkokassal mek tyukkal az egisz.

r e m p ü l ts. i. (-üt, -lön) 'megszóla, rosszat mond róla'. As së külömb, megrempütő az anyóssát is.

r i f u l ts. i. (-út, -lon) 'elszaggat, nem óv'. Csoda, ha nincs ër rëndëzs göncö, mindënnyt elrifulla.

s a j t á r fn. (-t, -gya) 'nagyobb ivóedény'. Sajtárszám hortuk nekik a vizet a melegbe.

s á m l i ~ s á m ë d l i fn. (-t, -jë) 'kisszék'. A sütő elé tészëm a sámëdlit, a nyavaja gugul.

s a r a b u l ts. i. (-út, -lon) 'felszínen kapál'. Mire én kiërtem, a felit meksarabúta a kukoricának.

s á r g a f ő d fn. (-et, -ggyö) 'agyag'. Alik termët valamink, sárgafődes ott a talaj.

s e g i l ts. i. (-ít, -lën) 'segít'. Csak aszt kértë, hos segillek neki, asztán magamra hagyott, a vígin én csinátam mindënt.

s e r b l i fn. (-t, -jë) 'éjjeli edény'. Csuszkál a konyhába serblastü órák hosszat, finyësre dörzsütő az állat.

s é r o k l i fn. (-t, -ja) 'tűzkaparó'. A szilire tëttem a séroklit meg a tüszfogót, kéznélëgyën.

s e t t e n g tn. i. (-ëtt, -'gyën) 'lopakodik'. Kihalgatta, mid beszínek, odasetten-gëtt mögëjjük, a ravasz.

s i k á l ts. i. (-t, -lon) 'súrol'. Fölsikátam, szíp sárgára beeresztëttem a pallut, egíssígës szaga vót.

s i k é r mn. (-ebb) 'lapos, nem mély'. Min kívákta a tüszfalho a siker tányér-gyát, összetört.

s ü t t o j á s fn. (-t, -sa) 'rántotta'. Mit kérték, süttojást?

s ü v ő t t tn. i. (süvőtött, -ccsön) 'süvít, fűj'. Villámlott, mek süvőtött a szél, nëm mertem mutatnyi hof filék, od vótak a gyerëkék.

s i l i n g a fn. (-'t, -'ja~jo) 'fonott, füles kosár'. Elő két szatyor, a csomaktar-tóra mek fölkötösztem a silingát.

s i n d ő fn. (-t, -jö) 'zsindely'. Nëm vót más sindőjük, csak falcos.

s z a k k á f ő l (...főtt, ...föllön) 'szétfő'. *Mire észrevettem, szakká főtt a krumpli.*

s z a k u l t n. i. (-út, -ullon) 'összetörődik'. *Roz vót az ut, mire hazaértem az érét meggy összeszakút, főt a levé.*

s z a p u l t s. i. (-út, -lon) 'elmarasztal, rosszat mond'. *Az egész fáját szapúta, de ű sē vót külömb.*

s z ě d ě r f n. (szēdrēt, -gyē) 'eper'. *A fa alá tettek ěp pokrócot, arra rászták a hamvas szēdrēt.*

s z e g t s. i. (-ětt, -'gyěn) 'vág'. *Szektem nekik ěty szelet kěnyeret.*

s z ě g e d i s f n. (-t, -sē) 'a has oldalsó része'. *Rohantam a buszra, mire kiértem, má űsz szurt a szēgedis.*

s z ě k á n t m n. (-u, -abb) 'házsártos'. *Szēkánt vót má kizsgyerěk korában.*

s z ě k ě ~ s z i k e f n. (-it) 'tojás sárgája; valaminek a közepe'. *Hat tojás szikit beleűcc, a fehěrgyit addig fěre těszěd.*

s z e l ě n c e f n. (-'t, -'jě) 'orgona(-virág)'. *A pallang mellet, věgig szelěncěk vótak, fehěr, lila.*

s z i á c s ~ s z i j á c s f n. (-et, -csa) 'forgács'. *Gyujtósnaĵ jó lěsz, ha hozol szijácst.*

s z i v o s m n. (-sabb, -san) 'nedves'. *Nincs jól szigetűvő a ház, szivossak a falak.*

s z o m o g y a l l a f n. (-'t) 'padlásalj'. *Odaraktam aszt is a szomogyallába, jó helě van.*

t a k a r u l t n. i. (-út, -lon) 'behordja, betakarítja a terměst'. *A gazdák má takarútak, něm ěrtek rá idějárnĵ, gyűtt a gyěrěk.*

t e r ě f n. (terit, -jě) 'teher'. *Hogy izs birtam hordanyi annyi terit?*

t e l l i k t n. i. (-ětt, -ěn) 'jut'. *Těrre větt ěb bundát, tellět neki.*

t ě s z t a f n. (-'t, -'ja) 'süteměny'. *Kolleně sütnyi valami těsztát is.*

t i l l á r o m m n. 'kényelmes'. *Vót kět segěggyě is, akkor asztán a mestěr má tillárom lěhet.*

t o n k a m n. (-ább, -án) 'tompá, életlen'. *Húz měg eszt a kěst a kövön, tonka.*

t ě r e k f n. (-ět, -tyě) 'szalmahulladék' (főleg a kalász hulladéká). *Nőket fogadot tőreět hordani.*

t ě r k ő f n. (-t, -jő) 'répaszelet'. *Měkkěrt, hov váccsak neki tőrkőt a gyárba.*

t r o t y l i m n. (-bb, -n) 'rossz kiállású, öreg'. *Trotyli, de a lányokat měgnízi.*

t u t u l t n. i. (-út, -lon) 'üvöltve sír'. *Ětetěm a disznókat, hallom, hob ben měk tutul a kissebbik.*

u r i t ő k f n. (-öt, -ő ~ tyő) 'sütőtők'. *Ětettem uritőköt, de nekěm něm kět ki.*

u t o l j á n ~ u t ó l l á n h s z. 'utoljára'. *Utóllán měg neki ál föllü.*

ű m ő g f n. (-őt, -'győ) 'ing'. *Agy rá ěgy űmögőt, měkfázik.*

v a g a b u n d m n. (-abb, -u) 'vad, vadóc'. *Ollan vagabund kőkek, átmásznak a kerittisěn.*

v a k o t á s m n. (-sabb, -san) 'foltos, hibás'. *A jěgveristü minděn gyümőcs vakotás lětt. Rosz má a tőkrünk, min vakotás.*

- v á s á l* ts. i. (-t, -lon) 'vásárol'. *El szoktam kűdeni vásányi helëttem.*
- ver g ő d i k ~ ver g ő l ő d i k* tn. i. (-ött, vergölőggyön) 'rúgkapál'. *Elvákтам a nyakát, de csak vergődöt tovább a tyuk.*
- ves z t ë* g hsz. 'nyugodtan'. *Maragy má vesztëg!*
- vin d ő ~ vin d ő l* fn. (-t, -jö) 'zsírosbödön'. *Két vindövel is lëd zsir, husa mëg alig.*
- vir i b ü l* tn. i. (viribűt, -lön) 1. '(madár) csivitel'; 2. '(gyerek jókedvűen) beszelget'. *Od viribűtek a homokozóba.*
- vo n y o g ó* fn. (-t, -ja) 'vonogó, szalmahúzó'. *Veszilës szërszámnak tartottam a vonyogót, annyi baleset törtint velë.*
- za l á m b u l* tn. i. (-út, -lon) 'csavarog'. *Összözalámbútak mindënt, lëtiporták az eprët is.*
- za r g a t* ts. i. (-ott, zargasson) 'noszogat'. *Mindig engëm zargat, pedik csinálom én.*
- z ő l d ~ z ő d* fn. (-et, zöggyö) 'fű, szálas takarmány'. *Kimëntem zödër a nyulaknak.*
- zu h o g ó* fn. (-t, -ja) 'kis, mesterséges vízesés'. *Kijártunk fürönnyi a zuhogóho.*
- zs é t ë r* fn. (-t, -gyë) 'mosogató- vagy vizes sajtár'. *Vizet husztam a zsétërbe, had állon ëk kicsit.*
- zs i b a* fn. (-'t, -ja) 'kis liba'. *Vittë a zсібájit, nëm engettë közelize az idegënt.*
- zs i n a t* fn. (-ot, -ttya) 'zaj, láрма'. *Akkora zsinatot csaptak, győsztem halgatni.*
- zs o m b o r* fn. (-t, -gya) 'szalmából font véka'. *Hoz lë ëzs zsombor buzát a pallásru!*

FÜLÖP LÁSZLÓ

TARTALOM

C i k k e k

<i>Heikki Paunonen</i> : Nyelv és identitás	3
<i>Tuomo Tuomi</i> : A finn nyelvjárási tájak múltja, jelene, jövője	9
<i>Gálffy Mózes</i> : Sajátos ige- és névszóragozási jelenségek a magyarói (Maros megye) nyelvjárás-ban	13
<i>P. N. Lizanec</i> : Szláv—magyar lexikai-szemantikai egyezések a Kárpát—Balkán térség nyelv-járásában	23
<i>Fekete Péter</i> : A zárt <i>ē</i> használata Tiszaszőlősen	31
<i>Kéner Istvánné</i> : Szociolingvisztikai tanulmány Lónya község nyelvéből	43
<i>Kontra Miklós</i> : Egy — amerikai magyarok körében használt — kérdőívről	57
<i>Zilahy Lajos</i> : Népnyelv, nyelvjárás a tanórán	69
<i>Sebestyén Árpád</i> : A kéziratos térképek névtudományi hasznosítása	83
<i>Kálnási Árpád</i> : A közösségi és hivatalos névadás néhány jellemző vonásának összevetése a viz-nevekben	97
<i>Hoffmann István</i> : A helynévrendszer változásai egy határresshé vált településen	103
<i>Lévai Béla</i> : Szentgyörgyi jobbágynévek az 1400-as évek közepén	115
<i>Balogh László</i> : Az <i>elő</i> szó jelentése földrajzi neveinkben	121
<i>Erkki Lyytikäinen</i> : A finn nyelv hangarchívuma	125
<i>Kiss Jenő</i> : Észrevételek tájszóközlések példamondatairól	141
<i>Kiss Jenő</i> : A mihályi nyelvjárás toldalékainak morfológiája adatos bemutatásában	149
<i>Vértes Edit</i> : A magyar mássalhangzó-kapcsolódások rendszerének törvényszerűségeihez	159

I s m e r t e t é s e k , b í r á l a t o k

Erdélyi magyar szótörténeti tár III (Elt-Felzs) és IV (Fém-Ha) (Ism. K á l m á n B é l a)	227
Dialektológiai szimpozium (Ism. S e b e s t y é n Á r p á d)	231
Dialektológiai tanulmányok (Ism. K o v á c s É v a)	237
<i>Mező András</i> : A magyar hivatalos helységnévadás (Ism. S e b e s t y é n Á r p á d)	243
Baranya megye földrajzi nevei I—II. (Ism. S e b e s t y é n Á r p á d)	249
A Csepel-sziget helynevei. (Ism. K á l n á s i Á r p á d)	253
<i>Dr. Bodnár Béla</i> : Hódmezővásárhelynek és környékének földrajzi nevei. (Ism. K á l n á s i Á r p á d)	257
Régi magyar glosszárium. (Ism. S e b e s t y é n Á r p á d)	259
<i>Pertti Virtaranta</i> : Karjalaisia kulttuurikuvia, ihmisiä ja elämäkkohtaloita rajantakaisessa Kar-jalassa. (Ism. K á l m á n B é l a)	263
<i>Zuzana Hanudel'</i> : Línhvistýčnyj atlas ukrajins'kych hovoriv Schidnoji Slovaččiny. (Ism. U d v a r i I s t v á n)	267
<i>Kiss Jenő</i> : Magyar madárnevek. (Ism. K á l m á n B é l a)	273

N y e l v j á r á s i s z ö v e g e k

<i>Hoffmann István</i> : Hajdú-Bihar megye, Furta	277
<i>Fülöp László</i> : Tájszavak Sárvár Sári városrészéről	283

<i>H. Paunonen</i> : Sprache und Identität	8
<i>T. Tuomi</i> : Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft der finnischen Dialektgebiete	12
<i>M. Gálffy</i> : Spezifische Erscheinungen in der Konjugation und in der Nomendeklination in der Mundart von Magyaró (Komitat Maros)	20
<i>П. Лизанец</i> : Славянско—венгерские лексико-семантические сходства в говорах карпато-балканского ареала	30
<i>P. Fekete</i> : The Usage of Close <i>ē</i> Sound in Tiszaszólós	41
<i>H. Kéner</i> : Soziolinguistische Studie über die Sprache der Gemeinde Lónya	55
<i>M. Kontra</i> : A Hungarian Language Questionnaire Used in South Bend, Indiana, USA	66
<i>L. Zilahi</i> : Umgangssprache und Mundarten im Schulunterricht	82
<i>Á. Sebestyén</i> : Die Nutzbarmachung der handschriftlichen Landkarten in der Namenlehre	95
<i>Á. Kálnási</i> : Vergleich einiger charakteristischer Züge der kollektiven und offiziellen Namensgebung bei Wassernamen	101
<i>I. Hoffmann</i> : Changes in the place-name system of a village having become part of a boundary area	113
<i>Б. Лесав</i> : Имена крепостных в середине XV века в поселении Сентдьердь	120
<i>L. Balogh</i> : Die Bedeutung des Wortes <i>elő</i> in den ungarischen Ortsnamen	124
<i>E. Lyytikäinen</i> : The Finnish Language Tape Archive	138
<i>J. Kiss</i> : Bemerkungen zu den Beispielsätzen in Dialektwörterbüchern	147
<i>J. Kiss</i> : Die Ableitungssuffixe, Deklinations und Konjugationsendungen in der Mundart von Mihályi dargestellt an konkreten Daten	158
<i>E. Vértes</i> : Zu den Regelmäßigkeiten des Systems der ungarischen Konsonantenverbindungen	192